

TIP
TEORIJA IN
PRAKSA
LET. XXVI
1989

3
4

TEORIJA IN PRAKSA LETNIK XXVI 1989

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXVI, ŠT. 3-4, STR. 257-504, MAREC-
APRIL 1989, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja
v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne
skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Božidar Debenjak, Mladen Dolar, Alfred Golavšek, Sonja Lokar, Boris
Majer, Franc Pernek, Ciril Ribičič, Marija Švajncer, Maks Tajnikar, Mara Žlebnič
(delegati univerz in širše družbene skupnosti); Anton Bebler, Adolf Bibič, Stane
Južnič, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Boštjan Markič, Ernest
Petrič, Niko Toš, Mirjana Ule, France Vreg, Marko Vrhunec

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Miroslav Glas, Ivan Hvala, Albin Igljučar, Maca Jogan, Stane Južnič, Andrej
Kirn, Peter Klinar, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko
Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJI:

Alenka Božič, Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

SEKRETAR REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA

Nova letna naročnina za študente in dijake 35.000 din, za druge individualne naroč-
nike 45.000 din, za delovne organizacije in ustanove 100.000 din, za tujino 150.000 din.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 10.000 din

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana,
za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka – Gospodarska banka
Ljubljana (ključ) 3189/5

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

ČLANKI, RAZPRAVE

- JANEZ ŠINKOVEC: Temeljna vprašanja
sodobne ustave 259
PETER KLINAR: Represija na Kosovu 270
MIRAN MIHELČIČ: Nekateri politični
vidiki davčnega sistema za subjekte tržnega
poslovanja v Jugoslaviji 281

NEUVRŠČENOST

- LEO MATES: Retrospektiva nevrščenosti 294
VLADO BENKO: Vojne med nevrščenimi
državami 304

INTEGRACIJSKA GIBANJA V EVROPI

- DILVO DEVETAK: Odnos med »lokalnimi«
kulturami in državo: primer skupnosti Alpe-
Jadran 319

EKONOMSKE ANALIZE

- NADA SFILIGOJ: Kaj lahko realno
pričakujemo od ekonomske reforme na področju
trga in cen? 327
JANEZ PLANINA: Ekonomski problemi
razvoja turizma v Jugoslaviji 338

POGOVOR V CAVTATU

- HELENA SHEEHAN: Za prihodnost
socializma 345

KAR NARAVNOST

- SLAVKO SPLICAL: Medrepubliški
»nesporazumi« 349
MACA JOGAN: Narodnostna identiteta: od
enakih pravic do enakih možnosti 351
STANE VLAJ: Kaj bo s krajevno skupnostjo
v novem sistemu? 353
LJUBICA JELUŠIČ: Obramboslovje v krepitvi
slovenske samozavesti 355

GOSPODARSTVENIKI RAZMIŠLJAJO

- RINO SIMONETI: S tujimi vlaganji do
podjetništva 357

USTAVNE SPREMEMBE

- FRANC GRAD: Delegatski in volilni sistem
z vidika XXVI. amandmaja k ustavi SFRJ 363
MIHA RIBARIČ: Združeno delo v skupščinah
po ustavnih spremembah 367
IGOR KAUCIČ: Aktualna vprašanja volitev
predsedstva SR Slovenije 370

RAZPRAVE O DRUŽBOSLOVJU

- MITJA ŽAGAR: Stanje, vloga in perspektive
pravnih znanosti na Slovenskem 377

ZIHARLOVI DNEVI '88

- IRENA BRINAR: Mesto in naloge Slovenije in
Jugoslavije v evropskih skupnostih 387

DRUŽBENOPOLITIČNE ORGANIZACIJE

- DANES
DANICA FINK-HAFNER: Mladinske politične
organizacije – »pomočniki«, »pripravljavnice« ali
politični subjekti? 394

POGLEDI, KOMENTARJI

- LEO ŠEŠERKO: Perestrojka Zveze
komunistov 400
IGOR SAVIČ: Ne korak preveč, korak
premalo 405
MARKO LAH: Kakšna politična
ekonomija? 410
JANEZ MALAČIČ: Prebivalstvena politika 415

JAVNA TRIBUNA

- ZVONIMIR ŠUSTERŠIČ: Ekonomska kriza in
zdravstveno varstvo 422

DRUŽBA IN KMETIJSTVO

- SLAVA PARTLIČ: »Znanost« v agrarni politiki
Jugoslavije 428

ESEJI

- LJUBICA JELUŠIČ: Politični simboli in
politična kultura 435
TOMO KOROŠEC: O pripravljenosti
slovensčine na sporazumevanje v vojaški enoti
JLA 442

DRUŽBA IN ZNANOST

- SREČO DRAGOŠ: Kako razumeti zahtevo po
vrednostno nevtralni znanosti? 449

DRUŽBA IN ODKLONSKOST

- JANEZ PEČAR: Običaji, tradicije, navade in
podobna vedenjska pravila v kriminologiji 459

NAŠ PREVOD

- RAINER EISFELD: Liberalni in socialistični
pluralizem – debata med dvema perspektivama
(2) 473

PRIKAZI, RECENZIJE

- UMBERTO CERRONI: Politika (Adolf Bibič)
484

- Sodobna znanost in vprašanje subjekta (Hotimir
Burger) 486

- Zbornik »Socialna struktura, zavest in delovanje
Zveze komunistov« (Ratko Nešković) 488

- ALEŠ ERJAVEC, LEV KREFT, HEINZ
PAETZOLD: Kultura kot alibi (Bogomir Novak)
491

SPOROČILA

- Program Teorije in prakse v letu 1989 494

- IZ DOMAČIH REVJ 497

- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 500

- AVTORSKI SINOPSIS 502

Priloga: Kazalo letnika 1988

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. XXVI, št. 3–4, str. 257–504,
Ljubljana, januar–februar 1989

contents

ARTICLES, STUDIES

JANEZ ŠINKOVEC: Basic Problems of Modern Constitution 259

PETER KLINAR: Repression in Kosovo 270

MIRAN MIHELČIČ: Some Political and Economic Aspects of the System of Taxation Concerning the Subjects of Market Economy in Yugoslavia 281

NONALIGNMENT

LEO MATES: A Retrospective of Non-alignment 294

VLADO BENKO: Wars among Non-aligned Countries 304

INTEGRATION MOVEMENTS IN EUROPE

SILVO DEVETAK: The Relation between »Local« Cultures and State: an Example of the Alpe-Adria Community 319

ECONOMIC ANALYSES

NADA SVILIGOJ: What Can be Expected from Our Economic Reforms in the Spheres of Market and Prices? 327

JANEZ PLANINA: Economic Problems Concerning the Development of Tourism in Yugoslavia 338

CAVTAT DISCUSSIONS

HELENA SHEEHAN: For the Future of Socialism 345

STRAIGHT-FORWARD

SLAVKO SPLIČAL: Inter-republic »Disagreements« 349

MACA JOGAN: National Identity: from Equal Rights to Equal Possibilities 351

STANE VLAJ: What Is the Future of Local Community in the New System? 353

LJUBICA JELUŠIČ: The Role of the Science of Defence in the Strengthening of the Slovene Self-consciousness 355

ECONOMISTS' CONTEMPLATIONS

RINO SIMONETI: With Foreign Investments to Entrepreneurial Economy 357

CONSTITUTIONAL CHANGES

FRANC GRAD: The Delegate and Voting Systems from the Aspect of the 26th Amendment to the Yugoslav Constitution 363

MIHA RIBARIČ: Associated Labour in Assemblies Following Constitutional Changes 367

IGOR KAUČIČ: Current Problems Concerning the Elections of the Presidency of Socialist Republic of Slovenia 370

DISCUSSIONS ON SOCIAL SCIENCES

MITJA ŽAGAR: The Status, Role, and Prospectives of Jurisprudence in Slovenia 377

THE DAYS OF B. ZIHERL '88

IRENA BRINAR: The Place and Tasks of Slovenia and Yugoslavia in European Communities 387

SOCIO-POLITICAL ORGANIZATIONS TODAY

DANICA FINK-HAFNER: Youth Political Organizations – »Assistents«, »Preparatories« or Political Subjects? 394

VIEWS, COMMENTS

LEO ŠEŠERKO: Perestroika within the League of Communists 400

IGOR SAVIČ: Not too Long but too Short a Step? 405

MARKO LAH: What Kind of Political Economy? 410

JANEZ MALAČIČ: Population Policy 415

THE TRIBUNE

ZVONIMIR ŠUŠTERŠIČ: The Economic Crisis and Medical Care 422

SOCIETY AND AGRICULTURE

SLAVA PARTLIČ: »Science« in Yugoslav Agricultural Policy 428

ESSAYS

LJUBICA JELUŠIČ: Political Symbols and Political Culture 435

TOMO KOROŠEC: On Preparedness of Slovene Language for Communication in the Yugoslav Army Unites 442

SOCIETY AND SCIENCE

SREČO DRAGOŠ: How the Claim to Value-Neutral Science Can Be Understood? 449

SOCIETY AND DEVIATION

JANEZ PEČAR: Habit, Tradition, Custom and Other Similar Behaviour Rules in Criminology 459

THE TRANSLATION

RAINER EIFELD: Liberal and Socialist Pluralism – Debate between two Perspectives (2) 473

REVIEWS, COMMENTS

UMBERTO CERRONI: Politics (Adolf Babič) 484

Contemporary Science and the Problem of Subject (Hotimir Burger) 486

Miscellany: »Social Structure, Consciousness, and the Activity of the League of Communists« (Ratko Nešković) 488

ALEŠ ERJAVEC, LEV KREFT, HEINZ PAETZOLD: Culture as Alibi (Bogomir Novak) 491

INFORMATION

1989 Teorija in praksa Program 494

FROM DOMESTIC REVIEWS 497

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 500

AUTHORS' SYNOPSES 502

APPENDIX: 1988 INDEX

Temeljna vprašanja sodobne ustave

(Pogledi slovenskih pravnikov)

Lani oktobra smo pravniki praznovali stoletnico slovenskega pravniškega društva, kjer smo razpravljali o aktualnih vprašanjih nadaljnega družbenega razvoja. Ob tem smo sprejeli program Zveze društev pravnikov, ki izraža temeljna razmišljanja o zelenem političnem sistemu v naši skupnosti.

Programska usmeritev Zveze pravnikov

Program obsega štiri temeljne točke, kjer poudarjamo:

1. v skladu z mednarodnim paktom o državljskih in političnih pravicah, sklepi II. zasedanja AVNOJ-a in ustave SFRJ bomo uresničevali pravice narodov do samoodločbe, po katerih si narodi samostojno določajo svoj politični status in zagotavljajo svoj ekonomski, socialni in kulturni razvoj ter razpolagajo s svojimi naravnimi bogastvi in naravnimi viri. Ob tem bomo odklanjali eskalacijo kakršnegakoli nacionalizma, ki bi ogrožal jugoslovansko skupnost.

Ob taki vlogi narodov in narodnosti se bomo zavzemali za decentralizacijo političnega in ekonomskega sistema, kar je pogoj za svobodo in ustvarjalnost vseh subjektov družbenega življenja, pa tudi za razvijanje demokratizacije političnega odločanja. Smotrna decentralizacija mora upoštevati posebnosti federalnih enot, jim omogočati delovanje v skladu z doseženim razvojem, motivirati subjekte k smotrному ravnanju in uveljaviti pomen lokalnih skupnosti.

2. Zavzemali se bomo za uveljavljanje pravne države in za racionalno pravo: za samostojnost družbenih subjektov in razmejevanje svoboščin in pravic človeka posameznika in svobodnega samoorganiziranja na eni in legitimnih natančno določenih državnih intervencij na drugi strani.

V skladu s tem stališčem se bomo zavzemali za uveljavitev demokratizacije, decentralizacije, depolitizacije in deetatizacije celotnega sistema; za tak sistem, ki priznava vse mednarodne akte o človekovih pravicah, s katerimi se človek lahko emancipira v razmerju do državne oblasti in postavlja državno oblast v take okvire, da je mogoče uresničevati temeljne pravne države.

Ravnali bomo v skladu s Splošno deklaracijo o človekovih pravicah, ki poudarja, da je mogoče doseči ideal svobodnega, strahu in revščine prostega človeškega bitja le, če so ustvarjene razmere, ki omogočajo vsakomur, da uživa svoje ekonomske, socialne in kulturne pravice ter svoje državljske in politične pravice. Odklanjamo vsak poskus diskriminacije na katerikoli podlagi.

3. Normiranje vseh upravičenih subjektov je treba spraviti v razumne okvire,

* Dr. Janez Šinkovec, predsednik Zveze društev pravnikov Slovenije, profesor na pravni fakulteti v Ljubljani.

posebej tudi za gospodarstvo. Vsem poslovnim subjektom je treba zagotoviti maksimalno stopnjo svobode, državno posredovanje mora biti v skladu z razumno ekonomsko politiko, uveljaviti je treba sistem indikativnega planiranja, blagovno-tržno koncepcijo in spodbujanje vseh k pozitivnemu ravnanju. Razvijati je treba sožitje različnih lastninskih oblik, odstopiti od preživelih dogmatskih pogledov, uveljaviti enakopravnost vseh poslovnih subjektov ter jim zagotoviti ekonomsko in pravno varnost.

4. Podpiramo vse upravičene zahteve po uveljavljanju odgovornosti v družbi, posebej nosilcev javnih pooblastil, vendar na temelju pravne civilizacije, ki postavlja kot pogoje odgovornosti nedopustnost ali protipravnost ravnanja, krivdo, vzročno zvezo med ravnanjem in nastalo prepovedano posledico. Organi za uveljavljanje odgovornosti morajo biti določeni, omogočiti je treba ugotavljanje materialne resnice in pravico do obrambe. Upiramo se nenačelnemu obračunavanju, uveljavljanju pritiskov in drugih necivilizacijskih ravnanj.

Odklanjamo razmišljanja o odrešujočih in preizkušenih sredstvih represije vseh vrst, vse do tistih, ki se končujejo v izrednih razmerah. Taka stališča kompromitirajo idejo socializma. Napačna in nesprejemljiva je vera v moč prisile. Sodobno pravo uveljavlja pozitivne sankcije spodbujanja in motiviranja. Negativne sankcije morajo postati izjemne, posebej kazenskopravne, ki morajo temeljiti na splošno sprejetih kriterijih družbene nevarnosti. Pravniki se bomo pri svojem delu zavedali, da je pri uporabi represivnih sredstev nujna njihova restriktivna uporaba, kakor tudi to, da zakona ni mogoče razlagati mimo ustave, tudi njenih temeljnih načel in mimo sprejetih mednarodnih norm.¹

Kratko opisani program Zveze društev pravnikov pomeni uveljavitev zlasti naslednjih vprašanj:

Ideologija in pravo

Za pravo socialističnih držav je pomembna značilnost, da vanj močno prodira ideologija, čeprav so med obema kakovostne in količinske razlike, ni mogoče predpostavljati visoke stopnje avtonomije ideologije in prava ter dejstva, da konfliktna, neharmonična razmerja med ideologijo in pravom spodbujata nezadovoljivo spreminjanje in konkretizacijo idejnih opredelitev in političnih stališč, ki naj bi jih transformirali v norme.²

Glede na to, kaj se želi normirati, je treba upoštevati tudi dejanske družbene odnose, v katerih naj norma deluje. Če spregledamo to pravilo, se kaj lahko zgodi dvoje: ni najti ustreznega načina konstrukcije norme glede na naravo materije, v katero je usmerjena, na lastnost materije, substrat pravne norme in neupoštevanje moči (sposobnosti) pravne norme. Hipotetične, vizionarske vrednote (vrednote »hrepenenja in upanja«) so le privid resničnosti in zato ne zmorejo motivirati konkretnega vedenja. Programska narava prava je res lastna splošnim pravnim aktom, saj so norme namenjene prihodnjemu ravnanju (na njih temelji tudi predvidljivost kot izrazita pravna vrednota), toda samo tistemu, ki je objektivno možno neposredno po uveljavitvi pravnega akta.³

Pritrditi je treba prof. Bajtu, da je treba opustiti indoktriniranje gospodarstva

¹ Pravnik, revija za pravno teorijo in prakso, Ljubljana 1988, 11–12/88, stran 691–692.

² S. Tomič: Ideologija i pravo, Arhiv, št. 4/83, str. 325–332.

³ A. Perenič: Pravo kot dejavnik racioalnega družbenega vedenja, Združeno delo, posebni zvezek, 1987, str. 125–132.

in prebivalstva nasploh o socialističnih in nesocialističnih oblikah gospodarjenja in družbenih odnosov, izmišljanje posebnih samoupravnih ekonomskih kategorij kakor tudi njihovo razglašanje za vrhunec družbene progresivnosti. Ne le da je kontraproduktivno v gospodarskem in idejnem smislu, temveč je kot izraz družbenoekonomskega idealizma in voluntarizma v nasprotju s temelji Marxovega nauka. Politične strukture in država lahko, če želijo in znajo, s posrednimi ukrepi, vse v mejah običajnih pristojnosti države, naredijo za dejansko socializacijo odnosov in življenja veliko več kot s parolarstvom in velikimi, vendar praznimi besedami.⁴ Za naš pravni sistem je značilna tudi prenормiranost, ki zožuje prostor za pobudo vseh družbenih subjektov, za oblikovanje odnosov, ki bi ustrezali njihovim interesom, ob hkratnem spoštovanju načel pravnega sistema.⁵ Tak način normiranja kaže na nezaupanje sistema vsem subjektom, čeprav jih razglašajo za njegove nosilce, uveljavlja ta še voljo in interes birokracije.

Očitno je, da se spopadamo s problemi ideologije, v katere temelju je vedno teorija. Za teorijo velja pravilo, da je odprta nasproti okolju, iz njega dobiva potrditev, če je ne dobi, preide k lastnemu preverjanju in spremembam v sami sebi. Tako je lahko teorija vedno živa (se menja) ali umirajoča (stvarnost jo zavrača). Teorija, ki se zapira pred stvarnostjo, se spremeni v doktrino. Doktrina je teorija, ki trdi, da je njena resnica enkrat za vselej dokazana, in zavrača vsako ugovarjanje stvarnosti. Doktrina, ki se zapre vase do kraja v okope svojih aksiomov, se spremeni v dogmo.⁶ Dogmo opredeljuje Slovar slovenskega knjižnega jezika kot trditev, načelo, ki temelji na avtoriteti, ne na znanstvenih dokazih.

Sodobna pravna teorija postavlja zahtevo po razumnem pravu, ki ga začnemo iskati najkasneje takrat, ko se arbitrarnost odločanja poveča čez normalne meje, ko pravni sistem izgublja svojo povprečno učinkovitost (in s tem tudi legitimnost) in ko zdrsnejo nekatere posebne pravne vrednote (med njimi zlasti zakonitost, predvidljivost pravno urejvanih ravnanj in pravna varnost) daleč pod običajne standarde teh vrednot. Pri opredeljevanju sodobnega prava je v ospredju samostojnost družbenih subjektov, ki ne sme biti potisnjena le v programska načela, ki pa se nato spremenijo kot nenehno nezaupanje v samostojnost, terjajo neprestano pravno urejanje, ki pa je do take mere nenatančno, nestabilno in nepredvidljivo, da so vselej odprta vrata za politično arbitriranje.⁷ V demokratičnih družbenih ureditvah ustava in zakon urejata le najpomembnejše in relativno trajne družbene odnose. Merilo za najpomembnejše so pravice in dolžnosti pravnih oseb, to pa pomeni, da so te izključno predmet zakonov, če zaradi ključnosti niso urejene že v ustavi.⁸ Problemi prava so za ustavno urejanje nadvse pomembni. Veljavna ustava in zakonodaja nasprotujeta sodobnim zahtevam pravne teorije, še bolj pa zahtevam realnega življenja. Akademik Djordjević navaja tri temeljne značilnosti jugoslovanskega političnega sistema. Prva je, da je ustavno politični sistem bolan od politike. Druga, da sta ta sistem in njegovo uresničevanje obremenjena s številnim aparatom oblasti. Tretja, da je politični sistem odtujen od družbe in od človeka kot državljan. Graditi bi morali nove institucije, ne po konceptiji XIX. stoletja, temveč skladno s sodobnimi tehničnimi revolucijami. Ustava mora biti temelj za novo strukturo in novo pravo. Veljavna država daje poudarek organizaciji oblasti, prisile in kaznovanja. V njej prevladuje administra-

⁴ A. Bajt: Samoupravna oblika družbene lastnine, Globus, 1988, str. 92.

⁵ V. Stanovčič: Društveno-politički okviri ustavnosti i zakonitosti, Savremena praksa, priloga šte. 1010, maj 1984.

⁶ E. Morin: Kako izači iz XX. stoljeća, Globus, 1983, str. 62.

⁷ A. Perenič: delo pod točko 3.

⁸ M. Pavčnik: Zakonsko, podzakonsko i samoupravno uređivanje društvenih odnosa, Arhiv 1-3/88, str. 345-363.

tvni pristop, ne glede na to, ali gre za klasično upravo ali parlamentarno institucijo.⁹

Problem razmerij med pravom in ideologijo je torej nesporno v ospredju vprašanj pri opredeljevanju izhodišč za nov ustavni sistem.

Pravna država

Do nedavnega smo se srečevali s številnimi etiketirani pojmovanj pravne države. Načelo ustavnosti in zakonitosti, legitimnosti ustavne ureditve, skratka, pojmovanja pravne države, niso trenutne izmišljotine in sovražne parole »meščanske desnice«, »gnilega liberalizma«, izraz težen k vrnitvi v meščansko družbo. To so načela tisočletnih sporov med nosilci neomejene samovolje družbene moči in oblasti z ene strani in družbenih razredov in slojev z druge, ki so bili taki oblasti in moči podrejeni. Zato je temeljna naloga ustave, da razmeji svoboščine in pravice človeka posameznika in svobodno družbeno samoorganiziranje z ene strani od legitimnih državnih intervencij, ki bi morale biti materialno in procesnopravno skrajno natanko določene. Podrobnejše opredeljevanje vseh teh vprašanj duši pobudo in svobodne aktivnosti vseh subjektov. Če se ustavnopravni mehanizem namenja absolutnemu nadzoru in obvladovanju vseh in vsakogar za spreminjanje vseh in vsakogar v transmisijo ene, iz edinega centra vodene politične volje, nujno prihaja do krize. Ob tem je ustavnopravna delitev oblasti na zakonodajno, izvršilno in pravosodno eden izmed temeljnih pogojev za uresničevanje pravne države. To načelo ostro napadajo ideologi vseh avtoritarnih režimov in ga razglašajo za »gnili liberalizem«. Jasno je, da se za takimi etiketami krijeta absolutna monopolizacija oblasti in podrejanje vseh njenih vrst in oblik enemu najožjemu vodstvu ali celo eni sami osebi.¹⁰

Skladno s povedanim je tudi razumljiva programska usmeritev slovenskih pravnikov, da zahtevamo uveljavitev vseh mednarodnih aktov, ki zadevajo svoboščine in pravice državljanov.

Nacionalno vprašanje

Med pravniki v Jugoslaviji obstoje ostra nasprotja pri opredeljevanju vloge narodov ter s tem povezano vprašanje federacije, kar se je pokazalo na zadnjem kongresu. Prof. Košutić meni, da narodi niso vstopili v federacijo s pravico do samoodločbe, da si zagotovijo lastno državnost. Ni mogoče izhajati le iz sklepov II. zasedanja AVNOJ-a, upoštevati je treba cilje Jugoslavije z leta 1918. NOB je bila socialna revolucija, šlo je za razredno in splošnoljudsko emancipacijo, ne le nacionalno. Zato je po Košutićevem mnenju teza o pravici do samoodločbe in odcepitve v nasprotju s temeljnimi načeli ustave, marksizma in humanističnega socializma. Oblast pripada delavskemu razredu skupaj z vsemi delovnimi ljudmi mesta in vasi, narod torej ni homogena kategorija, resnična nacionalna emancipacija je le del razredne in splošno ljudske. Ta avtor tudi zavrača tezo, da so velike razlike v razvitosti republik, kar torej ne opravičuje uveljavljanja njihovih poseb-

⁹ J. Djordjević: Ustavne promene i modernizacija ustava i prava, Arhiv 1-3/88, str. 1-15.

¹⁰ L. Bavcon: Načela ustavnosti i zakonitosti, Arhiv 1-3/88, str. 411-423.

nosti.¹¹ Prof. Avramova meni, da ideja o spreminjanju federalnih enot v nacionalne države in ideja samoupravljanja pripada različnim filozofskim pojmom. Prva ima izvor v zgodovinsko preseženi doktrini, v imenu katere so bile v 19. stoletju surove evropske vojne, iz katerih se je rodil nacionalizem, in za katerega je J. S. Mill že leta 1848 dejal, da »naredi človeka za brezbriznega za pravice in interese kateregakoli dela človeškega rodu, razen tistega dela, ki nosi isto ime in govori isti jezik«. V tretji tehnološki revoluciji so ideje o nacionalni državi, o državi-narodu anahronizem. Na ta način je paralizirano delovanje jugoslovanske federacije. Veto iz veljavnega ustavnega sistema (v zboru republik in pokrajin) izhaja iz imperialističnih in totalitarnih pojmovanj, ki temeljijo na načelu »sacro egoismo«, ki poudarja le svoj narod ali posameznika. Z vetom se pravna tehnika spreminja v dekle tehnokracije, politika pa v machiavelizem. Veto je tudi v nasprotju z idejo samoupravljanja, zreducira se na glorifikacijo oblasti in razlago ekonomskih problemov kot voluntaristične akcije oblasti.¹² Prof. Carević meni, da je vloga nacionalnega v našem ustavnem sistemu presegla vse meje, ki niso v svetu zaznavne. Namesto da načelo federalizma postane dejavnik homogenizacije – ekonomske, socialne, kulturne, politične, etnične – kot je v drugih federacijah – so izraženi procesi dehomogenizacije. V drugih državah naj bi se po naravni poti stapljali narodi in majhne etnične skupine v nove celote, pri nas pa so mini-nacije z milijonom do dveh pripadnikov, ki so si etnično blizu, pa se za vsako ceno ločujejo ena od druge.¹³ Profesor Zečević zavrača pravico narodom, da bi razpolagali s presežno vrednostjo in svojim naravnim bogastvom, ker to vodi v nacionalne ekonomije, kar ne zdrži znanstvene in politične kritike. S tem se izgublja enotno obeležje jugoslovanske identitete in enotnega trga kot tudi celovitost kulturnega in civilizacijskega prostora Jugoslavije kot enotne skupnosti in celote. Nacionalne kulture se spreminjajo v nacionalno ideologijo, ker v večnacionalni skupnosti nista definirani nujnost in nedeljivost jugoslovanskega civilizacijskega prostora.¹⁴

Najbrž je odveč polemika z navedenimi stališči, saj nasprotuje veljavni civilizaciji, ki jo opredeljuje mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah. Pravniki soglašamo z opredelitvijo vloge narodov in narodnosti iz 13. kongresa ZKJ, kjer je bilo poudarjeno, da popolne enakopravnosti narodov in narodnosti ni, če vsak narod oziroma republika in pokrajina ne razpolagajo svobodno s presežkom svojega in celotnega družbenega dela, če svobodno ne upravljajo celotne družbene reprodukcije in na teh temeljih svobodno dograjujejo nacionalno nadstavbo, materialno bazo svojega življenja, znanosti, tehnike, tehnologije in kulture in celotnega razvoja proizvodnih sil. Če na teh temeljih lahko vsaka republika in pokrajina prevzema odgovornost za lastni materialni, socialni in kulturni razvoj ob medsebojni pomoči. Vsak poskus nasilnega vsiljevanja ekonomske volje drugemu narodu s sistemom državnega centralizma in samovoljo republiškega etatizma vodi v narodnostno neenakopravnost, se vtika v neodtujljive pravice delavcev in suverene pravice vsakega naroda.¹⁵ Ali zahteve po sklicu izrednega kongresa merijo na popravek teh stališč?

Federacije so med seboj različne, pogosto imajo elemente konfederacije, to je predvsem takrat, ko jih sestavljajo večnacionalne skupnosti. Zanikanje objektivnih dejstev in njihovega pomena je nesmiselno, posebej še če bi bilo ustavno

¹¹ B. Košutić: Nacrt ustavnih amandmana i osnovna načela ustava, Arhiv 1-3/88, str. 31-43.

¹² S. Avramov: Međunarodnopravni vidik ustavne reforme, Arhiv 1-3/88, str. 205-219.

¹³ M. Carević: Problemi ustavnog uređenja i funkcionisanje jugoslavenske federacije, Arhiv 1-3/88, str. 161-171.

¹⁴ M. Zečević: Pravni sistem SFRJ – projekcija i stvarnost, Arhiv 1-3/88, str. 363-375.

¹⁵ Naloge ZK. Zbornik: 13. kongres ZKJ, 10. kongres ZKS, Komunist 1987, str. 39-43.

opredeljeno. Drugačni pogledi povzročajo konflikte, saj je nesporno, da se tudi ob koncu 20. stoletja v srcu stare Evrope, pa tudi na drugih delih planeta, porajajo številni nacionalni problemi, ki marsikje ogrožajo zeleno stopnjo socialnega miru.

Centralizacija – decentralizacija

Že iz prikazanega je razvidno, da sta v Jugoslaviji prisotni nasprotujoči si misli o centralizaciji oziroma decentralizaciji kot možnosti za izboljšanje danega stanja.

V teoriji velikih ekonomskih sistemov se centralizacija in decentralizacija pojavljata v pravni in ekonomski teoriji kot problem pobude, svobode gospodarjenja ob svobodnem trgu kot problem splošnega gospodarskega ravnotežja itd. Bolj ali manj je skupna ugotovitev, da nista možni ne čista centralizacija in ne čista decentralizacija, temveč je možna smotrna kombinacija, gre za razmerje med deli in celoto. V gospodarskem pogledu se srečujemo z različnimi ocenami o vlogi trga in plana oziroma o različnem pomenu obeh glede na družbeni razvoj; o pojmovanju nekaterih ekonomskih svoboščin, predvsem za sprejemanje odločitev kot pomembnega elementa družbenih svoboščin v celoti; o moči krepitve vertikalnih in horizontalnih zvez v družbenem sistemu; posebno o različni oceni objektivnih teženj v spremembah upravljanja, zlasti z vidika nujne krepitve demokratičnosti sodobnih družb.¹⁶ V sodobnih teorijah sistemov se poudarja potreba diferenciranja ne le okolja, temveč tudi notranje diferenciacije sistema, kar vse je temeljna strategija. Ustvarjanje podsistemov pomeni izboljševanje sposobnosti prilagajanja, kar je kritični element preživetja; škodljivi vplivi okolja se lahko lokalizirajo in ustavijo v delih sistema; samostojnost delov sistema omogoča prilagajanje, saj ne zahteva spremembe celotnega sistema.¹⁷

Mnogi teoretiki poudarjajo, da gibanja v svetu zahtevajo prestrukturiranje v korist federalnih enot, lokalnih skupnosti in odpravo hierarhičnih modelov. V ZDA razpadajo centralne strukture, pa ne razpade družba, ljudje gradijo od spodaj navzgor močnejšo, uravnoteženo in različno družbo. Najvažnejša telesa so v federalnih enotah in lokalni upravi. Zavračajo se ideje o homogenosti. Amerika je ena sama raznovrstnost. Porast decentralizacije je proporcionalen slabljenju industrije. Industrijska družba je zahtevala centralizacijo, da se čim več prozvede na istem kraju, na enak način. Informacijska družba je decentralizirana. V ZDA federalne enote ne želijo več čakati federativnega vodstva, iščejo sebi primerne rešitve, zahtevajo veliko samostojnost, ki jim omogoča prilagajanje hitrim spremembam na vseh področjih družbenega življenja, zato postajajo strukturalno in proceduralno močnejše, samostojne in naraščajo njihove zakonodajne, finančne in upravne pristojnosti.¹⁸

Prof. Perenič ugotavlja, da je mogoče v obstoječih federacijah zaznati zahteve po večji avtonomiji federalnih enot, pri čemer se kot vzrok navaja neučinkovitost centralnih oblasti in njenih pretirano omejevalnih in posameznim delom države premalo prilagojenih ukrepov. V Evropi naraščajo standardi demokracije, z njimi pa zahteve po regionalizaciji in federalizaciji državne ureditve kot najprimernejšim okvirom demokratičnega političnega odločanja. Do radikalnih zahtev prihaja povsod tam, kjer intervencijska vloga države ni mogla odpraviti obstoječih razlik,

¹⁶ R. Stojanović: Veliki ekonomski sistemi, Savremena administracija, 1979, str. 159–164.

¹⁷ N. Luhman: Teorija sistema, Globus, 1981, str. 151.

¹⁸ Naisbitt: Megatrendovi, Globus, 1985.

posebej ne, kadar so take narave, da se poskusi izenačevanja izkažejo predvsem kot nesmiselno nasilje. Procesi decentralizacije pomenijo v takih primerih v prvi vrsti ustvarjanje prostora, v katerem se družbene skupine s svojimi nacionalno-kulturnimi posebnostmi lahko dokažejo v svojih imanentnih značilnostih in se tako zavedajo svojih razvojnih (ne)možnosti v obstoječih institucionalnih okvirih.¹⁹

Gorbačov poudarja potrebo radikalnih sprememb, ki bodo zagotovile prehod od pretiranega centraliziranega in komandnega sistema upravljanja.²⁰

Integracije v svetu (EGS) ni mogoče istovetiti s centralizmom (Košutić). Gospodarsko sodelovanje temelji na obilicijah razmerij, kjer sta med temeljnimi pravili enakopravnost subjektov in ekvivalenca dajatve in protidajatve. Deklaracija Združenih narodov opredeljuje v 55. členu institucionalizacijo ekonomskega sodelovanja na temelju enakopravnosti in samoopredelitve. Teoretik sodobnega pravnega gospodarskega sistema poudarja, da so integracije in koncentracije nov fenomen, s katerim se oblikuje ekonomska enotnost ob pravnem pluralizmu njenih članov, ki jim zagotavlja potrebno stopnjo samostojnosti. Subjekti nočejo fuzije in s tem pravne enotnosti, ker bi s tem lahko presegli optimalne proporce. Z dano disharmonijo se dosegajo prednosti: fleksibilnost v vodenju na temelju večje ali manjše avtonomije vsakega udeleženca, omejevanje tveganj z delitvijo dela. Ekonomska koncentracija na podlagi decentralizirane pravne in organizacijske strukture mora uveljaviti pravne in organizacijske strukture in prednosti koncentracije, izključujoč sočasno s pravno decentralizacijo njene negativnosti.²¹ Naglaševani problem enotnega jugoslovanskega trga je svojevrstna jugoslovanska teorija, saj se s temi opredelitvami uvaja rigidnost sistema, omejuje avtonomija gospodarskih subjektov in zavira podjetnost.²² Trg je ali pa ga ni. Bajt poudarja, da je centralizem nasprotje tržnemu ravnanju, kajti trg in njegovi rezultati, cene dobrin in dohodki faktorjev so samostojnosti podjetij imanentni.²³

Nesprejemljivost centralizacije in unifikacije vseh razmerij nam kaže tudi ugotovitev prof. Stojanovičeve, da kljub temu, da ima Jugoslavija teritorialno majhen obseg, pa so v njej neverjetno visoke razlike v doseženi stopnji razvoja proizvodnih sil (predindustrijska družba, industrijska in redkokje postindustrijska).²⁴

Če pokličemo na pomoč še Marxa, na katerega se nekateri centralistično usmerjeni razpravljalci radi sklicujejo, ponovimo njegovo misel iz Kritike Gotskega programa: »Pravo ne more biti nikdar na višji stopnji kot ekonomska struktura in od nje odvisna stopnja družbene kulture.«

Smo za decentralizacijo, skladno s hotenji sodobnih družb. Ne pristajamo na poizkus edinstvenega modela v svetu, saj so nas podobne zadeve že preveč stale.

Državni intervencionizem

Že ob obravnavanju problemov prava smo opozorili na nujnost omejevanja pravnega normiranja, ker se z njim zmanjšujeta svoboda in ustvarjalnost subjektov. Posebej pomembno je poseganje države v gospodarsko življenje z ekonomsko politiko (davčna, kreditno-monetarna, cenovna itd.), ki pomeni del tekoče politi-

¹⁹ A. Perenič: Procesi decentralizacije u savremenoj državi, Arhiv 1-3/88, str. 121-133.

²⁰ M. Gorbačov: Oktobar i perestrojka, revolucija se nastavlja, Bilten Sovjetski horizonti, št. 11/87, str. 48-52.

²¹ R. Houin: Conclusion générales, na seminarju: Les groupes de sociétés, Revue de sociétés, 1970, str. 243.

²² J. Mencinger: »Jedinstvenim tržištem« protiv tržišta, Arhiv 1-3/88, str. 555-571.

²³ A. Bajt: navedeno delo v opombi 4, str. 28.

²⁴ R. Stojanović: Na putu ka visoko industrijalizovanom socijalizmu, Savremena administracija, 1985, str. 40.

ke in se izraža s celoto izbranih ciljev in ukrepov za njeno realizacijo. Smotrna ekonomska politika je naravnana k spodbujanju poslovnih subjektov v razvoj, ne pa naša, ki podjetja onesposablja za enostavno, kaj šele za razširjeno reprodukcijo. Po krizi sedemdesetih let je sodoben svet začel opuščati Keynesov model »močne države« in uveljavljati »omejeno državo« z vse večjim delovanjem trga in z indikativnim planiranjem.

Gospodarski sistem naj vsebuje norme, ki predpisujejo storitve, dopustitve in opustitve gospodarskih subjektov, torej pogoje, ko je določeno ravnanje obvezno, opredeljujejo se pravice in obveznosti subjektov, kar je narava zakonov. Norme tudi opredeljujejo gospodarske subjekte, sistem razširjene reprodukcije, zunanje-trgovinski in devizni sistem. Norme, ki spadajo v področje ekonomske politike, morajo biti naravnane v spodbujanje rasti gospodarstva in s tem celotne nadstave. Država pa bi morala opustiti vse norme, ki so po naravi stvari norme »interne-ga odločanja« (oblikovanje skladov, formule delitve dohodka, formiranje cen, investiranje, obvezno planiranje, vpliv na gospodarjenje z obračunskim sistemom). Če ne sledimo predlaganemu modelu, se sistem spreminja v državnotlastniški. Nesmiselno je postavljati zahtevo po deregulaciji, kajti v nobenem sistemu gospodarski subjekti niso popolnoma prosti. Minimum je pravni sistem države, utrditi je treba sistem norm, ki uravnava blagovno-tržna razmerja, sicer pa uveljaviti načela vestnosti in poštenja, morale ter priznanih trgovinskih običajev.²⁵

Ob sedanjih ustavnih spremembah SR Sloveniji ni uspelo z njenimi predlogi o črtanju 3. odst. 21. člena ustave SFRJ (intervencije federacije na področju dohodka), s spremembo 130. člena (racionalizacija začasnih ukrepov družbenega varstva, ki omogoča po sedanji dikciji arbitrarnost in voluntarizem političnih struktur) ter spremembo 267. člena, ki daje najširše možnosti za državne intervencije v gospodarstvu. Tako je naglaševanje blagovno-tržne naravnosti ustavnih sprememb močno vprašljivo.

Depolitizacija sistema

Ena izmed temeljnih predpostavk odgovornosti je, da odločajo tisti, ki so za to pristojni in skladno s tem tudi nosijo odgovornost, trpijo posledice. Za jugoslovanski politični sistem je značilno, da državni organi in politične strukture na vseh ravneh odločilno vplivajo na gospodarjenje, pa tudi na druga področja družbenega življenja. Lukić navaja, da pomeni velik del neodgovornosti v našem sistem mešanje političnih dejavnikov v delo pristojnih organov. Oblikuje se dvojna pristojnost – dejansko odločajo politični dejavniki, ki ne odgovarjajo, ker odločitve po njihovem nalogu formalno sprejemajo pristojni organi, ti pa zopet ne odgovarjajo, ker dejansko niso sprejeli odločitev, politični dejavniki pa jih ščitijo, da ne bi morda bila razjasnjena njihova vloga. S tem dobijo politični dejavniki v roke monopolizacijo odgovornosti.²⁶ Politična sfera ima dejansko pristojnosti natančno v smislu strukture odločanja v predkapitalističnih netržnih družbah (fevdalizem). Povsem jasno je, kje je dejanska družbena moč kljub deklariranemu samoupravljanju in skupščinski vladavini.

Pogoj za uveljavljanje odgovornosti je samostojnost subjektov. Če je kdo popolnoma predal osebno svobodo, tedaj je lahko vprašanje, koliko lahko nosi

²⁵ A. Bajt: delo pod opombo 4, str. 32–39.

²⁶ R. Lukić: Odgovornost i naše društvo, Naša zakonitost, 11–12/87, str. 1189–1198.

odgovornost za odločitve, pa tudi ali jih lahko sprejema. Ta problem se ponekod stopnjuje, saj ni nujno, da demokratični centralizem razumemo le glede temeljnih odločitev, kaj lahko je v praksi prisotna misel Mao Zedonga: »Organizacija mora biti postavljena nad posameznika, večina nad manjšino, višji partijski funkcionar nad nižjimi, CK nad vsemi.«²⁷

Po povedanem je razumljiva zahteva stroke, pa tudi v delu jugoslovanske politike, da je nujno potrebna depolitizacija sistema. V razpravi ob ustavnih spremembah so bili dani predlogi, da se ukinejo družbenopolitični zbori v družbenopolitičnih skupščinah. Družbenopolitične organizacije naj uveljavljajo svoje ideje z močjo argumentov, ne pa z neposrednim vstopanjem v institucije sistema. Mnogi upravičeno zastavljajo vprašanje o dejanskem predstavištvu državljanov. Če je družbenopolitični zbor predstavištvo politične strukture (birokracije), bi spominjal na gornji dom, zbor združenega dela na fevdalne cehe, zbor občin pa predstavištvo malih fevdov. Ali ni v ustavnih sistemih centralno vprašanje o razmerju med občanom in državo? Ali ni tedaj tudi potrebno jasno in določno razmerje med občanom in njegovim predstavnikom? Trenutno pa ob fleksibilnem mandatu, posrednih volitvah in podobnih instrumentih, občan sploh ne ve, kdo je izglasoval odločitev, ki ga je prizadela in s katero se ne strinja.

V zvezi s temi vprašanji Lukić poudarja, da je pravo sredstvo politike. Vendar se uveljavljanje zakonov ne more zagotoviti, če izvajanje monopolizirajo politični organi. Pravo ima lastne tehnične zakonitosti, ki zahtevajo relativno neodvisnost od politike v njenem lastnem interesu, to velja ne le za oblikovanje, temveč tudi za izvajanje prava. Spoštovati je treba posebnosti strokovnega pomena, čeprav lahko politiku navidezno pomenijo oviro za uresničevanje politike. Iskanje političnih bližnjic na tem področju namesto pravno civilizacijskih poti, ki jih zahtevajo pravo in njegove posebnosti, so v bistvu stranpoti.

Delitev oblasti

O delitvi oblasti smo delno že povedali stališče pri obravnavanju pravne države. Jugoslovanski pravni leksikon iz leta 1970 (stran 414) navaja, da se z našim načelom enotnosti oblasti uresničuje polna demokracija. V upravi in sodstvu so občutni birokratski elementi. Uveljavitev delitve oblasti, torej enakopravnost med vsemi tremi (zakonodajna, upravna in sodna), bi pomenilo zagotoviti enakost in enakopravnost birokratskim elementom. Iz tega izhaja, da je oblast v rokah demokratičnih organov, predstavniških teles, ki izražajo ljudsko voljo, tem je treba dati oblast nad upravo in sodstvom, zagotoviti demokracijo in zmanjšati vpliv birokracije.

Lukić navaja, da je v našem sistemu formalni in neformalni vpliv političnih dejavnikov pomembna ovira za uveljavljanje odgovornosti. Sodnike in druge organe, ki morajo uporabiti sankcije, volijo lokalni politični organi in so pod njihovim močnim vplivom, tudi zaradi materialnega položaja (v SR Sloveniji so pomembne spremembe že uveljavljene). Močan vpliv političnih dejavnikov privede do monopolizacije odgovornosti v njihovih rokah. Prihaja do konfuzije oblasti namesto njene delitve, čeprav je znano, da je delitev oblasti eno izmed temeljnih sredstev uresničevanja zakonitosti. Politični dejavniki bi se morali omejiti na sprejem zakonov in drugih pravnih virov in na splošni nadzor med sodnimi in upravnimi organi,

²⁷ Mao Zedong: Nova etapa, referat na seji CK 1938, zbornik: Trideset dana, Beograd, 1949, str. 84.

ne smeli bi se pa mešati v konkretne odločitve. Upravni in sodni organi bi morali imeti popolno neodvisnost, konkretno lahko nadzorujeta delo upravnih organov višji upravni organ in sodstvo.²⁸

Prof. Bučar navaja, da ima državna ureditev v sodobni družbi dvojno nalogo: na eni strani naj zavaruje človeka posameznika v njegovih človeških in državljan-skih pravicah, torej tudi pred državo samo; na drugi strani pa naj bi bila sodobna država čimbolj uspešno sredstvo za izpolnitev vrste nalog in sredstev, ki jih lahko posameznik uresničuje le z vključevanjem v državno skupnost. Ob tem se pojavlja protislovje. Sodobna organizacija je po svoji naravi usmerjena k redukciji »neskončne možne variabilnosti človekovega ravnanja, ki izhaja iz njegove svobode, na tisti vzorec, ki je za organizacijske cilje še sprejemljiv«. Čim višja je stopnja opredeljenosti organizacijskih ciljev, toliko večja je potreba po redukciji. To temeljno protislovje je zaradi mnogoterosti in kompleksnosti ciljev države možno rešiti z delitvijo oblasti. To načelo ima vse večji pomen, ker sta se oblast in moč države povečali in je izkoriščanje oblasti proti svoboščinam in pravicam državljan-ov znatno večje. Zato so sodobne države utemeljene na delitvi oblasti kot pogoju za pojmovanje pravne države. To načelo ni v nasprotju s stališčem, da oblast izvira iz ljudstva in da pripada ljudstvu in da torej isti nosilec sam po sebi negira zamisel o delitvi oblasti, gre le za ustvarjanje mehanizma, ki bo s svojim delovanjem zagotavljal, da ta oblast ne bo odtujena njegovemu nosilcu.²⁹

V sodobnih teorijah poudarjajo elemente delitve oblasti na znana področja. V vsakem od teh področij delujejo drugi ljudje, funkcioniranje vsakega dela pome-ni hkrati preizkušanje drugih delov. Vendar se pojavlja tudi doktrina kontrole in ravnotežja (the doctrine of checks and balances). Vsakemu področju je dana moč nadzorovanja do določene mere nad drugim področjem. V ameriški ureditvi lahko Vrhovno sodišče razglasi zakon za neveljaven na temelju neustavnosti; zakonodaj-no telo lahko obtoži predsednika; predsednik lahko vloži veto na sprejem zakona. Vsako področje je multifunkcionalno, pa vendar je hkrati končna oblast na svojem področju specializacije, zato nastane občuten problem nadzora.³⁰

Nosilci odločanja

Po veljavni ustavni koncepciji vsi delavci oziroma delovni ljudje odločajo v družbenih pravnih osebah o svojem delu, o pogojih in rezultatih svojega dela ter o vseh odnosih družbene reprodukcije. Družbena ureditev temelji na oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi kot svobodnih in enakopravnih proizva-jalcev in ustvarjalcev.

Ta izhodišča temeljijo na marksistični zgodovinski generalizaciji, da je delavski razred nosilec socializma. Ekonomski položaj razreda nedvoumno ni edini ele-ment, ki opredeljuje njegovo stališče, kar je poudarjal že Marx. Prof. Horvat navaja, da je fenomen realnega sveta daleč od romantične, skoraj mistične ideje o delavskem razredu, ki so ga portretirali frustrirani buržoazni radikali ali razglasi-li partijski demagogi. Delavec ni rojen graditelj socializma, pa tudi ne mesija, poslan na ta svet, da reši človeštvo.³¹ Skupina ljudi se ne obnaša na določen način zato, ker so inherentno dobri ali slabi, progresivni ali reakcionarni, temveč zato,

²⁸ Lukić: delo pod opombo 26, str. 1192.

²⁹ F. Bučar: Državna ureditev, zbornik: Gradivo za slovensko ustavo, Časopis za kritiko znanosti, 1988, str. 76.

³⁰ B. Horvat: Politička ekonomija socializma, Globus, 1984, str. 239-249.

³¹ B. Horvat: Politička ekonomija socializma, Globus 1984, str. 325.

ker njihovo obnašanje določajo njihovi interesi. Dejstvo je, da se je struktura delavcev od Marxovega časa spremenila, delež fizičnih delavcev se zmanjšuje, ne gre za stanje kot v Marxovem času, ko se je industrijska proizvodnja razširjala v primerjavi z drugimi področji, ko je bila nasproti njim superiorna. V razvitem svetu se empirično ugotavlja, da se je sodobna neindustrijska proizvodnja hitreje razvija, delež fizične delovne sile znotraj industrijske (blagovne) proizvodnje pa upada.³² Oblikovanje novega, sodobnega delavskega razreda uveljavlja preseganje razlike med ročnim in intelektualnim delom, zajela bo vse več in več družbenih skupin, vse dokler ne bo pomenila vseh, ki delajo, kar bo v celoti zrušilo izvirno pojmovanje delavskega razreda.

Dogmatičnost pri opredeljevanju nosilcev odločanja v našem sistemu je privedla do zanikanja vloge znanja, do motivacije za razvoj, zmanjšala je zaradi konformističnih pogledov možnosti za ustvarjalnost.

Skromen prikaz temeljnih dilem pri oblikovanju nove ustave ni podrobneje opredelil vseh vprašanj, opozoril je le na glavne orise, ki izhajajo iz programa Zveze društev pravnikov Slovenije.

³² *Sturess in Class Structure*, London: Routledge and Kegan Paul, 1955, str. 37-40 in Z. Baumann, *Between Class and Elite*, Manchester University Press, 1972.

Represija na Kosovu

Nacionalizmi – spodbujevalci represije

Ob sedanjih izrednih ukrepih na Kosovu se zastavlja vprašanje, ali se bo represija v tem okolju kar naprej ponavljala in ali ni drugačnih izhodov iz kosovske krize, ki že dolgo časa grozi, da se bo sprevrgla v katastrofo. To območje je v zgodovini nenehno pretresalo nasilje, ki tudi v novi Jugoslaviji ni prenehalo. Nasilje na Kosovu se kaže v raznoterih pojavnih oblikah. Gre za nasilna ravnanja med ljudmi v obliki klasičnih kriminalnih dejanj, ki dobivajo še posebne razsežnosti, če je storilec pripadnik drugačne etnične pripadnosti kot žrtev. Porajajo se kriminalna dejanja, ki jih spodbujajo etnično sovraštvo, šovinizem in druge pojavnne oblike ekstremnega represivnega nacionalizma. Posebno pomembno pa je nasilje državnih in političnih institucij, ki je legalno, pa tudi nelegalno. Tej vrsti nasilja – državni in politični represiji, je namenjen naš razmislek.

V povojnem obdobju si kontinuirano sledijo policijske akcije organov državne varnosti proti Albancem: preiskave, pripori, drakonske sodne kazni. Vojska demonstrira svojo moč. Politična zborovanja, manifestacije in demonstracije se prepovedujejo, svoboda političnega izražanja se omejuje, objektivne informacije so blokirane. Določa se delovna obveznost. Zamenjujejo se albanski politični voditelji. Nekaj jih je v priporu. Državna in politična represija delujeta predvsem proti Albancem, kar se skuša utemeljiti z albanskim regresivnim nacionalizmom, šovinizmom, secesionizmom, iridento in kontrarevolucijo. Med najbolj nevarnimi idejami za obstoj Jugoslavije so omenjene ideje o veliki Albaniji s središčem v Tirani ali v Prištini (Kosovo republika), nevarne za obstoj federacije pa naj bi bile ideje o konfederaciji. Sumi v politično lojalnost Albancev so bili ves čas nove Jugoslavije vidni, po 1981. letu pa so se utrdili in razširili v množične negativne politične predsodke in stereotipe proti njim.

Albanski nacionalizem se napačno trditvi, da albansko nacionalno vprašanje v Jugoslaviji ni rešeno in nanj odgovarjata državna in politična represija.

Albanski nacionalizem nastaja v zapletenih razmerah kosovskih Albancev. Ti so nekako vse do sredine šestdesetih let imeli dejanski status deprivilegirane etnične manjšine (razumljene v sociološkem kvalitativnem smislu). Ta njihova deprivilegirana je zadevala vse pomembnejše dejavnike socialnega statusa. V šestdesetih letih se začel je proces omejevanja njihove deprivilegirane in naraščanja etnične zavesti, kar je podprto z njihovo demografsko ekspanzijo in razvijanjem nekaterih vezi z LR Albanijo. Začenja se proces uveljavljanja političnega vpliva Albancev na Kosovu z večjimi pristojnostmi pokrajine in utrjevanja ter širjenja njihovih kulturnih institucij ob nadaljevanju ekonomske nerazvitosti (nove ekonomske institucije niso upoštevale albanske tradicije). 1981. leta so izbruhnili albanski nemiri, ki so bili politično ocenjeni kot iridenta in kontrarevolucija, naperjena proti Jugoslaviji. Vezi kosovskih Albancev z LR Albanijo so pretrgane, njihova politična dejavnost postaja sporna in še posebej težnje po uveljavljanju njihove politične avtonomije. V pokrajini deluje zvezni policijski odred, medetnični konflikti v pokrajini se zastrujejo in tudi konflikti med srbsko in kosovsko polito-

* Dr. Peter Klinar, redni profesor na FSPN v Ljubljani.

kracijo. Albanski nacionalizem si prizadeva za uveljavljanje Albancev kot naroda, torej za transformacijo iz tako imenovane narodnosti v narod in potem naprej v državotvorno nacijo. Pri tem izhaja iz svoje številčnosti in avtohtonosti. Najdejo se tudi posamezniki, ki vidijo izhode v povezavah z Albanijo, vendar albansko kosovska politokracija ve, da je njena moč zagotovljena le, če se doseže večja avtonomija Kosova v jugoslovanskih okvirih.

Lahko ugotovimo obstoj etnične stratifikacije, kar zadeva uporabo državne represije proti Albancem in njihove politične enakopravnosti, ki jih po tej plati lahko štejememo med etnično deprivilegirano manjšino v sociološkem smislu, čeprav gre za količinsko večinsko populacijo na Kosovu. So pa Albanci v okviru SR Srbije tudi količinska manjšina.

Državni in politokratski organi, ki izvajajo represijo proti Albancem, pa imajo množično socialno podporo v srbskem, črnogorskem nacionalizmu, v množičnem protialbanskem razpoloženju, zasnovanem na negativnih predsodkih o albanski iridenti, na dokazih o zastrašujoči populacijski eksploziji Albancev, predvsem pa na dokazih o izseljevanju Srbov in Črnogorcev s Kosova in deliktih Albancev nad njimi. V teh pojavih nacionalizma so vidni znaki revanšizma zaradi ogrožanja Srbov in Srbije s strani Albancev.¹

Protialbansko razpoloženje dobiva zaledje v srbskem nacionalnem gibanju, ki korenini na nezadovoljstvu s statusom republike Srbije in njenih razmerij z avtonomnima pokrajinama. V novi Jugoslaviji naj ne bi bilo dovolj posluha za reševanje srbskega nacionalnega vprašanja in vse preveč so se razvili negativni stereotipi o Srbih kot nosilcih centralističnega unitarizma. Srbsko nacionalno gibanje spodbuja albanski nacionalizem, ta se širi od druge polovice šestdesetih let naprej in postaja očiten 1981. leta ter ogroža srbstvo na Kosovu in nasploh.² Srbsko nacionalno gibanje dobiva nekatere oblike dirigirane spontanosti in militantnega populizma, se širi po mnogih predelih Jugoslavije, razen v njenih zahodnih in osrednjih delih, hkrati pa ruši v Vojvodini in Črni gori obstoječe institucije in politična ter državna vodstva. Militantna jedra tega gibanja skušajo prodreti v BiH, Hrvaško in Slovenijo ter odpreti oči tamkajšnjemu prebivalstvu o razmerah, v katerih živijo Srbi in Črnogorci na Kosovu ter spodbuditi razcep med ljudstvom in tamkajšnjimi političnimi vodstvi. Hkrati pa to krilo srbskega nacionalnega gibanja skuša angažirati v teh okoljih avtohtono in priseljeno srbsko prebivalstvo, kar govori, da bi pripeljalo do zaostrenih mednacionalnih konfliktov po vsej Jugoslaviji in do uveljavitve vsejugoslovanskega izrednega stanja.

Militantno jedro srbskega nacionalnega gibanja deluje z mitingi – regresivno nacionalistično. Pogloblja konflikte med Albanci in Srbi ter Črnogorci na Kosovu, širi nezaupanje v albanske voditelje na Kosovu ter zahteva njihove zamenjave, napada voditelje drugih narodov v Jugoslaviji, ki ne podpirajo metode mitingov in skuša diskvalificirati težnje političnega pluralizma v Sloveniji in na Hrvaškem. Številne zahteve srbskega militantnega nacionalnega gibanja se uresničujejo in militantni populizem igra v politiki Srbije in Črne gore pomembno vlogo.³

Množična populistična nacionalna gibanja Srbov in Črnogorcev najdejo pri napadanju politike Slovenije in Hrvaške svoje izhodišče v dokaj različnih političnih usmeritvah zahodnega in vzhodnega dela Jugoslavije. Medtem ko so na zahodu

¹ M. Macura: Razvojni, socialni i demografski problemi Kosova, Pogledi 2/88, str. 379–403.

– D. Janjić: Kosovo između nacionalizma i razvoja, Pogledi 2/88, str. 521–531.

– B. Horvat: Fenomen mlade nacije i pitanja ekonomskog razvoja Kosova, Pogledi 2/88, str. 463–472.

² L. Tadić: Napomene o jugoslovanskom modelu nacionalnog socializma, Pogledi, 2/88, str. 479–486.

³ N. Visković: O uzrocima izseljavanja i opće krize na Kosovu, Pogledi 2/88, str. 551–558.

težnje po tržni ekonomiji, prestrukturiranju gospodarstva, krepitvi manjšega podjetništva, uveljavitvi političnega pluralizma, pravne države, civilne družbe, političnih pravic in svoboščin, nacionalne avtonomije, pa tudi sporne konfederativne težnje, so na vzhodu vidne centralistično-unitaristične težnje in težnje političnega monizma z znaki administrativne prisile, oprte na militantni populizem kot sredstev za reševanje iz krize kaotičnosti. Hkrati so vidne težnje po plansko diriganem »tržnem« gospodarstvu, centralni državni intervenciji in uravnilovki na jugoslovanski ravni, uveljavljanju velikih integriranih jugoslovanskih podjetij ipd.

Večplastnost albanskega nacionalizma

V nedemokratskih politokratskih odnosih na Kosovu s pojavi anarhije zorita albanski in srbski nacionalizem z znaki regresivnosti. Na ta dva pojavi osredotočamo naša razglabljanja. Na albanski nacionalizem, oprt tudi na nasilje, odgovarja srbski nacionalizem, ki kliče na pomoč državno represijo. Predhodna priprava zanjo je izsiljenje dvojnih meril pri ocenjevanju srbskih in albanskih množičnih protestov. Srbsko-črnogorske mitinge z množičnimi grožnjami Albancem in drugim narodom, srbska in deloma tudi jugoslovanska politika ocenjuje kot podporo Srbom in Albancem na Kosovu; kot podporo srbskim ustavnim spremembam in kot izrazito ljudska demokratična ravnanja. Za oceno albanskih množičnih demonstracij in stavk pa srbska in deloma jugoslovanska politika uporablja drugačna merila. V celoti jih označujeta v stilu vulgarnega marksizma – črnobelega ocenjevanja, kot kontrarevolucijo in delovanje iridente. Albanski nacionalizem kot vsaki nacionalizem pa je gotovo mnogo bolj zapleten in celovit. Le ena njegova plast je nasilna in druga iredentistična. Obe pa predstavljata pojav regresivnega nacionalizma. Verjetno je ob regresivnih pojavih albanskega nacionalizma mogoče najti tudi njegove pozitivne plasti, ki si prizadevajo na narodno uveljavitev Albancev na Kosovu in v Jugoslaviji. Zaradi tega nevarnost pavšalnih ocen albanskega nacionalizma kot terorističnega, kontrarevolucionarnega in iredentističnega. Te poenostavljene, neutemeljene posplošitve in pa uporaba dvojnih meril pri ocenjevanju albanskega in srbskega nacionalizma na istem družbenem prostoru nedvomno Albance prizadenejo, še posebej, če deluje proti njim še državna represija. Takšna situacija grozi, da se bo nasilje v okviru albanskega nacionalizma razširilo in da bo zajelo srbsko-črnogorski nacionalizem. Nasilni nacionalizem in oblastna represija se medsebojno spodbujata, za kar govorijo številni zgodovinski dokazi. Nacionalizmov in medsebojnih konfliktov ni mogoče zatirati z oblastno represijo. Takšna početja mednacionalne manifestne konfliktne začasno potisnejo v latentna stanja, da potem izbruhnejo še bolj izostreno.⁴ Znaki takšnega začasnega potiskanja manifestnih konfliktov v nevarne latentne konflikte so že vidni v demonstrativnem molku Albancev, še posebej albanske inteligence in v drugih načinih nesodelovanja, to je izražanja pasivne moči.

Politokratska moč in oblast

V Jugoslaviji smo v zapleteni protislovni situaciji. Vsesplošna kriza razkriva izrazite znake nereda, anarhije, anomije, apatičnosti, mnogotere pojave socialne

⁴ Z. Lerošić: Fenomenologija krize identiteta i nacionalizam, Pogledi, 2/88, str. 531–519.

deorganizacije in patologije, ki se jim konservativna oblast ter državni politični aparat z zastarelimi represivnimi ukrepi neučinkovito upirata.

Klasičen primer za to trditev je Kosovo, kjer so procesi demokratizacije v bistvu minimalni ali neobstoječi. V tem okolju vseskozi prevladujejo procesi političnega dirigiranja s strani politokracije, ki vodi politično kampanjo in skuša realizirati svojo politiko preko oblastnih ali političnih organov. Partijska politokracija vlada in odloča, postavlja in odstavlja kadre po uveljavljenem načelu nomenklature. Kosovska inteligenca je potisnjena na obrobje zaradi političnega pragmatizma, voluntarizma in nacionalizma. Politokracija ji ne daje pomembnejšega mesta, kar kaže na neobstoječo demokratično prostora. Partijski monizem je izrazit in o demokratični reciprociteti politične moči in oblasti ni mogoče govoriti.⁵

Seveda se politokracija vtika ne le v ožja politična vprašanja, marveč tudi v ekonomijo. Razširjena reprodukcija se financira pretežno etatiistično, ko se presežna vrednost razvitih prerazporedi k nerazvitim, kjer o investiranju tako pridobljenih sredstev odloča politokracija. Neučinkovitost ekonomskega razvoja Kosova nesporno dokazuje, da je obstoječi globalni etatiistični model razvoja z dodatno vlogo politokracije na Kosovu v celoti izčrpal svoje možnosti.⁶

Ko partijska politokracija postaja dejanska oblast, niti ni mogoče govoriti o etatizmu, kjer so predpisani vsaj nekateri formalno pravni postopki in norme za delovanje oblasti. To je bilo očitno ob letošnji februarški dramatični stavki albanskih rudarjev in delavcev, ki so postavljali zahteve po zamenjavi partijskih funkcionarjev in zahteve, da se pogajajo z najvišjimi zveznimi in republiški partijskimi funkcionarji. Med stavkajočimi je bilo torej jasno kje sta center oblasti in koncentracija moči.

Med etničnima politokracijama (albansko in srbsko-črnogorsko) prihaja do konfliktov, do merjenja moči, pri tem pa se angažirajo etnično razdeljena množična komunikacijska sredstva ter spodbujajo množične demonstracije. Srbska in črnogorska politokracija na Kosovu dobivata oporo v republiki Srbiji, medtem ko se albanska ne more naslanjati na podporo LR Albanije.

Družbene posledice kontinuirane represije in izjemnih stanj

Uporaba državne prisile pri navideznem urejanju kosovskih razmer močno spominja na klasična načela funkcionalizma, ki so v sodobnem svetu doživela izrazito kritiko. Politokracija se je odločila, da je krhki red pomembnejši od svobode, enakopravnosti, še posebej etnične enakopravnosti. V takšnem krhkiem redu je mogoče tudi začeti delati, vendar kakšno je to delo, ki se odvija pod prisilo izrednega stanja? Krhki red, vzpostavljen z državno represijo, ne more imeti nobenega drugega cilja kot ohranjanje statusa quo. Ne more torej voditi do neprednih družbenih sprememb. Zagovorniki izrednih ukrepov iščejo argumente, da je pač treba zavarovati varnost ljudi in premoženja ter državne interese. Vendar na Kosovu si izredni ukrepi kontinuirano sledijo in doslej niso pripeljali do nobenih razreševanj medetničnih konfliktov in urejanja zadev. Mogli bi celo trditi, da je stopnjevanje državne represije kosovske razmere samo še bolj zaostrovalo. Izredna stanja torej ohranjajo obstoječo krizo na Kosovu in jo še bolj zaostrejujejo, to pa

⁵ F. Muhić: Kosovo – između dominacije i slobode, *Pogledi*, 2/88, str. 505–511.

– S. Stojanović: Jugoslovenska federacija i srbsko nacionalno pitanje, *Pogledi* 2/88, str. 473–477.

– B. Bequaj: Politička iskušenja inteligencije na Kosovu, *Pogledi* 2/88, str. 603–612.

⁶ V. Franičević: Za novi model razvoja Kosova, *Pogledi* 2/88, str. 363–369.

pomeni, da odlagajo globlje dejanske in kakovostne družbene spremembe. Odstopanja od krhkega »reda«, vzpostavljenega z izrednimi ukrepi, namreč pomenijo dejanja, ki sprožijo državno represijo in do ustvarjalnih pobud za spreminjanje razmer ne more priti.

Strah in molk prevladujeta in pasivizirata ljudsko ustvarjalnost. Izrednemu stanju, v katerem represivni sistem prevladuje nad človekom, se človek ne more prilagoditi, ker so to razmere, v katerih je posameznik zavrt in človeška svoboda izjemno omejena.

V izjemnih razmerah ne obstaja spopad idej, nasprotij, ne morejo se razvijati integrativni konflikti, kar vse štejemo med temeljna gibalna družbenega razvoja. To niso normalne razmere, ki jo funkcionalizem razume kot prilagajanje človeka družbenemu sistemu, naprednejši teoretični pogledi pa kot razvoj takšnega sistema, ki omogoča razvoj pluralitete svobodnih osebnosti.⁷ Med izjemnim stanjem ni uveljavljeno vsaj to, kar je povprečno, marveč je uveljavljeno v imenu krhkega reda to, kar je izredno, podpovprečno.

Neučinkovit politični sistem

Izredna stanja, ki se na Kosovu kontinuirano ponavljajo, kažejo, da se s povečevanju kosovska kriza in njeni konflikti samo še bolj zapletajo in prav nič ne rešujejo. Shema, ki se nam kaže, je naslednja: razpadel in neučinkovit politični sistem v pokrajini, ki ga vzdržuje etnično razklana in od ljudi odtujena politokracija ter nesposobna politična birokracija, zvezni (policijski in vojaški), republiški in pokrajinski aparat, ki je razdeljen po teh ravneh, pokrajinski pa po etničnih linijah. Vsekakor ne gre prezreti pomena politokracije in politične birokracije srbske republike. Ob tem institucionalnem sistemu obstaja albansko etnično gibanje s svojimi plemenskimi, družinskimi voditelji in običajnimi normami, na katero delujejo albanska politokracija in množična komunikacijska sredstva. Srbsko-črnogorsko militantno populistično gibanje se naslanja predvsem na politokracijo SR Srbije in tamkajšnja množična komunikacijska sredstva, pa tudi na zvezni in republiški administrativni aparat prisile.

Če deluje oblast, ta ne nastopa z argumenti, marveč na temelju hierarhije in njenim ukrepom podrejeni ne morejo slediti s prepričanjem, še posebej ne, ker jim ena etnična skupina ne verjame. Ob tem pa različne linije oblasti in etničnih gibanj seveda ne pomenijo medsebojne pluralistične tolerance, marveč medsebojno izključevanje, oviranje in omejevanje. V takšnih razmerah je načeta oblast nesposobna in onemogočena slediti reakcijam podrejenih, njihovemu povratnemu delovanju. Ker ni interakcije med podrejenimi in nadrejenimi, medsebojnih konfrontacij, iščejo podrejeni odprti prostor za neformalne dejavnosti v okvirih etničnih gibanj. Enostransko odtujeno razmerje med oblastjo in politokracijo ter podrejenimi in njihova neformalna politična dejavnost govori za ločenost nosilcev politične moči oblasti in vplivnih neformalnih voditeljev. Tako se podrejeni hkrati aktivno ali pasivno upirajo nosilcem moči in sodelujejo z neformalnimi vplivnimi voditelji. Družbena moč brez reciprocitete podrejenih zgleda, kot da je koncentrirana, vendar je to le navidezno, saj ob zapletenih kosovskih razmerah ne prihaja do spremenjenega ravnanja podrejenih, kar pomeni, da moč politokracije in oblasti ni učinkovita in da se marsikaj dogaja v okviru neformalnih dejavnosti. Različne

⁷ Đ. Šušnjić: Kritika sociološkega metoda, Gradina, Niš 1973.

vrste oblasti in politične moči ter njuni različni etnični nosilci, vse to povzročajo, da v etnično razklanem Kosovu en del podrejenih ceni nadrejene, drugi del pa se jim upira. Takšna ravnanja postavljajo pod vprašaj oblast, saj obstaja pri oblastnih ukrepih precejšnja verjetnost, da del podrejenih ni poslušen njenim odredbam in ne sledi njenim zahtevam. S tem je načeta legitimnost oblasti.

V etnično razklanem kosovskem okolju ravnanja podrejenih, ki temeljijo na oblastnih odločbah, ne prinašajo v vseh etničnih okoljih ugleda in zaupanja. Legitimiteto oblasti načenjajo ravnanja nosilcev politične moči, ki kršijo zakonitost, pa tudi uveljavljanje običajnih norm, neskladnih s pravnimi in ideološkimi političnimi normami. Legitimnost oblasti, ki ne temelji tudi na neformalnih normah, tradiciji, vrednotah, morali, marveč le na prisilnih formalnih sankcijah, je seveda hudo vprašljiva. Oblasti ni uspelo spraviti raznovrstnih družbenih konfliktov pod svoj nadzor in nadomestiti konfliktov brez pravil z nadzorovanimi in institucionaliziranimi nasprotji. Prav tako oblastni politokraciji ni uspelo transformirati nekaterih rušilnih konfliktov v nasprotja in razviti procesa tekmovanja, konkurence med različnimi, tudi etničnimi kategorijami, da bi na ta način potrdila svojo legitimnost. Tekmovanja namreč potekajo po pravilih in jih je lažje nadzorovati in usmerjati kot disfunkcionalne rušilne konflikte. Ko prevzema partijska politokracija oblastne funkcije, je načeta zakonitost legitimne oblasti, saj namesto oblastnih organov drugi organi dobivajo njihove pristojnosti, kršeni so zakoniti postopki, uporaba zakonitih norm, v oblastnih organih tako razpada organizacijska disciplina.

Na Kosovu se dosegajo cilji oblasti in politične moči predvsem z negativnimi sankcijami, ne pa s konsenzom. To govori, da morajo biti ti cilji ozko skupinski in ultimativni cilji, pa tudi fiktivni obči cilji, nikakor pa ne širši, kolektivni cilji.⁸

Pota moči na Kosovu imajo, kot to izhaja iz že omenjene razdeljenosti politokracije in oblasti, več razsežnosti. V njej se križajo nasprotni politični cilji zvezne, republiške in pokrajinske pristojnosti ter avtonomije, pa različni etnični interesi albanske narodnosti ter srbskega in črnogorskega naroda na Kosovu. Ob teh večdimenzionalnih poteh moči je prvi temeljni problem v tem, da ni upoštevana reciprociteta moči, to je povratni vpliv podrejenih na nosilce moči. Drugi problem pa se kaže kot inkongruenca med posameznimi potmi moči.

Izredna stanja, različna merila pri učinkih moči za različne etnične skupine na Kosovu in pa hierarhija večdimenzionalnih političnih moči in oblasti nas usmerjajo k sklepu o izraziti omejitvi svobode podrejenih posameznikov, ki zelo omejeno vplivajo na politokracijo in prav takšne možnosti socialnega nadzora nad njenim delovanjem. V takšnih razmerah pa prinaša moč in oblast njenim nosilcem izrazite privilegije. Ne moremo pa trditi, da moč prinaša njenim nosilcem hkrati tudi večjo svobodo, kar je sicer običajno. Specifičnost večdimenzionalnih potov moči omejuje svobodo nosilcem moči na Kosovu. Večdimenzionalna moč, ki je specifična v že opisanem smislu, in ne pluralistična ter njena izločenost od demokratičnega nadzora, ni spodbudna za odgovornost nosilcev moči.

V kosovskih izjemnih razmerah in ob obstoju večdimenzionalne nedemokratične oblasti in politične moči z omejeno legitimnostjo, ker ne upošteva reciprocitete moči in ob delovanju nasprotujočih si etničnih gibanj, prihaja pogosto do nepred-

⁸ M. Weber: *Domination by Economic Power and Authority*, v: S. Lukes ed.: *Power*, Basil Blackwell, Oxford 1986 str. 28–37.

– G. Simmel: *O nadređenosti i poređenosti*, v: *Teorija o društvu*, V. Karadžić, Beograd 1969, str. 518–528.

– R. Dahl: *Power as the Control of Behavior*, v: S. Lukes ed.: *Power*, str. 37–58.

– M. Weber: *Legitimni red i tipi avtoritete*, v: *Teorije o društvu*, str. 220–230.

videnih posledic, ki jih izražajo podrejeni, kot so posebne oblike protestov in stavk in izrazov pasivne moči.

V kosovskih skrajnih kriznih razmerah so za pridobivanje in ohranjanje politične moči in oblasti premalo prisotna normalna sredstva konkurence razvojnih programov, zasnovanih na znanju, vse preveč pa je deviantnih sredstev: konformnosti s posameznimi političnimi linijami, korupcije itd.⁹

Tradicionalne značilnosti oblasti in politične moči

Politična razmerja, ki se kažejo na Kosovu, nastajajo v razmerah nerazvite socialne strukture, ki ne dosegajo razvojnih stopenj klasične razredne strukture. Zaradi tega tudi izrazita etnična in manj razredno-socialna polarizacija. Zaradi materialnega pomanjkanja in nizke kakovosti življenja, značilnega za prehod od predindustrijskih v industrijske družbe, se pomembni razredni elementi pri spodnjih razredih še ne razvijajo. Njihovi ideološki pogledi so heterogeni, etnično determinirani, nezadostno artikulirani, bolj na ravni psihike kot ideologije. Politično niso organizirani, kar pomeni, da jih moremo označiti kot socialne agregate in ne kot družbene skupine. To je bilo očitno med dramatično februarsko stavko rudarjev v *Starem trgu*, ko so ti bili več dni prepuščeni sami sebi in se nista zanje zavzela niti sindikat niti Zveza komunistov, ki se sicer deklarira kot delavska partija. Razredni konflikti so zaradi tega fragmentirani, ni širših skupnih delavskih akcij in razredni antagonizem je razblinjen. Razredne konflikte razcepijo etnične linije in do enotnega razrednega nastopa ne more priti.¹⁰

Nerazvite razredne stopnje – kvazirazredne faze so značilne za razvojni fazi tradicionalne in karizmatične oblasti. Tradicionalna neformalna moč, ki je etnično določena, temelji na podaništvu, pokorščini, na časti, osebnih odnosih, religioznih, plemenskih, družinskih in utilitarističnih načelih. Nekatere od teh značilnosti prevzema tudi lokalna in pokrajinska oblast, ki jim dodaja še samovoljo zaradi neučinkovitega nadzora in neupoštevanja reciprocitete oblasti. Ne more pa zagotoviti seveda osebnega odnosa in takšne učinkovitosti kot neformalna, etnično determinirana moč. Ker je lokalna tradicionalna oblast etnično determinirana, je nekoliko bolj učinkovita le do ene etnične kategorije.

Pri tem hipotetičnem razmišljanju prihajamo do pokrajinske oblasti. Tudi pri njej so vidni znaki tradicionalnosti in etnične determiniranosti. Se pa v pokrajinski oblasti kažejo tudi elementi karizmatične oblasti, kar velja za nekatere posamezne vodilne albanske politike, ki so dobivali prizvok velikih osebnosti z izjemnimi sposobnostmi daljnovidnosti in smelosti ter z intenzivnimi revolucionarnimi vzburjenji, ki so navduševala Albance v smeri njihove narodne in nacionalne uveljavitve, novega razvoja, še nikoli doseženega. Ti so se pojavljali v vlogi razčlenjevalcev ideologije novega reda, njihovi sodelavci pa v vlogi učencev in izvajalcev teh njihovih idej. So pa ti voditelji premalo upoštevali tradicijo, zanemarjali so tudi, kot je za karizmo sploh značilno, veljavne pravne formalne norme. Njihove zasnove karizme pa so nenehno bledele, ker ni bilo vidnejših razvojnih rezultatov, razen nekaterih zunanjih simbolov, predvsem pa tudi zaradi tega, ker jih v njihovi vlogi

⁹ P. Kliner: Družbena moč – strukturni in mobilnostni pojav, RI FSPN, Ljubljana 1988, str. 20–31.

¹⁰ I. Bernik: Eksploatacija in konsenz v razredni strukturi socialističnih družb, doktorska disertacija, FSPN Ljubljana, 1986, str. 258–278.

– P. Kliner: Družbena kriza in raziskovanje razredov ter slojev v jugoslovanski družbi, v: Stratifikacijske analize sodobnih družb, Slovensko sociološko društvo, Ljubljana 1988, str. 232–252.

niso priznali kosovski Srbi in Črnogorci. Zanimivo je, da je po 1981. letu prišlo do napadov na te politične voditelje albanske narodnosti, do njihovega diskvalificiranja in represivnega preganjanja, kar je vsekakor moral biti pravi šok za albansko prebivalstvo.

Zvezna oblast v obdobju do sredine šestdesetih let je na Kosovu izvajala proti Albancem izrazite represivne ukrepe. V tem obdobju pa je Titova osebnost kljub represiji zveznih organov pomenila utelešenje karizme, saj so v njem vse etnične skupine, vključno z Albanci, videli rešitelja pred nasiljem in še sedaj živijo v prepričanju, da do takšne krize, če bi bil živ, ne bi moglo priti. Očitno je, da je ta karizma zadrževala prehod latentnih v manifestne konflikte na Kosovu. Z njegovimi slikami protestirajo in stavkajo Albanci in Srbi na Kosovu in se sklicujejo nanj pri medsebojnih konfliktih in konfliktnih z obstoječo oblastjo in politokracijo.

Končno moremo reči, da so elementi karizmatične oblasti, vidni na Kosovu, za krajši čas prikrili globljo krizo, ki pa se je v vsej svoji ostrini pokazala 1981. leta in se kar naprej zaostrovala vse do robov katastrofe.

V zadnjem obdobju pa se porajajo znaki karizmatičnosti politične moči v Srbiji, ko se njen partijski voditelj postavlja v vlogo ponovnega zedinitelja Srbije z obema pokrajinama in rešitelja Srbov in Črnogorcev na Kosovu. Ta njegova vloga daje izjemen političen zamah militantnemu populističnemu gibanju Srbov in Črnogorcev na Kosovu in drugje. Hkrati se stopnjujejo intervencije zvezne in srbske republiške administracije na Kosovu in represije proti Albancem, kar krepi pri Albancih njihovo tradicionalno neformalno etnično moč.¹¹

Zadušeni znaki modernizacije oblasti in moči

Z industrializacijo in drugimi procesi modernizacije pa so se na Kosovu pojavljale tudi zasnove modernejše oblasti in moči. Obstoječa nerazvita socialna struktura ni obetajoča za prevladujoči razvoj elementov moderne oblasti in moči, kar zavira tudi etnični razcep z etničnimi gibanji. Ti elementi modernejše oblasti se niso razvili, zadušila jih je kriza z izjemnimi stanji, državno represijo in okrepljenimi etničnimi gibanji. Zaradi tega so težnje po upoštevanju volje večine, javnem nadzoru oblasti, zagotovitvi političnih pravic in svoboščin itd. ostajale neuresničene ali omejene na posamezne ožje družbene segmente. Ko Kosovo v svojem političnem razvoju še ni prišlo do modernejše oblasti, bi v tem okolju glede na njegovo specifično večetnično sestavo morali biti prisotni že elementi politične oblasti in moči, ki so značilni za postmoderna, informatična, postindustrijska obdobja. To so elementi etničnega, kulturnega pluralizma s priznavanjem avtonomije manjšin. Sodobno razvite družbe so pluralistične in pluralizem pomeni kompleksen pojav (ekonomski, politični, idejni, kulturni, etnični). V teh družbah ne more veljati le majoritetno načelo odločanja, marveč tudi upoštevanje manjšinskih stališč, kar je še posebej pomembno za večetnične družbe z različno velikimi etničnimi skupinami, v katerih številčno manjšinske skupine uživajo avtonomijo. Med njimi prihaja do medsebojnega komuniciranja, prilagajanja in tolerantnih odnosov. V takšnih smereh razvoja so izhodi iz kosovske krize, kar pa je glede dosežene stopnje razvoja Kosova s težnjami po unifikaciji, z nenehnimi izjemnimi

¹¹ M. Weber: Legitimni red i tipi avtoriteta, str. 220–230.

– G. Simmel: O nadređenosti i podređenosti, str. 518–528.

– J. O'Connor: The Meaning of Crisis, Basil Blackwell, Oxford 1987, str. 108–124.

stanji, z razširjeno represijo in nasiljem, s počasnimi strukturnimi prehodi iz predindustrijske v industrijsko družbo in zavrtimi procesi modernizacije, zelo odmaknjen cilj. Skorajda utopično je dandanes razmišljati o takšnih smereh razvoja, ki bi temeljil na objektivnih informacijah, individualizaciji in diverzifikaciji kulture, na omejeni hierarhiji, na odprtosti sistema, na samoregulaciji avtonomnih manjšin, na pojavih civilne družbe, dejanske demokracije, zakonitosti ipd. Spomniti se je treba na prevladujoče značilnosti tradicionalne oblasti in na tradicionalno neformalno moč, na nepozabljene značilnosti karizmatične oblasti, pa na državno represijo v izjemnih stanjih, pa je jasno, kako malo možnosti ima razvoj modernejše oblasti in moči. Moderna oblast je namreč dokaj anonimna, neosebno institucionalizirana, nič ne obljublja in ne navdušuje. Uveljavitve restriktivnih ukrepov med vsestransko krizo so nepriljubljene in vzbujajo revolte. Medetnični konflikti pomenijo skorajda neprehodno blokado za prodor modernejše oblasti in moči. Kritičnost ni mogoča, pač pa so razširjeni vsesplošna anomija in apatija, izolacija etničnih skupin in njihovo oddaljevanje, neučinkovito reševanje konfliktov, medsebojno spodbujanje nacionalizmov ipd.¹²

Na Kosovu sistemske in celovitejše socialne integracije ni. Prihaja le do homogenizacije in integracije na etničnih temeljih. Ta etnična integracija je problematična, ker onemogoča zaradi medetničnih konfliktov celovitejšo socialno in pa sistemsko integracijo. Sama socialna integracija, dosežena na etničnih temeljih, je problematična tudi zaradi tega, ker socialno in individualno dogajanje ni dovolj povezano, ker socialni-etnični interesi prevladujejo nad individualnimi. Etnična integracija ni dovolj upoštevala tradicionalnih etničnih vrednot vsakdanjega življenja in je nastala predvsem kot etnično gibanje za obstoj svoje etničnosti, naperjeno proti drugemu etničnemu gibanju. Unificirani sistem, ki ni upošteval tradicionalnih etničnih razlik na Kosovu, je pripeljal do krize političnih in ekonomskih institucij in do inkogruence med zametki sistemske in socialnimi integracijami, ki so med seboj ločene po etničnih linijah. Prispeval je tudi, da je prišlo do razcepa med etničnimi skupnostmi (na primer po etničnih kriterijih ločeno šolstvo, ekstenzivna unifikacija preko hiperinstitucionalizacije in hiperideologizacije). Zaradi tega razcepa sistem ni spodbudil celovitejše socialne integracije.

Dosežena sistemska in celovitejša socialna integracija in njuno medsebojno vplivanje odsevajo namreč modernizacijo oblasti in politične moči.¹³

Sprejemljivost represivnih in administrativnih ukrepov?

Represija ali administrativni ukrepi nekako postajajo v Jugoslaviji že kar sprejemljiv model za delovanje na Kosovu, še posebej v razmerjih do »zaostalih« Albancev. Beremo zahteve, da mora na Kosovu država načrtovati število otrok, določiti maksimalno število otrok, ki jih družina lahko ima ipd. Tudi v Slovenskem javnem mnenju 1988 so vidni visoki deleži strinjanj z omejitvami večje rodnosti na Kosovu z administrativnimi ukrepi (omejitev socialne pomoči za družine s številnimi otroki), čeprav so sprejeti tudi sprejemljivejši načini usmerjanja demografske

¹² V. Rus: Stare in nove paradigme demokracije, Naši razgledi, Razgledi po domovini, 26. 8. 1988, str. 500, 501.

– F. Žle: Alvin Toffler: Tretji val, Časopis za kritiko znanosti 85/86, 1986, str. 21–57.

– P. Klinar: Družbena moč – strukturni in mobilnostni pojav, str. 46–49, 56–64.

¹³ H. Hoffman – Nowotny: Social Integration and Cultural Pluralism, XI. World Congress of Sociology, New Delhi, 14–18. 8. 1986.

– C. Offe: Družbena moč in politična oblast, DE, Ljubljana, 1985, str. 115–119.

politike. V sklop stališč o administrativnim represivnim ukrepim za urejanje kosovskih zadev, pri katerih so deleži strinjanja nekoliko višji od deležev nestrinjanja, se uvrščajo stališča, naj vojska in milica napravita red, pa tudi stališča o administrativnih ukrepim za omejitve in preprečitev stikov z LR Albanijo. Deleži prvih stališč so nekoliko višji, kot so bili v raziskavi 1982. leta. Sicer pa za raziskavo Slovenskega javnega mnenja 1988 nasploh velja, da se izrazito kažejo stališča, ki nasprotujejo administrativnim in represivnim ukrepom kot načinom urejanja družbenih zadev. Kako pojasniti drugačno usmerjenost v zvezi s specifičnimi kosovskimi razmerami?

O Kosovu so v 1988. letu javna komunikacijska sredstva obsežno in pogosto poročala o ekscesih Albancev proti Srbom in Črnogorcem, o njihovem prisilnem izseljevanju ter številnih protestih in mitingih. Stališča, ki zadevajo represivne ukrepe na Kosovu, so spodbujena zaradi informacij o nasilnih dejanjih nad Srbi in Črnogorci. Slovensko javno mnenje namreč nasploh izraža zahteve po strožjem kaznovanju storilcev nasilniškega vedenja (kot so: spolno nasilje, nasilje nad otroki ipd.). In prav o teh oblikah nasilja so prihajale informacije s Kosova. Malo pa je bilo na voljo informacij o pritiskih srbskega in črnogorskega regresivnega nacionalizma na Albance in o državni represiji nad njimi. V prejšnjih letih po 1981. letu je bilo precej vesti o visokih kaznih in številnih obsojenih mladih Albancih zaradi iredentističnih kaznivih dejanj. Hkrati pa je Slovensko javno mnenje v raziskavi 1982. leta ugotavljalo, da je glavne krivce za nemire na Kosovu leta 1981 treba iskati med takratnim političnim vodstvom in gospodarstveniki, manj pa med mladino, študenti, učitelji in profesorji. S temi ocenami je bil izražen dvom o odkritju dejanskih krivcev.

Raziskava SJM 88 razkriva tudi kategorije, ki se bolj zavzemajo za uveljavljanje administrativnih ukrepov na Kosovu, to je maloštevilčna kategorija, ki vidi izhod iz jugoslovanske krize v vrnitvi k državnemu socializmu, trdi roki in avtoritarnemu režimu. Ugotavljamo, da se različni avtoritarni, administrativni in netolerantni pogledi medsebojno povezujejo. Administrativni in represivni ukrepi na Kosovu nimajo podpore med kategorijami z višjimi delovnimi položaji in kategorijami, ki so družbenopolitično dejavne.

V zadnjem času pa prihajajo informacije o omejevanju političnih pravic Albancev, odstavljanju in zapiranju njihovih voditeljev, različnih merilih političnih in državnih organov pri ocenjevanju ravnanj Albancev, o represivnih ukrepim zoper njih, vključno z dramatičnimi gladovnimi stavkami albanskih rudarjev kot načinu protesta, o nasilnih grožnjah Srbom in Črnogorcem proti njim, kar slovenski javnosti odpira oči o zapletenosti in večdimenzionalnosti kosovskih nacionalizmov in ustvarja množično referendumsko sporočeno prepričanje o nujnosti omejitve vseh oblik nasilja na Kosovu, vključno z državno represijo.¹⁴

Sklep

Kosovskih razmer se bo treba drugače lotiti kot doslej, s kontinuirano represijo ne bo nobenih sprememb. Ta spodbuja regresivne nacionalizme, medetnične konflikte, utrjuje moč politokracije, tradicionalno oblast in moč, onemogoča nujno

¹⁴ S. Komazec: Realnosti, zablude i kontraverze, Pogledi, 2/88, str. 432, 433.

– Slovensko javno mnenje 1988, RI FSPN Ljubljana.

– P. Kliner: Pogledi iz Slovenije na Kosovo, Pogledi 2/88, str. 559–570.

modernizacijo in uveljavitev sistemske ter celovitejše socialne integracije, ne spodbuja razvojnih sprememb, prispeva k neučinkovitosti ter razpadu političnega sistema in k delovanju nasprotujočih si etničnih gibanj. Represivni ukrepi ne preprečujejo prehoda izjemno zaostrenih konfliktov na Kosovu v katastrofo. Politične dejavnosti bo treba zasukati v drugo smer, in to v tisto, ki jo represivni ukrepi onemogočajo. In od tega zasuka so odvisne tudi tako nujne socialno-razvojne spremembe na Kosovu.

Ljubljana, 15. marca 1989

Nekateri politekonomske vidiki davčnega sistema za subjekte tržnega poslovanja v Jugoslaviji

1. Enotni temelji davčnega sistema in skupni temelji davčne politike ter (ne)uspešno delovanje jugoslovanskega trga

Eno izmed najpogosteje obravnavanih izhodišč za spremembe ustave SFRJ, sprejete v novembru 1988, je bilo težnja po zagotavljanju razmer za uspešno delovanje jugoslovanskega trga. To težnjo zasledimo že v samem predlogu Predsedstva SFRJ, da se začne postopek za spremembo ustave SFRJ.

V obrazložitvi Komisije za ustavna vprašanja Supščinice SFRJ dne 25. septembra 1987 smo lahko v zvezi z ustreznim (takrat XXVI.) dopolnilom utave prebrali tudi naslednje:

»Vnašanje enotnega temelja davčnega sistema in skupne davčne politike kot prvine enotnega jugoslovanskega trga je pomembna predpostavka za učinkovito delovanje in stabilnost enotnega jugoslovanskega trga, zagotavljanje enakopravnosti in uresničevanje pravic in dolžnosti organizacij združenega dela in delovnih ljudi ter državljanov na tem trgu. S tem se dosledneje in v popolnejši meri zagotavlja tudi enotnost sistema socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov ter družbenega razvoja.«

Iz te obrazložitve lahko dokaj določno razberemo namig, da je decentralizacija davčnega sistema in davčne politike eden poglavitnih krivcev za neuspešno delovanje razglašene enotnega jugoslovanskega trga. Tako naj bi »razlike v davčnem sistemu in različna davčna politika v posamičnih primerih vodile do neustreznih odnosov na enotnem jugoslovanskem trgu (kot so ustvarjanje različnih pogojev poslovanja, oteževanje prostega gibanja blaga ter združevanje dela in sredstev itn.).«

2. Enotnost trga v Jugoslaviji

V ekonomski teoriji lahko najdemo naslednja tri najpomembnejša določila enotnega trga:

1. Enotni trg zajema vse dejavnike v menjavi, katerih delovanje se uveljavlja teritorialno le tako dolgo, dokler obstajajo popolna svoboda izvajanja gospodarske dejavnosti, popolna svoboda v gibanju izdelkov in storitev, proizvodnih dejavnikov in znanja.

2. Na enotnem trgu delujeta enotno merilo vrednosti in cene, s tem pa tudi enotno menjalno in plačilno sredstvo.

3. Gospodarske dejavnosti enotnega trga v sodobnem gospodarstvu so zaščitene pred zunanjo konkurenco s carino in drugimi ukrepi.

V skladu s takšnimi razmišljanji naj bi bil enotni trg v Jugoslaviji pomembna

* Dr. Miran Mihelčič, profesor na Fakulteti za elektrotehniko v Ljubljani.

prvina enotnosti sistema socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov ter družbenega razvoja. Pri tem pa pod pojmom »družbenega razvoja« seveda ne more biti mišljen le razvoj Jugoslavije kot celote, ampak tudi razvoj vseh republik kot držav in pokrajin kot avtonomij oziroma kot družbenopolitičnih in samoupravnih skupnosti. Na enotnem gospodarskem območju se ponuja možnost za povečevanje obsega proizvodnje in menjave pod enakimi pogoji, omogočena je večja stopnja koncentracije in gospodarstvo (ali ekonomija) velikega obsega, izbor in prodor sposobnejših, produktivnejših in gospodarnejših blagovnih proizvajalcev, to pa s konkurenco in delovanjem ekonomske prisile spodbuja vse udeležence k nadaljnjemu napredku.

Pričakovanja v zvezi z nakazanimi prednostmi enotnega trga v Jugoslaviji so bila žal eno, dejanski rezultati in nasprotja pri tem pa drugo. Pri tem mislimo na:

a) zahteve po enotnem trgu na eni strani in zapiranje v lokalne trge na drugi strani,

b) nujnost po širšem vključevanju v mednarodno menjavo na eni ter težnjo po samozadostnosti območij (avtarkijo) na drugi strani,

c) nasprotja med razvitimi in nerazvitimi regijami.

M. Šukovič je v zvezi s tem v svojem prispevku Izognili so se dialogu o bistvenih argumentih (Delo, Ljubljana, 23. junija 1988) med drugim zapisal: »Še nobena država se ni – in tudi Jugoslavija se ne bo – povzpela na raven gospodarske in tehnološke družbe prek avtarkije osamosvojenih ‚otokov‘, marveč le z usposabljanjem, organizacijskim in funkcionalnim, v skladu z zahtevami gospodarsko-tehnološkega razvoja države kot celote in vseh njenih delov.«

Danes, dobrega pol leta potem, ko je bila ta misel objavljena, pove trezen razmislek vsakomur, da je v njej zapisana resnica. Žal pa ne tudi vsa resnica in najbrž je v tem bistvo določenih, še vedno pogostih nesporazumov o enotnem jugoslovanskem trgu in predpostavkah njegovega uveljavljanja. Gre namreč za dvoje stvari, brez katerih še tako dobra misel nujno obvisi v zraku in zato lahko vodi k nezaželenim posledicam.

Najprej gre seveda za to, da je nujna prvina enotnosti vsakega, pa tudi jugoslovanskega trga, t. i. pravna država, ki svoje obveznosti spoštuje doma in na tujem. Država, v kateri je zakon akt, katerega nespoštovanje se sankcionira ne glede na to, kdo in zakaj ga ni spoštoval. Drugo, kar je za vsebino tega prispevka pomembnejše, pa je, da ni dovolj sklicevati se le na »zahteve gospodarsko tehnološkega razvoja države kot celote in vseh njenih delov«, ampak tudi na povsem stvarne razmere, v katerih so ti deli. Bežanje pred resnico o velikih razlikah v teh razmerah, kakor tudi razmišljanja o drugi prvotni akumulaciji s pomočjo »enotne« države za odpravo teh razlik, so seveda ob prehodu iz industrijske v informacijsko družbo anahronizmi, česar pa nekateri nočejo sprevideti.

3. Težnja po zdravljenju gospodarsko šibkih delov države s pomočjo druge prvotne akumulacije

Izraz »druga prvotna akumulacija« lahko v naših razmerah brez težav nadomestimo z izrazom »teritorializacija dohodka«. Težnja za teritorializacijo dohodka, ki je tudi eden objektivnih razlogov za nacionalne ekonomije v Jugoslaviji, je (bila) močno gibalno zapiranja v lokalne trge. Spopad z negativnimi posledicami te teritorializacije, ki se je opirala na povezavo bank in družbenopolitičnih skupnosti, je seveda možen predvsem z uporabo naravnih orodij ekonomske prisile in ob odsot-

nosti orodij prerazdeljevanja dohodka z njihovo strupeno pojavno obliko: inflacijo. Ekonomska prisila bo sama napotila gospodarske subjekte k združevanju na celotnem jugoslovanskem trgu in jim pod taktirko uspešnejših med njimi odprla pot v celotni svetovni gospodarski prostor. Zavedati se kaže, da je za odpravo pojava teritorializacije dohodka in s tem za ustrezno dolgoročno zdravljenje celotnega našega gospodarstva in njenih delov naravna ekonomska prisila učinkovitejše orodje kot kakršna koli še tako dobro zamišljena politična akcija.

Hitrejšemu razvoju namenjeno vključevanje gospodarstva kakega manj razvitega območja v širši gospodarski prostor je praviloma boleče, saj so v njem prisotni drugi že bolj razviti blagovni proizvajalci, ki skladno s pravili ekonomskih zakonitosti določajo pogoje denarnega potrjevanja novoustvarjene vrednosti vsakomur, ki se vključuje v ta prostor. Prav zaradi bojazni pred strožjimi pravili igre, ki vlada v širšem gospodarskem prostoru, se blagovni proizvajalci s posameznih manj razvitih območij zatekajo bodisi v avtarkijo, bodisi skušajo pričakovani šok ublažiti na kakšen drug način, med drugim tudi s političnimi pritiski za spremembo pravil v sekundarni delitvi dohodka.

Naravnost v avtarkijo, ki je manj razvitim okoljem v Jugoslaviji dolgo časa omogočala zadržati na njihovem območju večji obseg dohodka, kot ga bi jim priznal širši gospodarski prostor, se je v dinamičnem razvoju svetovnega gospodarstva dokončno izživela. Takšen način je namreč samo odlagal soočenje teh okolij s širšim svetovnim trgom, na katerem se standard sodelovanja za uspešno konkurenco dogaja dan za dnem.

Ker zapiranje v svoje okvire objektivno ne pospešuje ustreznega razvoja proizvodnih sil in s tem tudi ne omogoča povečevanja dohodka, dobička in kapitala, so si politični predstavniki manj razvitih okolij prizadevali in se še prizadevajo, da si zagotove stalen ali pa vsaj začasen priliv dohodka s tistih drugih območij v državi, ki so zaradi višje stopnje razvitosti bolj vključena v mednarodni gospodarski prostor. Pri tem pa gre na daljši rok za račun, ki se ne more iziti. Blagovni proizvajalci na območjih, ki so s svojim gospodarskimi tokovi bolj vključena v mednarodno menjavo, namreč ne morejo stalno vleči s seboj tudi bremen interesov tistih območij, ki se temu vključevanju v kolesje svetovnega gospodarstva izogibajo zaradi obrambe »kratkoročnih« interesov po pogojih za lagodno gospodarjenje. Tudi »amortizerji« t. i. razvitih okolij v Jugoslaviji so namreč popolnoma obrabljeni.

4. Iskanje zdravila za šok v spremembi pravil sekundarne delitve dohodka

Udejanjanje tržne zasnove ustavnih sprememb ob hkratnem povzdigovanju idealov enotnega jugoslovanskega trga na piedestal bi moralo samo po sebi namreč še ostreje kot dozdaj potegniti črto med dobrimi in slabimi blagovnimi proizvajalci. Ostreje potegnjena črta naj bi sicer v interesu zmanjševanja (tempa) zaostajanja za razvitimi državami vodila do ukinjanja nedonosnih industrijskih obratov ter drugih oblik gospodarskega delovanja iste kakovosti, do bolj tržne naravnosti naših proizvajalcev in večje kakovosti poslovnih učinkov, hkrati pa takšna črta odpira številne dodatne probleme.

Pri problemih, kot so odkrivanje slabih delovnih navad, tehnološkega, tržnega in organizacijskega neznanja ter ogromnega obsega prikrite nezaposlenosti s presežki zaposlenih, začenja ne tako majhen del jugoslovanske gospodarske in politične srenje iskati zdravilo za šok na nepravem koncu. Namesto usmeritve k ustvarjalnemu razmišljanju in delu za ozdravitev gospodarstva in družbe kot celote si ta

del srenje domišlja, da je možno vprašanje rešiti z ustvarjanjem umetne meglice – fatamorgane, ki ni v svojem bistvu nič drugega kot prerazdeljevanje revščine.

Iskanje sprejemljivega zdravila za ozdravitev globoke ekonomske in družbene krize v Jugoslaviji je prav zaradi take fatamorgane zahtevno opravilo, samo zdravljenje pa bo dolgotrajno. Ne da bi se spuščal v številne podrobnosti, utemeljujem svojo oceno »zahtevno«^s tem, da smo priča objektivno zelo velikim razlikam v razmerah gospodarjenja posameznih federalnih enot in zato tudi zelo različnim ocenam o možnih poteh izhoda iz krize. O dolgotrajnem zdravljenju pa govorimo zato, ker bo treba na poti k ozdravitvi spremeniti sistem vrednot naših ljudi in pridobiti ustrezno izobrazbo za soočenje z novimi tehnološkimi izzivi sodobnega sveta.

V trenutku, ko uvedba naravnega zdravila – ekonomske prisile maje preostalo gospodarsko moč neuspešnih blagovnih proizvajalcev iz vseh, zlasti pa iz manj razvitih okolij v državi, s tem pa tudi oblast njihovih političnih predstavnikov, se išče rešitev v skupnem imenovalcu – zvezni državi, ki naj bi jim uspelo izvleči družbo iz krize brez bolečin in problemov, kar pa ni mogoče. Ti problemi so še toliko bolj zapleteni in stiske toliko večje, ker morajo po logiki naravnega zdravila najtežji račun objektivno plačati tisti, ki to najtežje plačajo. So pa seveda to hkrati tisti, ki so – vsaj kar se njihovih vodilnih političnih in gospodarskih predstavnikov tiče – tudi najbolj krivi, da smo se v Jugoslaviji znašli v tako težkem položaju.

Ob tem, ko se z ekonomskim reševanjem krize najbolj prizadeti vsaj deloma skušajo izogniti neljubim posledicam zdravljenja, se pri iskanju zdravila za šok obračajo k državi, katere intervencionizem je danes tako drugje kot pri nas prisoten v vseh fazah procesa družbene reprodukcije, torej tudi pri delitvi. V njej države nastopajo predvsem z uporabo svojega proračunskega denarnega in *davčnega* sistema.

Usmeritev k fazi delitve in v njej še zlasti na davčni sistem je pri tem preprosto logična posledica dejstva, da se je uporabljen tip državnega intervencionalizma v proizvodnji (lastnina, centralizacija in koncentracija sredstev za reprodukcijo), menjavi (politika planiranja, cenovna politika, politika ekonomskih odnosov s tujino) in porabi (obseg skupne in splošne porabe) dokazal kot neuspešen ali celo kot popolnoma neutemeljen. Ostaja torej delitev kot najbolj klasična državna faza procesa družbene reprodukcije in v njenem okviru zaradi sicer Mednarodnega denarnega sklada niti ne več že popolnoma zlorabljen proračunski ali diskreditirani denarni, ampak dobri, stari klasični davčni sistem.

Pri sekundarni delitvi kot eni izmed dveh oblik namenske delitve gre sicer v bistvu za delitev dohodka med gospodarstvom in negospodarstvom, včasih razširjenim še za nekatere dejavnosti gospodarske infrastrukture (ceste, železnice, energetika itn.). Ob političnih zaprsegah na nujnost po povečanju deleža gospodarstva v narodnem dohodku je v Jugoslaviji tudi bolj ali manj jasno, da ne gre – ker ne more in ne sme iti – pri sekundarni delitvi več toliko za to, kako spremeniti razmerje pri delitvi dohodka med gospodarstvom in negospodarstvom, ampak za prerazdelitev med osnovami za zajemanje in s tem tudi med viri dohodka za negospodarstvo, pa tudi za gospodarstvo.

Ob omenjanju virov izvedenega dohodka za določene dele gospodarstva v prejšnjem odstavku namreč kaže spomniti, da so nekateri od predlagateljev dopolnil k ustavi pomembno vlogo v tej igri prerazdeljevanja namenili t. i. izjemnemu dohodku in njegovi obdavčitvi, pri čemer je ta manever (morda le začasno!?) propadel predvsem zaradi njegove neuskkljenosti z razglašeno tržno zasnovo ustavnih sprememb.

5. (Ne)realnost razmišljanj o enotnih temeljih davčnega sistema kot vlečnemu konju za izhod iz krize

V delu pisne razprave na straneh časnika Delo poleti 1988 nekaterih članov komisije za ustavna vprašanja Skupščine SR Slovenije z dr. Mijatom Šukovičem sem med drugim poudaril, da v Sloveniji sploh ne zanikamo potrebe po določenem poenotenju temeljev davčnega sistema v Jugoslaviji, saj sta to značilnost in potreba vseh sodobnih družb. Za to stališče sem bil v »pismih bralcev« sobotne priloge Dela kar hitro pokaran, česar si – tako sem še danes prepričan – nisem zaslužil.

Ne gre za to, da bi v formalno podporo navedenemu stališču lahko prikazal zahodnonemške izkušnje in se oprl na mnenje zahodnonemškega zveznega ministrstva za finance, kjer menijo, da bi različne davčne stopnje v različnih deželah ZR Nemčije kot federacije bistveno vplivale na konkurenco in to bi pripeljalo v nevarnost pravno in gospodarsko enotnost kot tudi enake življenjske razmere v ZR Nemčiji, ampak za nekaj drugega. Določeno skrbno in potrpežljivo poenotenje nekaterih temeljev davčnega sistema v federalni državi terja prav tisto, kar sem zapisal: sodobno družbo. Družbo, v kateri delujejo vse institucije državne oblasti na vseh ravneh vedno v skladu z zakoni in v kateri so pravila blagovnega gospodrenja zaradi približno enake razvitosti proizvajalnih sil (homogenosti) lahko enaka za vse blagovne proizvajalce – subjekte tržnega poslovanja. Ne eno in ne drugo pa žal – če se počestno zamislimo – ni značilno za jugoslovansko družbo.

To kruto resnico je (bilo) treba postaviti nasproti očitkom slovenskih pogledov na jugoslovanski davčni sistem in davčno politiko o premajhni sposobnosti razumevanja širše jugoslovanske problematike. Gre za očitke (M. Šukovič v Delu, Ljubljana, 23. 6. 1988), »da ima gospodarstvo SR Slovenije konkretni posebni interes, da se ohrani, da se ne spremeni dosedanja pristojnost republik, ki samostojno in v celoti urejajo davčni sistem... in v celoti oblikujejo davčno politiko...«.

Nerealnost razmišljanj o enotnih temeljih davčnega sistema kot vlečnem konju za izhod iz krize v Jugoslaviji je v tem, ker njihovi avtorji mislijo, da je moč ozdraviti bolno gospodarstvo ob nespremenjeni gospodarski in politični moči posameznih subjektov v Jugoslaviji. Subjektov, ki se boje dejanske zamenjave dosedanje etatizirane oblike gospodarjenja s tržno obliko, dejanske krepitve prvin enotnosti jugoslovanskega trga in širjenja njegove vloge, saj bi vse to moralo voditi do novih družbenih razmerij. Realnost njihovih razmišljanj pa je – žal – v tem, da imajo dovolj politične moči za preprečitev te zamenjave, pa naj to razvojno »stane Jugoslavijo in njene prebivalce, kolikor hoče«.

6. Od (ne)realnih razmišljanj do nedorečenih (ne)sporazumov

V navedenem je po mojem prvo ozadje očitkov slovenskim stališčem do »davčnih dopolnil« v ustavni razpravi, da si skuša gospodarstvo naše republike z ohranjanjem določene decentralizacije davčnega sistema zagotoviti posebne ugodnosti, ki jih objektivno ima najbolj razvito gospodarstvo na enotnem trgu, karkoli že nekateri razumejo pod tem pojmom. Razviti del jugoslovanskega gospodarstva, ne samo slovenskega, naj bi raje preprosto sprejel pravila igre, po kateri bi z zveznimi predpisi – ta bi morala izražati tudi in predvsem interese slabšega dela jugoslovanskega gospodarstva – omejili boljšemu delu jugoslovanskega gospodarstva pravico do tistih ugodnosti, ki nesporno pripadajo boljšim gospodarjem na trgu v sodobnih

družbah. O tem, da brez takih pravic tudi kmalu ne bo več dobrih gospodarjev, zagovorniki egalitarizma pravic pri delitvi seveda najbrž ne razmišljajo.

Njihova razmišljanja gredo raje v smeri ugotovitev, da enotnost jugoslovanskega trga in hkrati neenotnost gospodarskega sistema v Jugoslaviji ni in ne more biti v prid manj razvitim federalnim enotam. V določeni decentralizaciji davčnega sistema in dogovarjanju o davčni politiki vidijo konkretno oviro za vzpostavitev tržnih oblik gospodarjenja in krepitev enotnosti jugoslovanskega trga. Čudno, v zahodni Evropi, konkretnije v Evropski skupnosti, imajo že razvite tržne oblike gospodarjenja, čeprav je enotni trg leta 1992 šele pred njimi. Obstoje celo ocene (glej članek Jane Sesseen, Value added turmoil, International Management, november 1988, strani 31–38), da »je konkurenca za okus in denarnice evropskih kupcev daleč boljši način za uskladitev stopenj davka na dodano vrednost, kot pa nasilno uravnavanje le-teh«.

Najbrž se ob tem ne motimo, če postavimo trditev, da podobno kot v Jugoslaviji tudi v vsaki od držav Evropske skupnosti razmišljajo o takih zakonskih in drugih rešitvah, ki bi povečale družbeno bogastvo, okrepile ugodne gospodarske tokove in zagotovile nove razvojne možnosti vsaki državi posebej in skupnosti kot celoti. Ob tej vzporednici z Evropsko skupnostjo v zvezi z Jugoslavijo pa kaže dodati vsaj še dvoje misli.

Prva od njiju je v zahtevi in potrebi, da k doseganju takih ciljev na ravni Jugoslavije vsakdo kar največ stori v svojem okolju, od družine in organizacije združenega dela ali druge oblike poslovnega delovanja do pokrajine in republike. Pri tem mora imeti ta »vsakdo« take možnosti delovanja, ki mu glede na posebnosti dovolj ustrezajo in hkrati ne rušijo še potrebne enotnosti v Jugoslaviji. Druga misel pa je pravzaprav opozorilo, da se ob prehodu naših najpomembnejših zunanjetrogovinskih partnerjev – razvitih držav iz industrijske v informacijsko družbo – za nov polet v razvoju naše države najbrž ne bodo mogla uporabljati enaka politična in gospodarska orodja kot pred dobrimi tridesetimi leti.

Nesporazumi so in bodo, ker nekateri v Jugoslaviji politično niso pripravljeni sprejeti posledic tržnega gospodarjenja. Slovenska stališča v ustavni razpravi so bila vseskozi usmerjena k taki opredelitvi davčnega področja v ustavi SFRJ, ki bi omogočila razvoj dodatnih prvin tržnega gospodarjenja. Omogočena naj bi bila tržna tekma tudi glede davčnih rešitev tam, kjer je to z vidika razvoja celotne jugoslovanske družbe lahko koristno. Drugače povedano, prvinam ekonomske prisile je treba dati prostor tudi pri oblikovanju davčnih rešitev na republiških in nižjih lokalnih ravneh.

Sklicevanje na potrebo po (popolni) enotnosti jugoslovanskega gospodarskega in pravnega sistema zaradi doseganja večje učinkovitosti in uspešnosti našega gospodarstva je iz več razlogov na zelo trhlih nogah.

Zgodovinski razvoj obeh sestavin proizvodnega načina, proizvodjalnih sil in proizvodnih odnosov namreč že sam po sebi dokazuje, da morata biti ti dve sestavini pri doseganju zaželene (hitre) rasti razvoja v določenem razmiku odvisni. Samo popoln politekonomski nevednež lahko zato trdi, da bistveno različnim stopnjam razvitosti proizvodjalnih sil v posameznih delih Jugoslavije ustreza popolnoma enak tip proizvodnih odnosov, torej tudi gospodarskega in pravnega sistema.

Objektivnega opazovalca razmer v Jugoslaviji pa bolj kot navedeni bode v oči drugi od razlogov, ki postavlja popolno enotnost jugoslovanskega gospodarskega in pravnega sistema pod vprašaj. Takšen opazovalec namreč skoraj ne more mimo ugotovitve, da v Jugoslaviji že imamo, in to povsem načrtno, vsaj dva tipa gospo-

darskega sistema: tistega za manj razvite republike in pokrajino Kosovo ter tistega za druge, (malo manj ne)razvite. Opisan dvojni sistem v nasprotju s pričakovanji ni dal tistih rezultatov, ki smo si jih obetali, najbrž predvsem zaradi prevlade tekočega dela (beri: nerazvitega dela gospodarstva) nad minulim delom (beri: razvitim delom gospodarstva). S to uničujočo prakso bi želeli zagovorniki sicer visokih idealov enotnosti jugoslovanskega gospodarskega in pravnega sistema z okrepljenimi zveznimi predpisi še naprej nadaljevati.

Vsako težo tezi o »večji učinkovitosti zaradi večje enotnosti« jemljejo tudi mednarodni podatki prav z davčnega področja. Tako podatki o javnih dohodkih (brez dotacij) v razvitih kapitalističnih državah za obdobje 1982–1984 kažejo, da ta gospodarstva dobro delujejo takrat, ko delež osrednje ravni v javnih dohodkih presega 80 odstotkov (Nizozemska, Belgija, Irska, Francija, Velika Britanija), in takrat, ko je ta delež bistveno nižji od 54 odstotkov (Kanada, ZDA, Švica). Temu razlogu utegnejo zagovorniki enotnosti odrekati vsako semantičnost, torej vsebinski pomen za potek davčnih razprav v Jugoslaviji, saj naj pripadnost davkov ne bi imela nobene zveze z zamislivi o večjem poenotenju (nekaterih temeljev) davčnega sistema v SFRJ.

Tu pa po mojem končuje realnost in začno nesporazumi. Zakaj? Zato ker bi moral preoblikovani gospodarski sistem z večjo vlogo trga preprosto odpihniti številne sporne in dvomljivo zakonite prerazdeljevalne mehanizme. To dvoje skupaj – uveljavitev trga in ukinitve prerazdeljevalnih mehanizmov, kot je npr. izvenproračunska poraba – pa samo po sebi prinaša tolikšno prerazdelitev narodnega dohodka med posameznimi konstitutivnimi deli naše države, da se zdi nekaterim preprosto nesprejemljiva. Ti nekateri pri tem pozabljajo ali pa zavestno nočejo priznati, da takšna prerazdelitev ni le vrnitev k naravnemu mehanizmu tržne delitve, ampak tudi tisti tip delitve, ki je razvojno nedvomno obetaven. Cinično lahko sklenemo: »Razvoj je sicer lepa zadeva, toda politična moč je (za nekatere) vsaj tako lepa!«

7. Izbira temeljev davčnega sistema, pomembnih za delovanje enotnega jugoslovanskega trga

Ne da bi se globlje spuščali v davčno teorijo, lahko kot sestavine ali temelje davčnega sistema navedemo:

- vrste davkov,
- davčne zavezance,
- davčne osnove,
- davčne vire,
- davčne stopnje,
- davčne oprostitve oziroma spodbude ter olajšave in
- pripadnost davkov.

Zagovorniki močnega ali celo povsem centraliziranega zveznega urejanja predpisov na davčnem področju, pri čemer mislimo na davčni sistem skupaj z davčno politiko, so in se še zavzemajo za določanje vseh temeljev na zvezni ravni, torej z zvezno zakonodajo. Resnici na ljubo moramo tu ponoviti, da se zahteve po zvezni pripadnosti nekaterih davkov, npr. davka na osebni dohodek, davka na obresti in davka na dohodke od delnic – dividende, niso postavljale v prvi plan, so pa bile in so seveda še tako zahteve in zlasti pričakovanja nedvomno v ozadju tolmačev uravnilovske inačice enotnosti gospodarskega sistema v Jugoslaviji.

Nasprotniki te inačice, med katere se tudi sam uvrščam, pa skrajnega dosega težnj teh tolmačev ne vidimo le v skoraj povsem poenotenem davčnem sistemu, ampak tudi v poenotenju sistema prispevkov.

Take težnje niso samo v neskladju z različno ravniyo razvitosti posameznih delov Jugoslavije, ampak tudi s temeljnimi načeli ustave SFRJ. Ta določajo, da so republike in avtonomni pokrajini odgovorne za lasten razvoj in za razvoj federacije kot celote. Zato seveda morajo imeti pravico, da glede na stopnjo družbenega in gospodarskega razvoja, socialne in druge razmere samostojno določajo večji del sistema dajatev in v tem okviru davčni sistem kot sredstvo davčne in tekoče ekonomske politike.

Prepričanje, da gre pri vsej stvari »za nekaj več« kot le za enotne temelje davčnega sistema, potrjuje podatek, da se trenutno postavlja v ospredje razprav le zanemarljivo majhen del (okoli 10%) našega sistema dajatev. Pri teh 10% gre le za decentralizirane neposredne davke, od katerih so nekateri povsem lokalni in sploh ne vplivajo na dogajanje na »enotnem« jugoslovanskem trgu. Z dobljenim bojem pod zastavo »prednosti« in »utemeljenosti« poenotenja temeljev davčnega sistema bi si tolmači uravnilovske inačice odprli pot k enotnemu – na ravni zveze – urejanju in prerazporejanju večjega dela dajatev, torej prispevkov za skupno porabo in drugih prispevkov ter »združevanj« za skupno reprodukcijo, npr. na področju velikih tehnično-tehnoloških sistemov.

Vsakršno poenotenje sistema prispevkov na teh področjih pa bi v Jugoslaviji seveda lahko povzročilo velike težave pri delovanju družbenih in drugih infrastrukturnih dejavnosti. Prednost decentraliziranega sistema teh dajatev je namreč v tem, da omogoča primerjave učinkov (deloma) različnih ureditev, uravnovešenje med dajatvami in njihovimi koristmi v ožjih skupnostih in daje več možnosti za posodobitev tam, kjer so za to ustrezne možnosti.

Ob vprašanju določenega poenotenja temeljev davčnega sistema v Jugoslaviji se kaže najprej uskladiti v ugotovitvi, da bi moral biti čim širši skupni ali celo enotni trg, npr. evropski, logičen dolgoročni interes in cilj vseh ekonomsko mislečih odgovornih delavcev v ekonomskih celicah našega gospodarstva in družbe kot celote. Enotni jugoslovanski trg (ob spoštovanju avnojskih temeljev SFRJ) kot *prehodna* faza ali kot most k vključevanju naših podjetij in tudi negospodarskih združb v mednarodni prostor zato nastopa skoraj kot *conditio sine qua non* nadaljnjega razvoja vseh subjektov tržnega poslovanja v Jugoslaviji. Razumljivo je, da so za tak trg kratkoročno po ekonomski naravi stvari najbolj zainteresirana učinkovitejša podjetja, zato v jugoslovanskih razmerah logično bolj tudi Slovenija. Napaka, ki jo ob teh kratkoročnih posledicah delajo predstavniki regionalno manj učinkovitih delov gospodarstva, pa je v tem, da pozabljajo, kako takšen trg dolgoročno prinaša prednosti ekonomskim subjektom na vseh območjih, s tem pa tudi prebivalstvu manj razvitih območij. Namesto tem dolgoročnim prednostim dajejo večjo težo občutkom manjvrednosti manj učinkovitih nosilcev gospodarskega in političnega delovanja na njihovih območjih pred prevlado učinkovitejših, pa čeprav bo šlo v nemalo primerih tudi pri teh za »njihove« ljudi.

Za (ne)enakopravnost subjektov tržnega poslovanja na jugoslovanskem trgu je od obstoječih davnih orodij odločilnega pomena temeljni (zvezni) prometni davek, ki ga predpisuje federacija. Ob njem si takšen pomen lahko lastita morda še davek na dobiček tujih oseb in davek na poslovni izid domačih subjektov tržnega poslovanja, če je njihovo delovanje prisotno na vsem jugoslovanskem trgu. Za vse druge davke, zlasti za davke občanov, pa lahko rečemo, da je nji-

hov vpliv na odnose na jugoslovanskem trgu minimalen, pa zato toliko večji za izvajanje politike gospodarskega in celotnega družbenega razvoja v posamezni federalni enoti.

Kot rezultat različnih mnenj v ustavni razpravi je bilo s 5. točko XXXIX. ustavnega dopolnila določeno, »da federacija po zveznih organih ureja temelje davčnega sistema – vire, vrste, zavezance in osnove – ki so pomembni za delovanje enotnega jugoslovanskega trga«. V obrazložitvi k tej točki je izrecno navedeno, »da bo na podlagi pooblastila iz te točke federacija urejala samo enotne temelje davčnega sistema – vire, vrste, zavezance in davčne osnove, ki so pomembni za delovanje enotnega jugoslovanskega trga na področju davkov, ki se nanašajo na subjekte, ki opravljajo gospodarsko dejavnost oziroma na subjekte tržnega poslovanja«.

8. V ustavi SFRJ določeni enotni temelji davčnega sistema in (ne)enakopravnost subjektov tržnega poslovanja na jugoslovanskem trgu

Dokaz sposobnosti neke družbe pri izgrajevanju temeljev družbenoekonomskega sistema in vodenju ekonomske politike na »davčnem področju« objektivno ni niti poenotenje zgradbe davčnih orodij za vsako ceno na celotnem območju države niti skrajna decentralizacija pravic do določanja teh orodij po »lokalnih« oblasteh. Ta sposobnost se namreč potrjuje v izbiri take – konkretnim razmeram v vsaki državi prilagojene – razdelitve davčnih pristojnosti na posamezne ravni (zvezna, republiška, pokrajinska, občinska), da bo na eni strani zagotovljena približna enakopravnost gospodarskih subjektov na vsem območju države, na drugi strani pa ohranjena ali vzpostavljena tudi lastna odgovornost ožjih upravnih ravni za njihov gmotni položaj in razvoj. Tako npr. skupni temelji davčne politike ne morejo biti prvina enotnega trga, saj so prvina načrtovanja in po svoji vsebini pomenijo uresničitev planskih ciljev. Upoštevati jih je treba pri oblikovanju skupne razvojne politike in so zato lahko le stvar usklajevanja z medrepubliškimi dogovori.

Tolmačem uravnilovske inačice »davčnega področja« v Jugoslaviji taka razmišljanja seveda ne ustrezajo, saj zelo neposredno vzpostavljajo odgovornost nosilcev ekonomske politike na ravni posameznih federalnih enot brez korektnosti, da se bremena neuspešnega gospodarjenja prenesejo na širšo, skupno raven in s tem hkrati ohranja upravičenost slabe ekonomske politike na lastnem območju. Namesto nesporne odgovornosti vsake federalne enote za njen razvoj in s tem tudi za skupen razvoj Jugoslavije kot celote, kar vse predpostavlja razvojno smotrno izrabo razpoložljivih proizvodjalnih sil vsake federalne enote na svojem območju, si ti tolmači želijo lastiti pravico do rezultatov vseh federalnih enot skupaj, in to neodvisno od tega, kako je delavski razred (v najširšem smislu) katere od teh enot izrabil razpoložljive možnosti.

Namesto težnje k približni enakopravnim možnostim za pridobivanje rezultatov dela in poslovanja, torej tudi dohodka in/ali dobička, smo pri nekaterih političnih predstavnikih gospodarsko manj razvitih delov Jugoslavije priča težnji po približni enakosti v delitvi, skoraj povsem neodvisno od doseženih rezultatov. Pri tem sem namenoma uporabil besedi »približna enakopravnost«, saj popolne enakopravnosti gospodarskih subjektov zaradi vzrokov, ki so vsaj ekonomistom in večjemu delu politikov dobro znani, tudi pri pridobivanju rezultatov dela in poslovanja praktično ne more biti.

Samo izenačevanje pogojev za gospodarjenje, h kateremu naj bi »vsemogoč-na« davčna orodja zvezne zakonodaje po teh tolmačih »enakopravnosti« prispevala, je sicer moč obravnavati kot koristno težnjo za razvoj vseh delov Jugoslavije, katere doseganje pa potrebuje tržno pogojeno zgradbo orodij za ta namen. Ne samo kot naivne in – glede na izkušnje v gospodarskem in družbenem »razvoju« Jugoslavije v zadnjih 25 letih – kot nedostojne, ampak celo kot škodljive in zelo nevarne za razvoj in obstoj Jugoslavije moramo označiti težnje, ki gradijo na iluziji enako (ne)bolečega načina zdravljenja globoke gospodarske in družbene krize za okolja vseh blagovnih proizvajalcev v Jugoslaviji. Za vzpostavitev približno enakopravnih pogojev za gospodarjenje mora v težnji za čim boljše lastne pogoje gospodarjenja kar največ storiti najprej vsak blagovni proizvajalec sam, takoj za njim pa njegovo okolje, saj skupaj nosita pozitivne in negativne posledice rezultatov blagovnega proizvajalca.

Razlike v gospodarskih razmerah, v katerih delujejo blagovni proizvajalci posameznih jugoslovanskih okolij, bodo še dolgo objektivno obstajale zaradi dejavnikov, kot so različna sposobnost in organizacijska kultura delovne sile, razlike v opremljenosti gospodarske infrastrukture, različne oddaljenosti od trgov itn. Hkrati s to ugotovitvijo pa je žal v jugoslovanskem prostoru premalokrat slišati samokritiko o tem, da manj razviti deli široko danih možnosti v okviru vseh vrst spodbud in olajšav zanje niti približno niso izrabili tako, kot smo to v Jugoslaviji vsi pričakovali. Brez temeljite samokritike te vrste je seveda težko pričakovati tudi bistveno spremenjen odnos do tržne zasnove spremenjenega gospodarskega sistema v državi.

V razmerah, v katerih bi se predstavniki vseh okolij v Jugoslaviji želeli zavedati obveznosti vsakega okolja, da za uresničevanje skupnih nalog in zadovoljevanje skupnih potreb na ravni federacije prispeva v skladu s svojim deležem v skupnem družbenem proizvodu Jugoslavije – in da bi k povečevanju družbenega proizvoda moral naravno težiti vsak del jugoslovanske federacije –, namreč skoraj ne bi moglo priti do nesprejemljivo široke inačice razumevanja ustavnega besedila, kot smo ji priča v osnutku zakona o temeljih davčnega sistema.

Navedeni osnutek (glej Poročevalec Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije, Ljubljana, 6. 12. 1988) namreč kot vrste davkov, ki so pomembni za delovanje enotnega jugoslovanskega tržišča, navaja:

1. davek od prometa proizvodov in storitev;
2. davek od dobička podjetja;
3. davek od osebnega dohodka delavcev;
4. davek od prihodka od obresti;
5. davek od dividend delničarjev;
6. davek od prihodka tuje osebe iz opravljanja mednarodne prevozniške dejavnosti.

Ta spisek ne preseneča ali celo razburja zgolj zaradi tega, ker je v nasprotju s prej navedeno obrazložitvijo k 5. točki XXXIX. ustavnega dopolnila, ampak tudi zato, ker se skuša z njim ustvariti (ne)naravni most k razvojno nesprejemljivi centralizaciji davčnega sistema v Jugoslaviji.

9. Razvitosti proizvodjalnih sil prilagojena izbira (enotnih) temeljev davčnega sistema kot pogoj za ustrezno stopnjo odgovornosti vsake federalne enote v Jugoslaviji za lasten in skupen razvoj

Razmišljanja o izbiri (enotnih) temeljev davčnega sistema v federativni državi, kot je Jugoslavija, je treba ob dolžnosti vsake enote skrb za lastni razvoj po mojem mnenju opreti predvsem na dvoje izhodišč:

a) vsaka federalna enota je dolžna za opravljanje skupnih nalog na zvezni ravni prispevati v skladu – kot bi rekel Marx – z obtoječimi razpoložljivimi sredstvi (opremo, ljudmi) in silami – (pričakovanimi) rezultati, in

b) ob velikih razlikah v stopnji razvitosti proizvodjalnih sil med posameznimi enotami kaže poenotiti le tiste temelje davčnega sistema, za katere lahko z veliko gotovostjo trdimo, da bodo prispevali k najugodnejši alokaciji proizvodnih tvorcev v skladu z zahtevami svetovnega trga.

Poštena uresničitev prvega izhodišča nosi v sebi veliko motivacijsko moč. Vsak hitrejši prirastek števila enot proizvodnih tvorcev v določeni republiki ali pokrajini od povprečja, torej tudi števila za delo sposobnega prebivalstva nad 15 let starosti, v skladu s tem izhodiščem namreč narekuje federalni enoti tudi dolžnosti, da vsaj relativno, morda pa tudi absolutno poveča svoj prispevek za opravljanje skupnih nalog na zvezni ravni. To pa je moč storiti neboleče le, če je ovrednoteni prispevek dodatne homogenizirane enote proizvodnih tvorcev večji od dosedanjega povprečnega prispevka enote tvorcev. Nasprotno pa povečevanje narodnega dohodka z obstoječimi proizvodnimi tvorci v federalni enoti ugodno vpliva na delitvena razmerja, saj mora odločno večji del tega prirastka narodnega dohodka ostati na razpolago enoti sami.

Subjektom tržnega poslovanja, torej predvsem nosilcem gospodarske dejavnosti, v določeni federalni enoti kot ožje opredeljeni skupini blagovnih proizvajalcev na jugoslovanskem notnem trgu, je torej v zelo neposrednem skupnem interesu, da povečujejo učinkovitost in uspešnost poslovanja, saj naj bi bile dohodkovne koristi dokaj otipljive. Dobro razvidne koristi ali sankcije povečujejo spodbudo in krepijo odgovornost vsakega subjekta za rezultate njegovega delovanja, vse to pa običajno dviga kakovost poslovanja nasploh. Priča smo torej povsem drugačnim učinkom, kot jih je razvil sistem prevajevanja bremen dajatev skupnosti, tudi davkov, s slabih na dobre gospodarje.

Z ekonomskega vidika pa je seveda nedvomno zanimivejše drugo izhodišče, ki ga bomo obravnavali ob pogoju nespremenjene pripadnosti davkov v skladu z dosedanjim zakonodajo ter korektnega uresničevanja prvega od izhodišč. Ponujamo v preveritev in kritično oceno poenostavljeno tezo, da:

- davek od osebnega dohodka delavcev,
- davek od prihodka od obresti,
- davek od dividend delničarjev (vsi trije v skladu z ustavo sploh nimajo mesta v omenjenem zakonu)

ob namišljeni predpostavki enakih davčnih stopenj v vsej Jugoslaviji glede na različno razvitost proizvodjalnih sil v posameznih delih Jugoslavije ne bi prispevali k najugodnejši alokaciji in zaposlitvi proizvodnih tvorcev.

Ta teza se opira na naslednje predpostavke:

1. Enote proizvodnega tvorca delo v Jugoslaviji še zdaleč niso homogene zaradi različne ravni njihove združljivosti (kompatibilnosti) z drugimi proizvodnimi tvorci, še zlasti z doseženo ravnijo industrijske kulture po posameznih federalnih enotah.

2. Razmerje v notranji ponudbi in povpraševanju (po) obeh proizvodnih tvorcih, dela in kapitala, se v posameznih federalnih enotah izredno razlikuje.

3. Odmik (levo navzdol) od teoretično standardizirane (po merilih razvitih svetovnih gospodarstev) krivulje enakega proizvoda ob uporabi poenostavljene proizvodne funkcije $Q = f(D\text{-ela, } K\text{-apitala})$ je v večini dejavnosti v posameznih federalnih enotah različen.

Giblivosť delavcev je v skladu s prvo predpostavko relativno majhna, kar pomeni, da je treba veliko večino (novih) delovnih mest ustvariti na območjih, kjer delovna sila živi. Na ta način je zagotovljena večja združljivost delavcev z okoljem na eni strani, na drugi strani pa se na teh območjih ne razvrednoti vrednost že obstoječih objektov, ki vsaj približno zagotavljajo enostavno reprodukcijo delovne sile (npr. stanovanjskih objektov). Območja, v katera bi se delovna sila pri iskanju dela selila, pa se ob tem izognejo prav naložbam v take objekte in posledičnim stroškom.

Samo po sebi je razumljivo, da mora imeti federalna enota z relativnim presežkom ponudbe kapitala nad povpraševanjem po njem in hkratnem relativnem pomanjkanju delovne sile pravico do uporabe drugačnih davčnih orodij, npr. osnov in virov, kot neka druga federalna enota, v kateri se srečujemo z relativno večjim pomanjkanjem kapitala in velikim presežkom delovne sile. Prva, ki teži morda predvsem k visoko produktivnemu zaposlovanju, se bo lahko celo odpovedala obdavčevanju t. i. osebnega dohodka iz uspešnega upravljanja s sredstvi ali iz dobička, druga, ki teži k čim višji stopnji zaposlenosti, bo ta del osebnega dohodka nedvomno vključila v davčno osnovo. Obe odločitvi federalnih enot bi bili pri tem logično vključeni v njuni razvojni politiki.

Končno, velike posebnosti različnih odmikov dejanskih dosežkov pridobivanja poslovnih učinkov od standardiziranih krivulj enakega proizvoda narekujejo nosilec ekonomske politike (in davčne politike v njenem okviru) v vsaki federalni enoti posebna in pogosta prilagajanja osnovam in virom in stopnjam, ki ne prenesajo linearne zvezne davčne ureditve predpisov. Nelinearnost pa je (vsaj po zdravi logiki) v glavnem na zvezni ravni seveda ekonomsko komaj možna, politično pa nadvse težko sprejemljiva.

10. Sklepna ugotovitev

Navedenim obrazložitvam v 9. točki, ki bi že same po sebi terjale temeljitejšo razčlenitev bolj poklicnih od mene, je bržkone moč očitati marsikatero pomanjkljivost in nedorečenost. Vsem možnim očitkom navkljub pa mi ta razmišljanja dovoljujejo naslednji ugotovitvi:

1. Brez pristojnosti vsake federalne enote, da samostojno obvladuje tudi te tri davke (od osebnega dohodka delavcev, od prihodka od obresti, od dividend delničarjev) ni moč govoriti o njeni odgovornosti za njen lasten in skupen razvoj.

2. Zmanjševanje razlik v stopnji razvitosti proizvodjalnih sil med federalnimi enotami bo temeljilo na zdravih temeljih le, če bo doseženo na (bolj) enotnem jugoslovanskem trgu predvsem z boljšo izrabo razpoložljivih proizvodnih tvorcev v vseh in vsaki federalni enoti sami, pri čemer naj bi upravljanje uspešnejših postalo pravilo in vir bogastva, ne pa vzrok strahu in ksenofobični vir vse večje revščine.

Navedena in druga uporabljena literatura:

a) avtorska:

1. Miran Mihelčič: Katere davčne rešitve so najboljše? Delo, Ljubljana, 27. avgusta 1988.
2. Miran Mihelčič, Tone Krašovec: Protislovja in problemi našega družbenoekonomskega in gospodarskega sistema; prispevek v knjigi Politična ekonomija kapitalizma in socializma, Državna založba Slovenije, 1986, strani 297-310.
3. Miran Mihelčič: Turški davki ne pomagajo, Delo, Ljubljana, 19. december 1987.
4. Lado Rupnik: Sistem dajatev v osnutku ustavnih amandmajev, razmnožen tipkopolis, Ljubljana, 1988, stran 7.
5. Jane Sassen: Value added turmoil, International Management, november 1988, strani 31-38.
6. Mijat Šuković: Izgnili so se dialogu o bistvenih argumentih, članek, Delo, 23. julija 1988.

b) druga:

7. Osnutek zakona o temeljih davčnega sistema, priloga Poročevalca Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije, letnik XIV, št. 37, Ljubljana, 6. 12. 1988, strani 1-5.
8. Prednosti finančne decentralizacije, članek, Dnevnik, Ljubljana, 8. avgusta 1988.
9. Prometni davki tako in drugače, serija člankov v Delu, Ljubljana, novembra in decembra 1988.

LEO MATES*

Retrospektiva neuvrščenosti

Gibanje neuvrščenih je prispevalo k pospešitvi razpada kolonialnega sistema in združilo skoraj ves tretji svet, s tem pa je preprečilo totalno delitev sveta na vplivna področja svetovnih sil in njunih zvez. To se upravičeno poudarja kot velik zgodovinski uspeh. Hkrati gibanju nikakor ni uspelo udejaniti svojih temeljnih ciljev glede sprememb v ureditvi sveta na podlagi enakopravnega sodelovanja vseh držav, ne glede na vse razlike. Glede na to tako tisti, ki trdijo, da je bilo gibanje uspešno, kot tudi tisti, ki menijo, da ni izpolnilo pričakovanj, nedvomno lahko svoje stališče utemeljijo z dejstvi. Zato pogledjmo, kako je to gibanje nastalo in kako se je razvijalo v okviru tega našega dramatičnega zgodovinskega trenutka. Hkrati bomo skušali pojasniti to protislovno gledanje na njegovo uspešnost in oceniti možnosti, ki jih ima zdaj za prihodnost.

Po svojem ustanovnem vrhunskem sestanku se je gibanje neuvrščenosti razširilo po vsem svetu in zajelo skoraj cel tretji svet. Predstavlja praktično vse manj razvite države. Ta razvoj mu je omogočil, da je med svojim obstojem odigralo pomembno vlogo v svetovnem dogajanju, hkrati pa je izzval tudi vse večje probleme znotraj samega gibanja. Predvsem je treba zapisati, da je gibanje s svojim širjenjem ustvarilo v svetu široko področje, na katerem nobeni od velikih zvez ni uspelo povsem prevladati in si na ta način razdeliti sveta med seboj. Potem je vplivalo na to, da se je korenito spremenila dotlej običajna razporeditev glasov ob protislovnih resolucijah v Združenih narodih. Prav tako je znotraj gibanja prišlo do naraščanja spopadov na številnih območjih, pa tudi do pospešitve nekaterih izmed teh spopadov do te mere, da sta bili vanje posredno ali neposredno vpleteni obe svetovni sili.

Ti notranji spopadi pa niso okrnili enotnosti gibanja ob odločanju o temeljnih vprašanjih njegovega delovanja v svetu. O tem pričajo vsa srečanja šefov držav, ki so potekala v tem času. Ta enotnost ni slika pomanjkanja različnih pogledov glede na veliko število vprašanj. Bolj je izraz lahkote, s katero se je doslej vselej dosegalo soglasje, čeprav ob izrazih formalnih pomislekov posameznih držav do nekaterih vprašanj. Skratka, gibanje je preživelo začetne težave in utrdilo svoj položaj, o čemer priča tudi izredna zvestoba držav do gibanja. Samo ena izmed njih (Burma) je izstopila iz gibanja, in sicer pod avtokratskim vojaškim režimom, ki je prav pred kratkim izzval splošno ljudsko vstajo. Poleg tega je bila izključena samo še ena država, Čile, in sicer tedaj, ko je tam po vojaškem udaru in Allendejevem umoru prevzel oblast Pinochetov avtokratski režim.

Kljub takemu uspehu gibanju, ki je zajelo skoraj ves tretji svet, ni uspelo spremeniti nezadovoljivega stanja odnosov v svetu in uvesti svojih načel o enakopravnosti in prostovoljnem sodelovanju neodvisnih držav. Do kakršnegakoli uspeha mu ni uspelo razviti tudi predloga o novi mednarodni ekonomski ureditvi.

* Leo Mates, publicist; sodelavec Inštituta za mednarodno politiko in gospodarstvo, Beograd.

Beograjska konferenca je potekala v času visoke napetosti v ameriško-sovjet-skih odnosih, po zlomu poskusov, da bi v Parizu leta 1960 potekal še en sestanek četverice šefov vodilnih sil iz druge svetovne vojne. Po tej okoliščini je večina analitikov neuvrščenih sklepala, da je bila konferenca sklicana z namenom, neposredno vplivati na sočasna sporna svetovna vprašanja. Iz tega se je potem sklepalo, da je tudi sam pojem neuvrščenost izčrpan z razlago svojega pomena že v poimenovanjem. Drugače rečeno: gibanje se najpogosteje pojmuje kot združevanje držav, podobno vezam, se pravi kot skupnost za izvajanje določene konkretno opredeljene skupne zunanje politike v okviru danega sočasnega svetovnega položaja in razporeditve sil.

Ni dvoma, da je zaostrovanje odnosov med obema svetovnjima silama v tem času vplivalo na izbiro trenutka, primernega za klic konference, in da je zares vplivalo tudi na njen potek in na njene sklepne dokumente. To pa vendarle niso bili izvirni razlogi za njen sklic in za zbiranje velikega števila držav okrog gibanja neuvrščenih, ki se je potem razvilo. Politična kriza, ki se je začela leta 1960, je bila sicer v središču pozornosti konference, vendar je svojstvo pobude za sklic tega srečanja treba iskati na drugem mestu.

Prvi konkretni pogovori o konferenci so bili poleg internih razprav v sami Jugoslaviji opravljeni poleti leta 1961, med Titovim bivanjem v Kairu, kjer se je ustavil med vračanjem s potovanja po afriških državah. Bili so plod večletnega preučevanja svetovnih problemov, posebej težav tretjega sveta. Ob tej priložnosti je Tito na koncu tega potovanja sklenil začeti akcijo za sklic konference, ki naj bi združila večje število držav, ki niso bile navezane na bloke, vendar so se počutile politično, ekonomsko in vojaško ogrožene.

Ob razgovorih z Naserjem v Kairu sta bila povabljena, naj se pridružita tej pobudi, tudi Nehru in Sukarno. Oba sta pristala in tako je prišlo do akcije četverice sklicateljev konference. V teh prvih stikih je bila jasno opredeljena namera, naj bi bilo to srečanje, na katerem bi preučili splošne probleme in položaj tistih držav, ki so pripravljene s skupnim sodelovanjem zunaj in neodvisno od blokov popraviti in utrditi svoj mednarodni položaj v vsakem pogledu. Odtod izvira tudi poimenovanje »neuvrščeni«, ki je v svetu že bilo široko uveljavljeno odtlej, ko je bilo sprejeto posebno stališče nekaterih izmed teh držav v zvezi z vojno na Koreji. Dodajmo pa tudi, da je bilo pri nas to poimenovanje, ki se je v pogovorih uporabljalo v angleški verziji (nonaligned), na začetku napačno prevedeno kot »zunajblokovski«, zaradi česar je prišlo celo do napačnega vtisa, da se spreminja poimenovanje gibanja; kasneje je bila ta prevajalska napaka odpravljena.

Veličino in smisel vpliva sočasnega svetovnega dogajanja na delo te konference je mogoče najboljše oceniti s preučitvijo stenogramov s plenarnih sestankov in iz vsebine sklepnih dokumentov. Že od Titove dobrodošlice prvega dne konference pa tja do njenega konca so bili v središču pozornosti temeljni problemi, obravnavani v okviru zgodovinskega razvoja in dolgoročnih interesov neuvrščenih in manj razvitih držav na svetu. V zvezi s tem je treba zapisati, da se je edino Nehru v svojem govoru drugače usmeril. Menil je, da je treba na prvo mesto postaviti problem napetosti med svetovnimi silami. Po njegovi oceni je imel ta problem prednost, ker je bilo pred vsako drugo akcijo treba ohraniti mir, ki je bil resno ogrožen. Ta njegova pobuda je bila sprejeta v tem smislu, da je bil hkrati v Deklaracijo o trajnih in zgodovinskih nalogah in težnjah sprejet tudi poziv, naslovljen na dve svetovni sili – na Sovjetsko zvezo in Združene države Amerike – naj normalizirata svoje odnose.

Glavni dokument je bila vendarle deklaracija, ki je služila kot model za vsa

poznejša srečanja šefov neuvrščenih držav, pa tudi za ministrske sestanke. V njej je najprej ocenjeno splošno stanje v svetu in sklenjeno je bilo, da je cilj neuvrščenih, naj se svet, v katerem vlada močnejši, preobrazi v svet popolnoma enakopravnega sodelovanja in blagostanja. S tem tipom končnega akta se končujejo vsa poznejša srečanja gibanja, ki so splošne zahteve in težnje iz Beograda razvijala na podlagi svojih ocen in potreb časa. Beograjska konferenca kljub svojemu pogledu v prihodnost in pričakovanju, da bo sodelovanje med temi državami postalo trajno, ni predvidela tiste oblike gibanja, ki se je pozneje razvila, prav tako pa tudi ne rednega ponavljanja vrhunskih sestankov vsako tretje leto. Takšna praksa se je razvila šele ob koncu prvega desetletja po Beogradu.

Beograjska konferenca vendarle ni le proizvod razmišljanja o tistih problemih, na katere se nanaša, ampak temelji na večletnem, bolj ali manj sistematičnem sodelovanju mednarodno najbolj aktivnih neuvrščenih držav od konca druge vojne. Zato je bil politični teren za to pobudo pripravljen v okviru večjega števila držav v daljšem času. Ta aktivnost se je v Združenih narodih vselej uresničevala ad hoc, glede na konkretne okoliščine in potrebe. Najzgodnejši problemi, ki so jo izzvali, so bili problemi ekonomskega razvoja po drugi svetovni vojni, v katerih so razpravljali v Združenih narodih. Tu spočetka ni šlo za že načrtovane akcije, ki bi se pripravljale pred vsakim zasedanjem posameznih forumov OZN doma in v dogovoru med vladami. Skupne akcije so predvsem na zasedanjih generalnih skupščin OZN načrtovali med delegati, ki so se ukvarjali z ekonomsko problematiko v svojih delegacijah. To združevanje je od časa do časa zajelo večje število držav iz Latinske Amerike, pa tudi v tem času že neodvisnih arabskih držav, ter nekaterih azijskih, posebej Indijo in Indonezijo (po letu 1950, ko je postala neodvisna). Jugoslavija je bila vselej v tem krogu, pogosto pa je prav sama dala pobudo za sestanke.

Takšno občasno sodelovanje na ekonomskem področju je kmalu dobilo sistematično obliko. To se je zgodilo na sestanku v jugoslovanski ambasadi v Parizu med zasedanjem generalne skupščine Združenih narodov, ki se je v tem letu sestala tu. Tedaj sem bil odgovoren za obravnavo ekonomskih vprašanj na zasedanju in sem sklical dvajset delegatov iz manj razvitih držav, da bi se dogovorili. Na sestanku je bilo konkretno postavljeno vprašanje, ali bomo vsi skupaj zagovarjali jugoslovanski predlog za ustanovitev sklada za financiranje razvoja ali se opredelili za indijskega o ustanovitvi mednarodne agencije za razvoj. S soglasjem je bila sprejeta naša teza in odtlej je bila akcija v zvezi s tem in drugim ekonomskimi vprašanji predmet stalnih posvetovanj med vladami tudi zunaj zasedanj.

Drugo vprašanje, ki je bilo predmet občasnega sodelovanja in ki se je tudi razvilo v stalno koordinacijo, je bilo vprašanje neodvisnosti kolonij. To vprašanje je že na prvem zasedanju spodbudila Indija, in to s povsem specifičnim predlogom, da se postavi na dnevni red diskriminacija do Indijcev, ki živijo v Južni Afriki. Temu so se pridružili delegati afriških držav, ki so bile tedaj neodvisne, in postavili vprašanje vseh diskriminiranih etničnih skupin v tej državi. Kmalu se je iz tega razvilo tudi celotno kolonialno vprašanje. To je bilo sicer na dnevnem redu na podlagi določila Listine o poročanju metropol o stanju v tistih kolonijah, nad katerimi je imela oblast posamezna metropola. Tudi to sodelovanje se je sčasoma sistematiziralo. Šlo je za skupno izdelavo načelnega stališča in za to, da se izognejo vnašanju prvih spopadov in hladne vojne v to vprašanje, pri čemer je vztrajala ZSSR, kajti to je oteževalo široko podporo zahtevam kolonialnih ljudstev v Združenih narodih.

Na političnem področju se je prvo pomembno sodelovanje razvilo ob vojni na

Koreji. Jugoslavija je na seji varnostnega sveta sprejela posebno stališče že v prvih dneh vojne, ker je menila, da ta vojna grozi s tem, da se bo razširila na druga področja, in to na podlagi tedanje blokovske razdelitve. Pri tem je bila osamljena, vendar so se ji v generalni skupščini jeseni tega istega 1950. leta pridružile Indija in manjše število drugih držav iz tretjega sveta. Ob tej priložnosti je prišlo do prve uporabe poimenovanja neuvrščenost, s katerim so označene države, ki se niso opredelile za nobeno stran v tej vojni. Ni dvoma, da je bila prav ta akcija najpomembnejša v obdobju pred beograjsko konferenco. Olajšala je sodelovanje na drugih področjih, posebej omenjeno sodelovanje v zvezi z ekonomskimi problemi, ki se je poglobilo leto pozneje v Parizu.

Vse te akcije v Združenih narodih so se naslanjale na precej širše dogajanje v tretjem svetu v teh prvih desetletjih neposredno po drugi svetovni vojni. To je bilo v obdobju, v katerem je vrsta držav dobila neodvisnost; predvsem so bile to Indija, Burma ter zatem Indonezija. Podobno protikolonialno gibanje se je razvilo tudi na Bližnjem vzhodu in v Severni Afriki, potem pa se je pričelo širiti na vse tiste dele sveta, kjer so bile kolonije in odvisne države. To je na koncu prvih desetih let privedlo tudi do prvega skupnega nastopa teh »barvnopoltnih«¹ držav. S skupno akcijo dveh državnikov, Nehruja in Sukarna, je bila leta 1955 sklicana konferenca v Bandungu. Motiv za sklic konference je bil, kot je rekel njen pobudnik Nehru, naj se na svetovni sceni uveljavijo »drugopoltni narodi«, ki so jih dotlej pretežno obravnavali kot drugorazredne narode.

Kriterij je bila torej »obarvanost«² – razen za Turčijo, ki so jo uvrščali med neevropske države. Dejansko so se združile vse tiste azijske in afriške države, ki so že bile neodvisne, razen Južne Afrike in Izraela. Glede na to je bil kriterij za konferenco z vidika temeljnih interesov preširok, ker so sodelovale tako ekonomsko kot socialno različne države, kakršni sta na primer, Japonska in Nepal. Po drugi strani je bila po geografskih kriterijih preveč omejena zgolj na afriške in azijske države. Te pomanjkljivosti so omejile možnost trajnejšega sodelovanja, kar je bilo še okrepljeno s tem, da so sodelovale države, ki so bile trdno blokovsko usmerjene, ter neuvrščene (Turčija kot članica pakta NATO, pa Indija, poleg nji pa tudi Kitajska). Poleg tega je po zahtevi Sovjetske zveze, da je kot azijska država vključena v morebitno drugo konferenco, prišlo do notranjega razdora. V času tega razdora, konec petdesetih let, so bili odnosi med Sovjetsko zvezo in Kitajsko že zaostreni.

Bandung je bil vendarle zelo močna spodbuda za bolj aktivno kolektivno delovanje izjemno pomembnega dela sveta. Konferenca sicer ni mogla ustvariti podlage za trajno sodelovanje in koordinacijo, vendar je precej olajšala naslednji korak pri združevanju držav tretjega sveta, do katerega je prišlo na povsem drugačni podlagi in po povsem drugačnih kriterijih. Ta poskus, kot je bilo rečeno, je spodbudila Jugoslavija, država, ki ni imela nikakršnih predsodkov glede geografske pripadnosti, ki pa je bila po svojem notranjem in zunanem izkustvu nagnjena k temu, da združevanje pojmuje samo z vidika temeljnih socialnih in ekonomskih interesov in vztrajanja pri avtonomiji zunanje politike.

Beograjska konferenca pomeni v zgodovini multilateralnih akcij novost, in to ne samo zaradi širine združevanja, ampak še zaradi dveh zelo pomembnih meril. Prvič, to je bilo prvo srečanje šefov držav, ki ga ni sklicala katera od velikih sil tega časa, kot je bilo to vselej v preteklosti. Drugič, glavni cilj ni bilo reševanje določene sočasne političnega problema, kar je bil cilj sicer dokaj redkih srečanj šefov velikih sil v zgodovini. To je bilo srečanje držav, med katerimi se nobena ni mogla

pohvaliti s kakšno posebno močno materialno bazo in veliko močjo. Njihova možnost vpliva na tok dogodkov je slonela izključno na kolektivni akciji. Zbrale se niso niti zato, da bi drugim vsilile svojo konkretno politično voljo oziroma da bi oblikovale skupno zunanjo politiko z določenimi cilji, kot to vselej delajo vse zveze, združene okrog velikih sil.

Te na to niti pomisliti niso mogle, ker se niso združile niti okoli katere izmed močnih držav, niti niso bile sposobne vsaj kolektivno delovati kot velike sile in njihove zveze. Široko združevanje velikega števila držav, revnih, slabo razvitih in razkropljenih po svetu, je lahko služilo le prizadevanju, da se postopoma uresniči-jo določene trajnejše in globlje spremembe v svetu, predvsem pa dvig njihovega statusa v okviru svetovne skupnosti. Računale so samo z enim od dveh možnih učinkov na mednarodno skupnost. Opustile so upanje, da bodo neposredno uresničile na materialni moči utemeljene rezultate, zato so izhajale iz moralnega vpliva, s katerim so se v svetovni zgodovini uresničevale veliko globlje in bolj trajne spremembe od tistih, ki so jih velike sile vsiljevale z orožjem ali ekonomsko prisilo. Sicer pa tudi kolonializem ni bil odpravljen zaradi materialne premoči narodov, ki so se bojevali za emancipacijo, ampak z močjo volje in trdnostjo zavesti teh narodov. Samo tako je mogoče pojasniti okoliščino, da je bil ta sistem zrušen v času, ko je bilo materialno sorazmerje obeh sil neprimerno manj ugodno kot v času nastajanja kolonialnih imperijev.

To je vplivalo tudi na notranje odnose v gibanju, ki se je razvilo iz beograjske konference. Določitev temeljnih teženj in potreb teh držav je bila mogoča brez problemov in soglasno. Tak je bil tudi način odločanja čisto na začetku. Povsem drugače je bilo s političnimi problemi, povezanimi s tekočimi dogajanjmi in posebnimi nacionalnimi interesi, ki se pojavljajo predvsem v odnosih med sosedi. Na to je jasno opozoril tudi Tito, gostitelj v Beogradu. Poudaril je, da je nujno, da se velike in dolgoročne cilje opredeli enoglasno in da vse države ostanejo pri teh izhodiščih trdno združene. To je pogoj, da moralna sila velikega števila držav, združenih v gibanju, pride do izraza. Tito je ob tej priložnosti opozoril tudi na to, da v sporih med sosedi takšne enotnosti ni moč doseči in da bo zaradi številnih takšnih, po njegovem mnenju drugovrstnih problemov, prišlo do razhajanj, ki ne bi smela preprečiti sožitja neuvrščenih držav.

Celotna programska izhodišča, opredeljena v beograjski deklaraciji, je torej mogoče zvesti na kolektivno prizadevanje, da bi se izboljšal mednarodni položaj vseh ogroženih in neenakopravnih narodov na svetu in da bi jih kar najbolj zaščitili pred napadi na njihovo samoodločbo in na njihovo avtonomijo pri odločanju o lastni usodi. To je praktično pomenilo spremembo obstoječe ureditve, temelječe na prevladi in neenakopravnosti, ter uvedbo nove ureditve, temelječe na enakoopravnosti, kot je to izrečno zapisano prav na začetku beograjske deklaracije. Ta cilj je neizogibno zahteval kot nujno materialno podlago občutno izboljševanje gospodarskega položaja predvsem v manj razvitih državah. Prav tako je zahteval krepitev njihovega položaja v mednarodnih gospodarskih odnosih. Problematika ekonomskega razvoja je zato postala od začetka gibanja njegovo osrednje in življenjsko politično vprašanje, brez katerega ni mogoč kakršenkoli socialni ali politični razvoj. Zato se tudi aktivnost, zasnovana v Beogradu, izvaja na tri glavna področja.

Prvo področje je bilo tedaj glede na nevarnost za svetovni mir in strahote atomske vojne zagotavljanje mednarodnega miru, politične stabilnosti in sodelovanja, kar vključuje tudi razorožitev. Drugo področje je bilo tedaj prioriteto zaradi svoje aktualnosti, in sicer je bilo to prizadevanje, da bi se čimprej končali

kolonializem in z njim povezani pojavi v svetu. Tretje področje je bilo v Beogradu samo na kratko opredeljeno. Nanaša se na razvijanje mednarodnega ekonomskega sodelovanja in ustvarjanja možnosti za vse države, da se razvijajo in da se na ta način ublažijo tiste razlike, ki še obstajajo in otežujejo enakopravno sodelovanje. Med temi tremi področji so bili celoviteje razrešeni le največji problemi kolonializma. Drugo so le še ostanki, vendar se zdi, da bodo ta vprašanja kmalu rešena. V nasprotju s tem pa postaja ekonomska problematika sčasoma vse težja. Izboljšanje političnih odnosov odpira večje možnosti, ki bi lahko pospešile reševanje zapletenih nalog na ekonomskem področju.

Če primerjamo tako opredeljene temeljne cilje in naloge gibanja neuvrščenih držav z doseženimi rezultati, nujno pridemo do sklepa, da najpomembnejši cilj ni dosežen in da se je stanje v tem pogledu še poslabšalo. Neuvrščene in vse druge manj razvite države so danes v ekonomskem pogledu v veliko težjem položaju kot kadarkoli doslej po pridobljeni neodvisnosti. Večinoma so preveč zadolžene, stopnja ekonomske rasti pa v glavnem ne dopušča upanja, da bi bil ob še vedno visoki stopnji naravnega pritiska prebivalstva mogoča tudi ekonomska rast. Še več, niti pogajanja o teh problemih po zastoju sredi sedemdesetih let niso bila obnovljena. Poskus medsebojnega sodelovanja in samopomoči nikjer ni imel omembe vrednih rezultatov. Osrednja točka akcijskega programa zgodnjih sedemdesetih let, nova svetovna gospodarska ureditev, ne le da ni dala rezultatov, ampak je bila celo potisnjena s središčnega mesta. Na njeno mesto je prišlo vprašanje odpravljanja prezadolženosti večine manj razvitih držav. Tudi pri tem vprašanju ni kakršnegakoli resnega napredka, čeprav se v zadnjem času pojavljajo znaki večje pripravljenosti za konstruktivne pogovore med upniki, pa najsi so to vlade ali bankirji iz zadolženih držav.

Kako je do tega poslabšanja prišlo kljub velikemu uspehu gibanja, ki je združilo tako veliko število držav in se potem tako vztrajno lotilo naloge – izboljšanja njihovega položaja in statusa v mednarodnih ekonomskih odnosih? Odgovor na to je dvostranski. Prvič gre za način delovanja, drugič pa za omejenost možnosti, ki jih gibanje te vrste sploh ima za doseganje postavljenih nalog.

Ko je prišlo do kristalizacije pojmov v gibanju in ko je bil poudarek premaknjen z iskanja gospodarske pomoči na reševanje temeljnih problemov svetovnega gospodarstva in ekonomskih odnosov na začetku sedemdesetih let, je nova akcija temeljila na uporabi nafte kot glavnega sredstva pritiska na visoko razvite države. Obstoja OPEC-a ni mogoče niti pripisati gibanju neuvrščenih držav, niti ni to samo po sebi bila napačna poteza. Če pa pogledamo dokumente z vseh vrhunskih sestankov in ministrskih srečanj v tem obdobju, jasno vidimo, da je gibanje gledalo na OPEC in na nafto, posebej na povišanje njene cene, kot na svojo glavno prednost v konfrontaciji z razvitimi državami na Zahodu.

Poznejše izkustvo in potek dogodkov sta pokazala, da je bila vloga nafte povsem napačno ocenjena. Vsa taktika, temelječa na tej napačni oceni, je morala privedi samo do poslabšanja odnosov in do spopadov, ne pa do konstruktivnega dialoga. Pred nadaljnjim razmišljanjem pa je treba reči, da je do povečanja cen nafte moralo priti, in to celo še veliko prej kot ob znanem velikem skoku jeseni 1973 in tistih poznejših med desetletjem, ki so ceno sodčka surove nafte dvignili od okrog dveh dolarjev na več kot 30 dolarjev v obdobju, krajšem od enega desetletja.

Ta potreba po zvišanju cene temelji na omejenosti svetovnih zalog tiste surove nafte, ki je na razpolago po relativno nizkih cenah. Zato je grozilo, da bo naenkrat

prišlo do pomanjkanja energije in težkih motenj. Iskanje alternativnih virov kakršnekoli vrste je ekonomično samo pri takšnih cenah za energijo vseh vrst, ki so občutno višje od cen, ki ustrezajo ceni nafte iz leta 1972. Nafto je treba vzeti kot merilo, ker je bila poleg zemeljskega plina tedaj daleč najpomembnejši vir energije. Ta proces pa je bilo treba izvesti postopno in z dogovarjanjem, tako da bi bil dobiček od višje cene uporabljen za razvoj drugih virov. Če bi tako ravnali, ne bi prišlo do vseh tistih motenj, ki so v največji meri prav manj razvite države privedle v katastrofalen položaj, ustvarile pa tudi težave za izvoznice, združene v OPEC-u. Prvi negativni učinki v gospodarstvih razvitih zahodnih držav niso privedli do večje pripravljenosti za sodelovanje, ampak, nasprotno, do še močnejše težnje po zapiranju v svoj krog in zavračanje vsakršnega dialoga. Nadaljnje skokovite podražitve so te odnose še bolj zaostrole.

Na koncu so si razvite države opomogle od šoka in celo povečale svojo ekonomsko rast, vendar pa je kopičenje petrolejskih dolarjev, ki so jih v njihove banke in državne institucije vlagale države OPEC-a, privedlo do potrebe, da se ta sredstva ponudi kot posojilo manj razvitim državam na vseh kontinentih pod ugodnimi pogoji. Hkrati gibanje neuvršenih držav članic ni opozarjalo niti ni samo spodbujalo kakršnihkoli ukrepov, da bi preprečilo to nepremišljeno zadolževanje. Pospešeno sprejemanje teh navidezno ugodnih posojil je bilo pravzaprav velika napaka. Restrukturiranje gospodarstva v razvitih državah in njihova protekcionistična politika v zvezi s hitrim skokom cene energije sta uničila vsakršno upanje na večji izvoz na podlagi teh in s takšnimi posojili razvitih zmogljivosti.

Stanje se je poslabšalo zato, ker velikega priliva sredstev v vsega nekaj letih ni bilo moč koristno investirati niti ob najboljši državni administraciji in poslovnosti ter učinkovitosti gospodarstva. Ker tisti, ki so dejansko razpolagali s temi velikimi sredstvi v državah tretjega sveta, niso bili temu dorasli, so bile investicije zvečine napačne ali celo popolnoma neutemeljene, kolikor se sredstva niso prelila v porabo ali odšla po drugih stranpoteh. Katastrofa se je stopnjevala s tem, da je prišlo tudi do povečanja obresti, dolgovi so rasli, o odplačilu pa ni moglo biti govora. Pri vsem tem so nedvomno najbolj odgovorni državni, bančni in gospodarski dejavniki na Zahodu. To je lahko seveda objektivna ocena z nepristranskega vidika. Kar pa zadeva dolžnike in gibanje neuvršenih, so ti vendarle v prvi vrsti najbolj odgovorni pred svojimi narodi, ker so njihovi predstavniki oni, ne pa Zahod.

Če se vprašamo, kako je moglo priti do tega, da je gibanje neuvršenih v tem kritičnem obdobju zatajilo, moramo odgovor iskati v metodi dela gibanja v tem času. Namesto osredotočenja na temeljno in življenjsko vprašanje držav tretjega sveta, torej na finančne probleme, ki jih je izzval prvi skok cen surove nafte, je gibanje prav v tem času pa vse do konca sedemdesetih let razširilo neverjetno fronto svojih aktivnosti na vse večje število manj pomembnih vprašanj in hkrati do skrajnih meja razširjalo organizacijske enote, ki so se z vsem tem ukvarjale kot koordinatorji. Hkrati se je v zvezi s posameznimi regionalnimi spopadi lotevalo aktivnosti, ki bi lahko bile veliko bolje izvedene prek Organizacije združenih narodov. Celo na ministrskem sestanku v Georgetownu leta 1973 se je pojavila zamisel o tem, da bi gibanje postalo nekakšna organizacija za kolektivno obrambo v spopadu z Zahodom na ekonomskem področju. Pri tem razsipavanju sil in pozornosti, pa tudi v skoraj evforični veri v moč nafte, sta se razblinili perspektiva in ocena dogajanj.

Poglejmo si zdaj poprej navedeno drugo smer razmišljanja, se pravi omejenost možnosti delovanja gibanja. Gibanje neuvršenih je v bistvu skupnost držav, zato bi lahko celo dvomili o tem, ali je poimenovanje gibanje pravilno. Zagovarjati ga

je mogoče samo tako, da se sklicujemo na to, da so v gibanju kot enote združene države, se pravi države kot dejavniki v imenu celotnega ljudstva. Tiste populistične prvine, ki jo beseda gibanje vsebuje, pa tu vsekakor ni. Tega se je potrebno zavedati, ker je dobro znano, kakšni so učinki in možnosti za delovanje države, ko gre za ekonomske probleme. Skratka, tisto, s čimer se je gibanje kot skupek držav ukvarjalo, in s čimer se na svetovni sceni edino lahko ukvarja, so meddržavni odnosi. Glede na to so bili tudi ekonomski problemi pojmovani zgolj v svojem državnem, se pravi političnem smislu in okviru.

Gibanje je lahko razpravljalo in delovalo samo v domeni odnosov med državami. To je v zvezi z ekonomskimi težavami tretjega sveta vsekakor zelo pomembna domena. Osrednji problem pa ni v tem, da gospodarstva razvitih držav uporabljajo svoje države za to, da bi pridobila ugodnejše možnosti za dejavnost v tretjem svetu, in da te države to delajo in imajo vse nujne možnosti za to. Najpomembnejše je vendarle to, da so gospodarstva Zahoda na višji ravni razvitosti, to pa pomeni tudi učinkovitosti, in da razpolagajo z izjemno velikimi finančnimi in tehničnimi sredstvi. Celó če bi se z meddržavnim sporazumom udeležil načrt o novi gospodarski ureditvi – to pa bi bila edina možna oblika – bi se enakopravnost nanašala samo na odnose med posameznimi državami. Ogromen prepad med razvitostjo gospodarstev in celih družb bi obstajal še naprej, prav na tem pa tudi temelji neenakopravnosti. Povsem preprosto povedano: revež ostaja revež, bogataš pa bogataš tudi tedaj, ko sta pravno povsem enakopravna. Nikakršne prednosti, pa tudi drugi državni privilegiji in koncesije, dane manj razvitim državam, kolikor bi bilo to sploh uresničljivo, ne bi mogli bistveno spremeniti temeljne neenakopravnosti.

Gibanje je po svoji naravi, pa tudi po nagnjenosti samih dejavnikov, osrediščilo vso pozornost in pritegnilo vse svoje sile k razčlenjevanju strategije, ki se je nujno morala nanašati samo na meddržavne odnose. Ker ima država v razvitih deželah nedvoumno omejene možnosti poseganja v gospodarske tokove in akcije gospodarskih subjektov, je to že na startu zmanjšalo možnosti za kakšen realen uspeh. Prizadevanja, da bi v razvitih deželah vsilili spremembo odnosov do državnega poseganja v gospodarska vprašanja, so bila skrajno naivna. Sedaj je celo v številnih etastičnih deželah postalo jasno, da je državno vmešavanje v takšna vprašanja napačno celo za manj razvite dežele.

Kar zadeva najpomembnejše vprašanje – učinkovit gospodarski razvoj v manj razvitih državah, se počasi začenja razumevati, da je to vprašanje, ki se ga je treba lotiti na povsem drugačen način. To pa pomeni, da so bile nekatere izmed glavnih prvin, ki jih vsebuje strategija meddržavnega reševanja problemov, napačne in da so zato celo negativno vplivale na gospodarski razvoj teh držav. To se nanaša posebej na zavračanje »neenakopravnosti« in »kolonialnega« statusa v odnosih in sodelovanju z bolj razvitimi podjetji. Pri tem se je pozabilo, da kritizirani odnosi nujno izhajajo iz razlike v stopnji razvitosti. Povsem se je pozabilo, da je bil to odnos, ki je še na prehodu v dvajseto stoletje vladal med velikimi zahodnoevropskimi in mladimi ameriškimi podjetji, ki so potem prerasla tista, od katerih so bila prej odvisna. Če si pogledamo Japonsko, poleg tega pa še »štiri azijske tigre« (Južno Korejo, Hong Kong, Tajsko, Singapur), zdaj pa tudi že Malezijo, bomo videli, da je bila ta strategija zares škodljiva. Seveda pa je bila to nujna posledica meddržavne narave gibanja.

Prihodnost gibanja v tem trenutku vendar obljublja boljše rezultate. Po eni strani je prišlo do izboljšanja odnosov med svetovnimi silami in zmanjšalo se je njihovo vmešavanje v regionalne spore. Celó trudijo se, da bi se iz teh spopadov

izvlekle in da bi jih po možnosti umirile. S tem, pa tudi z zmanjševanjem napetosti v odnosih med Vzhodom in Zahodom se omogoča krepitev kohezije v gibanju in vse manjša je potreba po sprejemanju sklepov v zvezi s spornimi vprašanji sočasne politike, zaradi katerih so nastajale težave, ker se je vztrajalo pri soglasju. Hkrati se odpirajo boljše možnosti za obnavljanje dialoga pri odpravljanju ekonomskih težav tretjega sveta na podlagi meddržavnih sporazumov. Še pomembneje je, da se odpirajo tudi boljše možnosti za pogajanja o dolgovih in splošnih finančnih vprašanjih z razvitim svetom.

Uresničitev teh novih priložnosti bo v glavnem odvisna od tega, kako bo gibanje delovalo in do katere mere bodo izrabili možnosti, ki jih ponuja ugodno ozračje, ki se je razvilo v odnosih med Vzhodom in Zahodom, posebej med svetovnjima silama. Izraba teh možnosti ne bo lahka, ker bi na Severu morale priti do spremembe stališča do Juga, to pa se še ni zgodilo do te mere, da bi zadoščalo za obnovitev dialoga. Navsezadnje bi gibanje moralo v veliki meri vplivati na notranji razvoj v svojih vrstah in za to, da se neuvrščene države usposobijo za neposredno ekonomsko sodelovanje, ki je bilo dotlej oteženo zaradi velikega bremena zadolženosti.

Ta problematika je izjemno zanimiva za nas sedaj, ko bomo gostitelji, torej tudi predsedujoči v gibanju. To je čas, ko bodo morali biti opravljeni vsi preobrti in vse spremembe v skladu z novimi pogoji, pa tudi naraslimi težavami, ki pritiskajo na celotno gibanje, pa tudi vsako izmed njegovih držav posebej. Jugoslavija je pri nastajanju gibanja in v njegovem razvoju v prvih letih igrala zelo veliko vlogo. Izbira naše države za gostiteljico devetega srečanja šefov vsebuje tudi upanje, da bo vnovič pomagala k oživitvi delovanja gibanja, in k temu, da bo to izšlo iz krize. Poprejšnja preučevanja kažejo, da bodo v prihodnje potrebne v načinu dela gibanja precejšnje spremembe. Predvsem je sedaj, v tem dramatičnem trenutku velike nuje, pa tudi odpiranja novih možnosti, nujno osredotočenje na ključne naloge. Pri tem ne bi smelo biti omahovanj niti pravih problemov pri iskanju prioritet.

Vsakršno odlaganje ponovnega proučevanja dela gibanja bi lahko imelo zelo težke posledice in bi privedlo pod vprašaj notranjo kohezijo. Vse težje notranje, ekonomske, socialne in politične krize v vse večjem številu držav ne dovoljujejo zavlačevanja. Izguba upanja, da bi v okviru gibanja lahko našli rešitve zanje, bi lahko hitro privedla do sklepa, da je izhod treba najti na drugačen način, se pravi zunaj gibanja. Čeprav je zdaj manj v nevarnosti neodvisnost držav, ki se hočejo same pojaviti pred močnejšimi partnerji s Severa v dialogu o reševanju svojih težav, so možnosti za uspeh v okviru širšega kroga držav vsekakor veliko večje. Akterji na Severu, pa naj gre za države ali za gospodarske organizacije, se predvsem čutijo dolžni nekaj storiti, ker so pod pritiskom velikega bremena, kakršni so problemi v odnosih med Severom in Jugom in zadevajo njihov gospodarski in politični interes. Prav globalne razsežnosti problema zadolženosti ustvarjajo možnosti za spodbuditev konstruktivnega dialoga. Te razsežnosti je mogoče zdaj najboljše izrabiti prav s kolektivnim in discipliniranim nastopanjem neuvrščanja držav kot enotnega in organiziranega dejavnika, ki lahko govori v imenu tretjega sveta.

To ne pomeni, da je problem mogoče rešiti na širokih večstranskih konferencah. Pred reševanjem pa je potrebno doseči politične sporazume o naravi in vseh drugih posameznostih operacij, ki naj bi privedle k odpravljanju zadolženosti v vsakem posebnem primeru. To je najbolj potrebno pri tistih državah, ki nimajo nikakršne možnosti, da v dvostranskih pogajanjih same ugodno rešijo problem

zmanjševanja dolžniškega bremena in končno tudi odplačila dolgov. Če nič drugega, je potrebno sprejeti enotno stališče, ki bi lahko bilo podlaga za pogajanja v vsakem posameznem primeru.

Praktično to pomeni, da bi bilo potrebno, da se glavna pozornost gibanja osredotoča na ta problem, to pa bi moralo vplivati že na delo devetega srečanja šefov v Beogradu. Tega vprašanja pa ni moč obravnavati le tako, kot da gre za meddržavni sporazum, saj po tej poti ni rešljiv, čeprav je tak sporazum nujen kot pomožno sredstvo. Gibanje bi zato moralo temeljito spremeniti svoje stališče do neposrednega ekonomskega sodelovanja z razvitimi državami. Zavrnuti je treba etatiistične predsodke o tem, da je kljub velikim razlikam v razvitosti glavni problem ohranjanje popolne formalne enakopravnosti za ceno neučinkovitosti sodelovanja in lastnega ekonomskega interesa. Ta formalizem je v takšnih primerih tudi sicer vselej lažen in v skrajnem primeru samo povečuje škodo za slabšega partnerja. V nasprotju s takšnim formalnim odnosom je nujno, da gibanje s svojo dejavnostjo pripomore k sklepanju takšnih ekonomskih sporazumov in oblik sodelovanja, ki bodo kar najbolj pripomogle k pospešitvi in krepitvi ekonomske rasti v manj razvitih državah.

Pri tem se ni moč dobesedno vzorovati pri tistih uspešnih azijskih državah, katerih posamezne gospodarske organizacije so se tako naglo razvile v tesni povezavi z naprednimi industrijami v razvitih državah in tako prispevale k splošnemu razvoju. To so lahko storile na način, ki so ga uporabile v danih okoliščinah z izrabo ugodnih trenutkov v posameznih mejah razvoja. Potem so zaradi svojih manjših razsežnosti, to pa velja posebej za nekatere izmed njih, imele možnosti, ki jih večje nerazvite države zdaj nimajo. Tu so omenjene samo kot načelni zgled za pravilne ocene in uporabe obstoječih možnosti.

V drugih državah in v drugih okoliščinah, pa tudi v drugem času je treba najti nove možnosti in originalne uporabe te iste logike. Posamezne države tega same ne bodo mogle tako zlahka storiti, vendar bi gibanje neuvršenih lahko začelo akcijo za nastajanje svetovalnih centrov, ki naj bi olajšali odkrivanje pravega odgovora za vsak posamezni primer. Najpomembneje pa je osvoboditi se jalove in prazne kvazirevolucionarne retorike, ki je onemogočila ustvarjanje solidnih ekonomskih temeljev v velikem številu manj razvitih držav in s tem privedla pod vprašaj tudi tiste skromne pridobitve, ki so bile morebiti dosežene na političnem področju.

Tega, kar je bilo rečeno, ni treba pojmovati kot dajanje konkretnega recepta za ozdravljenje gibanja neuvršenih. Ta razmišljanja je treba pojmovati samo kot model razmišljanja o življenjskih problemih tega gibanja in vseh držav, ki jih to združuje. Središčno mesto je zato namenjeno ekonomski problematiki. To je storjeno zato, ker so ti problemi danes vsekakor najbolj urgentni. Seveda to ne pomeni, da so drugi obrobni. Tole razmišljanje se zvečine naslanja na izkušnje in opažanja ob uspehih in napakah v razvoju naše države. To ni niti naključje niti tega ne bi smeli pojmovati kot nekaj neprimerne za širši krog držav tretjega sveta. Med drugim tudi zato, ker je Jugoslavija vselej, ko je prispevala k razvoju gibanja neuvršenosti, od njegovih začetkov dalje, utemeljevala svoje predloge in stališča na svojih izkušnjah, ob ustreznem spoštovanju tega, da nobena izkušnja ne more biti dobesedno uporabna v drugih primerih. Brez takšnega naslanjanja na lastne izkušnje pa je vendarle komaj moč storiti nekaj več od ugibanja ali pa ostati v okviru prazne retorične fraze.

Vojne med neuvrščeniimi državami

(in konfliktna teorija)

Da obstaja empirična podlaga za raziskovanje konfliktov v t. i. tretjem svetu,¹ dokazujejo številna dogajanja na tem prostoru vse od 1945. leta, če mednje šteje-mo tudi oborožen boj za nacionalno osvoboditev kot ene od oblik dekolonizacije. Prav tako je iz procesov, ki so sledili tej ali pa drugi obliki dekolonizacije (s formalnim prenosom suverenosti s kolonialne oblasti na domačo elito), razvidno, da so se v konfliktih, v katerih je bila uporabljena sila, soočale komaj vzpostavljena oblast, večkrat podprta iz tujine (najraje nekdanjega nosilca kolonialnega gospodarstva), in sile, ki so iz različnih razlogov nasprotovale tej oblasti, kot npr. zaradi etničnih ali pa religiozних razlik itn. Razumljivo je, da je sorazmerna pogo-stost teh konfliktov morala vzbuditi pozornost ne samo političnih, predvsem med-narodnih dejavnikov, marveč tudi politične znanosti, v kateri je bil ta vidik družben-ih procesov v državah v razvoju sicer po obsegu skromno, vendar strokovno in analitično obravnavan.

To ne velja toliko za konflikte med državami t. i. tretjega sveta v širšem in neuvrščeniimi državami – te so pretežno s tega področja – v ožjem okviru, kljub temu da je empirična evidenca dajala dovolj snovi in s tem tudi spodbud za raz-iskovanje.

Kot argumente za to trditev navajamo naslednje podatke.

Ti povedo, da sta v 1963. letu izbruhnili konflikta, v katerih je bila uporabljena oborožena sila, med Alžirijo po eni in Marokom po drugi strani, pa Ruando in Burundijem. Leta 1965 je izbruhnil konflikt med Libijo in Čadom, ki se je nadalje-val tudi v 1966. letu. Naslednje leto, tj. 1967, je izbruhnil resnejši obmejni spopad med Somalijo in Etiopijo, ki se je v širšem obsegu ponovil šest let kasneje. Po krajšem premoru je bil v 1971. letu oborožen konflikt med Tanzanijo in Ugando, leto kasneje med Severnim in Južnim Jemenom, 1973. leta med Irakom in Kuvaj-tom in znova med Libijo in Čadom, 1974. leta sta se spoprijeli Mali in Gornja Volta, 1975. leta Vietnam in Kampučija (v širšem obsegu se je ta konflikt obnovil 1979. leta s agresijo vietnamskih čet na sosednjo državo). Leta 1976 so se začeli spopadi med Angolo in Zairom, 1977 med Libijo in Egiptom, 1978 znova med Tanzanijo in Ugando ter Libijo in Čadom, 1979. leta poleg že omenjenega oboro-ženega konflikta med Vietnamom in Kampučijo še obnovljeni konflikt med Jeme-nom, pa konflikt v »trikotniku« Alžirija–Maroko–Mavretanija. V leto 1980 sega doslej najdaljši konflikt v državah v razvoju, tj. vojno med Irakom in Iranom, čemur 1981. leta sledi – za krajši čas – konflikt med Omanom in LDR Jemenom. Vmes je seveda treba šteti tudi tri vojne med Indijo in Pakistanom (1947, 1965 in 1971).

Če upoštevamo Kendejevo statistiko, ki je za čas do 1982. leta naštel 148 vojn,

* Dr. Vlado Benko, redni profesor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.

¹ Avtor uporablja tudi v tem besedilu oznako »t. i. tretji svet«, ki naj bi bil – po nekaterih interpretacijah zaradi njemu lastne nerazvitosti homogena celota, ki se postavlja nasproti razvitemu svetu. V globalnem smislu je, vendar je hkrati očitno, da je znotraj njega globoka socialna ločitvena črta in da je ta črta v bistvu razredna črta. Več o tem glej: Vlado Benko, Mednarodni odnosi, druga izdaja, Založba Obzorja Maribor 1987, str. 134–135.

od katerih je odpadla polovica na notranje »protirežimske« vojne v državah v razvoju, pa protikolonialne vojne, in nadalje podatke, ki jih je razvil in analiziral v svoji študiji o lokalnih vojnah v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki,² vidimo, da je upravičena teza o »simultanosti odrekanja od uporabe sile v metropolah in uporabe sile na svetovni periferiji«.³

Ob navedenih podatkih je seveda treba upoštevati, da gre za razlike v obsegu in intenzivnosti uporabe oborožene sile, kakor tudi da gre v večini navedenih primerov za konflikte, ki imajo svoj izvor v nerešenih vprašanih meja, po drugi strani pa tudi, da vanje nismo vključili tistih konfliktov med državami s tega območja, v katerih ni bila uporabljena oborožena sila. Res je tudi, da bi le malo primerov uporabe oborožene sile, kot smo jih našli, ustrezalo različnim definicijam vojne, natančneje, da bi o vojnah mogli govoriti v vseh treh vojaških spopadih med Indijo in Pakistanom, med Somalijo in Etiopijo, pa seveda Irakom in Iranom, medtem ko bi morali biti pri vojaških spopadih med Libijo in Čadom ter Vietnamom in Kampučijo, ko gre za uporabo definicije vojne, bolj pazljivi.⁴

² Kende, I., *Twenty five years of Local Wars*, v: *Journal of Peace Research*, h.l. 1971.

Kende, I., *Local Wars in Asia, Africa and Latin America*, Budapest 1972.

Kende, I., *Kriege nach 1945, Eine empirische Untersuchung, Militaer Politik, Dokumentation Jg6*, zv. 27, 1982b.

³ End, H. *Utopische Elemente in der Friedensforschung*, v: *Zeitschrift für Politik*, zv. 2, str. 119.

E. Krippendorff označuje premetstev uporabe oboroženega nasilja z območja »razvitega« sveta, predvsem pa Evrope, na azijski in afriški kontinent, kar je ugotovljeno za obdobje od 1955 (s katerim se pričena »kontrolirana« hladna vojna med supersilama, glej Vlado Benko, *Mednarodni odnosi*, op. cit., str. 162 in dalje) kot »prekladanje ravnaj vojskovanja navzven zunaj blokov obeh supersil«. E. Krippendorff, *Staatliche Organisation und Krieg*, v D. Senghaas, *Friedensforschung und Gesellschaftskritik*, München 1970, str. 24.

⁴ Tako se glasi definicija, ki jo uporablja I. Kende: »Kot vojne je treba razumeti tista množična nasilja, v katerih dvoje ali več oboroženih vojaških sil neposredno sodeluje, v kateri gre najmanj na eni strani za regularne oborožene sile (vojaške, paravojaške odrede, policijske enote), ki pripadajo vladi. Prav tako mora obstajati določena najmanjša mera osrednje organizacije za vodenje vojne na bojnem polju, in to na obeh straneh, tudi če ta ne bi pomenila več kot organizirano oboroženo vodenje obrambe ali pa strateško-taktično načrtovane napade (gverilске operacije, partizansko vojskovanje). Oborožene operacije morajo imeti določeno kontinuiteto, torej se ne morejo izražati le kot priložnostni ali spontani spopadi. Obe strani morata izvajati operacije na temelju določene načrtne strategije, ne glede na to, če se boji za krajši ali daljši čas prenašajo na teritorij ene ali več držav.« Citirano po: Kende, I. in K. J. Gantzel, *Die Kriegeszeit dem zweiten Weltkrieg v: Weltpolitik, Jahrbuch für Internationale Beziehungen*, 2, Frankfurt – New York 1982, str. 107.

Eden od pionirjev moderne vojaške statistike P. Sorokin je kot vojno opredelil vojaške akcije glede na njihovo trajanje, številčnost uporabljenih sil in glede na izgube (padle in ranjene). *Social and Cultural Dynamics*, Bd III. *Fluctuation of Social relationships, War and Revolution*, New York 1937, str. 259–372.

Q. Wright je za svoj seznam vojn uporabil številnejša merila od Sorokinovih, in to na podlagi raziskovanja vojn od 1648. (westfalskega kongresa, op. V. B.) do 1945. leta: pravnega priznanja vojnega stanja, obsega vojne, merjenega z angažiranimi vojaškimi silami (več kot 50.000 angažiranih vojakov), pomena pravnih in političnih posledic vojne. Nadalje je klasificiral vojne po cilju in statusu vojskujočih se sil kot mednarodne, kolonialne, imperialne in državljanske vojne. Vendar pa je ob obravnavi vojn med 1945. in 1964. letom navedena merila ocenil kot neuporabna in se v tej zvezi opredelil za uporabo samo ene meritve, in sicer na več kot 317 padlih v vojni. V raziskavi vojn v omenjenem obdobju se je Q. Wright opredelil le na razlikovanje med imperialnimi in državljanskimi vojnami. Q. Wright, *A Study of War*, 2. izdaja, Chicago, London, str. 636.

R. Richardson je Wrightova merila ocenil kot operativno nepomembna, razen enega, in sicer: kot vojne je treba označiti vse t. i. *deadly quarrels* (nespravljive prepire), v katerih je več kot 317 padlih in ranjenih. Richardson L., *Statistics of Deadly Quarrels*, Ed., Q. Wright, Pittsburgh 1960, str. 4f.

R. Rummel označuje kot vojne vse tiste vojaške akcije kake dežele, v katerih je angažiranih vsaj 0,02 odstotka njenega prebivalstva kot vojskujočih se, logističnih in pa rezervnih sil na fronti. *Dimensions of Dyadic Wars 1820–1852*, v: *Journal of Conflict Resolution X*, 1967, str. 176–183, v: *Understanding Conflict and War*, J. Wiley and Sons, 1976.

Večino navedenih in številčno izraženih meril so pridobili z uporabo kvantitativnih metod v raziskovanju konfliktov. Ta raziskovanja so se po eni strani obračala k vzrokom konfliktov, ki so prešli v vojno (tako npr. projekt Singerja *Correlates of War*), po drugi strani k vzrokom nasilja in konfliktov v državah. Glej tudi: Singer D., Small M., Kraft G., *The Frequency, Magnitude and Severity of International War*. *Mental Health Research Institute*, Reprint No. 159, Ann Arbor Mich, 1965, str. 5–7.

V zadnjem omenjenem besedilu navajajo merila, s katerimi bi bilo mogoče kak konflikt (vojno) označiti kot mednarodno (dno). Zaradi velike zmešnjave, ki vlada pri uporabljanju tipologije za konflikte, npr. na afriških tleh – kaj je mogoče

V vseh navedenih primerih gre ne samo za države z območja t. i. tretjega sveta, *marveč tudi za neuvrščene države*. Število teh primerov nedvomno dokazuje, da so bili in da so še oboroženi konflikti *realnost* neuvrščene sveta in da bi – kot predpostavka – *realnosti problema morala slediti tudi realnost posledic*.⁵ V resnici to vsaj dalj časa, v katerem je bilo marsikaj zamujeno – ni bilo tako. Argumente za takšno trditev je mogoče poiskati v deklaracijah in resolucijah, ki so jih neuvrščene države sprejemale na svojih vrhunjskih in drugih (ministrskih) srečanjih, kjer so najprej nasplošno omenjali ta pojav, kasneje pa, ko je prišel po eni strani ogrožati »homogenost« tega gibanja, po drugi strani pa njegov »image« v mednarodnih odnosih, so s splošnih stališč sicer prešli na konkretna poimenovanja subjektov v oboroženih konfliktih, vendar pa tudi tokrat brez dejanj ali vsaj napovedi dejanj, ki bi bila več kot zgolj obsodba uporabe sile.⁶

Ni tvegano oceniti te zapoznelosti v akciji kot svojevrstni oportunitizem »tiščanja glave v pesek«. Neuvrščeno gibanje oz. večina njegovih članic je bila nedvomno prepričana, da tolikokrat v besedah uporabljena, a tudi zlorabljena »solidarnost« gibanja presega t. i. nacionalne interese posameznih članic v prid homogenosti. Toda trend h krepitvi števila neuvrščenih držav, ki ga je mogoče ugotavljati od Lusake naprej, je po najenostavnejši sociološki analizi moral vsebovati tudi trend h krepitvi *heterogenosti*, kar je mogoče dokazati z empiričnimi raziskavami, kot npr. glasovalnega obnašanja neuvrščenih držav v Generalni skupščini OZN.⁷ S tem pa je bila povezana tudi nevarnost, da bi nastajali konflikti med njimi, ki je postajala toliko večja, kolikor manj je bilo možnosti za *praktično* uresničevanje skupnega imenovalca, in to na prehodu od splošnih opredelitev do *specifičnega zunanje-političnega obnašanja*, kjer je treba upoštevati specifične nacionalne interese. K zlomu razmerij so med splošnimi opredelitvami in konkretnim specifičnim obnašanjem prispevala tudi nejasna določila (merila neuvrščenosti), pet po številu, ki so jih sprejeli na pripravljalni konferenci za prvi sestanek na vrhu neuvrščenih držav.

Če se voditeljem neuvrščenih držav lahko pripiše zmota, da je to gibanje immuno pred konflikti, saj ga je treba po razlagi nekaterih pojmovati kot »novum« v mednarodnih odnosih, ker v kolektivnih akcijah združuje več kot sto političnih subjektov v boju za mir, spoštovanje politične in teritorialne integritete držav, nevmešavanje v notranje zadeve, zavračanje uporabe sile in grožnje s silo, spodbujanje razvoja, pa je vprašljivo, ali je smel tudi del politične znanosti pristajati na stališče, da je upora-

označevati z meščanskimi »notranjimi« vojnami (protirežimskimi itd.), »meščanskimi« internacionaliziranimi vojnami (to kategorijo uporablja I. Kende, op. cit. 1982, str. 87 in 88), je seveda koristen vsak poskus definirati posamezne oblike vojne oz. vojaškega konflikta. Tako pravijo pisci tega besedila, da »je mogoče označiti z mednarodnimi vojnami vse tiste vojne, v katerih je bila (je) najmanj ena od vojskujočih se strank na vsaki strani država in kot taka članica mednarodnega sistema. Če je ena od vojskujočih se strank *kot ena stran* sicer politično neodvisna enota, ki jo je kot tako mogoče identificirati, vendar z nižjo stopnjo suverenosti (kot primere navajajo razna afriška plemena, Srbijo pred 1918 in pa Maroko po 1911), medtem ko je druga stran obsegala eno državo ali pa številnejše države, so ti pisci tako vojno označili kot kolonialno vojno. V zvezi z nadaljnjimi merili, ki jih uporabljajo, navajajo vprašanje kvalifikacije »mednarodnosti« kaki vojskujoči se stranki, ki se je uprla oblasti (vstajniki) in se oklicala za neodvisno in ki je bila kot taka priznana, če je šest mesecev po izbruhu sovražnosti ostala neodvisna. Str. 5–7.

Omenjene obravnave kategorije »vojna«, ki se kot taka razvije iz »konflikta« kot konstituensa zanjo, smo navedli zaradi tega, da bi bile tudi iz njih razvidne težave, ki se pojavljajo tedaj, ko jih je treba primerjati z opazovanimi pojavi in jim dati kvalifikacijo in klasifikacijo. Samo kot primer: medtem ko K. J. Holsti v svojih empiričnih raziskavah konfliktov obravnava le 39 vojaških konfliktov v obdobju 1945–1969, so Kendejeve številke znatno višje.

⁵ Merton Robert, *Social Theory and Social Structure*, London 1957, str. 421.

⁶ O tem glej več: E. Petrič, *Mirno reševanje sporov med neuvrščenimi*, Poročilo za leto 1957, Ljubljana, dec. 1987, Raziskovalni inštitut FSPN, in B. Pahor, *Prizadevanje neuvrščenih za mirno reševanje sporov med članicami gibanja*, diplomatska naloga na FSPN, 1987.

⁷ Glej: Vlado Benko, *Glasovalno obnašanje neuvrščenih držav v Generalni skupščini OZN*, Teorija in paksa 1984, št. 1. O tem je tekla tudi empirična raziskava v okviru Raziskovalnega inštituta, Center za mednarodne odnose FSPN.

ba sile držav v razvoju in neuvršenih držav tako rekoč dvakrat patološka: kot uporaba sile nasploh in uporaba sile med neuvršenimi državami posebej.

Podlaga za tako, nekoliko vulgarizirano predstavljeno stališče je bila, da gre v teh primerih za države, katerih politični sistem se od svojega okolja funkcionalno razlikuje in katerega bistvena poteza je, *da se na imperativu razvoja tudi integrira*.⁸ Gre za razumevanje t. i. *pozitivnega razvoja*, s katerim je neločljivo povezana *stabilnost* in z njo tudi legitimnost obstoječe politične ureditve in njene sposobnosti zagotavljati možnosti za razvoj. Korelat tega gledanja je bil seveda tudi v ocenjevanju *disfunkcionalnosti* prizadevanj posameznih političnih sil in gibanj, ki so poskušale rušiti obstoječe politične sisteme oz. jih spreminjati.⁹

Povsem nasprotno stališče pa se pojavlja v delu zahodne publicistike. Najbolj jedrnato ga je izrazil S. P. Huntington, ki je zapisal, da v državah v razvoju »ne dominira politični razvoj, marveč politično rzsulo« in »da je politični red sicer cilj, ne pa tudi realnost, zato je mora na straneh svoje knjige zapisati, da vladajo nasilje, nestabilnost in nered«.¹⁰

V glavnem je praksa njegovo stališče tudi potrdila.

Empirična stvarnost, ki izhaja iz navedenih statističnih podatkov o oboroženih konfliktih med državami v razvoju oz. neuvršenimi državami, nas približuje Huntingtonovemu stališču, da pri teh državah ne gre za brezkonfliktne družbe; nasprotno, gre za svet, ki je nabit z etničnimi, religioznimi, rasnimi, plemenskimi in »komunalnimi« konflikti,¹¹ naj gre za njihovo sproščanje v posameznih državah ali pa za prebijanje čez državne meje.

Empirična potrditev takšnih procesov v teh državah pa je slejkoprej morala spodmakniti tla tistemu razumevanju predvsem »meddržavnih« konfliktov, po katerem je vzroke zanje treba iskati v vmešavanju velikih sil, ki zavoljo svojih, z zlomom kolonialnega sistema omajanih interesov povzročajo razdor med novoosvojenimi državami. Zato so uporabljali razlago, ki se je zdela najustreznejša, namreč, da je treba te konflikte postaviti v širok kontekst spopada med Vzhodom in Zahodom – bili naj bi neke vrste derivat hladne vojne – kar je zlasti posameznim voditeljem neuvršenega sveta prišlo prav, da jim ni bilo treba segati globlje v vprašanje odnosov med njegovimi subjekti.

Ko je z vdorom Sovjetske zveze v Afganistan prišlo do nove ohladitve med supersilama, tako da so pričeli govoriti o obnovljeni »hladni vojni«, so ti konflikti, ki so jih dlje časa obravnavali kot »pozabljene vojne«, postajali zanimivi ob nevarnosti, da bi zaradi vsepovsod prepletenih interesov supersil mogli le-te zapeljati v eskalacijo. Znano je, da sta ena kot druga svoj oborožitveni program prilagajali potrebam intervencije v t. i. tretjem svetu. Primera Afganistana in Grenade kaže-ta, da sta bili pripravljene preiti iz t. i. strukturnega nasilja oz. »indirektnega« nasilja v »direktno« nasilje.¹²

Potemtakem je mogoče smeri v empiričnem in v njem prevladujočem makro-kvalitativnem raziskovanju v obdobju vsaj do 1970. leta razdeliti v naslednje izho-dišče hipoteze:

⁸ Nuscheler F., *Theorien zur politischen Entwicklung*, v: *Civitas* Bd VIII, 67–103. Matthies V., *Friedensforschung und Entwicklungsländerforschung*, v: *Civitas*, Bd XII, str. 210–221.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Huntington S. P., *Political Order in Changing Societies*, New Haven – London 1969.

¹¹ O tem več: J. Galtung, *Eine strukturelle Theorie des Imperialismus*, v: *Imperialismus und strukturelle Gewalt*, hgsg. D. Senghaas, Suhrkamp Verlag 1972, in dalje J. Galtung, *Das Kriegssystem* v: Gantzel, K. J. *Herrschaft und Befreiung in der Weltgesellschaft*, Frankfurt/Main–New York 1975 in Galtung J., *The Changing Interface between peace and Development* *Changing World* v: *Bulletin of Peace Proposal* Nr. 2, str. 145–149.

¹² Vojaške intervencije Južnoafriške republike v Angoli in Mozambiku itd.

a) konflikti »znotraj« in »zunaj« držav t. i. tretjega sveta, ki jih sproža intervencija držav zunaj tega področja. Za to intervencijo je značilno »indirektno nasilje«;

b) en del teh konfliktov se uvršča v širši kontekst globalnega tekmovanja in spopadanja med »Vzhodom« in »Zahodom«. V tem smislu so »derivat« hladne vojne!

c) poseben primer iz navedene kategorije so »direktne« intervencije zunajregionalnih sil v posamezne države t. i. tretjega sveta!

č) nekateri primeri »indirektnega« in »direktnega« nasilja zunajregionalnih sil proti posameznim državam t. i. tretjega sveta (podpora »protirežimskim silam«, vmešavanje v secesijske vojne itd.) so že konfrontacija med razvitim industrijskim Severom in nerazvitim kmetijskim Jugom;

d) konflikti v državah v razvoju, katerih vzroki so v njih samih in ki se iz latentne v manifestno fazo »prevajajo« brez močnejših in odločujočih spodbud od zunaj, to je od zunajregionalnih sil. Prevladujoči vzrok za te vrste konfliktov je »eksplozija identitete«, ¹³ najpogostejše in najtesneje povezana z etničnostjo. Iz razlogov, ki so znani in ki se povezujejo s kolonialno preteklostjo Afrike, je ta pojav najbolj viden na tem kontinentu. Eksplozija identitete odkriva pomen pove-zave etničnosti in medijev ter je obravnavana v številnih raziskavah.

Kot je mogoče razbrati iz navedene statistike, označujejo sedemdeseta leta naraščajoči »meddržavni« konflikti med državami v razvoju, ki so večinoma tudi neuvrščene. Ne da bi se bistveno zmanjšala pozornost, ki jo je znanost posvečala t. i. notranjim vojnám na tem območju, so raziskovanja, predvsem makrokvalitativna, zajela tudi ta vidik konfliktov. Ne glede na nesorazmerja med raziskovanji »notranjih« in »mednarodnih« konfliktov oz. vojn – o tem priča že navedena Kendejeva statistika – pa ni sporno, da je v njihovih izhodiščih mogoče najti hipotezo o nekaterih njihovih posebnostih v primerjavi s konflikti oz. vojnami zunaj prostora t. i. tretjega sveta, ki opravičujejo njihovo označitev kot »differentia specifica«.

Da bi bilo možno to hipotezo preveriti oz. odgovoriti nanjo, pa je v raziskavi slehernega primera treba postaviti vprašanje *notranjih* in *zunanjih determinant* konflikta oz. vojne, to se pravi vzrokov zanj(o) in ciljev, ki si jih stranke v konfliktu postavijo, ko se zanj odločijo. In ne samo to: analiza se ne sme ustaviti zgolj pri vprašanju vzrokov in ciljev, marveč je treba seči globlje, t. j. raziskati *potek* kakega konflikta in njegov *konec*. Z vidika preverjanja hipoteze o »differentia specifica« konfliktov med državami v razvoju oz. med neuvrščenimi državami so seveda pomembna vprašanja strategije, taktike, logistike in socialne vsebine oboroženih konfliktov, njihovega trajanja, sprememb ciljev, kot so bili postavljeni v njihovih izhodiščih, dinamike prehajanja v njihovo »internacionalizacijo«, možnostih »crisis managementa«, »conflict resolution« itd. *Zveza med »vzrokom« za konflikt oz. ciljem (cilji) v konfliktu in potekom (trajanjem) konflikta se mora izražati v točki »konca« konflikta, kjer prihajajo do izraza bodisi ustvarjeni (uresničeni) cilji (vzroki) v konfliktu oz. za konflikt bodisi neuresničeni ali pa spremenjeni cilji, kot to narekuje potek konflikta.*

¹³ Izraz je uporabil Ali Mazrui. Ta je opisal »komunikacijsko revolucijo« in »eksplozijo identitete« kot najpomembnejša dejavnika v naraščajočem nacionalističnem osveščanju, ki je zajelo afriški kontinent. Primerja ga z indijskim nacionalnim gibanjem. Kot je zapisal, »je komunikacijska revolucija pripomogla razširiti in tudi globalizirati osveščanje v svetu. Eksplozija identitete je ena od stvari, ki je pripomogla k zaostritvi svetovne razsežnosti razvito etnično samoosveščanje«. Citirano po: The Contagion of Political Conflict in Africa and World, avtorjev Hilla in Rotschilda v: Journal of Conflict Resolution, Vol. 30, No. 4, Dec. 1986, str. 716–537.

V raziskavi »Konflikti oboroženega značaja med neuvrščenimi državami«¹⁴ smo obravnavali štiri oborožene konflikte, v katerih so se spopadle neuvrščene države, in sicer etiopsko-somalijskega, vietnamsko-kampučijskega, indijsko-pakistanskega in iraško-iranskega. Kot je razvidno iz primerjave z uvodno navedenimi statističnimi podatki o konfliktih med neuvrščenimi državami, smo raziskavo zožili samo na štiri konflikte, v katerih je bila uporabljena oborožena sila ob siceršnjem večjem številu takšnih primerov. Razlog za to je, da gre v teh primerih za vojne, v katerih so se spopadale neuvrščene države, medtem ko bi v drugih neupoštevanih primerih z nekaterimi izjemami, ki pa niso pomembne za cilje raziskave, o tem komaj mogli govoriti – čeprav je res, da moremo tudi v tej množici neupoštevanih primerov ugotavljati posamezne »visoke stopnje« ravni konflikta, kot so očitna in preiščljiva dejanja agresije, oborožena invazija, uporaba sosednjih držav kot »sanktuarija« za gverilo, politika destabilizacije v različnih oblikah in z različno intenzivnostjo itd. Menili smo, da bomo na teh štirih primerih zaradi »razvitih« elementov konflikta, od posameznih faz njihovega latentnega stanja do stanja manifestnosti lažje preverjali hipoteze in rezultate morebiti dopolnjevali z analizo drugih oboroženih konfliktov med neuvrščenimi državami.

V uvodni študiji za raziskavo teh konfliktov so bile navedene naslednje hipoteze:

a) svet neuvrščenosti je predvsem zaradi sorazmerno visoke stopnje nerazvitosti in nedozorelosti političnih struktur izpostavljen akcijam velikih sil. Iz tega sledi, da so konflikti in protislovja med neuvrščenimi državami, ki se razvijajo v oborožene spopade in celo vojne, *realnost*, vendar ne takšna realnost, kot so konflikti z *vzroki zanje* tedaj, ko so v njih udeležene velike sile. Velike sile izkoriščajo konflikte med neuvrščenimi državami zato, da pospešujejo svoje koristi in jih v ta namen tudi spodbujajo;

b) neuvrščene države oz. države t. i. tretjega sveta so relativno »avtonomne«, ko gre za konflikte, njihove vzroke, potek in konec. Ta »avtonomija« se izraža v podobnostih, ki so med nekdanjimi plemenskimi konflikti in konflikti, ki se zdaj pojavljajo med neuvrščenimi državami;

c) konflikti, v katerih se uporablja oborožena sila in ki po svojih značilnostih ustrezajo »bistvenim« elementom definicije vojne, imajo določene posebnosti (diferentia specifica), katerih pomembnost je tolikšna, da bi jih mogli obravnavati kot posebno kategorijo, zlasti če jih primerjamo z vzroki zanje, kot jih je najti v zgodovinskem razvoju Evrope;

č) oboroženi konflikti (vojne) med neuvrščenimi državami so *realnost*, v kateri se izraža uresničevanje nacionalnih interesov, kot to pojmujejo v posameznih neuvrščenih državah, torej sodijo v t. i. *realno politiko*. Neločljivo povezano s to hipotezo je pojmovanje, da neuvrščenost ni pojav »sui generis« v mednarodnih odnosih, kjer sodelovanje izrine konflikt, v katerem uporabljajo sredstva prisiljevanja.¹⁵

Najostrejše oblike tekmovanja v mednarodnem prostoru so *konflikti*, ki vsebujejo dve fazi, tj. fazo latentnega in fazo manifestnega konflikta, dva dela v vzpenjajoči se konfliktni spirali. Analitična vrednost takega razločevanja je nedvoumna. Ko se konflikt pojavi v svoji manifestni obliki, se bodisi raziskovalec bodisi politik praktik vprašuje, kje so koreni konflikta; prvi zato, da ga lahko analizira in razloži

¹⁴ Vlado Benko, Konflikti med neuvrščenimi državami, preliminarna raziskava, Ljubljana, december 1986, str. 1–45; Konflikti med neuvrščenimi državami, Ljubljana, december 1987, str. 1–78 – oboje kot del širše raziskave: Neuvrščenost kot mednarodnopolitična praksa. Raziskovalni inštitut FSPN, Center za mednarodne odnose.

¹⁵ Vlado Benko, Konflikti med neuvrščenimi državami, Ljubljana 1986, op. cit., str. 3–4.

ter od posamičnih primerov utre pot v generalizacijo, drugi pa zato, da bi mu taka raziskava pripomogla k razrešitvi konflikta. Pomembnost te, t. j. latentne faze v konfliktni spirali, je očitna glede na to, da tisti del konfliktna teorije, ki se sprašuje o *vzrokih konfliktov*, išče odgovore na to vprašanje prav v tej fazi.¹⁶ S stališča prakse v mednarodnih odnosih in tistega njenega dela, ki se srečuje s konflikti kot njenim stanovitnim elementom, pa je že dolgo odprto vprašanje preprečevanja konfliktov, ki bi ga bilo mogoče lažje praktično reševati, če bi bil dan, razvit in uporabljen instrumentarij za njihovo odkrivanje, t. j., *ko so elementi konflikta »in statu nascendi«*. Prav tu se morajo srečati potrebe v mednarodni praksi in ambicije raziskovalcev. Ker je – mimogrede povedano – prav raziskovanje sporočil v sredstvih množičnega obveščanja, naj gre za službena ali neslužbena sporočila, eno od ključnih področij odkrivanja, je nedvomno, da bi mogla imeti komunikologija bistveni delež tega znanstvenega prodora.

V raziskavi vzrokov za konflikt se tako na splošni analitični ravni kot v posameznih primerih sprašujemo o (morebitnih) njihovih *specifičnostih*. Tudi v raziskavi, o kateri poročamo, se ukvarjamo z njimi, ker je to vprašanje vsebovano v nekaterih hipotezah, ki smo jih navedli, *obenem pa izražamo domnevo, da čim manj je vzrok za kakšen konflikt specifičen in čim manj je vzroke zanj mogoče ugotoviti, tem težje je iskati rešitev zanj, in seveda nasprotno*. Odkrivati specifičnosti v konfliktih med neuvrščeni državami bi torej tudi pomenilo olajšati prizadevanje za njihovo razreševanje, ko se pojavijo v svoji manifestni obliki, pa seveda tudi olajšati prizadevanja za njihovo preprečevanje.

Obstajajo različne delitve navedenih dveh faz v konfliktni spirali, z različnimi poimenovanji njihovih »ravni«. V tej raziskavi uporabljamo Rummelovo delitev elementov konflikta, ki se nam je zdela primerna za iskanje odgovorov na vprašanja, ki smo jih že navedli.¹⁷

Konfliktna situacija ima dve ravni, to je raven latentnega in raven manifestnega konflikta. Medtem ko se empirične manifestacije druge, tj. manifestne ravni, pojavljajo v specifičnih dejanjih, konkretnih akcijah, premišljenih dogodkih, zahtevah, nemirih, umorih, revolucijah in vojnah – v mednarodnih odnosih so znane različne variante t. i. eskalacije predvsem sredstev prisiljevanja – se na prvi ravni pojavlja konflikt kot potencialnost, kot možnost, ki v konfliktno situacijo kot izhodišče za manifestni konflikt prehaja preko konfliktnega »prostora« in dispozicij za konflikt v konfliktno strukturo.

Latentna faza konflikta se pričinja s »prostorom« konflikta oziroma točneje »prostorom« možnega konflikta, tistega, kar lahko nastane zaradi pomenov, vrednot, norm, statusa in razreda, ki jih daje človek posameznim sestavinam *družbene-ga prostora*. V tej zvezi je treba povedati, da je napačno klasificirati *stvari* kot *vire*

¹⁶ O tem, kako se v analizah pojavlja raznovrstnost vzrokov za vojne med državami, pričata dve obširnejši besedili, in sicer K. J. Gantzela Topografija vzrokov za vojno (System und Akteur, Beitrage zur vergleichenden Kriegsursachenforschung, Düsseldorf 1972), in Zbornik K. W. Deutscha in D. Senghaasa Die Schritte zum Krieg. Systemebenen, Entscheidungsstadien und Forschungsergebnisse, v: Aus Politik und Zeitgeschichte (Beilage zur Wochenzeitung das Parlament), B 47 21 November 1970. Gantzel razlikuje med zunanji in notranji pojasnjevalnimi hipotezami (npr. rivaliteta moči ali pa prehajanje notranjih napetosti v mednarodno okolje – eksternalizacija), Deutsch in Senghaas pa razlikujeta med šestimi sistemskimi ravni. Težišče je danes na zunanjih dejavnikih, ko gre za pojasnjevanje vzrokov za vojne. Vendar pa je K. J. Gantzel v besedilu, ki je izšlo kasneje (Another Approach to a Theory on the Causes of International War, v: Journal of Peace Research, Bd XVIII(1), str. 39–55, 1981) opozoril, da so bili stoletja notranji družbeni dejavniki, ki determinirajo vzroke za vojno, zastopavljeni v primerjavi z mednarodnimi dejavniki.

¹⁷ R. Rummel, Understanding Conflict and War, Vol. 3, The Conflict Helix, Sage Publications, Halsted Press Division, John Wiley and Sons, New York, Sydney, London, Toronto, 1976, zlasti str. 235–289. Izrazi, ki jih uporablja za označitev posameznih faz v konfliktni spirali, so: conflict-space, conflict-structure, conflict-situation, the initiation phase, the balancing of power phase itd.

konflikta. Zemlja, imetje, lastnina, objektivna neenakopravnost, objektivne ovire, fizična moč in fizično nasilje sami po sebi ne vsebujejo konfliktnega potenciala. Če postanejo subjekti konflikta, se to dogaja zaradi vloge, kakršno imajo v človekovih vrednotah, pomenu, normah, statusu in razredu. Na najbolj splošni in osnovni socialni ravni so temelji družbenih konfliktov pomeni in vrednote, ki jih človek namenja realnosti, norme, s katerimi presoja realnost, status, kakršnega ima nasproti drugim ljudem, in razred, ki mu pripada. Končno je to »prostor« aktivnega odnosa človeka do kake stvari, ideje itd., tako da je mogoče reči, da je *prostor človekovih interesov tudi prostor potencialnosti konfliktov*.

Toda potencialnost je samo ena od ravni realnosti, druga raven se pojavlja v *dispozicijah-težnjah* porajati *nasprotujoče si interese* predvsem tedaj, ko gre za človekove osnovne potrebe, kot so varnost, status, standard itd. Vse te potrebe dajejo moč *tendenčno* nasprotujočim si interesom. Ta težnja se krepi s sociokulturnimi distancami med posamezniki in družbenimi skupinami – pisec navaja religijo, filozofijo, znanost, etiko, pravo, jezik, imetje, moč, prestiž, razred – vpliv te krepitve pa se izraža v obnašanju subjektov. Čim večje so te distance, tem verjetnejše je, da dobi obnašanje naravo nasprotovanja. Čim večje so te distance, tem močnejše vzniknejo nasprotujoče si dispozicije iz stanja potencialnosti v dejanske težnje. Čim bolj skladne so te distance, tem večja je stopnja kristalizacije konflikta in njegove strukture.

Struktura konflikta v konfliktni spirali edino nakaže obstoj dispozicij, ki vodijo v konflikt, v fazi, ki sledi, tj. v *konfliktni situaciji*, pa so nasprotujoči si interesi in nasprotujoča si obnašanja *aktivirana*. Spodbude za aktivizacijo tendenčno nasprotujočih si dispozicij, interesov in obnašanj so različne, med izrazitejše pa moremo vsekakor šteti potrebe po varnosti, zaščiti, uveljavljanju itn.

Prevladujoči elementi konfliktna situacije postajajo konfliktni interesi, v konfliktnem obnašanju pa postopoma prihaja do izraza volja oz. pripravljenost uresničiti moč v prid interesom. Vendar pa se za razvoj konfliktna situacije zahteva več kot zgolj obstoj nasprotujočih si interesov. Potrebna sta še dva druga elementa, in sicer *struktura pričakovanj*, znotraj katerih so interesi oz. so ti interesi aktivirani, in *sposobnost* uresničiti interese. Medtem ko je treba pričakovanja razumeti kot nakazani oz. napovedani izid konfliktnega obnašanja, je s sposobnostmi mogoče razumeti tiste vire oz. sredstva, ki omogočajo uresničevanje moči oz. verjetnost njenega uresničevanja. S tem so dane možnosti za prehajanje konflikta v njegovo manifestno fazo, v konfrontacijo družbenih sil, do katere je lahko priti na različne načine, premišljeno ali po naključju, z dejanji ali z enim samim dejanjem, s počasnim »zorenjem« konfliktna situacije ali pa nepričakovano itd.¹⁸

Kot smo že nakazali, obstajajo številne oblike manifestacij konflikta, to je akcij, ki jih države uporabljajo v manifestni fazi.¹⁹ Toda ne glede na sorazmerno

¹⁸ Obstajajo različne tipologije, ki se nanašajo na izbruh konflikta. Tako navaja J. B. Duroselle naslednje tipe: izbruh z odločitvijo (vlada kake države zaradi nezainteresiranosti svojega prebivalstva »umetno« vzbudi konflikt, ko sprejme sklep o kaki zahtevi), izbruh konflikta ob »priložnosti« zanj (če določena mednarodna konstelacija ustvari priložnost za uresničitev kake zahteve), izbruh z odločitvijo kake države, vendar ne v zvezi s kako zahtevo, a razplet dogajanja povzroči konflikt, ki je v zvezi s kakim objektom, in končno izbruh z »dozorevanjem« kakega problema. Na določitev teh tipov je pisec navezal možnosti za razreševanje slehernega od njih. J. B. Duroselle, *Les conflits internationaux*, Revue française de science politique, avril 1964, No. 2, in *Le Conflit de Trieste*.

¹⁹ K. J. Holsti naštevata naslednje oblike akcij, ki jih uporabljajo države v manifestni fazi konflikta: 1. protestne note; 2. zanikanje in obtožbe; 3. poziv ambasadorju, da pride na »poročanje«; 4. dokončni odpoklic ambasadorja; 5. grožnje z »resnimi posledicami«, če ne bodo ustavljene akcije kake države oz. če kaka država ne bo ustregla določeni zahtevi; 6. grožnje z omejenim ali pa totalnim ekonomskim bojkotom, embargom, pa tudi blokado; 7. ekstenzivna in uradno vodena propaganda kake države doma in na tujem; 8. uresničitev omejenega ali pa totalnega ekonomskega bojkota ali embarga; 9.

veliko število teh akcij, ki segajo od grožnje z uporabo nasilja in občasnih izbruhov dejanskega nasilja, pa do dejanskega nasilja, je treba poudariti, da vse te oblike manifestacij konflikta *niso mera za konflikt*, čeprav so indeks za konfliktno obnašanje. Merjenje konflikta zahteva analizo predhodno obravnavanih elementov »prostora« za konflikt, strukture konflikta in konfliktnih razmer. Zavaljo tega smo jim tudi posvetili tolikšno pozornost.

Načelno je mogoče trditi, da je opredelitev »objektov« konflikta oz. ciljev, ki jih imajo stranke v njem, najlažja v fazi manifestnosti konfliktnega obnašanja, ko jo je mogoče določiti na temelju *akcij in reakcij* strank v konfliktu. Vendar pa se ti objekti oz. cilji že nakazujejo v predhodnih fazah, zato je prav – kot smo že predhodno poudarili – da se v analizi latentne faze konflikta in njenih elementov poskušajo odkrivati nastavki objekta(ov) oz. ciljev v konfliktu.

Tipologije »objektov« v konfliktu so različne. Tako je J. B. Duroselle omejil tipe objektov na dvojico temeljnih tipov, s tem da je uporabil merilo teritorija za razločevanje. Konflikte je razdelil na teritorialne in neteritorialne. V prvi skupini je navedel štiri, v drugi pa šest tipov, vendar je zaradi možnosti, da bi se lahko sleherni od tipov »neteritorialnega« konflikta še podrobneje členil, ostal pri treh glavnih tipih neteritorialnih konfliktov, to je konfliktih s povsem ali pa z delno ekonomskimi motivacijami, konfliktih z ideološkimi motivacijami in konfliktih z motivacijami »moči«. ²⁰ Medtem ko je opredelitev teritorialnih konfliktov in motivacij zanje v glavnem sprejemljiva zaradi poudarjanja teritorija kot merila za razločevanje, pa se pri drugem temeljnem tipu, to je pri neteritorialnih konfliktih pojavljajo problemi, ker se en sam element pogosto zelo redko pojavlja v čisti obliki, še več, pogosto se ti elementi pojavljajo v neločljivi, celo nerazločljivi mešanici. Kot pa nam pove npr. iraško-iranski vojaški konflikt, so vzroki zanj tako »teritorialni« kot »neteritorialni« elementi, tako da je tudi v tem pogledu Durosellova klasifikacija vprašljiva.

Tudi v tipologiji K. J. Holstija se pojavlja teritorij kot osrednja kategorija pri določanju objekta v konfliktu. ²¹

Zanimivo je razmišljanje E. Weedeja, v katerem ima teritorij pomembno mesto kot objekt konflikta. Tako ponuja konstrukt t. i. mejne in varnostne dileme. ²² Pri eni in drugi »dilemi« je treba računati z resno nevarnostjo preraščanja konflikta v vojno. Tako je v zvezi z vprašanjem teritorija *označil razmejitve med državami* kot enega bistvenih problemov, ker se veže na konstitutivne elemente države. Takšna mejna dilema se pojavlja zlasti z novoosvobojenimi državami Afrike in Azije kot dediščina kolonialnega sistema. Zanj meni, da je tendenčno nerešljiva oz. težko rešljiva, kar je razvidno iz številnih primerov teh držav, ki uporabljajo orožje, da bi razrešile vprašanje meja. Enako velja tudi za varnostno dilemo, vendar z eno bistveno razliko, namreč da se v mejni dilemi pojavljajo

formalna prekinitev diplomatskih odnosov; 10. izredne, vendar še delne »vojaške« akcije, kot so alarmi, odpovedi dopustov, delna mobilizacija; 11. oviranje ali pa tudi ustavitev prometa in komunikacij med državljanji strank v konfliktu; 12. formalno uvedena blokada; 13. izredna, vendar še omejena uporaba sile, oborožene represalije; 14. vojna, ki pa lahko vsebuje številne variante glede na cilje strank v konfliktu, raven uporabljenih oboroženih sil, geografskih vidikov operacij itd. Več o tem, K. J. Holsti, op. cit., str. 455 in dalje.

²⁰ J. B. Duroselle, *Le Conflit de Trieste*, str. 431–485.

²¹ Na podlagi empirične raziskave omenjenega pisca o mednarodnih konfliktih med vojnama (38) in mednarodnih konfliktih v obdobju 1945–1969 (39) je opredeljenih sedem glavnih tipov objektov oz. ciljev v konfliktih udeleženih držav, ki pa jih ne navajamo. Iz rezultatov te raziskave je razvidno, da se najpogosteje pojavljajo konflikti v zvezi s teritorijem (vprašanje teritorialne oblasti, pravice do teritorija, nadzor nad etničnimi manjšinami itd.), kar velja tudi za obdobje po drugi svetovni vojni. K. J. Holsti, op. cit., str. 453–455.

²² E. Weede, *Konfliktforschung, Einführung und Überblick*, Westdeutscher Verlag 1986, str. 100–109.

objektivni dejavniki, s pomočjo katerih je mogoče konflikt blokirati,²³ medtem ko je obravnava t. i. varnostne dileme skorajda povsem prepuščena subjektivni presoji, kar je seveda ugodno za nastanek kakega konflikta in njegovo prehajanje v vojno.

Za raziskovanje oboroženih konfliktov med neuvrčenimi državami je po naši presoji pomembno vprašanje, ali se – glede na Weedejevo tipologijo – mejna in varnostna dilema praktično *ne stapljata v eno*, to je, da vprašanje meje vključi tudi vprašanje varnosti.

Etiopsko-somalijski konflikt leta 1977,²⁴ ki ga je upravičeno mogoče opredeliti kot vojno, je bil v bistvu nadaljevanje že v desetletjih poprej spočetih konfrontacij med oboroženimi silami Etiopije, prebivalci somalijskega etničnega izvora, ki prebivajo na ogadenski planoti – ta je v sestavi Etiopije – in obmejnimi enotami somalijske vojske. Temeljni elementi za ta konflikt so bili podani v stoletjih daleč nazaj s smermi naseljevanja Somalijcev in Etiopincev in njihovega križanja, razlikami med enimi in drugimi v jeziku, religiji itd., dispozicije in težnje k nasprotujočim si interesom pa so postale zaznavne z etiopsko okupacijo ogadenske planote, do katere je prišlo konec 19. stoletja in s katero se je Etiopija praktično vključila v proces delitve Afrike, ki so ga začeli evropski kolonizatorji. S tem, da je ostala razmejitev med Etiopijo in Somalijo nespremenjena tudi potem, ko je Somalija 1960. leta postala neodvisna, da je z nastankom te države somalijsko nacionalno gibanje dobilo močno spodbudo, so bili ustvarjeni pogoji za *aktiviranje* nasprotujočih si interesov obeh držav, ki so se koncentrirali ob vprašanju ogadenske planote, naseljene pretežno s prebivalci somalijskega etničnega izvora.

Bistveni za prehod konflikta iz njegovega latentnega v manifestno stanje so bili dejavniki »notranjega« okolja, in sicer po eni strani somalijskih teritorialnih zahtev, po drugi strani pa presoje Somalije, da so notranje razmere v Etiopiji – konflikti v njenih vrhovih po zrušenju Haile Selassieja – takšna, da je somalijski politični vrh upravičeno pričakoval uspeh vojaške akcije. S tem ni rečeno, da »mednarodnega okolja« ni treba upoštevati, saj področje t. i. afriškega roga ni bilo eliminirano zaradi strateških računov obeh supersil. Tudi v tem pogledu kaže pritrčiti D. Senghaasu, da je razvoj t. i. tretjega sveta veliko bolj povezan z mednarodno in svetovno politiko, kot je bilo to značilno za konflikte na evropskih tleh v preteklih stoletjih.²⁵ O vplivu mednarodnega okolja pa je mogoče govoriti, ko gre za konflikt, konkretno za njegovo stopnjevanje ne v smislu njegove teritorialne

²³ S pomočjo geografskih dejstev oz. kakih drugih objektivno preverljivih dejstev. Npr. vloga anketnih komisij pri razreševanju sporov med državami.

²⁴ Širše vojaške operacije med Etiopijo in Somalijo so se pričele 23. VII. 1977, ko so se somalske oborožene sile pridružile napadom pripadnikov zahodnosomalskega osvobodilnega gibanja na etiopsko vojsko na ogadenski planoti. V obsežno materialno vojaško pomočjo Sovjetske zveze je etiopski vojski postopoma uspelo preiti iz defenzive v ofenzivo, tako da je Somalija marca 1978 umaknila svoje oborožene sile s spornega območja. V spor je posegla Organizacija afriške enotnosti že februarja 1964, to je daleč pred izbruhom sovražnosti širših razsežnosti. Julija 1978 je bila na konferenci šefov držav ali vlad OAE v Kartumu sprejeta resolucija, ki zahteva potrditev načel spoštovanja teritorialne in politične integritete, nedotakljivosti obstoječih meja, nevmešavanja v notranje zadeve drugih držav in mirnega razreševanja sporov. Spor med Somalijo in Etiopijo ni razrešen.

²⁵ Vietnam je dobil status polnopravnega člana gibanja neuvrčenosti 1975. leta, medtem ko je Kampučija v tem gibanju od 1961. leta. Od 1979. leta pa do danes njeno sodelovanje v tem gibanju ni rešeno glede na spor zaradi priznanja Hamrinove vlade in vlade demokratične Kampučije.

Do prvih oboroženih popadov med Vietnamom in Kampučijo je prišlo 1975. leta, ko so kampučijske oborožene sile prodrle na nekatera območja Vietnama, na kar je vietnamska vojska odgovorila s protinapadom. Do novih spopadov je prišlo 1978. leta. Ti so se nadaljevali tudi v naslednjem letu, ko so vietnamske oborožene sile v širokem obsegu prodrle v Kampučijo, zasedle njen večji del in v Phnom Penhu postavile Hamrinovo vlado. Odtlej poteka oborožen boj med vietnamskimi okupacijskimi četami po eni in silami odpora Demokratske Kampučije po drugi strani.

razširitve, marveč z udeležbo »zunanjih« sil, ko so se na etiopski strani pojavili prostovoljci s Kube oz. ko je Sovjetska zveza kontinuirano in masovno pošiljala Etiopiji vojaško opremo, tudi težko orožje. Končno je bil vpliv mednarodnega okolja čutiti tudi ob koncu tega konflikta, ko se je morala etiopska vojska ob tistem sporazumevanju ZDA in Sovjetske zveze odreči napredovanju čez somalijsko-etiopsko mejo, čeprav je Somalija doživela vojaški zlom.

Sklepi, ki smo jih povzeli iz analize tega vojaškega konflikta med neuvršenima državama, so naslednji:

a) somalijsko-etiopski konflikt izhaja iz meje, kot je bila vzpostavljena Etiopiji v prid ob imperialistični delitvi Afrike, to je z ekspanzijo Etiopije na ogadensko planoto;

b) Ogaden, ki je v celoti naseljen s prebivalstvom somalijskega etničnega izvora, je ostal Etiopiji tudi po koncu druge svetovne vojne in z nastankom neodvisne Somalije. Etiopija na spremembe meje ni pristala, Somalija pa jo je imela za ostanek kolonialnega sistema;

c) vzpostavitev Somalije kot mednarodnopravnega subjekta in hkrati nosilca somalijskih nacionalnih zahtev je omogočila prehajanje latentne v manifestno fazo konflikta. Pri tem je treba upoštevati tudi razraščanje nacionalnega osveščanja Somalijcev v in zunaj Somalije;

č) kot meddržavni konflikt, v katerem sta se spopadli armadi obeh držav, na začetku še ni vseboval znamenj medblokovskega spopadanja oz. posrednega spopadanja Sovjetske zveze in ZDA. Ali natančneje: do meddržavnega konflikta ni prišlo zaradi spodbud iz mednarodnega okolja, marveč so bile spodbude notranje;

d) potek konflikta pa je hkrati z nekaterimi okoliščinami, ki izhajajo iz lokalnih in regionalnih dejavnikov – vprašanje Eritreje npr. – omogočil velikim silam, zlasti Sovjetski zvezi, da so položaj izkoristile sebi v prid in se zasidrale na tem področju;

e) problem meje med Etiopijo in Somalijo je tudi ob koncu vojaškega konflikta ostal nerazrešen, ker ni mogoče pričakovati, da bi se Somalija odrekla svojim upravičenim teritorialnim zahtevam.

Tudi elementi za *vietnamsko-kampučijski vojaški konflikt*²⁶ so bili ustvarjeni nekaj stoletij nazaj z mešanim prebivalstvom v delti Mekong in s konstantno, že od francoske kolonizacijske oblasti obstoječo infiltracijo Vietnamcev v Kampučijo. »Prostor« za konflikt je bil vzpostavljen z različnostmi v številnih dejavnikih med Kampučijci in Vietnamci, dispozicije za prehajanje v nasprotujoče si interese pa so bile pospešene tudi z večdesetletno vietnamsko okupacijo delov Kampučije. Tako kot to velja za etiopsko-somalijski konflikt, tako se tudi v tem primeru ugotavlja počasno oz. postopno dozorevanje konflikta, to je njegovega prehajanja iz latentne v manifestno fazo.

Kolonialni sistem je sicer začasno zastrl in utišal sovražnosti med kampučijskim in vietnamskim prebivalstvom, še preden se je ta sistem na tem prostoru ustoličil. Ko pa sta deželi postali neodvisni, se je ob nerešenih vprašanjih razmejitve pojavi-

²⁶ O konfliktu med demokratično Kampučijo in Vietnamom so razpravljali tudi v neuvršenem gibanju, vendar brez rezultatov, ki bi konflikt razrešili skladno z načeli tega gibanja. Tudi v OZN, posebej v Varnostnem svetu, razprava o kampučijskem vprašanju ni dala rezultatov, ker je Sovjetska zveza dala veto na predlog resolucije, s katero so zahtevali umik vietnamskih čet s kampučijskega ozemlja. Pač pa je bila z resolucijo Res 22(XXXIV), ki je bila sprejeta na XXXIV. zasedanju Generalne skupščine, obsojeno vmešavanje v notranje zadeve Kampučije. V tej resoluciji so tudi zahtevali, da se ne uporabljajo agresivna dejanja, da se spor z Vietnamom razreši na miren način in da se kampučijskemu ljudstvu omogoči družbena ureditev brez pritiska in vmešavanja od zunaj. Niso bile sprejete zahteve o t. i. praznem sedežu Kampučije v OZN, kar bi v bistvu pomenilo nepriznanje vlade demokratične Kampučije oz. priznanje Hamrinovega režima.

lo še vprašanje *politične identitete*, ki je bilo pri Kampučiji ostreje zastavljeno, saj so bile njene zgodovinske izkušnje obremenjene s strahom pred obnovitvijo vietnamske prevlade.

Potemtakem ima izbruh oboroženega konflikta med Vietnamom in Kampučijo – ta ima naravo vojne, čeprav Vietnam trdi, da so njegove »pacifikacijske sile v Kampučiji na poziv« legitimne Hamrinove vlade – svoj *notranji izvor*.

Vietnamske operacije proti Kampučiji oz. vladi Pol Pota in Khieu Samphana so se razširile, ko se je v konflikt pričela posredno vpletati zunajregionalna sila, t. j. Sovjetska zveza, potem ko je nasprotna stran t. j. Pol Pot in Khieu Samphan, pridobila na svojo stran drugo zunajregionalno silo, t. j. LR Kitajsko.

S tem je bilo odprto vprašanje odnosov znotraj področja, posredno pa tudi v širšem prostoru jugovzhodne Azije. Ustvarila se je povezava med »notranjo strukturo moči« in širšimi razsežnostmi mednarodne konfiguracije, zlasti tiste, ki jo označujemo s »triangulacijsko konstelacijo«.

Dinamika konflikta v njegovi manifestni fazi, ki je manj razvidna iz poteka in obsega vojaških operacij v Kampučiji, pa je zato očitnejši njegov mednarodni pomen, *opredeljujejo tudi možnosti* za njegovo razrešitev v tem smislu, da imajo ključno vlogo pri tem zunajregionalne sile.

Neuvrščeno gibanje ni dalo nikakršnega omembe vrednega prispevka bodisi za odkrivanje in blokiranje konflikta, bodisi za njegovo politično razrešitev.

Že s tem, da se je doslej *indijsko-pakistanski konfliki*²⁷ trikrat izrazil v obliki širših vojaških operacij, ki so imele naravo vojne, je mogoče ugotoviti protislovja, ki se pojavljajo med državama na indijskem podkontinentu, vse odkar se je nekdanji kolonizator z njega umaknil. Po eni strani so iz tega razvidne globlje korenine protislovja med njima, po drugi strani pa – kar je v zvezi s prvim – da jih doslej državama ni uspelo odstraniti.

Izhodišča za indijsko-pakistanski konflikt in njegovo preraščanje v oboroženo obračunavanje so predvsem v dediščini, ki jo je kolonialni sistem zapustil novo nastalima državama glede na religiozne, etnične, socialne in druge razlike, ki so bile med njima že vrsto stoletij pred njuno neodvisnostjo. Ta protislovja, koncentrirana v »prostoru« konflikta, so v trenutku, ko sta oba dela tega kontinenta dosegla neodvisnost, dobila izraz v vprašanju teritorija oz. razmejitev med njima.

Močan impulz za preraščanje latentnega konfliktnega stanja med državama v manifestno stanje je bila bojazen Pakistana, da bi se zaradi svoje demografske, prostorske in drugačne manjvrednosti nasproti Indiji znašel v podrejenem položaju, na kar so v Indiji z njeno vizijo urejevanja kontinenta in jugovzhodnega azijskega prostora objektivno računali. Odtod težnja, da bi Pakistan občasno posegal po prijemih uravnoteževanja moči na področju z rezultati, ki so znani, če gre za uporabo oborožene sile.

Manjvrednost nasproti Indiji je Pakistan poskusil nadomestiti z naslonitvijo na zunajregionalne dejavnike, najprej na ZDA, nato deloma tudi LR Kitajsko. S tem

²⁷ Do prvega indijsko-pakistanskega spopada je prišlo 1947. leta. S posredovanjem Združenih narodov je bil ta spopad končan s sporazumom o prekinitvi ognja 1949. Do druge indijsko-pakistanske vojne je prišlo 1955. Kot za prejšnji, tako tudi za ta vojaški spopad velja, da je izbruhnil zaradi nerešenega kašmirskega vprašanja. Vmes je posegla OZN in z njenim posredovanjem so se operacije končale. OZN je dala tudi pobudo za trajnejšo rešitev indijsko-pakistanskih nesporazumov, k čemur naj bi pripomogla t. i. Taškentska resolucija, sprejeta 1966. leta, v kateri sicer niso rešili kašmirskega vprašanja, pač pa določili načela, po katerih naj se v prihodnje razvijajo miroljubni odnosi med državama. Kot posledica dogajanj v vzhodni Bengaliji, ki niso ustrezala interesom pakistanske vlade, in podpore Indije vzhodnobengalski Avami ligi, je izbruhnila tretja indijsko-pakistanska vojna 1971. leta, ki se je končala z vojaškim porazom Pakistana. Tudi v ta konflikti je posegla OZN z resolucijo 1971. leta (7. XII), s katero je zahtevala od vojskujočih se strank prekinitev ognja, umik na izhodiščne položaje in vzpostavitev pogojev za vrnitev beguncev na njihove domove. Indija resolucije ni sprejela.

je velike sile praktično uvedel v ta prostor, kajti njegovemu »vzoru« je sledila Indija, ki je posegla po »privilegiranem« položaju nasproti Sovjetski zvezi. Čeprav v vseh treh oboroženih fazah med državama ni bilo zaznati izrazitejših posrednih, še manj pa neposrednih posegov velikih sil vanje, pa je moč trditi, da se je regionalna ureditev vključevala v globalno mednarodno ureditev.

Nasprotja med Indijo in Pakistanom so notranja, vojaške operacije, ki so potekale med njima, nimajo nikakršnih posebnosti, ki bi jih razlikovale od klasičnih vojaških operacij. Vzroki, potek in konec teh konfrontacij niso nikakršni »differentia specifica« nasproti vojaškim konfliktom zunaj t. i. tretjega sveta.

Problematike odnosov med Indijo in Pakistanom – medtem ko je Indija članica neuvrščene gibanja od 1961. leta, pa je Pakistan vstopil vanj 1979. leta – kljub trem primerom razreševanja protislovij med njima z uporabo oborožene sile, neuvrščene države niso obravnavale.

Glede na to, da je bil *iraško-iranski vojaški konflikt*²⁸ doslej najdaljši med dvema neuvrščeni državama, da je tako po strategiji, taktiki in logistiki oz. njihovi uporabi imel naravo vojne po vseh klasifikacijah, kot tudi da se socialni vzroki zanj v bistvu ne razlikujejo od vojaških konfliktov, ki so nastajali v preteklosti zunaj t. i. tretjega sveta, ne bi bilo tvegano ugotavljati, da v njem ni videti nikakršne »differentia specifica« v primerjavi z njimi, torej je s tem moč potrditi četrto hipotezo, navedeno v uvodu te razprave. Analiza vzrokov, poteka in konca iraško-iranske vojne to potrjuje.

Med vzroki za vojno smo poudarili predvsem t. i. mejno dilemo, tj. vprašanje razmejitve med državama, ki je preostanek kolonialnega oz. polkolonialnega obdobja. Na te vzroke se navezujejo latentna protislovja med narodom oz. civilizacijama ki sta bili občasno izpostavljeni enkrat eni, drugič drugi nadvladi, katere ostanki se pojavljajo še danes. Toda prav z iraško-iranskim vojaškim konfliktom je mogoče ugotoviti stapljanje t. i. mejne dileme v varnostno dilemo, do česar je prišlo z revolucionarnimi spremembami v Iranu 1978. leta, ki so odjeknile na celotnem področju, najbolj pa v Iraku.

Bolj kot v kateremkoli vojaškem konfliktu v t. i. tretjem svetu, kjer se spopadajo države z istega področja oz. neuvrščene države, se vzroki za konflikt kažejo v *poteku* konflikta, predvsem v spreminanju ciljev, kot so bili zastavljeni na začetku – Irak se je dejansko moral vojskovati za svoj obstanek, medtem ko je Iran cilje, s kakršnimi je začel vojno, to je obrambo revolucije, skorajda vse do konca tega vojaškega konflikta ohranjal na črti promocije islamske revolucije na svojem področju, še več, v širšem mednarodnem okolju.

Vzroki za iransko-iraški konflikt so notranji. Ni nobenega argumenta za to, da so ga spodbudile zunanje sile, še posebej velike sile. Le-te so bile ob konfliktu obremenjene s komplicirano računico o tem, kako uveljaviti lastne interese oz. doseči izgubo za nasprotno stran v globalni konfrontaciji. Odtod nihanja, do katerih je prihajalo v praktičnih korakih tako Sovjetske zveze kot ZDA, ko gre za

²⁸ Medtem ko je Irak član neuvrščene gibanja od začetka (Beograd 1961), je bil Iran sprejet vanj 1979. leta (Havana).

Širše vojaške operacije med Irakom in Iranom so se pričele z vdorom iraških čet na iransko ozemlje 22. IX. 1980. Po začetnih uspehih iraških oboroženih sil so iranske oborožene sile v 1981. letu prešle v protiofenzivo in osvobodile zasedena iranska območja. Odtlej je Iran ohranjal pobudo na kopenski fronti, medtem ko je Irak z letalskimi napadi na iransko zaledje in »plovne objekte« v zalivu poskušal zlomiti iranski odpor zoper prenehanje sovražnosti.

V neuvrščene gibanju so poskušali v stikih z vojskujočima se strankama in v obliki dobrih uslug razrešiti spor, vendar brez uspeha. V konflikt je posegla tudi OZN, Varnostni svet z resolucijo 179 (1980), v kateri je pozval vojskujoči se stranki, naj prenehata sovražnosti in začneta mirno reševati spor, vendar v tej resoluciji agresor ni bil naveden. Sledili sta še dve resoluciji s podobno vsebino, vendar v vseh treh primerih Iran resolucij ni sprejel.

podporo bodisi Iraku bodisi Iranu, njeno doziranje, njen materialni in politični izraz itn. Toda če trdimo, da so vzroki za iraško-iranski konflikt notranji, s tem ne opuščamo tehtne misli, ki jo je izrekel G. Blainey, namreč »da je sleherna odločitev iti v vojno pod vplivom tega, kako se bodo obnašale sile zunaj konflikta«. ²⁹ *To je bilo najbolj izrazito pri iraški odločitvi oz. računici Iraka na odziv na svojem področju in širše, tudi pri velikih silah.*

Ali se v vzrokih za iraško-iranski vojaški konflikt pojavlja »mejna« ali »varnostna« dilema oziroma ali je moč trditi, da v tej razpravi navedeni Weedejev konstrukt za ta primer ni pomemben?

Menimo, da bi lahko, ko gre za vzroke iraško-iranskega konflikta, trdili, da je meja med zahtevami po razmejitvi oz. meji med državama in vprašanjem »varnosti«, ki je sicer nejasno in fluidno, povsem zabrisana. Z vzponom iranskega fundamentalizma in njegovimi mednarodnimi posledicami so se objektivna dejstva, ki so se nanašala na meje med državama, »vsilila« subjektivnemu kompleksu varnosti s strani Iraka, se v njem hipostazirala. Da pa hipostaza »varnosti« lahko najde izraz v preventivnih vojnah v prid »varnosti«, priča s številnimi primeri zgodovina mednarodnih odnosov.

Sicer pa bi zlasti v zvezi z vojnami oz. oboroženimi konflikti med državami v razvoju oz. neuvrščenimi državami morali razmišljati o tem, če je navedeni Weedejev konstrukt sploh pomemben. V tej zvezi naj samo navedemo, da so prav novoosvojene države močno občutljive za vprašanje meje, in to ne samo iz razlogov, ki smo jih omenili (obstoj etničnih skupin na različnih straneh državnih meja, »eksplozija identitete« itd.), marveč je vprašanje meje, če ni rešeno, *lahko tudi bistveno vprašanje njihove komaj pridobljene suverenosti* in s tem tudi varnosti.

Ko smo razpravljali o vzrokih za konflikte med neuvrščenimi državami oziroma državami v razvoju nasploh, smo izrekli hipotezo, da čim manj so vzroki za kakšen konflikt med njimi specifični in čim manj je vzroke zanje mogoče ugotoviti, tem težje je poiskati rešitev zanj. Pri konfliktih, ki smo jih obravnavali – označili smo jih za vojne – to je med Etiopijo in Somalijo, Vietnamom in Kampučijo, Indijo in Pakistanom ter Irakom in Iranom, smo vzroke zanje ugotovili, kar pomeni, da je bila (da bi bila) rešitev zanje dostopna. Ta misel je seveda pomembna za takšne izide vojaških konfliktov, kjer vzroki zanje niso odstranjeni oziroma niso docela odstranjeni, pa je zaradi tega mogoče predvideti, da se bodo ponovili. S tem postaja odkrivanje sorazmerno lažje.

Tudi ko gre za analizo *poteka* konfliktov, nimamo na voljo argumentov, s pomočjo katerih bi se dale dokazovati *posebnosti* (differentia specifica) v konfliktih med neuvrščenimi državami oziroma državami v razvoju v primerjavi z vojaškimi konflikti zunaj tega območja. Nedvomno so razlike med strategijo in logistiko, pa tudi taktiko, ko gre za indijsko-pakistanski ali pa iraško-iranski vojaški konflikt po eni, pa etiopsko-somalijski ali pa vietnamsko-kampučijski vojaški konflikt po drugi strani. Toda to ne pomeni, da je tudi pri teh razlikah videti »odsev« posebnosti med vojnami v državah v razvoju in zunaj tega območja. Isto velja za njihovo dinamiko, spremembo ciljev glede na dinamiko, medtem ko je odprto vprašanje »internacionalizacije«, če z njo razumemo zunajregionalne dejavnike. Iz analize štirih obravnavanih primerov ugotavljamo, da tudi *konec* teh konfliktov bistveno ne odstopa od prevladujočih zgodovinskih izkustev, tudi če se osredotočimo na vplivanje sil »zunaj konflikta« na odločitve vojskujočih se strani, naj prenehajo

²⁹ G. Blainey, *The causes of War*, MacMillan, London 1973, str. 57.

sovražnosti. Ker gre v vseh obravnavanih primerih za države iz vrst majhnih in srednjevelikih sil – razen Indije – je po našem mnenju pravilna predpostavka, da je lažje vplivati na njihove odločitve o prenehanju sovražnosti, kot to velja za velike sile.

Ali je ob takšnih odgovorih na vprašanje »posebnosti« vojn med državami v razvoju in neuvrženimi državami še treba ugotavljati, da ni v interesu teh držav prikrivati ali pa zastirati pojav uporabe neposrednega nasilja med njimi, kot dokazuje praksa neuvrženih držav?

Odgovor na to vprašanje je seveda negativen. Prav gotovo je, da problemov, ki se v nerazvitem delu sveta pojavljajo v različnih oblikah t. i. strukturnega nasilja, ne bo mogoče premostiti v kratkem času. Teh oblik se bodo lahko posluževale sile zunaj tega območja, posebno industrijsko razvite države, vse dokler bo obstajala nerazvitost. Toda ko gre za neposredno nasilje, katerega nosilke so neuvrščene države oziroma države v razvoju v njihovih medsebojnih odnosih, se je treba sprijazniti z *realnostjo*, na katero v mednarodni skupnosti odgovarjajo s sredstvi, ki izhajajo iz sedanje stopnje razvoja mednarodnih odnosov, ta pa so med drugim mednarodno pravo, sistemi kolektivne varnosti itn. Temu bi kazalo dodati krepitve medsebojnega zaupanja, katerega stopnja pa je prav na tem območju nizka.

SILVO DEVETAK

Odnos med »lokalnimi« kulturami in državo: primer skupnosti Alpe-Jadran*

Uvod

Nasprotje med lokalnimi kulturami in državo se v sodobnih pluralističnih družbah kažejo zlasti v primerih, ko poskuša država s svojimi organi za izvajanje oblasti urejati tudi zadeve, ki se tičejo narodnih, regionalnih ali lokalnih kultur, in jim na ta način vsiliti standarde »državnega oz. večinskega« povprečja. Posebni socialni in politični zapleti nastanejo v večnacionalnih državah tedaj, ko poskušajo z državno prisilo uveljaviti dominacijo vrednostnih standardov elite večinskega naroda nad kulturami manjšin oz. politično podrejenih narodnih in etničnih skupin.

Takoj v uvodu moramo pojasniti, kako v tem sestavku obravnavamo dva temeljna pojma, in sicer: kaj je to regija oz. regionalizem in kaj je regionalna, subregionalna oz. lokalna kultura?

V Evropi obstaja 332 regij (168 v EGS, 22 v drugih zahodnoevropskih deželah, 55 v vzhodnoevropskih deželah in 87 v ZSSR).¹ Zasnova evropskega regionalizma se razvija vzporedno z nadnacionalnim povezovanjem Zahodne Evrope in morda ravno kot ena od reakcij na te procese. V trenutku, ko se je evropska javnost začela zavedati nujnosti dajanja kontinentalnih razsežij ekonomskim in finančnim tržiščem, znanstvenemu raziskovanju, proizvodnji civilnega in vojaškega blaga, obrambi itn., so se z enako intenzivnostjo začele širiti ideje o nujnosti, da se pri vsem tem upoštevajo tudi regionalna razsežja.² Regionalizem bi lahko definirali kot »subnacionalno gibanje na določenem teritoriju, ki se opira na etnične, kulturne, socialne, ekonomske, politične in druge zahteve (ali na kombinacijo le-teh) z namenom, da centralne oblasti prisili, da z določeno obliko institucionalizacije priznajo legitimnost teh zahtev«. ³ Regionalizem predvideva spremembe v prevladujoči ekonomski in socialni strukturi (v imenu socialne pravičnosti!) ter v formalni porazdelitvi politične oblasti (v imenu samoodločbe!). Vsebinska programov regio-

* Referat na znanstvenem sestanku »Modernizzazione e vie autonome allo sviluppo«, Udine (Videm), 21. januarja 1989.

¹ Glej: Regions d'Europa, Poblacio i territoris de l'Atlantico als Urals, Publicacions de la Fundacio Jaume Bofill, temes basics 6, Edicions de la Magrana, S.A.; L'aplicacio del dret de la Comunitat Europea pels organismes subestats, Generalitat de la Catalunya, Institut d'Estudis Autonomics, 1986; Nordic Democracy, Det Danske selskab, Copenhagen, 1981, str. 163-279 in 555-653.

² Herve Lavenir, Les perspectives regionales de l'Europe, v: Naissance de l'Europe des regions, Bulletin 9, 1966, str. 4.

³ Lawrence Scheinman, The Interfaces of Regionalism in Western Europe: Brussels and the Peripheries, v: M. J. Esman, Ethnic Conflict in the Western World, Cornell University Press, Ithaca and London, 1977, str. 67.

nalnih gibanj je zelo raznolika, saj običajno zajema vse glavne probleme življenja v posamezni regiji.⁴

V tem sestavku pojmujeemo kulturo ne le kot umetnost in literaturo, temveč v širšem smislu. Pritrujemo namreč Deklaraciji organizacije UNESCO, sprejeti leta 1982 v Mexico Citiju, ki kulturo opredeljuje kot »celoto, sestavljeno iz vseh razlikovalnih, duhovnih, materialnih, intelektualnih in čustvenih značilnosti, ki označujejo določeno družbo ali socialno skupino«. Takšna definicija vključuje v pojem kulture tudi »način življenja, temeljne človeške pravice, sistem vrednot, tradicije in verovanja«. Iz tega izhaja ugotovitev, da je kultura neposredno odvisna od svobode mišljenja in ustvarjanja in od svobode vesti. Svoboda in demokracija sta nameč tisti dejavnik, ki spodbuja ljudsko ustvarjalnost.

Gledana s tega zornega kota je kultura navznoter razčlenjen in razvejan sistem vrednot, ki je že zavoljo tega, ker se razlikuje od drugih sistemov, navzven največkrat v »obrambnem položju« nasproti drugim, »zunanjim« sistemom vrednot. Kako preseči to fragmentacijo vrednostnih sistemov z razvijanjem univerzalnega sožitja kultur ob ohranjanju različnosti, je ena od temeljnih preizkušenj današnjega sveta!

Kulturna, jezikovna in verska pestrost

Skupnost Alpe-Jadran je v kulturnem in političnem smislu ena od najbolj pestrih evropskih regionalnih skupnosti. O tem pričajo tudi naslednji podatki:

1. V tem prostoru se srečujejo kulture petih evropskih narodov (avstrijsko-nemška, hrvaška, italijanska, madžarska in slovenska). Te kulture se med seboj razlikujejo ne le v jezikovnem pogledu, marveč tudi glede na zgodovinske okoliščine, v katerih so se razvile, in glede sistemov vrednot, ki so se na tej podlagi izoblikovali.

2. Če na to kulturno stanje gledamo z vidika regij, ki sodelujejo v DS Alpe-Jadran, potem ugotovimo, da na tej ravni obstajajo še bolj različne, med seboj atipične kulture. Medtem ko imamo, na primer, v Sloveniji in Hrvaškem dve avtonomni in avtohtoni kulturi in dva jezika z enakimi kvalitetami (pri slednji so močne primesi kulture in jezika tamkaj živečega srbskega prebivalstva), označujejo kulturno stanje v drugih članicah skupnosti bolj ali manj izstopajoči elementi specifične, teritorialno opredeljene, »lokalne« kulture v širšem smislu besede, ki pa se v mnogih pogledih razlikuje od »prevladujoče« nacionalne kulture respektivne države. Tudi v primerih, ko se regionalni dialekti ne razlikujejo veliko od »nacionalnih« jezikov (Veneto, Lombardija, Furlanija-Julijska Krajina), lahko z gotovostjo govorimo o razvitih komponentah regionalne kulture, ki se izraža v načinu življenja, v razviti tradiciji na vseh področjih, kot tudi v sistemu vrednot, ki so se stoletja razvijale v specifičnih okoliščinah, kakršne so prevladoval v teh regijah.

Znotraj regij, ki sestavljajo skupnost Alpe-Jadran, pa obstajajo številne subregionalne kulture. Večinoma so vezane na teritorialna območja s posebno zgodovinsko tradicijo⁵ ali z izjemnimi geografskimi okoliščinami (na primer zaprte doline

⁴ Slavoljub Popović, Regionalizacija u svetu i kod nas, Republički zavod za javnu upravu, Beograd, 1983, str. 14.

⁵ Na primer, italijanska kultura v Istri.

itd.)⁶. Primer sui generis so kulturno-etnični otoki v večinski populaciji drugačnega porekla.⁷

3. Še bolj raznovrstno je stanje etničnih in jezikovnih manjšin. V desetih sestavnih delih skupnosti Alpe-Jadran živi 23 takšnih manjšin,⁸ ki govorijo oziroma uporabljajo 11 jezikov.⁹ Nekatere izmed njih so v administrativnih enotah, kjer se nahajajo, večinsko prebivalstvo (na primer nemška manjšina v Zgornjem Poadižju), druge pa so samo kulturni segmenti v jezikovno in kulturno povsem drugačnem okolju (na primer Cimbri in Sappadini v Venetu). Pet manjšin pripada nemški, po tri slovenski, hrvaški in madžarski in dve italijanski kulturi; dve manjšini sta del kultur, ki se nahajata izven skupnosti alpe-Jadran (Čehi in Slovaki na Hrvaškem), štiri pa so jezikovno-kulturne skupine, ki nimajo »matične kulture« (Furlani, Ladini, Rusini, Romi).

Če poskušamo na položaj in pravice teh manjšin pogledati z ustavnopravnega vidika, potem lahko postavimo naslednjo tipologijo:

a) *Teritorialna avtonomija*. V takšnem položaju je nemška manjšina v Zgornjem Poadižju, kjer kot večinska populacija upravlja provinco Bocen (ki ima, mimogrede, večja sredstva in pristojnosti kot dežela). Pri upravljanju se opira na lastno politično stranko (STVP). Lokalna samouprava obsega vsa področja javnega življenja. Nemški jezik je (skupaj z italijanskim) uradni jezik v upravi, sodstvu, v izobraževanju itd.

b) *Funkcionalna avtonomija*. Imata jo italijanska in madžarska manjšina (narodnost) v Sloveniji, ki živita v upravnih enotah, kjer sta v manjšini. Obe manjšini prek svojih kulturno-političnih organizacij sodelujeta pri odločanju o stvareh, ki so v njunem interesu, kot eden od zborov občinskih skupščin oz. skupaj s samoupravnimi interesnimi skupnostmi za kulturo in prosveto. Na narodnostno mešanih območjih sta jezika manjšin v uradni rabi enakopravna s slovenskim jezikom. Vsi topografski in drugi javni napisi na teh območjih naj bi bili dvojezični; zastavi obeh manjšin se uporabljata skupaj z državno.

c) *Ustavnopravno varstvo pravic*. Tako kot skoraj v vseh ustavah v svetu, so tudi v ustavah držav, katerih dežele sodelujejo v skupnosti Alpe-Jadran, načelne določbe o prepovedi diskriminacije, o varstvu človeških pravic in o varstvu etničnih in jezikovnih manjšin.¹⁰ Stanje v tem pogledu je od dežele do dežele različno. Ustava SR Hrvaške, na primer, podrobneje razčlenjuje splošna načela zvezne ustave o pravicah manjšin (narodnosti), ki živijo v tej republiki in ki so v ustavi izrecno imenovane. Njihove pravice so še konkretnije opredeljene v zakonih, statutih občin in v samoupravnih aktih organizacij in ustanov. V FJK je ustavno načelo, da bo republika ščitila jezikovne manjšine, le delno uresničeno v odnosu do pripadnikov slovenske manjšine v tržaški in goriški provinci, medtem ko so pripadniki te manjšine v videmski provinci brez kakršnekoli posebne pravne zaščite.

V podobnem položaju kot slovenska manjšina v obeh omenjenih provincih FJK so Slovenci na Koroškem in Hrvati in Madžari na Gradiščanskem ter hrvaška, nemška in slovenska manjšina v obeh madžarskih županijah. Pravice slovenske in

⁶ Na primer, Slovenci v Reziji v videmski provinci.

⁷ Na primer, Cimbri in Sappadini v Venetu ali Bizjaki v FJK.

⁸ Avstrijci-Nemci (Zgornje Poadižje, Veneto, FJK, županija Vas), Hrvati (Gradiščansko, županija Vas), Italijani (Hrvaška, Slovenija), Ladini (Zgornje Poadižje), Madžari (Hrvaška, Gradiščansko, Slovenija), Romi (Hrvaška, Slovenija, županija Vas in Győr-Sopron), Slovenci (FJK, Koroška, Štajerska, županija Vas), Čehi, Slovaki, Rusini (Hrvaška).

⁹ Na primer češki, furlanski, hrvaški, italijanski, ladinski, madžarski, nemški, romski, slovaški, rusinski, slovenski.

¹⁰ Na tej podlagi so urejene pravice nekaterih manjšin na Hrvaškem, FJK, Koroški, na Gradiščanskem ter v županijah Vas in Győr-Sopron.

hrvaške skupnosti na Koroškem oz. Štajerskem ter slovenske v Furlaniji-Juljski Krajini varujejo tudi ustrezne določbe mednarodnih pogodb – ADP iz leta 1955 in osimskega sporazuma iz 1977. oz. iz specialnega statuta iz leta 1954, ki je vanj inkorporiran.

d) *Dopuščanje izražanja etničnih značilnosti.* V tem primeru gre za manjšine, ki jih ne ščitijo posebni pravni predpisi, pač pa oblasti bolj ali manj dopuščajo izražanje njihovih kulturnih značilnosti, predvsem v obliki izvajanja folklornih posebnosti. V seznam takšnih manjšin v prostoru Alpe-Jadran bi lahko vpisali Furlane, Cimbri, Sappadine, Rome (Cigane), slovensko manjšino v videmski provinci Furlaniji-Juljski Krajini. Neuveljavljenost pravne zaščite ovira razvoj teh manjšin, saj zavoljo tega nimajo, na primer, možnosti za izobraževanje v lastnem jeziku v javnih ustanovah, za rabo svojega jezika v administraciji in v javnih službah itd.

e) *Od države nepriznane manjšine.* Gre za manjšine, ki jih država niti privatno ne priznava niti ne daje možnosti za razvijanje njihovih kulturnih in jezikovnih značilnosti. Takšen primer je slovenska manjšina na Štajerskem v Avstriji; sem bi lahko prišteli tudi prej omenjeno slovensko manjšino v videmski provinci.

4. Vsa ta kulturna in etnična pestrost se odraža v jezikovnem stanju v prostoru Alpe-Jadran. V njem se srečuje, kot smo že omenili, 11 evropskih jezikov (5 »večinskih« in 6 »manjšinskih«), ki imajo ali naj bi imeli v deželah skupnosti določen javno-pravni status. Trije med njimi so sui generis, saj ne spadajo med jezike, ki bi imeli za seboj razvito kulturno-jezikovno infrastrukturo, kot je sistem izobraževanja, raba jezika v javnih službah itn. (furlansko-ladinski, rusinski in romski jezik).

5. Katoliška vera in z njo povezano civilizacijsko poslanstvo sta v zadnjih tisoč letih odločilno vplivala na oblikovanje kulturnih vrednot dežel, ki danes sestavljajo DS Alpe-Jadran. Vendar pa ne smemo zanemarjati vplivov, ki jih je imela bližina civilizacijskih vrednot pravoslavja in islama (predvsem prek srbskega pravoslavnega življa na Hrvaškem in v Bosni ter islamizacije Bosne).

Migracijski tokovi po drugi svetovni vojni so v ta prostor pripeljali nove populacije, ki se od avtohtonih razlikujejo tako po kulturi in jeziku, kot tudi po veroizpovedi.¹¹ Tudi ta migracijska gibanja širijo sestavine kulturnega pluralizma v članicah DS Alpe-Jadran, še posebej pa dajejo novo vsebino lokalnim kulturam.

Lokalne kulture – država: občutljivi odnosi

Odnosi med »lokalnimi« kulturami, kot smo jih prej opredelili, in državo morajo temeljiti na upoštevanju vseh občutljivih razmerij, ki iz tega izhajajo. Po eni strani se morajo v okviru države uresničevati skupni cilji vseh državljanov, ne glede na njihovo regionalno in kulturno-etnično pripadnost. Med skupne cilje na obravnavanem področju prištevamo na prvem mestu uživanje človeških pravic in temeljnih svoboščin, ki jih mora država zagotoviti slehernemu državljanu, in to ne glede na njegovo raso, spol, barvo kože, politično prepričanje ali narodno in etnično poreklo. Med temeljne pravice človeka spada tudi pravica do izobrazbe (v svojem jeziku) in do izražanja in razvijanja lastne kulture v smislu vsebine, ki smo jo prej opredelili.

¹¹ V ilustracijo navedimo, da se je med popisoma 1961–1981 delež neslovenskega prebivalstva v Sloveniji zaradi migracij povečal od okrog 3 na 10 odstotkov prebivalstva.

Poleg tega mora država vsem državljanom brez izjeme zagotoviti svobodo združevanja z namenom uresničevanja prej omenjenih pravic in svoboščin ter pravico do ustanavljanja institucij za opravljanje teh nalog. Z drugimi besedami, demokracija je glavni pogoj za svobodno kulturno in etnično življenje posameznikov in skupin. Bližnja zgodovina v mnogih evropskih državah je pokazala, da so demokratični procesi po odpravi raznih oblik diktature ustvarili potrebne okoliščine ne le za ponovno oživljanje političnega pluralizma, marveč tudi za druge oblike oživljanja in uveljavljanja človekovih svoboščin, med katere gotovo spada tudi regionalizem kot izraz izvirne kulture, načina življenja in organizacije interesov ljudi, ki jih povezuje enaka tradicija in kulturno-jezikovne in druge značilnosti.¹²

Spričo kulturne in jezikovne pestrosti današnjega sveta se v odnose med lokalnimi kulturami in vladami vnašajo novi problemi, ki jih ni moč razumevati in urejati na podlagi starih izkušenj, še najmanj pa z uniformirano politiko centralnih vlad, prek katerih poskušajo vladajoče kulturne in etnične elite uveljavljati svoje vrednostne sisteme na celotnem državnem ozemlju. Premajhno upoštevanje kompliciranosti in občutljivosti teh okoliščin ima za posledico politične in administrativne ukrepe, ki vnašajo v to problematiko dodatne politične in socialno-psihološke napetosti. V prostoru Alpe-Jadran se ti problemi kažejo na specifičen način, kot izraz posebnih političnih, socialnih, ekonomskih, geografskih in drugih okoliščin, v katerih so se razvijale in danes živijo posamezne regije. Problemov odnosov med lokalnimi kulturami in državo ni moč poenotiti, ker so razmere različne. Omenimo lahko samo nekatere probleme, ki imajo v vseh okoliščinah podobna izhodišča:

1. *Problem delitve oblasti.* Dežele članice DS Alpe-Jadran imajo različne statuse, kar zadeva njihove odnose s centralnimi oblastmi. SR Slovenija in SR Hrvaška sta federalni enoti z mnogimi ustavnimi prerogativami državnosti (v dejanskih odnosih pa sta podrejeni centralni vladi). Bavarska avtonomija ima globoke zgodovinske korenine, ki segajo še v čas pred weimarsko republiko. Zgornje Poadižje in Furlanija-Julijska Krajina sta deželi s posebnim statutom, ki jima daje širše pristojnosti kot drugim italijanskim deželam, ki ga nimajo. Avtonomnost avstrijskih dežel (Länder) temelji na ustavi prve in druge republike. Lombardija in Veneto sicer nimata formalnih podlag za kakšno posebno avtonomnost, vendar je njuna regionalna identiteta globoko zgodovinsko zasidrana. Madžarski županiji Győr-Sopron in Vas sta sestavni del centralizirano upravljane madžarske države (kjer se celo infrastrukturne zveze srečujejo v glavnem mestu), vendar sta okrepili svojo regionalno politično vlogo v procesu povezovanja Madžarske z Zahodom in še zlasti z Avstrijo.

Problem delitve oblasti med centralno vlado in lokalnimi oblastmi je aktualen v vseh omenjenih okoliščinah. Razlika je edino v vsebini zahtev, ki jih postavljajo lokalne oblasti oziroma regionalna in etnična gibanja. Omejimo se samo na obravnavano vprašanje kulture. V Sloveniji so, na primer, vprašanja kulture v izključni pristojnosti republike; zato se problemi na tem področju kažejo predvsem v nasprotovanju tendencam, da bi na federalni ravni urejali zadeve, ki bi na kakršenkoli način zmanjševale republiško pristojnost na vseh področjih, ki bi ovirale uresničevanje suverenosti slovenskega naroda, pri čemer je, seveda, kultura samo ena od prvin. Podobno stanje je na Hrvaškem, čeprav je treba pri njej upoštevati še že omenjeno navzočnost srbskega prebivalstva, ki sicer izvaja suverenost v svoji samostojni republiki.

¹² Takšni primeri so Španija po Francovem padcu, ČSSR leta 1968, Jugoslavija po ustavni reformi 1974.

Na drugi strani tipologije odnosov med regijo in državo pa sta madžarski županiji, kjer se nasprotja kažejo predvsem pri ekonomskih vprašanjih, najpogosteje v zvezi z razmestitvijo (državnih) sredstev za regionalni razvoj. Med tema dvema skrajnostima lahko razvrstimo druge dežele, pri čemer ponekod prevladujejo ekonomski, drugod pa kulturno-etnični problemi, v večini primerov pa kombinacije obeh.

2. *Občutljivo vprašanje manjšin.* Nerešena vprašanja manjšin povzročajo občasna, a konstantna trenja tako znotraj skupnosti Alpe-Jadran, kot tudi v odnosih med njimi (in med obravnavanimi državami). Tudi v tem pogledu so okoliščine, v katerih se nahajajo manjšine, zelo različne. Medtem ko nemška manjšina v Zgornjem Poadižju hoče rešiti še preostala vprašanja, ki zadevajo rabo nemškega jezika v pravosodju, nima slovenska manjšina v treh obmejnih italijanskih provincah urejenega niti svojega pravnega položaja, ki ji sicer pripada na podlagi 6. člena ustave italijanske republike, da ne omenjamo romskih etničnih skupin, ki ponekod ne uživajo niti temeljnih človeških pravic, ali pa slovenske manjšine na Štajerskem v Avstriji, ki je država niti ne priznava, čeprav je omenjena v ADP.

Če bi podrobneje pregledali obseg in vsebino ustavnopravnega varstva prej omenjenih manjšin, bi ugotovili, kot smo že zapisali, zelo velike razlike med njimi. Ponekod je pravno varstvo preozko zastavljeno, nepopolno ali preveč splošeno, da bi pripadniki manjšine lahko na njegovi podlagi uživali učinkovito zaščito svojih pravic. Na drugi strani tudi v primerih, kjer je sistem pravne zaščite razvejan, obstaja veliko neskladje med pravnimi normami in dejanskim položajem, v katerem se nahajajo manjšine. Različni položaji vplivajo na stopnjo njihove asimilacije, ki pa ima, seveda, še druge vzroke, specifične za vsako manjšino posebej. Proučevanja so pokazala, da je človekove in etnične pravice manjšin moč učinkovito zaščititi le s kombinacijo pravnih in socio-ekonomskih ter političnih ukrepov, ter ob hkratnem prevzganju predvsem večinskega prebivalstva, in to v smislu spreminjanja psiholoških stereotipnih sodb »o drugem« ter ustvarjanja vzdušja za sožitje med ljudmi različnega jezikovnega, etničnega ali rasnega porekla.

V odnosu do manjšin se v najbolj zaostreni obliki postavljajo problemi, ki so posledica jakobinskega koncepta »en narod – ena država«. Prav v odnosu do manjšin se pokaže, ali v državi, kjer živijo, dejansko spoštujejo načela svobodne pluralistične družbe, v kateri človek kot posameznik in kot član skupine lahko uveljavlja svojo različnost na kulturnem, etničnem, jezikovnem, političnem in na podobnih področjih. To vprašanje je po našem mnenju barometer demokracije v posamezni državi.

3. *Regionalna, etnična in kulturna gibanja.* Stanje v tem pogledu je v posameznih deželah povsem različno, tako glede vsebine programov teh gibanj, kot tudi glede njihove številčnosti ali stopnje politiziranosti njihovega delovanja. Vsem skupna je edino želja po ohranitvi ali razširitvi regionalne avtonomnosti ali etnične istovetnosti (ko gre za narode ali manjšine).

Na kulturnem področju obstajajo različne programske vsebine, katerih nastanek je odvisen od zgodovinskih tradicij in današnjih razvojnih potreb. Na eni strani pahljače kulturnih programov so primeri, ko poskušajo regionalna in etnična gibanja predvsem oživeti zakrknjene ali že pozabljene oblike ljudske kulture (folklorne igre, ljudska muzika, ljudski prazniki in običaji itd.).¹³ Na drugi strani pahljače so

¹³ A. Melucci – M. Diani, *Nazioni senza stato, I movimenti etnico-nazionali all'Occidente*, Loescher editore, Torino, str. 113–114. Takšni primeri v A.-J. so Cimbri, Furlani, Sappatini, Bizjaki.

podrobno oblikovane zahteve v političnokulturnih programih, da se narodom¹⁴, etničnim manjšinam¹⁵ ali regionalnemu prebivalstvu¹⁶ kot skupini ohranijo ali na novo zagotovijo možnosti za razvijanje najsodobnejših oblik kulturnega ustvarjanja. Edinstveno regionalno-etnično gibanje je KHD na Koroškem, ki se zavzema za etnično »čisto« nemško regijo. Skupno gibalno kulturnih gibanj je zaskrbljenost zaradi mogočih sprememb meja, ki delijo narodno, manjšinsko ali regionalno kulturo od drugačnih, v večini primerov »večinskih« ali »državnih« kultur. Vsa gibanja uporabljajo kulturne zahteve kot sredstvo za politično in etnično mobilizacijo svoje skupine. Skupine, katerim grozi vtapljanje v večinski sistem kulturnih vrednot, reagirajo običajno tako, da začnejo krepiti sestavine svoje skupne kulture oz. svojo kulturno enovitost. Oživiljanje starih mitov in idolov je priljubljeno sredstvo za poveličevanje lastne kulture. Nekateri strokovnjaki so mnenja, da so kulturna gibanja, ki iskreno verjamejo v nevarnost asimilacije, nagnjena k potencirani reafirmaciji distinktivnosti svoje skupine in zato prej ali slej pristanejo v separatizmu.¹⁷ Tendence k separatizmu in neodvisnosti so po Pizzornovem mnenju posledica »razlik in neenakomernosti, ki v procesu razvoja prihajajo nujno do izraza«. Od industrijske revolucije naprej je bilo po njegovem v Evropi več bojov za neodvisnost kot pa za zedinjenje.¹⁸

Sklep

Gornji pregled odnosov med »lokalnimi« kulturami in državo je pokazal, da obstaja potreba, da bi vse države, katerih dežele ali republike so članice Alpe-Jadran, vsaka na svoj način in s specifičnimi sredstvi na novo določile svojo politiko na tem področju. Po našem mnenju se kaže potreba, da se to naredi na treh ravneh:

– na regionalno-lokalni ravni je treba še intenzivneje razvijati vsebino avtonomnosti in na tej podlagi snovati lastne programe, ki bodo zajeli vse vidike sodobnega razvoja. Hkrati bi morale tudi »regionalne« politike dokazovati svojo opredelitev za pluralistično svobodo v odnosu do subkultur in zlasti etničnih in jezikovnih manjšin, ki tam živijo.

– V medregionalnih odnosih s »svojimi« državami so povsod potrebne specifične dopolnitve ustavno-pravnih norm, ki urejujejo ta vprašanja. Prav tako obstajajo številne praznine pri urejanju davčnih, proračunskih in podobnih vprašanj, ki lahko bremenijo razvoj regij. Glede na to, da je večina centralnih vlad pristojna za pravno urejanje položaja in pravic manjšin, je pred njimi velika odgovornost, da to čimprej naredijo in s tem manjšinam zagotovijo eno od možnosti za njihov z večinskimi prebivalstvom enakopraven razvoj.

– Dosedanje desetletno sodelovanje med članicami skupnosti Alpe-Jadran ni še bistveno prispevalo k širjenju medsebojnega kulturnega stika med njimi, zlasti pa ne k večji informiranosti o drugem, kar bi gotovo prispevalo tudi k postopnemu

¹⁴ V Sloveniji so, na primer, različna gibanja, ki se s kulturno-politično dejavnostjo zavzemajo za ohranitev in razširitev obstoječih politično-sistemskih in drugih možnosti za razvoj slovenske kulture v obravnavanem širšem smislu.

¹⁵ Takšna gibanja obstajajo praktično pri vseh manjšinah, ki živijo v prostoru skupnosti Alpe-Jadran. Njihovi predstavniki se, med drugim, vsako leto v drugi regiji sestajajo na »Srečanjih manjšin sosednjih narodov«.

¹⁶ Na primer Lega Veneta.

¹⁷ Donald L. Horowitz, Cultural Movements and Ethnic Change, *Annals, APSS*, Vol. 433, Sept. 1977, str. 6–8, 13, 18.

¹⁸ Alessandro Pizzorno, *The Individualistic Mobilization of Europe*, v: Graubard, str. 276.

poglobljanju razumevanja med ljudmi.¹⁹ K takšnemu sodelovanju spodbujajo tudi dokumenti, sprejeti na KEVS²⁰ in v evropskem svetu.²¹

Prepričani smo, da bi bilo moč na tej podlagi v bodočnosti zgraditi vsaj nekaj temeljev za skupno politiko skupnosti Alpe-Jadran, kar zadeva razvoj narodnih, manjšinskih in regionalnih kultur in njihovih odnosov s centralnimi vladami.

¹⁹ Glej: Relazione sulle attività svolte 1978-1988, 4. junij 1988, Millstatt (Kärnten); N. Skapin-Šlibar, Iz vzporednega v vzajemno življenje?, Dialogičnost in medkulturnost v manjšinskih književnostih regije Alpe-Jadran, Naši razgledi, 2, 27. 1. 1989, str. 43.

²⁰ Glej: KEVS, Sklepni dokument, Sodelovanje in izmenjava na področju kulture, Helsinki 1975.

²¹ 4th European Conference of Frontier Regions, Saragossa Declaration, Saragossa (Spain), 23-26 March, 1987.

NADA SFILIGOJ

Kaj lahko realno pričakujemo od ekonomske reforme na področju trga in cen?

Čeprav je na začetku leta težko napovedati različne možne učinke ekonomske reforme, pa nedvomno lahko na temelju analize dosedanjih razvojnih trendov, kot tudi obče veljavnih spoznanj o delovanju trga in konkurence nakažemo pogloblitve možnosti, za katere obstaja največja verjetnost, da se bodo realizirale. Pri tem se ne moremo omejiti zgolj na kratko enoletno obdobje, temveč moramo vključiti tudi dolgoročne učinke, ki se bodo lahko uveljavili šele v daljšem obdobju. Poleg svoje prakse bomo v razpravo vključili tudi izkušnje razvitejših gospodarstev – tako pozitivne kot negativne – brez pretenzij, da bi jih postavljali za vzorec, po katerem naj bi se ravnali v naši praksi.

I

Najprej želimo opozoriti na posledice dolgotrajnega *administrativnega omejevanja in določevanja cen*, ki jih zagotovo ni mogoče odpraviti čez noč. Po eni strani se danes izražajo v velikih censkih nesorazmerjih, ki se vedno znova skušajo razreševati z novimi in novimi zviševanji cen, ko ene cene priganjajo druge, le-te zopet tretje, in tako dalje – kot vrtiljak, ki se vrti vedno hitreje in vedno više. Zdi se, kot da temu brezumju ni videti konca in da vsakdo pričakuje od drugega, da bo zaustavil to dirko, medtem ko bo on sam še naprej deloval po starem, na način, ki se mu je doslej – glede na dane okoliščine – pokazal kot uspešen.

Po drugi strani pa se administrativni posegi na področju trga in cen izražajo v premajhni mobilnosti družbenega kapitala, saj se proizvodnja veliko prepočasi in premalo intenzivno odziva na spremembe strukture in velikosti potreb, izraženih v učinkovitem (plačilno sposobnem) povpraševanju. Vse nižji realni osebni dohodki množic najslabše plačanih delavcev so kaj slaba spodbuda za produkcijo, ki bi jo označevali kvalitativna preobrazba in kvantitativna rast. Pri tem moramo še upoštevati, da potrebuje produkcija daljši čas, da se prilagodi kakršnikoli večji spremembi povpraševanja, pa najsi gre za povečanje ali zmanjšanje ali za spremembo strukture povpraševanja.

Če temu dodamo še najrazličnejše napovedi nekaterih ekonomskih institutov in posameznih strokovnjakov o pričakovani stopnji inflacije v letu 1989, ki segajo od 500 odstotkov navzgor, se zdijo obeti za skorajšnji izhod iz krize dokaj negotovi.

Danes so dokaj enoglasna mnenja, da brez sprostitev tržnih zakonitosti ni mogoče pričakovati nikakršnih pozitivnih sprememb. Ob tem se ni mogoče otresti bojazni, da mnogi pričakujejo od sproščenega delovanja konkurence in tržnih zakonitosti preveč, domala rešitev vseh težav. Zato bomo skušali v pričujoči razpravi opozoriti na pozitivne in negativne učinke delovanja sodobne konkurence,

kot tudi na njene posebnosti, ki jo označujejo v sodobnih razvitih kapitalističnih gospodarstvih. Na tej podlagi bomo skušali ugotoviti realne učinke konkurence: *kaj lahko pričakujemo in česa ne moremo pričakovati* od bolj svobodnega delovanja trga in konkurence.

II

Sodobna konkurenca je *nepopolna* oziroma monopolistična, ker se v njej prepletajo tako konkurenčne kot monopolne prvine; seveda lahko pretehtajo tako prve kot druge. Zato se tudi cene, ki se svobodno oblikujejo, približujejo bodisi ravni cen, kakršna bi nastala pri popolni konkurenci, bodisi monopolnim cenam. Za monopolne cene je ugotavljal že K. Marx, da nimajo nikakršne zveze z vrednostjo in da jih omejuje zgolj kupna moč kupcev.

Profiti ne sledijo nujno zgoraj prikazanim gibanjem cen. Tako je na primer možno, da se cene nagibajo k monopolnim cenam, medtem ko so profiti zgolj povprečni ali celo podpovprečni. Tudi pri nas vse pogosteje cene blaga skokovito naraščajo, marsikdaj zaradi monopolnega položaja proizvajalca oziroma ponudnika blaga ali storitev; ker pa ima le-ta sam visoke stroške, kljub visoki ceni, ki se bliža ravni monopolne cene, nima velikega (nadpovprečnega) profita.

Nadaljnja značilnost sodobne nepopolne konkurence je zmanjševanje števila konkurentov v vrsti pomembnih ekonomskih dejavnosti in sorazmerno povečanje njihove velikosti in njihovega tržnega deleža. To velja za velik del industrijske proizvodnje, prometa in zvez, za bančni sistem, nadalje za ekstraktivno proizvodnjo, danes pa vse bolj tudi za storitvene dejavnosti, za množične medije in za velik del zabavne industrije.

Sodobna razvita gospodarstva označuje potemtakem visoka stopnja monopolistične koncentracije na ključnih področjih ekonomske aktivnosti. Poleg teh gigantov pa nenehno nastajajo in propadajo manjša in srednja podjetja, ki jih danes marsikje država načrtno pospešuje z vrsto ekonomskih ukrepov, s katerimi olajšuje njihovo ustanavljanje (na primer ugodni kreditni pogoji za začetni kapital, ki jih nudijo zlasti mladim ljudem, ki se prvič vključujejo v samostojno podjetništvo). Na ta način – kljub prevladi velikih monopolističnih in oligopolističnih združb – konkurenca nenehno deluje kot prisila na tržne udeležence. Poleg domače moramo namreč upoštevati tudi vselej navzočo tujo konkurenco.

Nadaljnja značilnost sodobnih konkurenčnih procesov je vse višja stopnja specializacije proizvajalcev različnih vrst blaga in storitev ter njihova diferenciacija na vedno nove podvrste. K temu pripominjamo, da je diferenciacija lahko dejanska ali zgolj zunanja, navidezna, na primer zajeta v obliki privlačne embalaže, ekonomske propagande, psihološko zasnovanih prodajnih metod ipd. Za proizvajalca (prodajalca) ni bistvenega pomena, koliko se različne podvrste produktov in storitev dejansko med seboj razlikujejo, temveč je pomembno, kako jih sprejemajo kupci.

Tako se dejansko celotni trgi velike večine blaga in storitev razcepljajo na delne trge, na katerih nastopajo prodajalci »posebnih« produktov ali storitev, ki so ponavadi tudi zaščiteni z blagovno znamko ali označeni z imenom znane tvrdke. Prodaja se pravzaprav znamka ali ime, zato je tako pomembno, da se v javnosti ustvari neke vrste kult, izražen v podobi (imagea) tvrdke. Posamezno podjetje nastopa na svojem delnem trgu podobno kot monopolist, saj ima zagotovljene kupce, ki so za »svoj« posebni produkt pripravljeni plačati višjo ceno, saj jim je bilo s spretno propagandno dejavnostjo vcepljeno prepričanje, da prav ta produkt ali storitev najbolje ustreza njihovim potrebam in željam. Ker pa vselej obstaja

nevarnost, da se pojavijo novi, bolj izpopolnjeni produkti ali da bodo konkurenti uporabili še bolj prefinjene metode vplivanja na kupce, se mora posamezno podjetje nenehno boriti tako za uvajanje novosti v produkciji, kot za čim bolj prepričljivo vplivanje na kupce in ohranjanje njihovega zaupanja v kakovost svojega blaga. S tem se poudarek vse bolj prenaša z izrazito tehničnih in tehnoloških vprašanj na področje trženja, vključno z raziskovanjem in razvijanjem novih izdelkov in uvajanjem novih lastnosti že vpeljanih izdelkov, na sodobne metode tržnega komuniciranja in promoviranja izdelkov in storitev (ekonomsko propagando, publiciteto, pospeševanje prodaje, osebno prodajo, odnose z javnostjo itn.).

V tej zvezi želimo opozoriti na razlikovanje dveh temeljnih tipov obnašanja ekonomskih subjektov, ki sta:

1. proizvajalec (prodajalec), ki je *eden od mnogih* in nima opaznega vpliva na ekonomsko dogajanje ter se lahko obdrži v konkurenčnem boju tako, da se skuša čim bolj prilagajati objektivnim razmeram, v katerih deluje;

2. proizvajalec (prodajalec), ki je *eden izmed maloštevilnih* ali v skrajnem primeru celo *edini*, zato je lahko s svojimi akcijami opazno vpliva na dogajanje; če se maloštevilni konkurenti – oligopolisti – tesneje povežejo med seboj, tako da na primer sklenejo dogovor o enotni ceni ali o omejeni količini ponujenega blaga, dejansko nastopajo navzven, do kupcev, kot en sam, se pravi monopolist. Tako povezanim proizvajalcem se ni treba ozirati na druge konkurente, tudi če so le-ti številni, vendar nimajo opaznega vpliva na dogajanje, ker nastopajo vsak zase, neodvisno od drugih.

Ne glede na način ali obliko, s katero si najmočnejša podjetja zagotovijo vodilni položaj, je njihova čim tesnejša povezanost in čim večja usklajenost pri določanju pglavitnih proizvodnih in tržnih parametrov (cene, količine, kakovosti, življenjske dobe produktov, uvajanja novih izumov in tehničnih izboljšav itn.) bistvenega pomena za njihovo sposobnost, da si pridobijo *nadpovprečne (monopolne) profite*. Pri tem se skušajo na vse načine zavarovati pred tem, da ne bi njihovi nadpovprečni profiti privabili potencialnih konkurentov iz drugih dejavnosti.

V realnosti se oba zgoraj prikazana značilna načina obnašanja med seboj prepletata. Zato tudi strukture panog ne velja razumeti kot nekaj nespremenjenega, temveč kot gibljivo strukturo, ki se sčasoma spreminja. Tako se v kaki panogi enkrat nakopičijo monopolne prvine, drugič pa prevlada težnja k višji stopnji konkurenčnosti.¹

V tej zvezi so zanimiva tudi J. Schumpetrova razmišljanja o procesu »ustvarjalnega rušenja« kot evolutivni preobrazbi sodobnega kapitalizma in njegovo poudarjanje velikih monopolističnih združenj, v katerih je videl poglavitno gonilno silo razvoja. Pri tem je izrecno poudarjal, da so dolgoročni monopoli redki, saj konkurenti sčasoma najdejo pota, da prodrejo v nadpovprečno rentabilne ekonomske dejavnosti, če ne drugače, s produkcijo substitutov.²

V nasprotju z zagovorniki monopolov pa se v zahodni ekonomski literaturi že desetletja kopičijo kritike monopolov in njihovih, negativnih učinkov, med katerimi navajajo zlasti naslednje: visoke cene, brezobzirno uničevanje majhnih in neodvisnih konkurentov z lokalnim zniževanjem cen, neekonomska alokacija in neučinkovita uporaba produktivnih virov, zaviranje novih odkritij, ki bi ogrozila njihov monopolni položaj, ustvarjanje nezaposlenosti z omejevanjem produkcije

¹ J. M. Clark: Competition as a Dynamic Process. Washington 1962 in druga dela.

² J. Schumpeter: Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie. Bern 1950, str. 162–175, 489–490 in druge.

J. Schumpeter je pogosto poudarjal evolucijsko naravo kapitalizma. Tako je menil, da je »kapitalizem po svojem bistvu proces razvoja. Na to je opozoril že Marx, to je očitno, a se v ekonomski teoriji zanemarja.« Prim. cit. delo, str. 136.

na tisti obseg, pri katerem dosegajo maksimalne profite, ki pa je manjši od optimalnega obsega z družbenega vidika, preprečevanje uvedbe nove produkcijske tehnike in tehnologije, če bi bilo to v njihovo škodo oziroma bi terjalo velike dodatne stroške, najrazličnejši pritiski na državno politiko v svoj prid, itn.

Ko se torej zavzemamo za bolj sproščeno delovanje trga in ekonomskih zakonitosti, se moramo zavedati, da to pomeni tudi spodbude za višjo stopnjo monopolistične koncentracije, ki se nujno rojevajo na dani razvojni stopnji proizvodjalnih sil sodobnih družb. Ali smo na takšne razvojne tendence pripravljeni?

III

Menimo, da je *razvita blagovna produkcija, ki ustreza dani razvojni stopnji produkcijskih sil, objektivna nuja* sodobnih družb. V nasprotju z dolgotrajno prevlado nerealne podmene o nujnosti odmiranja blagovne produkcije že na začetni razvojni stopnji socialističnih družb se je danes uveljavilo bolj realistično prepričanje, da tržni mehanizem še potrebujemo in da ga je treba v večji meri uvajati, krepiti in širiti njegov delokrog. Temu želimo dodati svoje mnenje, da bo treba *blagovno produkcijo v socialističnih gospodarstvih najpoprej razviti na višjo raven*, šele potem bodo ustvarjene možnosti za njeno odmiranje.

V razvitosti proizvodjalnih sil se predvsem izraža človekova sposobnost, usposobljenost, opremljenost, organizacijska povezanost, uporaba znanja na najrazličnejših področjih, razvitost delovnih pripomočkov in naprav, s katerimi deluje na naravo in jo skuša prilagajati svojim potrebam in zahtevam. Hkrati se skozi posredno izražajo tudi prevladujoči produkcijski odnosi, ki lahko bodisi spodbujajo bodisi zavirajo razvoj proizvodjalnih sil.

Danes se pri nas nahajamo v kritični prelomni razvojni fazi, ko doslej prevladujoči produkcijski odnosi zavirajo nadaljnji razvoj proizvodjalnih sil celotne družbe že do tolikšne mere, da je to spoznanje prodrlo v vse družbene plasti. Prav s tem spoznanjem pa je povezana odločna zahteva po uvedbi bolj učinkovitih lastninskih oblik, ki naj v povezavi s sprostitvijo ekonomskih zakonitosti aktivirajo neizrabljene zmogljivosti družbe in jo – skupaj z vrsto drugih sprememb, ki jih v tem sklopu ne obravnavamo – izvlečejo iz težke ekonomske krize.

Ekonomska reforma potemtakem skuša sprostiti ogromen energetski potencial, ki tiči v ljudeh in ki bi ga bilo treba smotrno usmeriti v produktivno izrabo danih možnosti naše družbe. Pri tem naj bi ekonomska reforma izoblikovala možnosti za veliko večjo uporabo *materialnih spodbud*, ki so na današnji razvojni stopnji bistvene. V tej zvezi izrecno poudarjamo tudi pomen *nematerialnih spodbud* kot nujne sestavine celotnega sklopa dejavnikov, ki vplivajo na delovanje človeka kot družbenega bitja, ki se uresničuje s svojim delom.

Na temelju opazovanja in primerjalne analize sklepamo, da potrebujejo družbe, ki se nahajajo na enaki ali podobni razvojni stopnji, enake ali podobne oblike ekonomskih kategorij, ki izražajo delovanje zakona vrednosti na dani razvojni stopnji.

Zato da bi poglavitni akterji v družbenoekonomskem dogajanju čim bolj racionalno in učinkovito uporabljali razpoložljive vire družbe, morajo biti ustrezno spodbujeni in nagrajevani. Med *razpoložljive vire družbe* pa štejemo predvsem naslednje: naravne vire, ljudi z njihovim znanjem (tehničnim, tehnološkim, organizacijsko-upravljalnim in marketinškim) in delom (fizičnim in umskim), kapital (v vseh oblikah) in informacije.

Bistvo ekonomskega problema vsake družbe je v tem, da mora z razpoložljivimi viri, ki so na dani razvojni stopnji na razpolago v omejeni količini, zadovoljiti

potrebe celotne družbe po različnih vrstah, količinah, kakovosti, specifičnih lastnostih itn. produktov in storitev, pri čemer potrebe vselej hitreje naraščajo kot možnosti za njihovo zadovoljevanje. Marx je imenoval temeljni zakon vsake družbe »zakon o sorazmerni razdelitvi družbenega sklada dela« (živega in preteklega) na različne dejavnosti, skladno s potrebami družbe po proizvodih in storitvah teh dejavnosti; zakon vrednosti pa zgodovinsko pojavno obliko tega temeljnega, občega zakona. Tržni mehanizem pa pomeni način njegovega uresničevanja. Danes ga večina gospodarstev na različne načine in v različnih razmerjih povezuje s planskim mehanizmom.³

Izkušnje razvitejših gospodarstev – in slabe izkušnje manj razvitih gospodarstev – očitno potrjujejo tezo, da daje bolj sproščeno delovanje tržnega mehanizma in njemu ustrezajočih tržnih kategorij boljše rezultate kot prevladujoče plansko reševanje temeljnih ekonomskih problemov.

Trg je v blagovnem gospodarstvu osrednje mesto (v ekonomskem smislu), prek katerega se pretakajo poglavitni ekonomski tokovi in kjer se odloča o cenah in prodanih količinah. Posredno pa se na trgu odloča tudi o alokaciji razpoložljivih virov, in sicer na podlagi sistema ekonomskih spodbud in nagrad ter izgub in prisile. Trg spodbuja lastnike produkcijskih faktorjev, da le-te usmerjajo v tisto dejavnost (panogo), v kateri pričakujejo od njihove uporabe največje možne dohodke (koristi).

Konkurenca je potemtakem mehanizem, ki udeležence v ekonomskem dogajanju prisiljuje k racionalnemu ravnanju.

V tej zvezi vsekakor velja opozoriti na *protislovno naravo* blagovne produkcije, zlasti na protislovje med zasebnim in obče družbenim interesom (kar koristi posameznemu ekonomskemu subjektu, ni nujno hkrati tudi v splošnem družbenem interesu, lahko velja prav nasprotno) ter med uporabno vrednostjo in vrednostjo blaga. Trg teh protislovij sam po sebi ne razrešuje, temveč le usklajuje interese tržnih udeležencev v obliki kompromisov, ki se vedno znova vzpostavljajo.

KUPEC

VREDNOST (CENA)

PRODAJALEC

UPORABNA VREDNOST (KORISTNOST)

Prodajalca (proizvajalca) spodbuja profitni motiv, ki ga pa lahko uresniči le, če upošteva tudi kupčev interes, in sicer tako, da mu ponudi blago z želeno uporabno vrednostjo. Danes skušajo proizvajalci ugotavljati želje porabnikov s pomočjo tržnih raziskav. Obenem pa si prizadevajo z obsežnim sistemom najrazličnejših promocijskih aktivnosti (ekonomsko propagando itn.) vplivati na velikost in strukturo povpraševanja, tako da bi ga čim bolj prilagodili svojim interesom in ciljem.

Tržni mehanizem potemtakem usklajuje ponudbo in povpraševanje, na daljši časovni rok pa usklajuje *produkcijo* in *potrebe*, pri čemer lahko ekonomsko merimo le *efektivne* (plačilno sposobne) potrebe. Tukaj pa pride do veljave pomen *temeljnih delitvenih razmerij* v družbi, ki določa okvire razpoložljivega dohodka za posamezne družbene razrede oziroma sloje. Dohodek, s katerim razpolaga posameznik oziroma posamezna ekonomska enota (podjetje, gospodinjstvo), pomeni zanj objektivno dani okvir, znotraj katerega se giba njegova subjektivna odločitev

³ Prim. podrobnejši prikaz v Nada Sfiligoj: Teorija vrednosti in cen. Osnove politične ekonomije, FSPN, Ljubljana, 1988, str. 46–49.

pri razporejanju dohodka za različne možne uporabe. Če potemtakem lahko z različnimi sodobnimi, na različnih tehnikah in znanstvenih disciplinah (psihologiji, filozofiji, komunikologiji, ekonomiji itn.) zasnovanimi oblikami sodobne ekonomske propagande in promocijskih aktivnosti vobče, vplivamo na *subjektivne odločitve ekonomskih subjektov*, pa s tem v ničemer ne spreminjamo obstoječih, z vidika posameznega ekonomskega subjekta objektivno danih delitvenih razmerij.

Menimo, da številne stavke in protesti naših delovnih ljudi širom po Jugoslaviji, ki zajemajo najrazličnejše profile delavcev in strokovnjakov, zelo jasno izražajo nezadovoljstvo ljudi z obstoječo razdelitvijo dohodka. To je nedvomno dokaz, da so dozorele možnosti za radikalno preobrazbo zastarelega delitvenega sistema, ki niti ne zagotavlja več najslabše plačanim delavcem normalne reprodukcije (zadovoljitve normalnih potreb), niti ne pomeni za proizvajalce zadostne materialne spodbude, ki bi ohranjala in razvijala njihovo prizadevanje za boljše ekonomske rezultate.⁴

Tržni mehanizem deluje idealno le v abstraktnem teoretičnem modelu popolne konkurence. V realnosti pogoji za ta model niso izpolnjeni, na kar smo opozarjali že v prejšnjem prikazu. Tako tudi ne more biti uresničena ena temeljnih postavk popolne konkurence, to je popolno poznavanje, ki pomeni, da podjetnik pozna možne donose od uporabe svojega kapitala v različnih produkcijskih vejah, v kateri ima skladno s propozicijami modela popolne konkurence prost vstop. Zato lahko vselej izbere najboljšo alternativo. Analogno velja tudi za porabnika, da pozna cene različnih vrst blaga in storitev, zatorej lahko svoj dohodek razporedi tako, da bo maksimalno zadovoljil svoje potrebe.

V realnosti so informacije, ki so dosegljive posameznim ekonomskim subjektom, omejene in nepopolne, z njimi se tudi manipulira in špekulira. Zato sprejemajo ekonomski subjekti svoje odločitve z negotovim pričakovanjem glede prihodnjih rezultatov svojih sedanjih odločitev. Njihove odločitve torej vselej spremlja tudi večje ali manjše tveganje, odvisno od sorazmerne teže in pomena odločitve. Pri tem imajo prednost bolje informirani (hitreje, izčrpnije ipd.) ali tudi bolj usposobljeni, ki lahko na temelju nepopolnih informacij pravičneje sklepajo glede prihodnjih sprememb relevantnih ekonomskih količin in se temu ustrezno obnašajo, s čimer uspejo in se tako obdržijo v konkurenčnem boju.

V razmerah, ko prevladuje *oster konkurenčni boj*, lahko pomeni napačna odločitev propad (podjetja, posameznika). Konkurenca potemtakem vključuje trd eksistenčni boj, v katerem obstanejo in zmagujejo boljši, hitrejši, močnejši, bolj izurjeni in izkušeni, bolje informirani, močnejše povezani (med seboj in z oblastniškimi strukturami na različnih ravneh). Za socialno pravičnost v tem boju ni prostora.

Zato morajo za *socialno varnost* skrbeti drugi mehanizmi. Konkurenca sama po sebi socialne razlike stopnjuje in s tem zastruje socialna nasprotja. Prav zato nas zaskrbljuje velik poudarek, ki je bil v javnih razpravah dan predvsem konkurenci in njenim možnim pozitivnim učinkom, hkrati pa zelo skromno omenjene rešitve socialnih problemov, ki se že sedaj kopičijo. Poleg natančnejše in bolj razčlenjene *socialne zakonodaje*, bi se moral v mnogo večji meri angažirati tudi *sindikati*, ki bi moral v naši družbi prevzeti pomembnejšo in odgovornejšo vlogo.

Ravnanje in odločanje posameznega ekonomskega subjekta je po eni strani uokvirjeno z objektivnimi okoliščinami, v katerih živi in deluje. Po drugi strani ima

⁴ Prim. obsežnejšo razčlenitev te problematike v Nada Sfiligoj: *Cena delovne sile v socialističnem gospodarstvu – vzroki in posledice*. Bančni vestnik. 11/1988, str. 280–296, kjer je tudi navedena ustrezna literatura.

znatraj teh okvirov večjo ali manjšo samostojnost. Tako lahko podjetje z izboljšanim poslovanjem in bolj racionalno izrabo razpoložljivih produkcijskih faktorjev tudi v slabših objektivnih okoliščinah izboljša svoje poslovne rezultate. To dokazuje vrsta naših sorazmerno uspešnih podjetij. Analogno velja za porabnika, ki z večjo spretnostjo, znanjem, ustvarjalnostjo, informiranostjo itn. tudi v neugodnih obdobjih razmerah izboljša zadovoljitev svojih potreb.⁵

Ker pa nam primerjave z razvitejšim svetom vedno znova kažejo naše vse večje zaostajanje tudi za tistimi gospodarstvi, ki razpolagajo s podobnimi viri kot naše gospodarstvo oziroma so bila še pred leti na nižji razvojni stopnji, danes pa so nas opazno prehitela, je povsem očitno, da danih virov ne znamo uporabljati na dovolj učinkovit in smotrni način.⁶ Ta ugotovitev nedvomno sili našo družbo k radikalnejšim posegom v mehanizem upravljanja in razpolaganja z razpoložljivimi družbenimi viri. Od tod prepričanje o nujnosti ekonomske reforme, katere pomembna sestavina naj bi bila sprostitvev tržnih zakonitosti.

Čeprav s to temeljno usmeritvijo povsem soglašamo, smo v pričujočem sestavku želeli opozoriti tudi na *možne negativne učinke* sodobnih konkurenčnih procesov, z željo, da bi hkrati z uvajanjem večje veljave trga in tržnih kategorij pripravili tudi spremno zakonodajo o *omejitvi različnih možnih zlorab monopolne moči*, nadalje o *zagotovitvi socialne varnosti* za vse tiste, ki jih bo neusmiljeni konkurenčni boj nujno potiskal na obrobje družbe in ogrožal njihovo existenco ipd.

Hkrati bi morali mnogo bolj intenzivno kot doslej razmisliti o *družbeni pomoči mladim ljudem pri iskanju njihovih existenčnih možnosti* (zaposlitev, stanovanje, otroško varstvo itn.), za kar bi morali pripraviti kratko- in dolgoročne programe. Tako bi lahko, na primer, z dajanjem zagonskih sredstev (začetnega kapitala) pod posebno ugodnimi pogoji za ustanavljanje manjših zasebnih proizvodnih in storitvenih organizacij storili pomemben korak v tej smeri, obenem pa bi opazno vplivali na postopno zviševanje stopnje konkurenčnosti, ki bi bila v naših inertnih ekonomskih razmerah več kot zaželena in potrebna.

Zvišana stopnja konkurenčnosti bi pomenila za obstoječa podjetja nenehno spodbudo za izboljšave in razvoj, saj jih je ekonomska politika doslej v glavnem močno varovala tako pred domačo kot pred tujo konkurenco. To velja predvsem za velika združena podjetja, ki so pravzaprav monopolisti oziroma oligopolisti in se temu primerno tudi obnašajo.

Glede na to, da smo dolga leta vztrajali pri sovjetskem vzorcu gospodarskega razvoja, ki temelji na težnji k gigantizmu in na pretiranem poudarku razvijanju industrije, zlasti težke, smo danes soočeni s takšno strukturo proizvodnje, ki je izredno rigidna in se le z velikimi težavami odziva na najrazličnejše spremembe, ki jih razvoj nujno prinaša s seboj. Predvsem pa se le zelo počasi in s težavo prilagaja spremembam povpraševanja (efektivnih družbenih potreb).

Ker je *končni smisel vsake produkcije zadovoljevanje potreb*, bi bilo gospodarstvo, ki ni zmožno uresničevati tega smisla, povsem nesmiselno. Te nevarne točke doslej kljub hudi krizi še nismo dosegli, se ji pa približujemo. Kot smo že omenili, je *ena temeljnih funkcij konkurence, da prisiljuje proizvodnjo k prilagajanju efek-*

⁵ Prim. podrobnejši prikaz v Nada Sfiligoj – Marko Lah: Vloga sodobnih informacijskih sistemov pri zviševanju tržne transparence kot temelju za uspešno tržno komuniciranje. Raziskovalno poročilo. Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana. 1987 in Nada Sfiligoj – Marko Lah: Vloga sodobnih informacijskih sistemov pri razvijanju internega trženja. Raziskovalno poročilo. Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana 1988, kjer je navedena obsežna literatura.

⁶ Gibanje gospodarstva v ravnotežno stanje poteka ciklično, z vzponi in padci, konjunkturami in krizami. Prim. podrobnejšo razčlenitev vzrokov naše ekonomske krize v Nada Sfiligoj: Poskus političnoekonomske analize vzrokov naše ekonomske krize, Bančni vestnik 7–8/1987, str. 223–230.

tivnemu povpraševanju, kot velja tudi obratno, namreč, da si danes proizvajalci prizadevajo vplivati na povpraševanje in ga usmerjati skladno s svojimi cilji. Le-te pa bistveno opredeljuje profitni motiv.

Profitni motiv velja skladno z novejšimi teoretičnimi spoznanji razumeti kot dolgoročno prizadevanje podjetja (organizacije), da skuša v danih razmerah zaslužiti največji možni profit, ne da bi si izrecno prizadevalo zaslužiti kar največji profit pri vsaki posamični poslovni akciji in v vsakem kratkem časovnem obdobju, s čimer bi lahko ogrozilo *dolgoročno povprečno raven profitov*. Tej temeljni profitni usmerjenosti kapitalističnega podjetnika pa velja dodati še druge cilje in motive, kot so: *težnja k varnosti, k obstoju in razvoju podjetja, k likvidnosti, k uvajanju novosti v produkciji in metodah trženja, k vplivu in moči v družbi, k ustvarjanju čim boljše podobe* (imagea) v javnosti, *k ohranitvi in razširitvi trgov* itn. Če ni konkurenčnih pritiskov ali so ti dokaj šibki, bodo temeljno profitno težnjo nadomestili drugi motivi in cilji.

V socialističnih gospodarstvih je bil doslej profitni motiv zvečine potisnjen v ozadje. Pri tem se je izhajalo iz podmene, da za socialistično blagovno produkcijo niso več značilna protislovja, ki jih je Marx razkrival v svojih analizah kapitalistične blagovne produkcije.

Novejša znanstvena spoznanja, kot tudi praktične izkušnje danes povsem jasno dokazujejo zmotnost te podmene. Tudi v socializmu ima blagovna produkcija vse temeljne značilnosti vsakršne oblike blagovne produkcije. In morda je fetišizacija njenega bistva prav tolikšna kot v kapitalizmu, če ne celo večja.

Tudi v socialističnem gospodarstvu je produkt, ki prihaja na trg, *blago*, torej nekaj dvojnega: za proizvajalca pomeni vir dohodka, ki bo tem večji, čim višja bo cena; za kupca pa pomeni predvsem koristno stvar, s katero bo zadovoljil svoje potrebe, ki pa jo lahko kupi le tedaj, če lahko plača zahtevano ceno. Produkt je torej še vedno blago, ki mora imeti takšno uporabno vrednost, kot jo želi kupec. Pri tem moramo upoštevati, da so danes dokaj razvite različne trženjske strategije in tehnike, ki znajo spretno vzbujati in stopnjevati potrebe in želje porabnikov. Po besedah Philipa Kotlerja, danes vodilnega marketinškega strokovnjaka, je marketinško upravljanje v sodobnih podjetjih po svojem bistvu upravljanje s povpraševanjem.⁷ Bolj jasno in slikovito bistva sodobnega trženja ne bi mogli označiti.

Od ekonomske reforme pričakujemo, da bo tudi za socialistično gospodarstvo ustoličila *osrednjo vlogo profitnega motiva*. Pri tem pa se moramo zavedati, da so se hkrati s spremembo načina delovanja tržnega mehanizma spremenila tudi merila in pogoji pri pridobivanju profita.

Za sodobnega monopolističnega konkurenta velja obče pravilo, da pri določevanju optimalnega obsega produkcije povzema načela, ki so značilna za ravnanje monopolista: obsega produkcije ne razširi do meja maksimalne izkoriščenosti razpoložljivih zmogljivosti, temveč le do obsega, pri katerem je razlika med dohodom in stroški največja. Zavestno torej pušča del svojih zmogljivosti neizrabljenih, da si ne bi s preveliko ponudbo zbijal cene. Ker enako ravna tudi drugi konkurenti, se v takšnih razmerah cene nagibajo k monopolnim cenam.

Čim višja je stopnja monopolistične koncentracije – zaradi česar je hkrati toliko nižja stopnja konkurenčnosti, tem močnejše se te težnje izrazijo. Njihov rezultat so višje cene (od povprečja) in višji stroški ter nadpovprečni profiti, ki v tem primeru niso posledica nadpovprečne produktivnosti dela (kar je značilnost proizvodnih ekstraprofitov), temveč dosežene stopnje monopolistične koncentracije. Ker se

⁷ Philip Kotler, *Marketing Management: Analysis, Planning and Control*, New Jersey 1984, str. 14–15.

lahko tak položaj obdrži tudi v daljšem časovnem obdobju, saj dobro povezani partnerji ovirajo vstop novih konkurentov, nastane rigidna tvorba, ki ima vrsto že obravnavanih negativnih učinkov in predvsem pomeni podoptimalno izrabo družbenih virov.

Zgoraj opisani primeri niso značilni le za kapitalistična, temveč tudi za socialistična gospodarstva in jih poznamo tudi pri nas. Iz tega sledi sklep, da pomeni uveljavitev profitnega motiva tudi možnost doseganja monopolnih profitov. Le-ti se lahko obdržijo tudi v daljšem časovnem obdobju. Zato bi morali hkrati vpeljati vrsto ukrepov za zbijanje monopolne moči (s tujo konkurenco, s pospeševanjem domače konkurence, z različnimi oblikami zaščite porabnikov itn.). Pomembno je vedeti, da *vsak nadpovprečni profit še ni monopolni profit* in da vsakršna oblika povezovanja v večje, kompleksnejše organizacije ni družbeno škodljiva.

Ker doslej monopolov in oligopolov oziroma značilnih oblik, ki zaznamujejo sodobno nepopolno konkurenco, nismo sistematično preučevali, tudi nimamo ustrezne zakonodaje, ki bi porabnike in družbo vobče zavarovala pred možnimi zlorabami monopolnega položaja in z njim povezane moči.

Velika združena podjetja, ki se približujejo monopolnemu položaju, imajo po eni strani pozitivne učinke. To je predvsem njihova proizvodnja v velikem obsegu, delitev dela, specializacija, standardizacija, kar vodi k zniževanju stroškov na enoto proizvoda ali storitve, nadalje možnost izvajanja lastnih raziskav, zaposlovanja vrhunskih strokovnjakov, širjenja tržišč, uvajanja novih izumov itn. Po drugi strani pa se sčasoma z rastjo vse bolj spreminjajo v rigidne tvorbe, ki se premalo in prepočasi prilagajajo spremembam, v katerih se izgublja pregled nad celoto in je vse težji neposreden stik z zaposlenimi, kar otežuje njihovo prilagajanje in identificiranje s cilji organizacije. Slednje je po novejših znanstvenih spoznanjih temeljnega pomena za razvoj organizacijske kulture in postaja vse pomembnejši dejavnik višje produktivnosti dela. Monopolistična združenja lahko zavirajo uvajanje novih, bolj izpopolnjenih delovnih pripomočkov in postopkov, novih energetskih virov in tehnologij, če to ni v njihovem interesu. Značilna je tudi njihova težnja k brezobzirnemu uničevanju manjših in srednjih podjetij, o čemer smo govorili že v prejšnji točki. Danes pa se manj razvita gospodarstva, med katera se sedaj vse bolj uvršča tudi Jugoslavija, soočajo s problemom, ki se ga v polnejši meri zavedamo šele v zadnjem času: z uničevanjem človekovega naravnega okolja. V tem pogledu zvečine prednjačijo velika podjetja – ne le, da so že zaradi svoje velikosti večji onesnaževalci okolja, temveč imajo tudi več možnosti, da se sporazumevajo z odgovornimi lokalnimi dejavniki glede popuščanja pri zahtevah, ki se zakonsko postavljajo kot zgornje dopustne meje onesnaževanja zraka, vode, zemlje itn.

V zvezi z gornjo primerjalno analizo pozitivnih in negativnih učinkov želimo pripomniti, da ni mogoče potegniti nekih obćih pravil, temveč so potrebne konkretne raziskave za posamezne primere. Tako so za celo vrsto dejavnosti tesnejše ekonomske povezave med partnerji potrebne in koristne. To velja tudi za izvoznike, ki se na zahtevnih tujih trgih srečujejo z dobro organiziranimi konkurenti. Poleg tega moramo upoštevati, da pri prevladi nepopolne konkurence ne veljajo več za normalno raven profitov povprečni profiti, temveč nadpovprečni profiti. V konkurenčnem boju se obdržijo dolgoročno le tista podjetja, ki so zaslužila nadpovprečne profite. Današnja najuspešnejša gospodarstva vodijo takšno davčno politiko, da najučinkovitejšim podjetjem ne odvzemajo vsega nadpovprečnega profita, saj bi jim sicer odvzela tisto spodbudo, ki jih poganja v njihovem prizadevanju za vse večjo produktivnost, rentabilnost, ekonomičnost itn. Če hočemo, da se naši izvozniki na tujih trgih uspešno spopadajo s takšnimi konkurenti, jim

s preveliko vneto pri odzemanju nadpovprečnih profitov ne smemo odvzeti možnosti, da bi se v tej konkurenci obdržali in da bi bili obenem koristni tudi za domače kupce oziroma za gospodarstvo vobče.

Zato bi morali izdelati natančnejša merila, po katerih bi razločevali proizvodne ekstraprofite od špekulantskih in čistih monopolnih profitov.⁸

V ta namen bi morali izdelati merila za ugotavljanje obstoja monopolnih prvin in vsaj približno ocenjevanje stopnje monopolistične koncentracije, da bi lahko na tem temelju sklepali na negativne učinke in odmike od družbeno optimalnih učinkov.

Takšni kriteriji bi lahko bili: število konkurentov, njihov sorazmerni tržni delež, stopnja diferenciacije produktov ali storitev, možnost vstopa v panogo ali proizvodnje bližnjih substitutov, značilnosti obnašanja producentov, povprečna raven čistih dohodkov, prožnost povpraševanja, prožnost ponudbe, in drugi. V našem gospodarstvu vse doslej nismo poznali ostrega konkurenčnega boja v smislu boja za preživetje, kakršen je značilen za kapitalistična gospodarstva, v katerih poteka nenehen proces presnavljanja: nastajanje in propadanje podjetij, zaposlovanje in odpuščanje delavcev, širjenje in krčenje trgov, uvajanje nove produkcijske tehnologije in ukinjanje stare, uvajanje novih lastnosti že vpeljanih produktov in storitev ter umikanje zastarelih. To je nenehen boj za preživetje, v katerem zmagujejo boljši, bolj prilagodljivi, spretni, močni, bolje povezani in organizirani, bolje in natančneje informirani, bolj povezani z vladnimi krogi itn.

Nagel prehod na tržno gospodarstvo bi bil za nas, ki tega nismo navajeni, zagotovo težaven in za marsikoga boleč. Predvsem pa uvajanje tržnih zakonitosti samo po sebi ne zadošča za sprostitve vseh mehanizmov, ki na primer v današnjih kapitalističnih gospodarstvih dajejo tiste pozitivne ekonomske učinke, po katerih se danes zgledujemo in bi jih želeli dosegati tudi pri nas. Poleg tega se lahko učinki sproščenega delovanja tržnih zakonitosti pokažejo šele v daljšem časovnem obdobju. V kratkem času ni mogoče pričakovati naglih sprememb v produkciji, ki pa je temeljnega pomena. Če danes na temelju statističnih podatkov ugotavljamo, da se je v letu 1988 družbeni produkt zmanjšal za dva odstotka in za prav toliko tudi industrijska produkcija, potem so to resna znamenja, da smo še globlje potonili v krizo. Primarnega pomena je potemtakem oživiti produkcijo in spodbuditi težnjo k zviševanju produktivnosti dela. Sem sodi tudi načrtno prizadevanje za zviševanje stopnje konkurenčnosti, o čemer smo že govorili, kot tudi radikalnejša sprememba prevladujočih lastninskih oblik, česar pa v tem sestavku ne obravnavamo.

Predvsem bi morali načrtno spodbujati nastajanje manjših in srednjih podjetij (z davčnimi olajšavami, ugodnimi kreditnimi pogoji, s carinskimi olajšavami itn.), ne da bi živeli v strahu pred prevelikim bogatenjem uspešnih zasebnih podjetnikov ali celo pred restavriranjem kapitalizma. Prevladujoča oblika lastnine bo še naprej družbena lastnina, v kateri pa lahko delniški sistem bistveno stopnjuje zainteresiranost za boljše in bolj kakovostno delo in smotrnejšo izrabo družbenih virov.

Uveljaviti bi torej morali takšno pestrost različnih oblik konkurence, kot jo poznajo uspešna gospodarstva. To vključuje tudi priznavanje različnih oblik monopolističnih združenj kot normalne sestavine, pri čemer bi bilo treba z ustreznimi zakonodajo natančneje opredeliti njihov delokrog in omejiti možnost zlorabe. Prav tako bi morali vzpostaviti razumen davčni sistem, ki ne bo zaviral zasebne

⁸ Prim. Nada Sfiligoj: Ekonomsko teoretična analiza monopolnega ekstra dohodka. Bančni vestnik 5/1988, str. 130-136, kjer je navedena podrobnejša literatura o monopolih.

iniciative in odvezal vseh nadpovprečnih dohodkov. Vsa modrost je v tem, da je treba uspešnim ekonomskim subjektom (podjetjem, porabnikom) dopustiti tolikšen interval svobode, da so še naprej dovolj spodbujeni za učinkovito, ustvarjalno, produktivno delo, s katerim koristijo sebi in družbi. To pomeni, da je treba nadpovprečno učinkovitim podjetjem pustiti tolikšen del ustvarjenih (ekstra)profitov, da bodo še vnaprej imeli dovolj spodbude za čim bolj učinkovito uporabo razpoložljivih produkcijskih faktorjev, kar je razvidno iz njihove težnje, da zaslužene (ekstra)profite reinvestirajo skladno s pravili ekonomske logike in tako, da pri tem dosegajo zase in za družbo koristne učinke. Le-ti pa so ugotovljivi in merljivi.

Ekonomski problemi razvoja turizma v Jugoslaviji

Razvoj turizma je odvisen od dveh skupin dejavnikov. Prvi nastopajo na strani povpraševanja, to so ekonomski, sociološki in psihološki dejavniki, kot npr. potreba po rekreaciji zunaj stalnega bivališča, razpoložljiv prosti čas, dohodek, ki je na voljo za turistično potrošnjo. Druga skupina dejavnikov vpliva na turistično ponudbo. To so pretežno notranji dejavniki razvoja turističnega gospodarstva, kot npr. število zaposlenih, uporabljena poslovna sredstva, stopnja akumulativnosti. Sem pa se štejejo tudi ukrepi ekonomske politike na področju turizma, kot npr. devizni tečaji, obrestna mera, izvozne spodbude in podobno.

Pri nadaljnjem razmišljanju se bomo omejili na probleme razvoja turizma, ki se pojavljajo pri ponudbi, ob tem pa hote zanemarili dejavnike, ki vplivajo na povpraševanje. Vrsta študij v svetu in pri nas v zadnjih letih namreč kaže, da turistično povpraševanje v krajših obdobjih sicer lahko stagnira ali nazaduje, dolgoročno pa je v stalnem vzponu. Zato postaja ponudba vse večje ozko grlo, saj se turistično gospodarstvo ne po količini ne po kakovosti ne more brez časovnega odloga prilagajati razmeram na trgu. To povzroča v Jugoslaviji zadnjih deset let kopicco težav.

1. Turistično gospodarstvo

Politika razvoja turizma temelji na ukrepih za povečanje turistične ponudbe in hkrati izboljšanju njene sestave, da bi tako dosegli večjo turistično potrošnjo. Možnosti za povečanje in spremembo ponudbe pa so popolnoma odvisne od ekonomskega položaja turističnega gospodarstva. Takoj na začetku se torej postavlja vprašanje, kaj obsega »turistično gospodarstvo«.

Napačna je teza, da je turistično gospodarstvo enako gospodarskemu področju 08, to je turizmu in gostinstvu, saj tako pojmovanje pelje v ukrepanje samo na področju ekonomskega položaja turističnih in gostinskih organizacij. Razvoj tako pojmovanega turističnega gospodarstva v ožjem pomenu je namreč odvisen od cele vrste gospodarskih in negospodarskih dejavnosti, ki končnim prodajalcem turističnih storitev prodajajo in zanje proizvajajo zelo heterogene proizvode in storitve. In to nista samo gostinstvo in trgovina, pač pa tudi kmetijstvo, industrija, drobno gospodarstvo ter tudi zdravstvo in kultura.

Najboljši dokaz za sestavljenost turističnega gospodarstva v širšem pomenu je usmerjenost turistične potrošnje. Ta je sicer v prvi fazi usmerjena večinoma v gostinstvo, turistične agencije, promet in trgovino. V naslednjih iteracijah pa se ta sredstva pretakajo naprej v dejavnosti, ki končnim prodajalcem dobavljajo surovine in polizdelke. Če seštejemo neposredne in posredne vplive turistične potrošnje, dobimo realnejšo sliko o strukturi t. i. širšega turističnega gospodarstva.

Po analizi izpred sedmih let prispevajo h končnemu turističnemu »proizvodu« naslednje dejavnosti:

– živilska industrija 25%, gostinstvo 12%, proizvodnja pijač 11%, kmetijstvo 10%, trgovina 9%, promet in zveze 7%, energetika 5% ter druge dejavnosti 21%.

Veliko dejavnosti in panog zunaj ožjega področja turizma in gostinstva kaže njegovo močno vplivnost na številne, na prvi pogled popolnoma neturistične dejavnosti. Dokazuje pa tudi močno odvisnost ožjega področja turizma in gostinstva od stopnje razvitosti in od ekonomskih politik v neturističnih dejavnostih, ki odločilno vplivajo na ekonomski položaj turističnih organizacij.

Tako uvodoma ugotavljamo, da turizem ni enotna gospodarska dejavnost, zato tudi turistična politika ni samo politika razvoja ene gospodarske dejavnosti. Razvoj turizma je namreč popolnoma odvisen od razvoja celotnega gospodarstva, najbolj neposredno pa od razvoja trgovine, prometa, kmetijstva in nekaterih industrijskih panog. Odvisen je seveda od mnogih sestavnih delov ekonomske politike, npr. od denarne, davčne, cenovne in izvozne. Odvisen je celo od razvojnih politik nekaterih negospodarskih dejavnosti, predvsem od razvoja kulture in zdravstva ter tudi od politike regionalnega razvoja in varstva okolja.

2. Stanje turizma v Jugoslaviji

Jugoslavija vse od začetkov hitrejšega razvoja turizma pri nas, to je od konca petdesetih let, močno zaostaja za razvojem turizma v turistično razvitih evropskih državah, kot so Italija, Avstrija, Švica, Francija, Španija, v zadnjih letih pa tudi Grčija in Turčija. Pomembna je ugotovitev, da je bil ta zaostanek v sedemdesetih letih okrog deset let, da pa se zaostanek vse bolj veča in je danes že petnajst do dvajset let.

Jugoslavija zaostaja za razvojem turizma v konkurenčnih državah tako po količini in kakovosti. Količina naše turistične ponudbe se navadno predstavlja kot količina ponudbe v turističnem gostinstvu. Na prvi pogled zaostanek v količini niti ni tako velik, drugače pa je z vidika strukture naših prenočitvenih zmogljivosti. Pri nas imamo malo osnovnih zmogljivosti, kot so npr. hoteli, zato pa izredno veliko dopolnilnih zmogljivosti, kot so kampi, počitniški domovi in zasebne sobe, ki skupaj obsegajo kar 75% vseh zmogljivosti. Dopolnilne zmogljivosti zahtevajo sicer relativno malo vloženi sredstev, so pa po kakovosti bistveno slabše, privlačijo turiste z nižjo kupno močjo, posledica česar je manjša turistična potrošnja.

Posebno pomembno vprašanje je usmerjenost in struktura turistične potrošnje. Tu se pokaže, da pri nas močno prevladuje potrošnja v gostinstvu, in sicer za prenočevanje, prehrano in pijačo, kar je bolj ali manj nujna potreba ob zapustitvi stalnega bivališča. Zato pa je zelo malo turistične potrošnje usmerjene v nakupe, zabavo in rekreacijo, za potovanja in izlete ali obisk prireditev in turističnih privlačnosti, skratka za vse tisto, zaradi česar turisti hodijo k nam na počitnice.

Stopnjo razvitosti turističnega gospodarstva po izkušnjah najbolje prikaže delež potrošnje v gostinstvu v primerjavi s skupno turistično potrošnjo. V ekonomsko in turistično nerazvitih državah (npr. v Burundiju in Bangladešu) znaša ta delež več kot 95%, v turistično najbolj razvitih državah zahodne Evrope pa je od 35 do 40% (npr. v Švici in Franciji). Jugoslavija je nekje med tema skrajnostma: delež gostinske potrošnje je pri nas ocenjen na 60 do 70% vse turistične potrošnje.

Tako stanje pri nas kaže po eni strani nizko stopnjo razvitosti turističnega gospodarstva v najširšem pomenu besede, po drugi strani pa izredno nevarno in popolnoma zgrešeno mišljenje, ki prevladuje že desetletja: turizem enostavno enačimo z gostinstvom, s tem pa tudi turistično politiko štejemmo za isto, kot je politika razvoja gostinstva. Ob tem ima najbolj negativne posledice koncepcija razvoja, ki vidi glavni vzvod turistične politike v povečanju količine, in sicer pred-

vsem v povečanju zmogljivosti turističnega gostinstva. Razvoj take vrste zahteva izredno visoke naložbe, ki ne izvirajo iz lastnih, temveč iz tujih sredstev. Ob majhni akumulativnosti turističnega gostinstva pripelje tako razumevanje razvoja turizma do najemanja posojil z visoko obrestno mero, to pa večinoma pomeni vse slabši gospodarski položaj turističnih organizacij in končno tudi zmanjšanje investicijske dejavnosti.

Ob takem položaju že po tradiciji, ki upošteva samo količinske kazalce, pozabljamo na kakovost. Konkurenčnost vidimo samo v nizkih cenah na svetovnem trgu, čeprav je za tem skrita slaba kakovost celotne ponudbe in s tem nizka potrošnja. Seveda ne smemo ob tem pozabiti, da v nekaterih pogledih res dosegamo visoko kakovost, vendar gre pri tem večinoma le za kakovost posameznih storitev. Ta pa na svetovnem trgu ni odločilna, pomembna je namreč samo kakovostna struktura celotne turistične ponudbe, kar pomeni veliko možnost pri izbiri, kje in za kaj porabiti za to namenjena sredstva.

3. Strategija dolgoročnega razvoja turizma v Jugoslaviji

V številnih dokumentih smo zadnjih deset let postavljali turizem v ospredje, mu postavljali visoke cilje in ga razglašali za prednostno dejavnost ne da bi hkrati poskrbeli za ukrepe, ki bi turističnemu gospodarstvu omogočali doseči zastavljene cilje. Treba je še opozoriti, da je bila ves čas glavna pozornost usmerjena v razvoj tujskega turizma, medtem ko je domači turizem s tako koncepcijo razvoja prišel sčasoma popolnoma v ozadje vseh planskih usmeritev.

V dolgoročnem programu ekonomske stabilizacije je bilo predvideno, da mora turizem postati pomembna razvojna smer in bistveni del izvorne ponudbe glede na komparativne prednosti, ki doslej niso bile dovolj izrabljene. Naj dodamo, da je to ponavljanje starih smernic, ki jih je sprejel 4. plenum CK ZKJ že julija 1962.

V dolgoročnem družbenem planu Jugoslavije za obdobje 1986 do 2000 je predvideno, da se bo turizem razvijal hitreje kot skupno gospodarstvo. S tem naj bi bili doseženi ugodni izvozni učinki, pospešil naj bi se razvoj vrste proizvodnih in storitvenih dejavnosti in s tem naj bi se povečala zaposlenost. Večina razpoložljivih sredstev naj bi se usmerila v gradnjo turističnih zmogljivosti za tujski turizem. Turistične možnosti naj bi se bolj enakomerno izrabile: poleg jadranskega območja naj bi se hitreje razvijali zimskošportni centri, bolje naj bi bili izkoriščeni termomineralna in klimatska zdravilišča ter objekti izletniškega, tranzitnega in lovskega turizma. Razen smernic za preusmeritev turizma tudi v kontinentalni del države so vse drugo stare smernice. Problematična pa je teza, da bi se moral turizem razvijati hitreje od celotnega gospodarstva, saj je iz sestavljenosti turističnega gospodarstva in usmerjenosti turistične potrošnje jasno vidno, da je razvoj turizma tesno povezan z razvojem vsega gospodarstva in da se prav v pogledu kakovosti turistične ponudbe ter od tega odvisne turistične potrošnje in s tem povezane uspešnosti poslovanja turističnih organizacij ne more razvijati samostojno, sploh pa ne hitreje od tistih gospodarskih panog, ki mu dobavljajo reprodukcijska sredstva in od katerih je odvisen v pogledu količine, kakovosti in cen. Druga napaka v taki usmeritvi je bila storjena s smernico, naj bi se večina razpoložljivih sredstev uporabila za gradnjo zmogljivosti za tujski turizem, na kar je bilo že prej opozorjeno.

V družbenem planu Jugoslavije za leta 1986 do 1990 je predvideno, naj bi bila politika razvoja turizma usmerjena predvsem v oblikovanje čim večjega deviznega priliva oziroma čim večje tujske turistične potrošnje na temelju celovitih progra-

mov, ki bodo izvozno usmerjeni. Za leto 1990 je bil predviden devizni priliv 2600 milijonov US \$ in skupna poraba tujih turistov v znesku 3800 milijonov US \$. To pa je letna stopnja rasti za devizni priliv 14,8% in za porabo tujih turistov 13,7%, kar je bistveno več, kot je Jugoslavija dosegla v zadnjih desetih letih ali kar zahodnoevropske države predvidevajo do leta 1990.

Da bi bili navedeni cilji doseženi, je v sklepnem delu Strategije dolgoročnega razvoja turizma v Jugoslaviji, ki jo je sprejela Skupščina SFRJ in Zvezni izvršni svet marca 1988, navedenih 22 povsem konkretnih ukrepov z roki in zadolžitvami. Vsi ti ukrepi so sicer smotni in nujni, vendar so bili zastavljeni cilji bolj seznam želja in potreb kot realnih možnosti. Le malo teh ukrepov je bilo uresničenih, večina pa še čaka na konkretizacijo v zakonskih predpisih. Zato je ostala ta strategija pretežno le na papirju, ustreznih ukrepov pač v danih ekonomskih razmerah nismo znali ali nismo mogli sprejeti, zato je za zdaj vsa dolgoročna usmeritev razvoja turizma še vedno zelo vprašljiva.

4. Nekatere težave in potrebni ukrepi

Najprej si moramo biti na jasnem, kaj je z ekonomskega vidika glavni cilj razvoja turizma. Že desetletja se namreč pri nas postavlja v ospredje količinski vidik, to je povečanje števila prenočitev domačih in tujih turistov, števila razpoložljivih zmogljivosti in deviznega priliva iz turizma, vendar so to le vzporedni kazalci. Glavni cilj razvoja pa mora biti doseganje večje turistične potrošnje ob manjšem povečanju stroškov in s tem oblikovanje večjega dohodka v turističnih in neturističnih organizacijah, kar pomeni ceteris paribus večje osebne dohodke, večjo akumulacijo in višjo reproduktivno sposobnost turističnega gospodarstva ter močnejše vplive turizma v neturističnih dejavnostih gospodarstva. Nesmiselno je sicer ponavljanje jasnih ciljev vsake vrste gospodarjenja, vendar se na žalost prav v turizmu kažejo koncepcije, kot da bi moralo biti turistično gospodarstvo neke vrste dobrodelna dejavnost, kar meddržavni turizem gotovo ne sme biti.

V sedanjem položaju našega gospodarstva je nedvomno prednostni cilj vsake dejavnosti povečanje izvoza oziroma v turizmu povečanje deviznega priliva in povečanje potrošnje tujih turistov. Gre namreč za dva različna pojma: devizni priliv je uradno registriran pri Narodni banki Jugoslavije, potrošnja tujih turistov pa je ocenjena in obsega uradni devizni priliv ter tudi potrošnjo tujih turistov, ki se s črno menjavo tujih valut steka v žepe ali na devizne račune posameznih občanov, deloma pa izvira iz dinarskih sredstev, ki jih naši državljani menjajo v tujini ali ki jih Narodna banka Jugoslavije proda tujim bankam in ki jih tujci prinašajo s seboj. Pred desetimi leti je bilo ugotovljeno, da se od skupne potrošnje tujih turistov v Jugoslaviji steka v obliki uradno registriranega deviznega priliva v Narodno banko le 35 do 40%. Za leto 1988 pa kažejo ocene, da bo devizni priliv iz turizma dosegel 1900 milijonov US \$, poraba tujih turistov pa 3300 milijonov US \$, torej bo dosegel devizni priliv okrog 58% vse porabe. Črne menjave deviznih sredstev in dinarske porabe tujih turistov bo torej relativno manj. To je pozitiven premik, vendar vzrok zanj najbrž ni večja disciplina naših državljanov, pač pa njihova slabša kupna moč in seveda vedno višja cena tujih valut.

Devizni priliv iz turizma se od leta 1986 steka naravnost v Narodno banko Jugoslavije. S tujimi valutami ne razpolagajo več tiste organizacije, ki so ta priliv dosegle, ni več nekdanjih retencijskih kvot, ki so omogočale turističnim organizacijam povezovanje z neturističnimi dejavnostmi na temelju menjave deviz po viš-

jem tečaju od uradnega. Tako povzroča devizni priliv znane pozitivne učinke v devizni bilanci, hkrati pa zmanjšuje uspešnost gospodarjenja turističnih organizacij. Tako je bila v letu 1986 v SR Sloveniji povezava med prodajo na tujem trgu in različnimi merami uspešnosti v turističnih organizacijah zanemarljiva, koeficient determinacije je bil le 0,04. Koeficient korelacije pa je bil celo negativen, kar pomeni, da se je s povečanjem prodaje na tujem trgu uspešnost gospodarjenja zmanjšala.

Turistične organizacije, ki prodajajo na tujem trgu, dobijo deviznemu prilivu ustrezno protivrednost v dinarjih. To pomeni, da je prihodek turističnih organizacij odvisen od višine cen na tujem trgu, od tečaja dinarja in od višine spodbud.

Prvi problem so dosežene prodajne cene na trgu in višina stroškov turističnih organizacij. Kadar naše turistične organizacije prodajajo na tujem trgu svoje storitve neposredno ali posredno, se vselej srečajo z močno konkurenco tujih organizatorjev potovanj. Ti običajno postavljajo za organizirana potovanja ali počitnice za 20 do 50% višje cene od naših, vendar je ob tem njihova skupna ponudba kakovostnejša, kar daje možnosti za dodatno potrošnjo. Pri nas pa med turističnimi organizacijami že dolgo velja tih sporazum, da se sme cena na tujem trgu povečati toliko, kolikor je bila v določeni državi stopnja letne inflacije. To povzroča, da ostajajo naše cene na tujih trgih realno enake, pri nas pa jemlje ta odločitev vsak interes za izboljšanje kakovosti. Cene, s katerimi naše organizacije nastopajo na tujih trgih, se letno povečujejo v tuji valuti za 10 do 15%, ob drsenju vrednosti dinarja pomeni to okvirno od 150 do 200% večjo dinarsko protivrednost. Na žalost pa zaradi domače inflacije rastejo stroški materiala, storitev in obveznosti ter prispevkov za 20 do 30 odstotnih točk hitreje. Posledica je zmanjšanje učinkovitosti gospodarjenja. In enak položaj je tudi v domačem turizmu, kjer postavlja gornjo mejo prodajnim cenam kupna moč potencialnih potrošnikov. Zato se stopnja pribitka na neposredne stroške zmanjšuje, rastejo pa vsi stroški, kar da enak rezultat: realno manjši dohodek in manjšo akumulacijo.

Drug problem je tečaj dinarja v primerjavi z glavnimi zahodnoevropskimi valutami. Enkratna devalvacija sicer razmerje trenutno močno popravi, ima pa le kratkotrajen učinek, ker se kmalu povečajo tudi vsi stroški na domačem trgu. Drsenje tečaja dinarja pa samo tekoče popravlja razliko med ceno in stroški, tako da omogoča obdržati enake realne cene v tujih valutah. Pomembnejše pa je, da bi se moral devizni priliv obračunavati turističnim organizacijam po tečaju na dan nakazila dinarske protivrednosti, ne pa s časovnim zamikom. Enako bi bilo treba upoštevati menjalni tečaj vsake valute posebej, ker se odnosi med valutami hitro spreminjajo.

Tretji problem so spodbude za realizirani devizni priliv. Teh zdaj v turističnem gospodarstvu praktično ni več. Nujno bi bilo, da se turistični »izvoz« glede spodbud izenači z blagovnim izvozom, pri čemer bi bilo treba dodatno upoštevati še to, da gre pri turističnem izvozu za najvišjo stopnjo predelave, saj gre za takojšnjo osebno porabo, da je več kot 90% deviznega priliva realiziranega v konvertibilnih valutah in da tudi na turističnem trgu vlada izredno huda konkurenca.

Vse doslej smo navajali probleme, ki so relativno lahko rešljivi s konkretnimi stališči, dogovori in zakonskimi akti. Vsi ti problemi so tudi že zdavnaj znani tako v Gospodarski zbornici Jugoslavije kot v Zveznem izvršnem svetu in Zvezni skupščini. Našli so svoje mesto tudi v Dolgoročni strategiji razvoja turizma. Žalostno je to, da se o tem dolga leta govori in piše, narejene so tudi vse potrebne strokovne analize, potrebnih ukrepov pa ni in ni.

Vprašanje, ki vzbuja skrb in ki ni tako hitro rešljivo, pa je današnji nespodbud-

ni položaj turističnega gospodarstva, in sicer s temeljnega vidika, kako v to dejavnost pritegniti in primerno zaposliti posamezne produkcijske dejavnike, ki bi edini lahko zagotovili dolgoročne in pozitivne razvojne smernice.

Prva analiza produkcijskih dejavnikov v turističnem gospodarstvu Slovenije je pokazala, da je glavni produkcijski dejavnik delo, in sicer merjeno z osebnimi dohodki zaposlenih. Manj pomemben naj bi bil kapital, in to v obliki povprečno uporabljenih poslovnih sredstev. Novejše in podrobnejše analize pa kažejo, da je pri nas kapital glavni produkcijski dejavnik. Prav tega dejavnika pa je v turizmu in gostinstvu najmanj oziroma je njegova cena visoka.

Med posameznimi panogami in skupinami v gostinstvu in turizmu so velike razlike, vendar prav v turističnem gostinstvu, to je v sezonskih hotelih, vpliv kapitala močno prevladuje. Pa tudi v turističnem posredovanju se z razvojem vloga tega produkcijskega dejavnika hitro večja.

Vso pozornost je zato treba v bodoče posvetiti razširjeni reprodukciji v turističnem gospodarstvu, ki je zdaj minimalna in se še slabša iz že opisanih razlogov, to je zaradi razlik med cenami na svetovnem trgu in stroški, ki so pod vplivom domače inflacije. Kot izhod iz sedanjega nezavidljivega položaja so možne tri poti.

Prva možnost je dotok kapitala v turistično gospodarstvo iz tistih dejavnosti, ki so z njimi tesno povezane in tudi deloma odvisne. To bi bil v normalnih razmerah dotok kapitala iz trgovine, prometa in nekaterih industrijskih panog v turistično gostinstvo. Pri nas pa je stalni problem v tem, da tudi te dejavnosti nimajo zadostnega kapitala za svoje potrebe ali pa se ne zanimajo za vlaganja v turistično gospodarstvo. Razen tega doslej tudi ni bilo rešeno vprašanje pretoka kapitala med organizacijami in panogami.

Druga možnost bi bila najemanje posojil v bankah, kar v naših razmerah ne vodi nikamor, kvečjemu v večje stroške in vedno slabši ekonomski položaj jemalcev posojil.

Tretja možnost se odpira z vlaganji tujih partnerjev v turistične organizacije pri nas. Tu je trenutno sicer res nekaj interesentov, vse pa je odvisno od pričakovanih zakonskih predpisov, ki se dotikajo tako problema samoupravljanja kot tudi ponovnega odtoka kapitala v tujino. Predvsem pa manjka v vseh primerih vlaganj tujega kapitala tudi določilo, da v končni fazi država jamči za vračilo vložene kapitala, kar je v zahodnem svetu normalna klavzula.

Brez rešitve problemov dotoka kapitala po katerikoli varianti pri nas ni mogoče pričakovati načrtanega razvoja turističnega gospodarstva in tudi ne rezultatov, ki so predvideni v družbenih planih in v strategiji razvoja turizma.

Drugi produkcijski dejavnik je delo, merjeno kot število zaposlenih ali kot masa osebnih dohodkov. Tako kot bo za nadaljnji razvoj nujno treba povečati kapital in po daljšem času nadaljevati z močnejšo investicijsko dejavnostjo, bo treba tudi povečati število zaposlenih v turizmu in gostinstvu ter povečati tudi maso njihovih osebnih dohodkov.

Takoj pa je treba poudariti, da ne gre za zaposlitev novih delavcev s katerokoli stopnjo kvalifikacije ali kakršnokoli smerjo izobrazbe. Nesorazmerno število delavcev v turističnem gospodarstvu ima namreč nizko kvalifikacijo, še posebno pa primanjkuje delavcev z najvišjo izobrazbo. Kvalifikacijsko strukturo, ki je še danes v turističnem gostinstvu pod ravniyo kvalificiranega delavca in v turističnem posredovanju nekaj nad ravniyo srednje šole, bo treba temeljito izboljšati.

Turistično gospodarstvo potrebuje predvsem sposobne vodstvene delavce. Potrebni so seveda zelo različni profili: od filologov in geografov do organizatorjev dela, psihologov in sociologov. Predvsem pa gre za diplomante ekonomskih viso-

kih šol. Pri tem mislimo poleg ekonomistov turistične smeri še zlasti na diplomirane ekonomiste številnih smeri: za ekonomske odnose s tujino, za trženje, za denarništvo in finance ter za ekonomsko informatiko. Brez takih strokovnjakov bodo turistične organizacije še vedno prepuščene vodstvenim delavcem, ki so se te poslove priučili na delovnem mestu, nimajo pa potrebnega širokega temeljnega znanja. In še nekaj: vsi delavci se morajo redno izobraževati in tudi dopolnjevati svoje, v šoli pridobljeno znanje. Tako kot se turizem hitro razvija, tako se mora spreminjati tudi turistično gospodarstvo po načinu mišljenja vseh zaposlenih, po prilagajanju svetovnemu trgu, po svojem tržnem pristopu, po načinu gospodarjenja s sredstvi, po organizaciji dela, po izmenjavi informacij in še v marsikaterem pogledu.

5. Sklep

Osnovni cilj razvojne politike turizma je bil in ostane še vnaprej izboljšanje kakovosti turistične ponudbe kot celote, s tem pa povečanje turistične potrošnje kot tudi dohodka turističnih organizacij. Kakovostnejše in raznovrstnejše ponudbe v turističnem gospodarstvu ni možno doseči brez vlaganja kapitala in brez sposobnih vodstvenih delavcev. Zato naj bi bil cilj ekonomske politike v prihodnjih letih – poleg že omenjenih bolj ali manj kratkoročnih ukrepov od višine cen in stroškov pa do tečaja dinarja in spodbud – predvsem v ukrepih, ki naj zagotovijo dotok kapitala in dotok sposobnih delavcev v to dejavnost. Sem pa ne štejeta samo turistično gostinstvo in turistično posredovanje, ampak tudi številne neturistične dejavnosti – od trgovine in prometa ter kmetijstva in industrije do kulture in zdravstva, ker se le s pomočjo teh lahko dosežeta večja raznovrstnost ponudbe in višja turistična potrošnja.

In za konec še staro spoznanje o možnostih za razvoj turizma. Turizem se lahko razvija tam,

- kjer je bila dosežena visoka kulturna raven turistov in stalnih prebivalcev,
- kjer je presežna ponudba, kjer so torej denarni skladi manjši od blagovnih skladov, za katere je gospodarstvo kot celota zainteresirano, da jih proda turistom ali turističnemu gospodarstvu,
- kjer je razpoložljiv kapital za naložbe v turistično gospodarstvo.

Naj si vsako zase skuša odgovoriti, kateri pogoj je pri nas izpolnjen, da bo dobil odgovor na vprašanje, zakaj se turizem v Jugoslaviji ne razvija tako, kot bi želeli.

HELEN SHEEHAN*

Za prihodnost socializma

»Včasih se počutim tako, kot da bi v nekaj desetletjih preživela celo večnost. Zdi se mi, kot da so valovi zgodovinskih sprememb, ki so delovali v preteklih stoletjih, že večkrat znova pustošili po mojem svetu. In kdo ve, kaj me še čaka. Morda sem šele na pol poti ki jo moram prehoditi. Vsi, ki živijo v istem času kot jaz, niso na isti način občutili vibracij tega burnega časa. Mnogi moji sodobniki so živeli svoja življenja in iskali svoja zadovoljstva, živeli so tako, kot njihovi starši pred tem: sklepali zavarovanja, potiskali pred seboj otroške vozičke, kupovali tapete, jedli pico, kosili travo, gledali solzave nadaljevanke in si zagotavljali pokojnino, ne da bi jih pri tem vznemirjalo apokaliptično navzkrižno zasliševanje. Niso imeli potrebe, da bi se lotili zgodovine, ki nastaja, niso začutili bitja časa, niti jih ni ganilo dejstvo, da so na robu nove dobe. Drugi med mojimi sodobniki pa so iz drugačne snovi in so imeli druge prednosti. Skupaj z njimi sem občutila gon močnih sil, ko se stekajo v nas in jih nato izžarevamo.« (Helena Sheehan: Plovba po Zeitgeistu)

Nadežda Radović: Vaš referat »Plovba po Zeitgeistu« je s svojim načinom pripovedi izzval pozornost vseh sodelujočih (napisan je bil kot intimna izpoved o lastnem intelektualnem razvoju). Že mesec dni pred začetkom cavtatske tribune se je govorilo, da je najzanimivejši. Tudi sama se s tem strinjam. Enako pa me je pritegnil tudi referat Costanza Prevea – razlog je povsem preprost: oba bleščeče analizirata duhovno stanje sedanjega časa. Oba vztrajata pri marksizmu. Oba jasno povesta, katere so naloge levih sil v boju za socialistično alternativo. Oba sta filozofa. Vsak po svoji poti prideta do vprašanja o vlogi filozofa v razkrivanju perspektiv socializma danes. *Zakaj so nam filozofi danes potrebni*, vi pravite celo nujno potrebni?

Helena Sheehan: Trdno verjamem, da v zgodovini ni bilo obdobja, ko bi bili filozofi potrebnejši, kot so danes. Še nikoli ni bilo toliko tistega, kar je potrebno spoznati in še nikoli ni bilo toliko obupavanja, ko gre za možnosti spoznanja. Na primer, izobražen človek je bil nekaj stoletij nazaj tisti, ki bolj ali manj poseduje znanje. V stoletjih, ki so sledila, je znanstvenik poznal vso znanost. Še kasneje je

* HELEN SHEEHAN se je rodila leta 1944 v Philadelphiji, v Združenih državah Amerike, v skrajno konservativni družini. Hodila je v verske šole in postala nuna. Ko je razčistila z religioznostjo, je zapustila samostan, družina pa jo je zavrgla. Bila je profesorica v katoliških šolah, vendar so jo zovoljo njene raziskujoče narave in potrebe po iskanju resnice, kmalu vrgli iz vsake – z obrazložitvijo, da je »preveč kontroverzna«. V boju za golo preživetje si je »izkrcila pot do marksizma«. Doktorirala je v Dublinu, kjer je postala tudi članica Komunistične partije Irske. Precej časa je preživela v Sovjetski zvezi, ko je pripravljala kritično zgodovino marksizma. Je avtorica številnih del. Danes je članica Laburistične stranke. – S H. Sheehan se je pogovarjala Nadežda Radović, strokovna sodelavka Centra za družbene raziskave pri CK ZKJ. – op. ur.

fizik poznal vso fiziko. Danes pa kaj takega ni več mogoče. Ljudje imajo vse več znanja o vse ožjem predmetu spoznanja. Vlada takšen epistemološki obup, da so ljudje izgubili vsako samozavest o tem, kaj pravzaprav znajo. Menim, da je pomembno imeti enoten pogled na svet. Ne mislim pa, da so odgovori na vprašanja sodobnosti v učbenikih dialektičnega in historičnega materializma. Mislim, da vsakdo, kdor je marksist, v sebi nosi nekaj, kar združuje, nekakšen občutek za medsebojno odvisnost in odnose med pojavi, za korenine. Filozofa to ne reši pred raziskovalnim delom niti pred trpkim okusom odkrivanja strukture sveta, vendar pa to pomeni, da je zelo samodiscipliniran. Če hočete spoznati vsebino različnih znanstvenih spoznanj, morate prebrati ogromno število strani. Ne mislim, da morate prebrati vsako knjigo, prav gotovo pa veliko povzetkov. Mislim, da moram, čeprav nisem znanstvenik in nisem fizik, vendarle vedeti, kaj se dogaja v sodobni znanosti. Ni potrebno, da vem, kaj so delali v laboratorijih, vedeti pa moram, kaj je bistveno v pogovorih med fiziki, biologi, psihologi, sociologi . . . To pa je zelo zahtevna naloga. Vedno je treba biti v toku naj sodobnejših dosežkov svojega časa. Ni dovolj, da veš, kaj je dejal Berkeley, kaj sta rekla Kant in Marx, seveda pa je zelo pomembno, da veš tudi to. Posedovanje metodološke discipliniranosti in odkrivanje meja sodobnega empiričnega znanja sta nujni predpostavki, da nastane možnost sinteze. To možnost sintetiziranja človeškega znanja pa nam ponuja marksizem. Res je, da tudi idealizem daje možnosti sintetiziranja, vendar pa to niso sinteze, ki bi bile utemeljene s sodobnim izkustvom; to so sinteze, ki zahtevajo, da veliko stvari kar eliminirate in zato niso resnične sinteze. Tako je marksizem v bistvu edini način mišljenja, ki je jasen, zanesljiv, zedinjujoč in utemeljen v empirični izkušnji; ponuja nam možnost vpogleda v celoto sodobnih dosežkov empiričnega znanja v času, v katerem živimo. Mislim, da je marksizem v resnici močan. Menim tudi, da vse preveč ljudi odstopa od njega, čeprav iz ideoloških razlogov to prikrivajo. Vse preveč pozornosti je usmerjeno k pluralizmu, kjer da imajo vse stvari enako vrednost. Ne pravim vam, da ne verjamem v določen politični pluralizem v določenih političnih okoliščinah. Mislim, da so argumenti, ki zahtevajo večstrankarski sistem, povsem utemeljeni. Prav tako mislim, da obstajajo argumenti za nastanek novih odnosov med planskim gospodarstvom in tržnimi silami. Danes govorimo o zelo pomembnih svetovnih vprašanjih. Ne moremo se kar preprosto opreti na dosedanje formulacije iz prejšnje rešitve. Obstaja pa tudi težnja, da bi se odrekli razumevanju »celote« in »površine« stvari in relacij med njimi, da bi zapustili marksizem, ki omogoča takšno razumevanje celote. Pojavlja se tudi težnja po »odstopanju od totalitete kot od nečesa nerazumljivega«, ki pa je, po mojem mnenju, precej nevarna.

Nadežda Radović: Izkušnje, ki ste jih prinesli iz držav tako imenovanega socialističnega tabora, so zelo zanimive. Dajejo vam pravico, da izpostavite tiste elemente, o katerih mislite, da so opora razvoja socializma, ki bo prost birokratskih spon in slabosti, ki kompromitirajo celoten socialistični projekt. Kaj je lahko v obstoječih socialističnih državah opora socialističnega gibanja: kateri rezultati dosedanjega razvoja in predvsem, kateri družbeni nosilci.

Helena Sheehan: Če malo posplošim, lahko rečem, da socialisti z Zahoda svojo moč črpajo na Vzhodu. Menim, da je moč socialističnih držav (in to me vedno privede v položaj, da branim socialistične države, te pa obrambo tudi nenehno potrebujejo) v središčni inspirativni misli intelektualne tradicije, ki je izoblikovala socialistične družbe: da mora zemlja pripadati tistim, ki jo obdelujejo in ne paraziti.

tom, ki le akumulirajo vrednosti, ki so jih proizvedli drugi ljudje, da svet pripada delavcem (produktivnim ljudem) in ne ljudem, ki bi z oblastnega položaja izkoriščali in odtujevali plodove tujega dela. V tem je moč socialističnih držav. In naj bodo neskladja še tako velika, naj bodo neenakosti v socialističnih državah še tako očitne – razlike med najnižjimi in najvišjimi so v primerjavi s tistimi, ki vladajo v kapitalističnih družbah, prav neznatne.

V državah vhodne Evrope nisem prav vedno naletela na tisto, kar sem si želela najti, vendar pa sem danes iskrena zagovornica »glasnosti«, »perestrojke« in »novega mišljenja«. Mislim, da nastajajo pogoji, v katerih bo osebnost v socializmu lahko živela v skladu s svojo lastno moralno in intelektualno integriteto. Te spremembe bodo celotnemu komunističnemu gibanju pomagale združiti vse sile. Povedati moram, da mi je bilo zelo hudo, da so nekateri inteligentni in predani ljudje v zgodovini komunističnega gibanja izgubili svoja življenja, postajali žrtve ciničnih oportunistov, ki so se bili pripravljene vpreči v katerikoli sistem, da bi iz njega potegnili karseda veliko koristi zase. Velikokrat sem čutila, da so člani komunističnih partij v državah Vzhoda prehitro spreminjali svoj moralni lik; najprej so pisali prispevke za mednarodne kongrese filozofov in podobna srečanja, jih tam prebrali, nato pa so se jim od srca smejali. Spoznala sem celo, da je bil cinizem boljša rešitev od žalosti in brezupa, ki sta bila sicer edina možnost. Takšne ugotovitve so razžirale mojo dušo. Ko sem pisala knjigo¹, sem pogosto jokala, ker je bilo vse kar preveč življenjsko, ker se je tudi moje življenje spreminjalo v kaos pod pritiskom nesreč in krivic, storjenih v imenu »komunizma«.

Nadežda Radović: Vojna, rasizem, revščina, seksizem – po vašem mnenju to niso izolirani pojavi časa, marveč gre za medsebojno povezane manifestacije enega sistema, za manifestacije, ki se v tem sistemu nujno ponavljajo. Ali mislite, da so nova družbena gibanja – antinuklearno, feministično, protirasistično, ekološko gibanje – med katerimi se vsakdo bojuje s po eno od naštetih manifestacij kapitalizma, zgodovinski subjekti časa, ki je še pred nami?

Helena Sheehan: Levica vse premalo kritično sprejema ideje teh gibanj. Naj iskreno povem: podpiram gibanje za osvoboditev žensk in članica tega gibanja sem že dvajset let. Problematika, na katero opozarja ekološko gibanje, je prav tako vredna pozornosti. Ne strinjam pa se s stališčem levice: malo tega, malo onega gibanja – in to naj bo zamenjava za enotno analizo vsebine in korenin pojavov, s katerimi se je treba spoprijeti. Prav tako ni dobro, kadar se v analizah posameznih gibanj izgublja ost realne analize. Na potenciale novih družbenih gibanj moramo gledati pozitivno. Hkrati naj povem, da ne mislim, da morajo komunistične in socialistične stranke premagovati ta gibanja. Sestaviti bi bilo treba politične zveze z njimi, na najbolj demokratičen in pluralističen način. To ne pomeni, da moramo vključevati pluralizem v naše glave, v katerih morajo biti analize precej bolj rigorozne.

Nadežda Radović: V svojem referatu ste letnico 1968 imenovali za razvodnico. Kaj so nemiri leta 1968 pomenili za vas? V kolikšni meri ste še vedno privrženi idejam 1968.? Kaj se je od utopičnega duha 1968. leta ohranilo do danes?

Helena Sheehan: V poznih šestdesetih sem bila vključena v gibanje za večjo mno-

¹ Helena Sheehan: Marksizem in filozofija znanosti: kritična zgodovina, London, Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press, 1985.

žičnost nove levice. Nisem mogla več brezdelno sedeti s svojo družino pri večerji na božični dan. Gotovo nisem mogla sedeti s svojim bratom, ki je prevažal živčne pline na Tajsko. Postala sem ena tistih, »pred katerimi so nas svarili naši starši«. Vse tkivo vsakdanjega življenja se je preoblikovalo, dobilo je fantastične nove oblike: vibrantno kontrakulturo komun, kooperativ, srečanj, učilnic, cestnega gledališča, neodvisnega filma . . . Nastala je prava mreža alternativnih institucij. Prezgodaj smo v teh zametkih videli znanilce nove družbe. Čeprav se ne morem ozreti na 1968. leto tako, da ne bi bila hkrati tudi kritik tega leta, mislim, da ga ne smemo kar tako prekrižati, kot to pogosto počno. Tedaj smo bili polni upanja in prepričani smo bili, da se svet lahko spremeni. In škoda je, da so ljudje izgubili to upanje. Res je, da smo bili naivni, da smo verjeli, da je spreminjati svet precej lažje, kot je bilo v resnici. Vendar pa še danes mislim, z vso modrostjo in izkušnjami, ki sem si jih nabrala, da moram zaupati v možnost preobrazbe sveta. Mnogi iz moje generacije so stopili na pot brezupa. Postali so prefinjeni, neodgovorni, strahopetci. Veliko ljudi pod raznimi pritiski misli samo na svoje kariere. Drugi pa so ostali resnično vdani svojim mladostnim idejam. Verjamem, da je še vedno nekaj upanja, celo za mojo generacijo, četudi nikoli nisem prav verjela v generacijske delitve. Prav gotovo je, da se ne strinjam s tistimi, ki pravijo, da je danes vse odvisno od mladih. Od mladih je danes odvisno vse, kar je v njihovi moči, a tudi 40, 50, 60 in 70 let stari ljudje imajo prihodnost pred seboj. Pomembnost življenjskih nalog ni odvisna od generacijskega načela.

Dediščino 1968. leta mnogi zanikujejo. Ta dediščina je zelo kompleksna. To je zgodba o zmagi in o porazu. Naši porazi so bili posledica žilavosti kapitalizma, pa tudi naših omejitev in neznanja. Kar se mene tiče, nasprotujem protiintelektualizmu, kultu nasilja, romantizmu do vsega, kar prihaja iz »tretjega sveta«, drogam, etosu potrošnje. Ostala sem zagovornica ideje, ki pravi, da je treba zavreči staro levico v imenu nove; tudi v naprej pa dvomim, da imata znanost in tehnika osvobodilno vlogo.

SLAVKO SPLICAL

Medrepubliški »nesporazumi«

Jugoslovanski politiki so se dolga leta hvalili, kako so prav razlike v Jugoslaviji naša »primerjalna prednost«, kako se prav v vsakovrstnih razlikah razvijata bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov in narodnosti in vseh delovnih ljudi, tj. enotnost v različnosti kot temelj razvite samoupravne socialistične družbe. Zdaj smo na tem, da bomo morali vsaj začasno pač odkrito priznati, da so razlike in enotnosti, diferenciacija in integracija med seboj v nasprotju, pri čemer je seveda res, da razvoj v smeri povečevanja razlik prejkoslej povzroči nasprotno reakcije, tj. integracijske (centralistične) pritiske, in obratno. Pred nami pa je hkrati spet ena izmed »zgodovinskih priložnosti«, da znova poskusimo dokazati, kako tisto, kar v svetu velja za obče veljavno, pri nas ne velja; da je tisto, kar v svetu vidijo črno, pri nas videti in v resnici je belo; skratka, da je v naši čudežni deželi pač vse drugače.

Seveda razlike kot primerjalna prednost Jugoslavije nikoli niso bile kaj več kot politična fraza. V obdobju dokaj učinkovitih političnih (pa tudi drugačnih) prizadevanj za enotnost (ko še samoupravni interesi niso smeli blizu pluralizmu, kaj šele interesi kar tako) je bilo gotovo racionalno prikrivati razlike, saj je prav prikrivanje (nacionalnih in drugih) razlik omogočalo »poenotiti interese«. Samoupravno novinarstvo, spočeto v sedemdesetih letih po obračunu – v imenu Enotnosti – z »nesprejemljivimi« nacionalnimi in idejnimi razlikami, je takim političnim prizadevanjem poslušno sledilo, pa naj je šlo za razlike v svetu (na primer med neuvrščenimi) ali v Jugoslaviji. Ker so bila vsa prizadevanja usmerjena v iskanje podobnosti, prizadevanja za iskanje in izražanje razlik v interesih, potrebah itd. pa so bila zatrta (ali celo zgolj zanemarjena), je bilo relativno lahko najti rešitve za vse probleme. Toda ker je taka usmerjenost preprečevala vsakršne dejanske inovacije, se je kmalu moralo pokazati, da so bile vse »rešitve« samo navidezne in so le poskušale konservirati staro stanje, medtem ko se je svet spreminjal. In pokazalo se je, kmalu po smrti Tita, ki je poosebljal podobnost in enotnost v simbolnem svetu Jugoslavije – najprej v gospodarstvu, potem v politiki, hkrati s tem pa tudi v množičnih medijih.

Pred leti so raziskave kazale relativno majhen interes občanov vseh jugoslovanskih republik za dogajanja v drugih republikah, ob tem pa prepričanje občanov, da so o drugih republikah dovolj informirani. Hkrati so raziskave dokazovale, da je prepričanost o dobri obveščenosti o (specifičnih) dogajanjih v drugih republikah velika iluzija občanov. V raziskavi, ki jo je opravil v začetku osemdesetih let Institut društvenih nauka iz Beograda, se je namreč pokazalo, da večina jugoslovanskih državljanov ne pozna niti najbolj elementarnih dejstev o preteklosti in sodobnem razvoju drugih republik, torej specifičnost drugih republik. S krizo Enotnosti pa so v preteklosti zatirane razlike z vso silo bruhnile na dan tam, kjer se kot razlike, ne le kot posebnosti, sploh konstituirajo: v odnosih, predvsem političnih odnosih med jugoslovanskimi narodi in manjšinami. Razlike so pač relacijske, ne pa atributivne lastnosti česarkoli.

Če si sposodimo fizikalno terminologijo, lahko rečemo: Dokler je bila med različnimi deli (interesi) Jugoslavije le majhna napetost, je bil tudi komunikacijski tok med njimi šibak; mediji so v tem krogu imeli vlogo komunikacijskega vodnika z veliko upornostjo. Nič čudnega tedaj, da so sedemdeseta leta med drugim znana tudi po številnih razpravah, kako povečati komunikacijski tok med republikami, kako spodbuditi »medrepubliško sporazumevanje«. Res je sicer, da je (bil) problem rešljiv na dva načina: bodisi s sproščanjem napetosti, bodisi z zmanjševanjem »upornosti« (visoke selektivnosti) medijev. Toda obe hipotetično možni rešitvi dejansko nista bili možni, dokler sta bili tako »napetost« kot »upornost« pod neposrednim nadzorom politike, politika pa si je prizadevala zmanjševati napetost (minimizirati razlike) in povečevati upornost (skladnost selekcijskih kriterijev medijev s pragmatičnimi političnimi vodili).

V jugoslovanski medijski praksi osemdesetih let lahko identificiramo dva valova sprememb v upornosti (tj. v odnosu mediji – politika) in napetosti (tj. v odnosu med [nacionalnimi] politikami), če zanemarimo vse druge okoliščine. Gotovo je tak »model« močno poenostavljen, nikakor pa ni brez pojasnjevalne moči. Če opazujemo jugoslovanske medije, je očitno, da je najprej prišlo do procesov zmanjševanja upornosti, tj. do zmanjševanja odvisnosti medijev od politike, do razlik v kriterijih selekcije, do »alternativnega novinarstva« ipd., kar je uradna politika pogosto označevala za »politično partnerstvo medijev« in si ga prizadevala z vsemi močmi preprečiti. Drugi val označuje sproščanje oz. povečevanje napetosti, zlasti med federalnimi enotami, ki dosega vrh v poudarjenih nacional(istič)nih interesih in v katerem so mediji po pravilu v funkciji nacionalne homogenizacije. Politika je s tem (ponovno) pridobila medije za svoje zaveznike, v ekstremni verziji za svoje orodje. Oba valova sta dosegla tisto, kar je bilo v sedemdesetih letih dejansko nedosegljivo: povečala sta medrepubliški komunikacijski tok, čeprav seveda ne »medrepubliškega sporazumevanja«. Med njima pa je tudi pomembna razlika. Prvi val (zmanjšanje »upornosti« medijev) je avtonomijo medijev povečeval, medtem ko jo drugi val (povečevanje napetosti) znova zmanjšuje.

To razliko lahko pokažemo na konkretnem primeru. Del medijev v Jugoslaviji – zlasti v Srbiji – v zadnjem času uprizarja pravi lov na čarovnice v podobi politikov ali kar celotnih narodov. V Srbiji je ta praksa srbskih medijev, kot je prav v zadnjem času večkrat poudarila uradna politika, šteta za zgled objektivnega poročanja, češ da mediji pač le prenašajo zahteve državljanov oziroma publike; drugod, npr. v Sloveniji, je (srbska) propaganda proti Smoletu in Stanovniku v medijih in politiki označena za nekulturno in celo protizakonito početje, ki bi ga bilo treba tudi sodno preganjati. In obratno, v vzpenjajoči se spirali, ki ji ni videti konca. Očitno imajo novinarji(?) dvojna profesionalna (in etična) merila: ena veljajo za odnose v lastni republiki, druga za odnose med republikami in dogajanja v drugih republikah. A hkrati so v vseh republikah vodilne politične garniture s »svojimi« mediji nadvse zadovoljne; spori med politiko in mediji, značilni za obdobje »prvega vala« (npr. vrsta procesov proti novinarjem v Sloveniji, zaplembe časopisov), so skoraj povsem izginili. Če bi za obdobje v razvoju jugoslovanskega novinarstva ali jugoslovanskih novinarstev pred »prvim valom« lahko rekli, da so bila brez vsake svoje morale (imela so le politično, kakršnakoli je pač bila), potem jih imajo zdaj preveč, pa še vedno nobena ni njihova, ali pa sploh nobene, »ker gre zdaj za bolj pomembne reči«, kot je to prostodušno izjavil novi kosovski partijski šef. Za medije je bil torej dejansko obetajoč le kratki prvi val, ko so začeli postajati kritična instanca javnosti. Drugi val je kritično distanco ponekod odplaknil, drugod jo je marginaliziral. Nacionalni politiki – neke samo »tradicionalni«, ker novih še ni, drugje skupaj z »alter-

nativnimi« – so od »svojih« medijev (ponovno, zdaj »po volji naroda«) komaj dotakljivi. Najbolj zgovoren je gotovo slovenski primer: medtem ko je po nedavni anketi Dela predsednik slovenske partije za Slovence najbolj zaupanja vreden politik, je »njegova« partija ostala takorekoč brez trohice zaupanja. Zaupanja vreden torej ni zaradi partije, ki jo vodi, in/ali zaradi tega, kako jo vodi, ampak zato, ker vzdržuje napetost s tistimi, ki so podobne količine zaupanja deležni v svojih bolj ali manj sončnih deželah.

Jugoslovanska »vojna medijev«, to ve vsak otrok, ni nikakršna vojna med mediji, ampak med politikami. »Pozivi k razumu«, ki naj bi pripravili novinarje in urednike do tega, da bi za nekaj amperov zmanjšali tok srhljivih sporočil o drugih republikah, kot da bi šlo za nesporazume med mediji, so le politični dekor, ki vzdržuje napetost pričakovanja naslednjega »nesporazuma«. V bistvu ne pomeni nič drugega kot to, da politika poziva medije, naj se končno že osvobodijo politike. In če je ključ za končanje medijske vojne v rokah politike, kaj si lahko obetamo? Možno je, da bo previsoka napetost povzročila kratek stik na ključnih medrepubliških vodnikih in s tem razpad sistema. Možno je tudi, da bodo vsi viri medrepubliškega komunikacijskega toka materialno tako oslabei, da bo napetost padla na minimum, kar kajpak ne pomeni nič drugega kot gospodarski kolaps, ki nas bo vse napravil enake v tem, česar nimamo, in tega bo največ. In končno je možno, čeprav manj verjetno, da bo usahnil samo vzhodni ali zahodni pol generatorja napetosti, bodisi zaradi izčrpanosti, bodisi zaradi hujše »poškodbe«, ki bi jo povzročila »višja sila«. Tudi tedaj se bodo pregreti vodniki ohladili – dokler ne bodo generatorji popravljeni ali nadomeščeni.

Dokler pa bodo politični generatorji medijske vojne lahko delovali s polno obremenitvijo, pa se nam obeta še mnogo »nesporazumov«.

MACA JOGAN

Narodnostna identiteta: od enakih pravic do enakih možnosti

Kadar razmišljamo o nujnih in zadostnih pogojih za ohranjanje in razvijanje slovenske samobitnosti, se mi prikrade v glavo podoba z mamili zasvojenega človeka, ki mu zdravnik daje vedno močnejše doze mamila, da še lahko živi in ga ob tem lepo treplja ter mu smeje pripoveduje, kako njegovo zdravje ni v nevarnosti, čeprav ve, da so mu dnevi šteti. Morda bo kdo rekel, tako hudo pa že ni, marsikaj je ta narod preživel in ni šment, da ne bi tudi v prihodnje s svojo trdoživostjo vztrajal pri življenju. Prepričana sem, da so se okoliščine toliko spremenile, da predstave glede ogroženosti niso več le nepotrebne (in srhljive) zamisli preobčutljivih ljudi, temveč so – ob nadaljevanju nespremenjenih dosedanjih teženj rasti – praktično najbolj verjetna različica prihodnjega razvoja.

V tem kratkem zapisu se bom osredinila le na eno vprašanje (čeprav so vsa, ki zadevajo razmere za ohranjanje kulturne identitete – od ekoloških do ekonomskih – vredna izjemne pozornosti), ki je zelo vsakdanje, tako zelo povsakdanjeno, da

preprosto zdrsi skozi rutinsko mišljenje in prakso. To je vprašanje zasuka od enakih (formalnih) pravic za enakopraven položaj slovenskega naroda v skupnosti narodov Jugoslavije do dejanskih enakih možnosti.

Kulturna identiteta naroda ni nekaj nadzemskega, ni le gola spiritualna zadeva, nima angelske eksistence, ne bdi nad vsemi zemskimi procesi, temveč je, kakršna že je, neločljiva sestavina vsega delovanja in sploh življenja. Kulturna identiteta ni nekaj, kar bi se ustvarilo enkrat na vekomaj, temveč se nenehno ustvarja, delno ukinja, vzpostavlja, ohranja, prenavlja. Za to pa je potrebno določeno bogastvo, oziroma preprosto povedano: finančna podlaga.

Ne bom se spuščala v to, kakšna je ta podlaga in kako (mogočna) stavba lahko stoji na njej. O tem je bilo (in bo verjetno še) že veliko rečenega in napisanega, bolj malo pa je bilo storjenega.

Izhajam iz dejstva, da smo pač po številu sorazmerno majhna skupnost in da ima zato večina proizvodov na kulturnem področju omejen prostor porabe, ta omejenost vpliva na »butičnost«, to pa na ceno teh proizvodov. Vsak proizvod je torej dodatno obremenjen z omejenostjo, zato pa dražji. V slovenskem prostoru so dražji časniki in revije, dražje so knjige, itd. Ali ne zveni načelo o enakopravnosti kot zasmeh resničnim položajem in neenaki dostopnosti do kulturnih dobrin?

Dejansko enakopravni bi bili pripadniki različno velikih narodov, če bi bili bolj izenačeni v možnostih pridobivanja tistih virov, ob katerih se razvija posameznik kot kulturna osebnost. To pomeni, da bi bilo treba imeti neenake ukrepe, da bi se zagotovila dejanska enakopravnost med različno velikimi narodi v SFRJ (ob upoštevanju lastne učinkovitosti, se razume). Primarna razdelitev narodnega na novo ustvarjenega bogastva bi že morala upoštevati to potrebo. Preprosto, najprej bi bilo treba zagotoviti sredstva za to, da bi se zagotovila ohranjanje in razvoj narodne kulturne identitete pod približno enakimi pogoji, in kar bi od tega ostalo, bi šlo (seveda z ustrezno manjšimi deleži) za zadovoljevanje skupnih potreb. V tem primeru bi bila zagotovljena dolgoročna varnost in očitne bi bile tudi prednosti sožitja z drugimi narodi. Takšna usmeritev bi morala biti temelj strategije dolgoročnega razvoja v (demokratični) skupnosti.

Morda se zdi komu ta misel heretična, vendar sem prepričana, da je njena uresničitev edina podlaga za ohranitev kulturne identitete slovenstva. Princip enakih dejanskih možnosti sili k temu, da bi količinsko majhnost upoštevali kot neločljivo sestavino načrtovanja prostorskega, ekonomskega in kulturnega razvoja. Seveda pa bi morali po takšnih merilih presoјati tudi zadovoljevanje drugih potreb (npr. nujne sanacije okolja, kajti na voljo nam je zelo majhen prostor in še tega je uspelo v veliki meri vsestransko uničiti). Sicer se načelo enakih pravic izteka v diskriminacijo, ki je sedaj dokaj očitna, kljub temu pa ni slišati kakšnih konkretnih ukrepov za njeno odpravo. Nasprotno – ob pojasnjevanju potrebe po zmanjševanju slovenskega deleža za zveni proračun (v začetku decembra 1988) je bilo, kot da moledujemo za znosnejše obremenitve. **Tokrat bi bilo treba z vso jasnostjo povedati, kje so meje, prek katerih kot narodna skupnost ne gremo in ne bomo šli, če hočemo obstati.**

Če komu omenjam to idejo, večkrat slišim (zelo priročno) razlago – kaj se v to vtikaš, ko pa so tudi v Sloveniji zavržene naložbe požrle toliko denarja. Razpravljalec ima po svoje prav, vendar takšne naložbe so bile, so še in verjetno tudi bodo, zato se ne moremo opirati na to. Vsled tega nisem za to, da bi nehali presoјati o elementarni strukturi delitve družbenega bogastva (ta hip ne posegam v vprašanje ustvarjanja glede na principe ohranitve naravnega in kulturnega okolja) zaradi zgrešenih naložb. O vsem je treba presoјati in vsi vidiki morajo biti javni, šele

potem je mogoče ob jasnih izhodiščnih principih tehtati in razvrščati ter se končno odločati z vso odgovornostjo za sedanje in prihodnje generacije.

Ideje in pričakovanja, da bo vse rešila sprostitev zasebne iniciative (ki jih lahko preberemo v množičnem tisku), da se bodo našli podjetni posamezniki, ki bodo konkurenčni v ponujanju (tudi) kulturnih dobrin (kar z veseljem pričakujemo), so prej iluzije kot resna podlaga za spreminjanje obstoječega globalnega stanja. Kvečjemu bodo te spodbude pripomogle, da bi se vsi (zlasti pa tisti, ki so glede na svoje položaje najbolj odgovorni) ozavestili o vsebinskih vidikih našega vsakdanjika, ki vendarle ne more biti le »rusi trg«, temveč še kaj zraven.

STANE VLAJ

Kaj bo s krajevno skupnostjo v novem sistemu?

Po ustavi iz leta 1974 je bila krajevna skupnost skupaj s temeljno organizacijo združenega dela postavljena kot temeljna celica političnega sistema. Postala je specifična interesna skupnost, celica delegatskega skupščinskega in sisovskega sistema. Oblika samoupravnega, ne monotipskega organiziranja ljudi v njej. Postala je družbenoekonomski odnos neločljive povezanosti z organizacijami združenega dela. Vse to je bilo razumljeno kot bistveni pogoj za uresničevanje občine kot komune. V teoriji je bila opredeljena tudi kot temeljna raven delovanja družbenopolitičnih organizacij, društev, družbenih organizacij, kot naravna, življenjsko pristna skupnost ljudi, ki naj jo doživljajo kot svojo in v njej uresničujejo del svojih interesov.

V spremembah družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema (ki močno zamujajo glede na prve) se o krajevnih skupnostih takorekoč nič ne govori. Zato sem v zadnjih mesecih sprožil razpravo o krajevni skupnosti v družbenopolitičnem zboru SML, objavil nekaj člankov in prav o njej tudi spregovoril na srečanju ob 10. obletnici smrti Edvarda Kardelja v Tacnu (tema »Občan, samoupravljanje in oblast«).

V svojih prispevkih sem želel opozoriti na to, da krajevna skupnost tudi ob spremembah ekonomskega in političnega sistema ostaja še naprej temelj tega sistema, seveda s številnimi spremembami! Pri tem sem še zlasti opozoril, da se bo tudi v krajevnih skupnostih vse bolj odražal politični pluralizem: tekmovanje idej, projektov in njihovih nosilcev. Tekmovanje med kandidati za funkcije, izhajajočih iz različnih obstoječih pa tudi novo nastajajočih političnih subjektov. Še zlasti me je zaskrbelo v programskih izjavah nekaterih novih zvez, da ne upoštevajo razvoja krajevnih skupnosti, pomena lokalne samouprave, konkretnih interesov ljudi v njej; da želijo krajevno skupnost zvesti le na politični prostor za medsebojno konkurenco in boj. Ob mnogočem dobrem se v tej novi političnosti pojavlja tudi tisto, na kar ne bi mogli pristati. Na primer, na ukinjanje pravice do samoupravljanja ljudi v krajevnih skupnostih.

Krajevna skupnost je še vedno preveč podrobno normativno opredeljena, preorganizirana. En sam model je izoblikovan za silno različne skupnosti, zato je v njej

premalo prostora za sodobno samoorganiziranje ljudi; preveč je bila v zasnovi idealizirana in zideologizirana, premalo je prišel do veljave družbenoekonomski odnos med njo in OZD itd. Vse to je mogoče na novo začrtati in vrniti krajevno skupnost v oblast njenih prebivalcev. Kljub krizi – zlasti mestnih krajevnih skupnosti – pa ne bi smeli pristati na takšne spremembe, ki ne bodo prispevale k humanizaciji odnosov med ljudmi v krajevnih skupnostih, kar je gotovo temeljni cilj sedanje, upam da tudi prihodnje ustavne koncepcije. V okviru sprememb političnega sistema bo treba lokalni samoupravi, kamor štejem krajevne skupnosti, občine in mesta, posvetiti kar največjo pozornost. Upoštevati izkušnje dežel v svetu, še zlasti to, da se v mnogih državah položaj lokalne samouprave vse bolj krepi, ne pa slabi, kot bi to želeli nekateri pri nas – tudi v Sloveniji.

Zame je bila najbolj pomembna novost, ki jo je prinesla ustava iz leta 1974 glede krajevne skupnosti, ta, da je delavca postavila v položaj, da na podlagi svojega dela in rezultatov tega dela vpliva tudi na uresničevanje pogojev in interesov v kraju bivanja, to je v njegovi krajevni skupnosti. Želelo se je preseči pregraje med organizacijami združenega dela in krajevnimi skupnostmi oziroma preseči stanje, v katerem so ljudje živeli kot »v kastah«. Krajevna skupnost je bila zamišljena ne kot dodatek delovnim organizacijam, marveč kot skupnost, v kateri delavci iz organizacij združenega dela skupno z delovnimi ljudmi v KS usklajujejo, načrtujejo razvoj in združujejo sredstva za skupno predvidene naloge. Krajevna skupnost naj bi se otrsela tudi objema občinskega proračuna, proračunske logike in za njo skrite administrativne miselnosti, ki hoče obvladovati prostor in ljudi na tem prostoru. Čeprav v teh prizadevanjih – za povezovanje OZD in KS – v večjem delu Slovenije nismo uspeli, pa imamo vrsto primerov, kjer so tovarne oziroma delovne organizacije trdno zasidrane tudi v krajevni samoupravi oziroma so pomembno, na boljše, spremenile podobo posameznih krajev. Najslabše je stanje v mestih; na podeželju, zlasti tam, kjer gre za manjše občine z manjšim številom organizacij združenega dela in manjšim številom krajevnih skupnosti, je to povezovanje in sodelovanje dokaj pristno. Mislim, da tudi ekonomska reforma, osamosvajanje podjetij, tržne zakonitosti in tem podobni procesi ne morejo prekiniti teh pozitivnih procesov horizontalne samoupravne integracije med njimi in krajevnimi skupnostmi.

Ljudje v krajevnih skupnostih so osebkii s konkretnimi interesi in problemi, kar je bilo in bo treba tudi v prihodnje upoštevati. Niso le abstraktni državljani, ki naj oddajajo volilne glasove tej ali oni politični stranki oziroma zvezi. To narekuje, da se splošni programi ali programske izjave že obstoječih kot tudi novonastajajočih političnih organizacij oz. subjektov konkretizirajo tudi v pogledu krajevnih skupnosti. V njih bo treba ljudem v krajevnih skupnostih ponuditi tudi rešitve, predloge in namere glede izboljševanja pogojev življenja.

Ko dosedanje analize (v glavnem upravičeno) prikazujejo v dokaj črnih barvah prakso delegatskega sistema, je treba upoštevati, da je ta slika – vsaj kar zadeva dejanski vpliv krajevnih skupnosti, da po delegatski poti v občinskih skupščinah uveljavljajo svoje interese – pravzaprav mnogo manj črna. Sploh so raziskave za prva tri delegatska obdobja po letu 1974 pokazale, da so bili zbori krajevnih skupnosti med najbolj aktivnimi zbori v občinskih skupščinah. Prav to pa mnogim ni šlo v račun. Zelo pogoste so bile kritike, da gre za uveljavljanje lokalizmov, egoizmov oz. partikularizmov, kar se je seveda tudi dogajalo. Vendarle pa je krajevna skupnost kot delegant pridobila možnost, da se je enakopravno vključevala v oblikovanje občinske in mestne, seveda pa mnogo manj republiške in zvezne politike. Prek nje so ljudje – ali vsaj njihov najaktivnejši del – v marsičem prispevali

k temu, da se je hierarhični, tutorski, centralizatorski odnos širših skupnosti do njih začel spreminjati. S tem seveda še ne moremo biti zadovoljni!

Še posebej, ker se prav v Sloveniji v odnosu do temeljnih samoupravnih skupnosti pojavljajo poskusi centralizacije – republike v odnosu od mesta in občine in lahko rečemo – tudi mesta nasproti občini in občine nasproti KS. Gre za poskuse pretvarjanja nižjih skupnosti v podaljške višjih – v imenu racionalizacije upravljanja, pri čemer bistvo samoupravljanja izpuhneva. Temeljito bo treba razmisliti, kje je racionalizacija umestna (da samoupravljanje ne bi imelo »mrtvega hoda«), kje pa »racionalizacija« posega v ustavno določene in neodtujljive pravice in dolžnosti delovnih ljudi in občanov.

LJUBICA JELUŠIČ

Obramboslovje v krepitvi slovenske samozavesti

Obramboslovje kot porajajoča se znanstvena disciplina lahko v tem trenutku že nakaže nekaj ključnih točk svoje družbene koristnosti. In sicer:

1. Družbeno-politični sistem SFRJ že nekaj let ponuja v uporabo politično formulo o **podružbljanju aktivnosti politične države**. V to formulo sodi tudi podružbljanje obrambno-varnostnih zadev družbeno-politične ureditve. Izza same formule je resda potekal določen proces, toda zanj je bilo bolj značilno to, da so mu pripisali aktivnosti, ki jih politična država še ni določila s svojimi principi. Sama država pa je dejansko izpustila iz rok le malo svojih funkcij oziroma jih predala v podružbljanje. Naloga obramboslovja je, da v skladu z doktrinarno zasnovano sistema splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite natančno opredeli, kaj so funkcije strokovnih organov in institucij in kaj vse v zvezi z varovanjem družbe lahko opravijo samoupravni organi in telesa, združenja državljanov in posamezniki. Hkrati mora poučiti celotno javnost, kako naj izvaja družbeno kontrolo in nadzor nad celoto varnostnega in obrambnega delovanja v družbi.

2. V kontingent tistih obrambno-varnostnih dejavnosti, ki jih je javnost samo navidez podružbila, v resnici pa kot sebi pripisano dejavnost celo na novo odkrila, sodijo ocene o **premiku stvarne ogroženosti jugoslovanske družbe s poudarjeno vojaške na ekonomsko-tehnološko ogroženost varnosti SFRJ**. Tendence v javnem mnenju kažejo, da Jugoslavijo v zadnjih letih predvsem ogrožajo notranje slabosti in krize, vse manj realne pa izgledajo ocene o ogroženosti SFRJ z oboroženo agresijo in specialno vojno. Obramboslovje kot civilna znanost, torej kot znanost, ki ni obremenjena s parcialnimi interesi vojaško-industrijskega lobija, mora razločiti, koliko ostaja realna ocena o zunanjih nevarnostih in kolikšen pomen je treba pripisati notranjim nevarnostim v SFRJ. Na podlagi takšne analize pa je treba še ugotoviti, ali trenutna nacionalna obrambna strategija predpostavlja oblikovanje vseh **potrebnih in predvsem ustreznih obrambnih mehanizmov**.

3. V politični kulturi jugoslovanske družbe je danes mogoče razbrati razkorak med pričakovano (doktrinarno določeno, oficijelno) in dejansko obrambno-var-

nostno kulturo. Ta razkorak bo vedno ostal ovira za unificiranje razmišljanj, stališč in vrednot in vzpodbuda za nove pobude, ideje, razvoj. Čeprav za celotno SFRJ velja, da se je večina sodobnih političnih mitov in političnih simbolov kot važne iracionalne komponente politične zavesti družbe oblikovala okrog enega, skupnega, velikega in prelomnega dogodka v zgodovini, to je narodnoosvobodilne vojne, pa jugoslovanski politični eliti vendarle ni uspelo doseči enotne obrambno-varnostne kulture za celotno SFRJ. Razlike se v resnici vse bolj poglobljajo. V politični zavesti posameznih narodov so spet stopili v ospredje politični miti, tradicije in dogodki iz starejše zgodovine.¹

Obramboslovje bi se lahko vzpostavilo kot eden glavnih razlagalcev vsebine teh političnih mitov in simbolov, s pomočjo česar bi lažje dojeli (in pristali na) različnosti v jugoslovanski politični kulturi.

4. Obramboslovje danes v Sloveniji ohranja, raziskuje in prenaša slovenski vojaški spomin. Bilo bi zelo neodgovorno do preteklosti, do tradicij in slovenske samobitnosti, če bi se temu odrekli samo zato, ker nam z vseh strani ponujajo trditve, kako smo Slovenci ne-borben, ne-vojaški, ne-junaški narod. Naravnost grozljivo je, kako hitro smo že sami začeli verjeti v nekaj podobnega, misleč, da se našemu vrednostnemu sistemu bolj prilega miroljubnost, delavnost, zapečkarstvo. Pozabili smo, kako so se naši predniki nekoč rade volje oprijeli vojaške službe, ker je pomenila rešitev iz nemogočih življenjskih razmer. Toda takrat smo predstavljali »svetovni« jug, za katerega je še dandanes značilna nagnjenost k vsake vrste uniformam, danes pa, kot se spodobi za razviti sever, bežimo od »uniform«, ki nam jih natika država.

Če izločimo iz svoje preteklosti vojaški spomin, potem ni nič nenavadnega, če vstopamo v zgodovino kot »nezgodovinski« narod, kajti – le poglejmo, kako daleč v preteklost so pripravljene iti nekateri jugoslovanski narodi, da bi legitimirali svojo vojaško čast. Toda skrivnost ni v tem, da se Slovenci odrekamo svoje slavne ali pa manj slavne preteklosti, pač pa v tem, da se nam namesto nje ponujajo neke druge preteklosti, drugi politični simboli, tuji politični miti.² Predpisujejo nam junaštvo, herojstvo in pripravljenost na žrtvovanje življenja, hkrati pa nam jemljejo pravico do preživetja kot vrednote.³

Le s pravilnim ovrednotenjem zgodovinskih dogodkov in samozaverovanostjo v svojo preteklost bomo Slovenci zmogli breme svoje neodvisnosti in nacionalne samozavesti. Vloga obramboslovja bo ob tem izjemno pomembna. Pokazati bo namreč treba, kako velika je prednost naroda, čigar zgodovine ne odlikuje agresivnost, in koliko lažje je zato prestopiti stopnico z najnižjo politično kulturo (ki jo predstavljata nasilje in represija).

¹ Tako je npr. obujanje spomina na nastanek kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, oziroma kraljevine Jugoslavije novost, ki zahteva popolno prevrednotenje že sprejetih stališč in morda celo zgodovinskih resnic o državitvornosti, revolucionarnosti, konservativnosti, skratka zgodovinski vlogi posameznih narodov v takratnih političnih gibanjih.

² Pogledjmo samo, kako zlahka smo stopili v igro o povodu za prvo svetovno vojno. Kako lahko v vsej svoji miroljubni naravnosti sprejmemo teroristični napad na prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu kot slavno in častno dejanje, če pa je to pomenilo uvod v svetovni požar grozljivih razsežnosti?

³ V tem je pravzaprav skrivnost odpora do civilnega ali drugačnega služenja vojaškega roka.

RINO SIMONETI

S tujimi vlaganji do podjetništva

Uvod

Otvoritvena poteza v posodobitvi jugoslovanskega gospodarskega sistema je bilo sprejetje Zakona o tujih vlaganjih. Vlaganje tujcev v naše gospodarstvo je bilo mogoče tudi v preteklosti. Veljavni zakon iz leta 1978 smo v letih 1984 in 1986 neuspešno dopolnjevali. Tujina naše ureditve, po kateri je vložek postal del družbenega premoženja in se je s sadovi vred vračal iz tekočega dohodka, kar je značilnost obligacijskega in ne podjetniškega razmerja, nikoli ni sprejela.

S svojimi razvojnimi in sistemskimi ukrepi smo tudi izčrpali vse možnosti kreditnega načina pridobivanja dodatnega kapitala za naložbe. Potem ko je prenehalo nepovratno zunanje financiranje, so bili do skrajnih meja uporabljeni tuja posojila in varčevanje zdomcev in državljanov. Z gospodarskim zastojem in mednarodno nelikvidnostjo smo morali pristajati na vedno strožje in razvojno manj vredne vrste posojil. Tako so presahnila finančna posojila, ki jih je mogoče svobodno uporabljati in pristali smo pri namenskih komercialnih, pa blagovnih in premostitvenih posojilih ter pri obveznem izvajanju Mednarodnemu denarnemu skladu sprejemljive ekonomske politike.

Zunanje prezadolžena in notranje finančno izčrpana jugoslovanska ekonomija potrebuje nove finančne in podjetniške impulze. V teoretični ekonomski zavesti je dolgo, v tekoči ekonomski politiki pa je šele pred kratkim prevladalo spoznanje, da na finančno-kreditni podlagi problemov modernizacije in poslovne revitalizacije našega gospodarstva ni moč rešiti.

Celo odpravljanje prezadolženosti smo prepuščali reprogramiranju in otrpli veri, da se bomo sčasoma izvozno usposobili sami in vse dolgove z obrestmi poravnali. Zamenjava dolgov v naložbe (debt equit swap), prodaja na sekundarnem deviznem trgu, lasten odkup dolgov po nižani ceni, njihova konverzija v infrastrukturno naložbo in gradnja infrastrukturnih objektov s tujci (Build-operate-transfer) so za nas novosti (J. Smole 1987).

Kako neučinkovite so naše reforme temeljnih gospodarskih institutov, vidimo po učinkih. Kljub večkratnim dopolnitvam Zakona o vlaganjih je med leti 1985 in 1986 53 poslov doseglo znesek 4,3 milijona dolarjev (F. Arhar 1987), medtem ko vrednost enega samega najemnega posla (ti v tem času niso bili redki) čisto presega 5 milijonov dolarjev. Lakota po novi tehnologiji je ob nezmožnosti uvoza razmahnila najmanjše opreme v zakup.

Potem ko smo tujcem dolgo obljubljali, je v vladni komisiji za reformo gospodarskega sistema v prvi skupini zakonov dozorel nov zakon o tujih vlaganjih. Opravil je pionirsko vlogo pri preoblikovanju jugoslovanskega ekonomskega sistema.

Institut vlaganj v tujino predvideva sposobnost vlagatelja, ki je praviloma skladen tudi z zunanjetrgovinskimi presežki in akumulacijo kapitala v državi, ki ima zato sorazmerno liberalen finančni transfer. Od prejemnika se zahteva mednarodno primerljivo tržno gospodarsko okolje, ki pravno in ekonomsko omogoča vlaganja v obojestransko korist.

Za uspešno izvajanje tujih naložb morajo biti dani odgovori na tale relevantna vprašanja (R. Simoneti 1988):

- Kdo je tuji vlagatelj?
- V katere gospodarske in druge dejavnosti je moč vlagati?
- Kakšne so oblike vlaganj in pravna in ekonomska vsebina vložka?
- Kakšna je ureditev transfera dobička?
- Kaj je z repatriacijo kapitala?
- Kolikšen je vpliv na upravljanje in vodenje?

Za vlagatelja so odločilni ti-le motivi:

1. optimalizacija funkcije cilja – dobiček,
2. horizontalna integracija – oligopol – ekspanzija rasti, ki doma ni več možna,
3. boljša izraba komparativnih prednosti (stroški delovne sile, zaščite okolja itd.),
4. podaljšanje življenjskega cikla proizvodov,
5. geografska distribucija rizika ekspropriacije,
6. vstop na trg s pomočjo novoustanovljene firme, ki bi sicer ne bil mogoč,
7. razlike v finančnih režimih – minimizacija davka in dobiček, davkov prosta repatriacija vložka (a vselej se prej prenese davek, kot pa nevarnost ekspropriacije).

Vlaganja na tuje vselej temeljijo na zaupanju v stalnost politike in učinkovitosti naložbe. V mednarodni praksi so razvili kategorialne sisteme za vrednotenje investicijskih izglede. Na podlagi petnajstih geopolitičnih, gospodarskih in ožjih statističnih kriterijev določa BERI indeks (Business Environment Information) poslovne možnosti naložb v tuje države. Vsi prvi trije kriteriji: politična stabilnost, ugodno investicijsko ozračje in možnost nacionalizacije, so strateškopolitični. Stopnja inflacije kot sintetični kazalec ožjih gospodarskih razmer je šele na tretjem mestu.

Motivi prejemnika za sprejemanje tujih naložb so:

1. pridobitev nove najsodobnejše tehnologije,
2. nova proizvodnja z izvozno ekspanzijo,
3. zaposlitev domačih zmogljivosti na podlagi dodatnega kapitala, financiranja proizvodnje,
4. podjetništvo, sodoben stil.

K novi tehnologiji in izvoznim prodorom smo vselej težili. Bili smo različno uspešni. Domači viri so predvsem živo delo in geografski položaj, vse drugo je manj pomembno. Naložbe v jugoslovansko gospodarstvo niso bile nikoli v preteklosti (z izjemo zadnjih let) prenizke. Obratno, tudi ko smo v preteklosti investirali do 40 odstotkov družbenega proizvoda letno in se še izdatno zadolževali v tujini, nismo bistveno povečali razpoložljivega družbenega proizvoda in učinkov gospodarjenja (A. Bajt 1988). Zato smemo danes na prvo mesto svojih interesov postaviti razvoj jugoslovanskega mednarodno primerljivega podjetništva.

Kratek, jasen in popolen predpis bi bil prednost pred zakonom, ki ima temeljne rešitve razpršene v mnogih zakonskih in podzakonskih predpisih. Za tujca so bistvene tiste določbe, ki mu zagotavljajo optimalizacijo cilja. Zakon je pol krajši od prejšnjega. To ni motivirano z deregulacijo, ampak z namero, da se množica zadev uredi v drugih zakonih. Že za začetek smemo trditi, da brez dobrega poznavanja zakona o podjetjih (Ur. l. SFRJ št. 77/88) ureditev tujih vlaganj ni razvidna. Za tujce bi bila najpomembnejša informacija, pod kakšnimi pogoji sploh dobička pride, kar je urejeno s prispevki in davki izven tega zakona in tudi neodvisno od podjetniške zakonodaje.

V jugoslovanskem gospodarstvu in negospodarstvu je načeloma mogoče vlagati v gospodarske in družbene dejavnosti z omejitvami, ki jih lahko predpiše zvezni zakon. Široko in liberalno je pooblastilo, ki omogoča gospodarsko in negospodarsko dejavnost povsod, razen tam, kjer je izrecno prepovedano.

Tuji vlagatelj je pravna oseba, ki ima sedež v tujini ali fizična oseba. Tuji vlagatelj pa je tudi jugoslovanski državljan, ki ima prebivališče v tujini. Za tujca šteje tudi tujec, ki ima lastno podjetje v Socialistični republiki Jugoslaviji. Domači vlagatelji so vsa možna podjetja razen tuja, družbenopolitične skupnosti, zavarovalne organizacije, banke, pa tudi domača fizična oseba.

Predmet vlaganja so na domači strani dinarji, stvari in pravice, pri tujih vlagateljih pa devize, stvari, pravice in dinarji deviznega porekla (transferibilni dinarji). Omejitev na 49% delež tujca je odpadla. Večinskih deležev ni mogoče ohraniti, če bodo tujci vlagali celo v lastna podjetja in se bodo mešane družbe razvijale na podlagi domačih naložb.

Zakon je uvedel finančno-kreditno inovacijo, da je mogoče vložiti tudi dinarje, pridobljene z odkupom in konverzijo obveznosti iz določenih zunanjih posojil. Omogočena pa je še druga oblika, po kateri tujec naš zunanji dolg neposredno konvertira v naložbo. Neelastično je, da pri delniški družbi z omejenim jamstvom zakonodaja ne loči med vpisanim in plačanim deležem. Za istovetnost ni vselej tudi gospodarskih razlogov.

Pravice tujcev in njihovo varstvo

Odpravljena je temeljna ovira za večji obseg naložb iz preteklosti, ki je bila v dejanskem spreminjanju naložb v posojila in njihovem postopnem vračanju iz tekočih prihodkov. Obligacijskemu razmerju pogodbenih naložb kot edinemu možnemu so na novo odprte možnosti podjetniškega vlaganja v mešana in celo lastna podjetja tujca – neposredne investicije.

Zakonodajalec je korektno naštel pravice vlagateljev:

- upravljanje ali samoupravljanje po kapitalskem načelu,
- prenos svojih pravic na domačine ali tujce,
- udeležba pri dobičku in svoboden transfer ali reinvestiranje,
- vračilo vloženi stvari, če je to pravico ohranil (pactum rezervati dominii),
- repatriacija vloge iz družbenega podjetja,
- vračilo neto premoženja in repatriacija deleža vloženga v mešano podjetje, ki je prenehalo delovati.

Pravice tujih vlagateljev iz vloženi sredstev, ki so določene po pogodbi o vlaganju ali s statutom mešanega podjetja, ni mogoče zmanjševati z drugimi predpisi:

Razumeti je, da bo spoštovano načelo enakosti in medsebojnih vzajemnih koristi, čeprav to ni izrecno zapisano, kot je, npr. v kitajskem zakonu. Zase smo ga vselej zahtevali, saj smo v zakonu o opravljanju gospodarskih dejavnosti v tujini zahtevali več: prevladujočo vlogo in nerazumno celo »zagotovitev izvajanja svoje poslovne politike«, in to ne glede na višino udeležbe. Za primer nelikvidnosti deviznega sistema SFRJ predlagano (M. Kovačević 1989) plačilo v dinarjih, blagu ali storitvah po moji sodbi zaupanja ne bi povečalo. Več bi si obetal od uzakonitve deviznega računa 3100 ali vsaj 7100, čeprav spada to vprašanje v devizno ureditev. V noveli deviznega zakona je bilo po 34(a). členu mogoče držati devize na deviznem računu, če služijo pokritju vlagateljevih obveznosti. Bile so izven deviznih pozicij bančnega sistema in zavarovane pred prerazporeditvijo. Izenačitev blagovnih uvoznih režimov s tretmanom v kooperacijah – ne le za delež tujca, ampak za celokupne transakcije – bi delovala pospeševalno.

Podjetniška zakonodaja določa ureditev tujih vlaganj v specialnem zakonu. Omogoča naložbe v družbena podjetja in v 41. členu določa možnost spremembe statuta podjetja, ko pride do tuje naložbe. Daje pa tudi zagotovilo za nespremenljivost obveznosti iz tujih naložb. Podjetje ne sme spremeniti svoje dejavnosti, ne svojega statuta, če bi to povzročilo onemogočanje izpolnjevanja obveznosti iz vlaganj, brez vrnitve sredstev, ali če se stranki s pogodbo drugače ne sporazumeta.

Ni torej nevarnosti za tuje naložbe v naše včerajšnje TOZD-e, kar je bilo običajno, če se bodo ti sedaj združili v delovno organizacijo. Ravnati bo treba razumno. Z novim statutom lahko tak TOZD ostane proizvodna enota z internim obračunom, ki omogoča tujcu soupravljanje, revizijo in kontrolo poslovanja.

Manj jasno so v 44. členu Zakona o podjetjih opredeljena vlaganja v družbena podjetja za domače vlagatelje, kar se bo po naravi problematike preneslo tudi na tujce. Sprememba statusa družbenega podjetja je povezana z večinskim deležem občanov v družbenem podjetju, če vlagatelji obdržijo lastništvo in imajo pravico do upravljanja.

Neustrezno je urejeno spodbujanje vlaganj. Prepuščeno je tekoči ekonomski politiki, torej ni stalno in znano vnaprej. V tekočem poslovanju pa so ta podjetja, kar je povsem pravilno, v celoti izenačena z domačimi. Olajšave so predvidene pri obdavčenju dobička in obdavčenju reinvestiranja ali deponiranja v državi. Najmanj, kar bi se pričakovalo, je davkov prosto reinvestiranje in deponiranje v državi. Toda o teh olajšavah se z davčno politiko dogovorijo republike in pokrajini, kar je za tujega vlagatelja znova precej nestalno in odvisno od sočasnih okoliščin.

Zavzemal sem se za to, da za vnaprej uzakonimo spodbude za naložbe, ko pa so te izvedene, posluje podjetje pod domačimi pogoji. Beneficije za vlagatelja so možne po ugotovitvi dobička in naj veljajo za tujca. Skladno z opisano ureditvijo je za leto 1989 tuja oprema oproščena plačila uvoznih carin in davščin, vendar le, če je projekt 45-odstotno izvozno naravnani in je delež tujca več kot 20 odstotkov.

Popolnoma odprto je notranje obdavčenje. Stari zakon je poznal manjše oprostitve prispevkov za obrambo, zaščito in drugo. Davčni sistem, ki je izčrpal jugoslovansko gospodarstvo, ker ga pojmuje kot državno lastnino, je inkompatibilen z normalnim tržnim naložbenim razpoloženjem.

Oblike in pravni temelj naložb

Omogočena so vlaganja v vse oblike podjetniškega organiziranja v Jugoslaviji. Starim, že znanim oblikam so dodane mešane družbe, tudi lastna podjetja tujcev in vse, kar bo še v razvoju novega podjetništva nastalo.

Predvidene so te-le oblike:

- družbeno podjetje,
- mešano podjetje (z delniško družbo, družbo z omejeno odgovornostjo, komanditno družbo in družbo z neomejeno odgovornostjo),
- zasebno podjetje ali obratovalnica,
- pogodbeno podjetje,
- banka ali finančna organizacija,
- zavarovalnica, zadruga in končno generalna klavzula,
- druge oblike sodelovanja in skupnega poslovanja, določene z zveznim zakonom.

S pogoji, posebej določenimi z zakonom, ima tuja oseba lahko tudi lastno podjetje v Jugoslaviji.

V tehnični izvedbi so tuja vlaganja lahko urejena s pogodbo o skupnem vlaganju ali ustanovitvi mešanega podjetja. Poleg pisne oblike je predpisana za oba primera tudi vsebina. Pogodbe se prijavljajo Zveznemu sekretariatu za zunanjo trgovino, ki ne presoja primernosti, ampak le zakonitost. Zakonodajalec ni ponovil napake iz XV. amandmaja na ustavo, kjer je določil, da tujci obdrže lastništvo nad vloženi sredstvi, lastnik je namreč novo podjetje.

Boljša bi morala biti koordinacija z zakonom o podjetjih; po njem se delniška družba z omejeno odgovornostjo ustanavlja s statutom ali pravili. Za tujca pa je mogoča le pogodba o ustanovitvi mešanega podjetja ali o vlaganju v podjetje. Po katerem zakonu torej ravnati pri ustanavljanju mešanih družb?

Pogodba o vlaganju ali ustanovitvi je lahko časovno določena ali pa nedoločena in se spreminja pogodbeno ali po splošnem predpisu za obligacijska razmerja. V 15. členu tretji odstavek ni ločeno pogodbeno vlaganje, kjer veljajo obligacijski predpisi in ustanovitev podjetja, kjer ti ne veljajo. Vpogled v finančno poslovanje in revizijo obračuna, ki ju je šteti za normalno pravico vlagateljev ali pogodbenikov, sta z zakonom predpisana.

Vlaganja posebne vrste

Ob nastajanju zakona smo se zavzemali za ločevanje med vlagateljem v tipično konkurenčno produkcijo, gospodarsko infrastrukturo in izkoriščanjem naravnih bogastev. Zakonodajalec je to deloma upošteval in bo vlaganja v zavarovalnice, banke in druge finančne organizacije uredil z zveznim zakonom.

Vpeljal pa je tudi posebne oblike vlaganja za uporabo naravnega bogastva ali dobrine v splošni rabi. Partner na naši strani je družbenopolitična skupnost in na drugi strani tujec, ki pridobi koncesijo za izkoriščanje določenega obnovljivega naravnega bogastva ali dobrine v splošni rabi. Pogodba o koncesiji je podvržena presoji primernosti in soglasju zveznega upravnega organa za ekonomske odnose s tujino. Za neobnovljiva naravna bogastva je mogoče pridobiti koncesijo samo z zakonom, ki bo urejal vsako pogodbo posebej.

Družbenopolitična skupnost lahko dovoli tujcu tudi zgraditi objekt ali obrat in sicer kot lastno podjetje za določen čas. Po izteku postane tak objekt družbena lastnina in se konstituira v družbeno podjetje.

Lastno podjetje tujca v državi je bilo v pripravah predvideno le v svobodnih carinskih conah. Sedaj je razširjeno na celotno ozemlje. Izpolnjeni morajo biti enaki pogoji kot za domače podjetje. Lastniško podjetje tujca ni možno v oboroževalni proizvodnji, železniškem, zračnem prometu, pri komunikacijah, zavarova-

nju, v založništvu in javnem obveščanju in tudi ne na ozemljih, kjer veljajo vojaške prepovedi.

Lastno podjetje mora dobiti dovoljenje zveznega upravnega organa za ekonomske odnose, ki presoja zakonitost tako po zakonu o podjetjih, kot tudi po določenih in omejitvah iz tega zakona, naštetih v gornjem odstavku.

Narodnogospodarsko upravljanje tujih naložb in sklep

Ker je upravnim organom dodeljena le presoja zakonitosti in le v izjemnih, narodnogospodarsko občutljivejših primerih tudi presoja primernosti, smemo skleniti, da je model vlaganj tržno in liberalno naravnano.

Odločbe o skladnosti z ustavo in zakonom morajo biti izdane v 30 dneh. Pogodbe so vodene v registru zveznega organa za mednarodne ekonomske odnose. Ugotavljajo se reinvestirani dobiček, dodatna vlaganja, prenosi in druge spremembe. Registrirajo se vrednosti delnic, ki so jih kupili domači ali tuji vlagatelji in ažurirajo podatki o vlaganjih, reinvestiranje dobička, prenehanje pogodbe o vlaganju, prenos vloge ali repatriacija tuje vloge.

V pravno-institucionalnem smislu smo dobili moderen zakon o tujih vlaganjih, naša veljava na mednarodni vrednostni lestvici potencialnih prejemnikov naložb in naša sposobnost za učinkovito gospodarjenje, ocenjeno na podlagi sintetičnega kazalca dobička, se s tem še nista spremenili.

CITIRANA LITERATURA

- Arhar, dr. France: Vlaganja in druge oblike sodelovanja s tujimi partnerji. Bančni vestnik, št. 9, Ljubljana 1987.
- Bajt, dr. Aleksander: Samoupravna oblika družbene lastnine. Globus, Zagreb 1988.
- Smole, Janko: Denar gledamo skozi ideološko prizmo. Kakšna naj bi bila naša mednarodna finančna politika? Naši razgledi, leto XXXVI, št. 13, 10. julij 1987.
- Kovačević, dr. Milan: Strana ulaganja. Nedovoljno uloženo u zakon. Ekonomska politika št. 1920, Beograd, 16. januar 1989.
- Simoneti, dr. Rino: Podsystem ekonomskih odnosov s tujino v programu gospodarske reforme. XVII. strokovni izobraževalni seminar ekonomistov. Bled, 4. in 5. november 1988.

VIRI

- Zakon o tujih vlaganjih, Ur. list SFRJ št. 77, 31. december 1988.
- Zakon o vlaganjih 1973, 1978, Spremembe 1984 in 1986.
- Delovno gradivo zveznih upravnih organov, zbornic in družbenih svetov.

FRANC GRAD

Delegatski in volilni sistem z vidika XXVI. amandmaja k Ustavi SFRJ

V razpravi o amandmajih k Ustavi SFRJ je bilo večkrat poudarjeno, da širše uvajanje neposrednih volitev, kot je določeno v amandmaju XXVI, pomeni velik napredek glede razvoja demokracije v Jugoslaviji. Celo v obrazložitvi predloga zveznih amandmajev¹ je zapisano, da je pglavitni cilj predlaganih novosti glede volilnega sistema »nadaljnje razvijanje ustavnih rešitev v delegatskem skupščinskem sistemu, usklajevanje volilnega sistema z bistvom delegatskega sistema in demokratizacija volilnega postopka«.

Temeljno vprašanje, ki se ponuja ob takih namenih ustavodajalca, je seveda, kaj pomeni širjenje neposrednih volitev za uresničevanje zamisli delegatskega sistema, ki je bil uveden z ustavo iz leta 1974. Ta je bil zamišljen mnogo širše kot zgolj oblika volilnega sistema. Temeljni in univerzalni sistem odločanja v jugoslovanski družbi naj bi bil na ravni samoupravnega in državnega odločanja »nosilec in ogrodje celotnega sistema socialistične samoupravne demokracije«.² Z njegovo pomočjo naj bi bila presežena posredniška narava predstavniške demokracije, s tem pa tudi ločenost med družbo in državo, med delom in politiko. Zaradi tega je tudi izhajal iz povsem nasprotnih izhodišč kot sistem splošnega političnega predstavništva. V primerjavi z zadnjim, ki temelji na državljanu kot takem, na njegovih splošnih interesih, izhaja delegatski sistem iz samoupravno organiziranega posameznika in njegovih konkretnih interesov, kot se oblikujejo v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih. Če je za sistem splošnega političnega predstavništva naravno (in celo nujno), da so člani predstavniškega telesa povsem samostojni pri odločanju v parlamentu in neodvisni od svojega volilnega telesa, je za delegatski sistem temeljnega pomena, da omogoča stalno povezanost med volilno osnovo in njenim delegatom, da zagotavlja izražanje in uveljavljanje interesov delegatske baze v skupščinah in v skladu s tem zahteva neposredno, ves čas navzočo odgovornost delegata delegatski bazi. Seveda mora delegat upoštevati pri odločanju v skupščini tudi interese drugih skupnosti kot tudi skupne in splošne družbene interese, ki pa se zagotavljajo tudi prek družbenopolitičnih zborov.

Znano je, da delegatskemu sistemu ni nikoli od njegove uvedbe dalje uspelo uresničiti tako zastavljenih ciljev oziroma jih je uresničil le delno. Presegalo bi namen te razprave, če bi skušali ugotavljati, ali imajo pri tem večjo težo vzroki, ki ležijo v sami zamisli in izpeljavi delegatskega sistema, ali pa zunanji vzroki (nenormalno huda obremenitev skupščin, neuresničevanje ustavno določenega položaja in vloga družbenopolitičnih organizacij v delegatskem sistemu in podobno). Ne

¹ Poročevalec Skupščine SR Slovenije, št. 25, 12/9-1988, str. 28

² E. Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ČZP Komunist, Ljubljana 1977, str. 145 in 146.

glede na to pa je bil delegatski sistem zgrajen dokaj koherentno, saj se je naslanjal na ustrezno samoupravno organiziranost združenega dela in krajevne samouprave.

Ob tako zamišljenem delegatskem sistemu je bil volilni sistem v dokaj podrejenem položaju, saj so ga mnogi enostavno pripojili delegatskemu sistemu,³ po mnenju drugih pa je vendarle dovolj razlogov govorilo za to, da ga je treba šteti za relativno samostojen podsistem v okviru delegatskega sistema.⁴ Ti so poudarjali, da imajo volitve tudi v delegatskem sistemu še vedno velik pomen.⁵ Vsekakor je vladalo prepričanje (ki se zdi ob ustavni zamisli delegatskega sistema dokaj utemeljeno), da je volilni sistem v funkciji delegatskega sistema. Še v kritični analizi⁶ je bilo poudarjeno, da je naloga volilnega sistema predvsem, da omogoča uresničevanje temeljnih načel delegatskega sistema. Vendar pa je hkrati že prodrlo tudi spoznanje, da je volilni sistem tako pomemben za demokratičnost političnih odnosov, da je treba ob volitvah bolj prevzeti in dosledneje uporabljati nekatera klasična načela volilnega sistema (kot jih je razvila že meščanska demokracija) – zlasti neposrednost volitev in izbiro med več kandidati. Tudi ob uresničenih predpostavki, da delegatski sistem zagotavlja prenašanje interesov samoupravnih subjektov v skupščine, bi bila personalna zasedba delegatskih funkcij izredno pomembna, zaradi česar so pomembne tudi volitve. Pri dejanskem delovanju delegatskega sistema pa se je pokazalo tudi, da vse bolj postaja pomemben tisti del delegatskega mandata, ki terja od delegata spoznavanje in upoštevanje splošnih družbenih interesov. Ta del je vse bolj pomemben, za čim višjo raven gre. V ožjih skupnostih je gotovo pomembnejše in lažje upoštevati konkretne interese kot v širših skupnostih, kakršni sta republika in federacija. K pomenu tega »reprezentativnega« delu delegatskega mandata pa je gotovo svoje prispevala tudi že omenjena nenormalna pogostnost skupščinskega zasedanja, ki enostavno ni omogočala povezave med delegati in delegatsko bazo, ki bi ustrezala zamisli delegatskega sistema. Tudi ta pojav je seveda mnogo intenzivnejši na višjih ravneh.

Ob tem se je – kot kaže – v zavesti strokovne in nestrokovne javnosti⁷ vse bolj krepilo prepričanje, da je zelo pomembno, katere in kakšne osebe opravljajo delegatske funkcije in da bi morale te osebe za svoje delovanje neposredno odgovarjati svojim volivcem. Iz tega so zrastle zahteve po demokratizaciji volitev zlasti v dveh smereh: neposredne volitve in možnost za izbiro med več kandidati. Res je sicer, da so delegacije voljene neposredno in da so v sistemu nestalnih delegatov vsi člani delegacije možni delegati v skupščinah tako rekoč na vseh ravneh. Toda, ali so vsi stotisoči delegatov v republiki res sposobni opravljati katerokoli delegatsko funkcijo na vseh ravneh od občine do federacije? Ker očitno niso in ne morejo biti, je treba med njimi izbirati. To pa opravljajo najprej same delegacije, kasneje pa različni organi, ki sodelujejo v postopkih kandidiranja in glasovanja – ne pa samo volilno telo. S tega vidika lahko o delegiranju govorimo kot o posrednih volitvah. Možno je sicer vnesti določeno mero neposrednosti v kandidacijske postopke, toda končna odločitev kljub temu ni sprejeta neposredno. Prav tako je – kljub možnosti odpoka – ob takem načinu volitev skorajda nemogoče poudar-

³ Npr. J. Djordjević, *Ustavno pravo, Savremena administracija*, Beograd 1975, str. 721.

⁴ Npr. F. Grad, C. Ribičič, *Volitve v delegatskem sistemu*, ČZ Uradni list, Ljubljana 1984, str. 35.

⁵ Prav tam, str. 37.

⁶ Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, *Delavska enotnost*, Ljubljana 1985, str. 129.

⁷ Glej: B. Markič, *Ustavne spremembe in volilni proces v očeh javnega mnenja*, *Teorija in praksa*, 1988, št. 7–8, Ljubljana, str. 996 in 997.

jati učinkovito uresničevanje odgovornosti delegatov delegatski bazi. Vse to očitno govori za neposredne volitve delegatov v skupščinah kot tudi za izbiro med več kandidati.

Toda kaj pomeni uvedba takih neposrednih volitev za zamisel delegatskega sistema? Čeprav je mogoče marsikaj očitati delegatskemu sistemu, je bil vendarle zaokrožen sistem, v katerem so bila temeljna vodila dokaj dosledno izpeljana. Neposredne volitve delegatov pa očitno vnašajo v ta sistem nove elemente, katerih učinek na zamisel delegatskega sistema je seveda nemogoče napovedati z gotovostjo, pač pa z veliko verjetnostjo, če se naslanjamo na zgodovinske izkušnje. Neposredne volitve delegatov namreč nujno slabijo uresničevanje nekaterih temeljnih elementov delegatskega sistema, zlasti pa položaja in vloge delegacije. Po zamisli delegatskega sistema v ustavi iz leta 1974 naj bi se v delegaciji ugotavljali in izražali interesi ter sprejemala temeljna stališča za delegate v skupščinah in uveljavljala njihova odgovornost, hkrati pa z delegiranjem delegatov opravljala tudi volilna funkcija. Določbe Ustave SFRJ iz leta 1974, ki govorijo o tem (137., 141. in 142. člen), so ostale nespremenjene. Spremenjene so le določbe 138. in 139. člena Ustave SFRJ, ki določajo način delegiranja delegatov v skupščine družbenopolitičnih skupnosti. Te prinašajo neposredne volitve delegatov v skupščinah, kar delegate nujno postavlja v drugačen položaj v razmerju do delegacij. V zvezi z neposrednostjo volitev se v teoriji vedno poudarja ne samo večja vloga volivca kot pri posrednih volitvah, temveč tudi večja odgovornost izvoljenih volilnemu telesu.⁸ Neposrednost torej močno krepi povezanost volilnega telesa in njegovih predstavnikov ter njihovo tesno odvisnost od volilnega telesa. Zato je nujno, da se neposredno izvoljeni član skupščine počuti odvisen in odgovoren predvsem (ali celo izključno) volivcem, ki so ga izvolili, ne pa delegaciji, katere član je postal z izvolitvijo. Tako članstvo je zato lahko le bolj ali manj formalno. To velja tudi zato, ker po naravi stvari delegat – vsaj v večini primerov – ne more hkrati zastopati interesov svoje samoupravne organizacije oziroma skupnosti in hkrati interesov vseh tistih, ki so ga izvolili. Ali pa naj bi nasprotno delegat interesom svoje skupnosti dajal prednost pred interesi vseh drugih zgolj zato, ker je član te skupnosti. Res je predvideno tudi obvezno oblikovanje konferenc delegacij ali drugih oblik povezovanja delegacij zaradi oblikovanja skupnih stališč za delo in odločanje skupnih delegatov v skupščinah, toda ob premikih, ki jih delegatski sistem doživlja s širjenjem neposrednih volitev, si je težko predstavljati, da bodo taka telesa pomembneje vplivala na delo delegata. Še zlasti to velja, ker naj bi ta telesa izražala iz delegacij, ki ob povedanem na delo delegata ne bodo mogla več močneje vplivati. Ni nenavadno, da so bila takšna opozorila dana že v gradivu za razpravo o dograjevanju volilnega sistema,⁹ v katerem se navaja, da bi uvedba neposrednih volitev članov skupščin »zmanjšala pomen temeljnih delegacij, saj bi le-te lahko imele le še eventualno kandidacijsko funkcijo in funkcijo posvetovalnega telesa« in da bo s tem »prekinjena zveza med volitvami in stalnim delegatskim razmerjem, katerega nosilec je delegacija«. Še posebej je pomembno opozorilo v tem gradivu, da bi se s tem »okrepile težnje po klasičnem obvladovanju s strani družbenopolitičnega faktorja na ključnih točkah družbenega odločanja, saj dosledno izvajanje delegatskega sistema sili le-tega v delovanje znotraj samoupravnih organizacij in skupnosti.«

⁸ Grad, Ribičič, Volitve v delegatskem sistemu, str. 66.

⁹ Republiška konferenca SZDL, Predsedstvo, Gradivo za razpravo o dograjevanju volilnega sistema (Ugotovitve in predlogi delovne skupine za pripravo predlogov sprememb in dopolnitev v volilnem sistemu).

Morda še pomembnejše zmanjšanje vloge delegacij pa pomenijo spremembe v ekonomskem sistemu. Delegatski sistem v sferi združenega dela je bil zgrajen na specifični ekonomski podlagi temeljnih organizacij združenega dela, kot manjše v sebi relativno zaokrožene in samostojne proizvodne in samoupravne skupnosti. Tega temelja ob bistveno spremenjeni vlogi in položaju temeljnih organizacij združenega dela v novih ustavnih amandmajih v dosedanjem pomenu ni več, saj temeljna organizacija združenega dela ni več temeljna oblika organiziranja združenega dela. Tej zadregi se je skušala obrazložitev predloga ustavnih amandmajev izogniti tako, da sicer priznava, da ima sprememba koncepcije o organizaciji združenega dela »določene posledice na identificiranje delegatskih odnosov« in čeprav je vlogo temeljne oblike organiziranja združenega dela prevzela delovna organizacija, »je ostala možnost obstajanja tudi temeljne organizacije združenega dela«. S tem je prenehal eden od temeljev delegatskega sistema, torej naslanjanje na manjše proizvodne in samoupravne enote, v katerih je možno samoupravljanje in v katerih se zato tudi lahko oblikujejo in izražajo kolektivni interesi njenih članov. Ekonomska podlaga zbora združenega dela bo ob sprejetih ustavnih spremembah postala negotova, spremenljiva in težko med seboj primerljiva, predvsem zaradi različne samoupravne organiziranosti.

V novem volilnem sistemu torej lahko upravičeno pričakujemo bistveno zmanjšanje pomena in vloge delegacije – kljub temu da njeno mesto v ustavni ureditvi samo po sebi ni doživelo večjih sprememb. Karkoli že lahko očitamo delegatskemu sistemu, je treba vendarle priznati, da je bolj kot drugi sodobni sistemi osamosvojil člane skupščin od političnih organizacij (ali vsaj ponujal tako možnost). Sistem neposrednih volitev pa po svoji notranji logiki vodi k povečani vlogi političnih organizacij, najsi bo to v nestrankskem ali pa v strankskem sistemu – ne glede na to, ali bi bil eno- ali večstrankski.

V posebnih jugoslovanskih razmerah to pomeni najmanj bistveno spremembo ustavno začrtane vloge družbenopolitičnih organizacij – bodisi v eni bodisi v drugi smeri. To pa pomeni izgubo doslej že (bolj ali manj) uspešno vzpostavljenega predstavništva konkretnih interesov iz različnih področij družbenega dela in življenja v skupščinah. Gotovo je dosedanji razvoj pokazal, da takšno predstavništvo ne zadovoljuje v celoti potreb po zahtevnem skupščinskem odločanju v vse bolj zapletenem sodobnem življenju. Toda njegova ohranitev v bistvenih dosedanjih črtah ob preveritvi njegove vloge in pomena v skupščini bi bila nedvomno zelo pomemben način predstavljanja splošnih družbenih interesov v skupščini. Očitno je, da sodobna družba ne more brez tega. Zato bi najbrž njenim zahtevam najbolje zadostili s tem, da bi v skupščinah dopustili oziroma zagotovili institucionalizirano izražanje konkretnih in splošnih družbenih interesov.¹⁰ Naravi splošnega predstavljanja gotovo bolj ustrezajo neposredne volitve, s katerimi pa na drugi strani gotovo ni mogoče zagotoviti prenašanja konkretnih interesov v skupščine – tem bi najbrž še naprej bolj ustrezal sistem delegiranja delegatov v skupščine na različnih ravneh.

¹⁰ Prim.: D. Zajc, Samoupravni pluralizem potrebuje političnega brata dvojčka, Delo, 10. december 1988.

Združeno delo v skupščinah po ustavnih spremembah

Izhodišča po ustavi 1974

Delegatski skupščinski sistem po ustavni ureditvi iz leta 1974 izhaja iz človeka samoupravjalca in njegovih konkretnih interesov v samoupravnih asociacijah združenega dela in v drugih samoupravnih asociacijah. Za realizacijo tega izhodišča je bila sprejeta ustavna rešitev, da delegati za zbere skupščin družbenopolitičnih skupnosti izhajajo iz delegacij. Delegacija kot stalna delovna oblika naj bi zagotavljala, da se delegat ne bi spremenil v profesionalnega političnega predstavnika, ki bi zgubil stik s svojo samoupravno bazo. S tem, ko delegate v zbere skupščin družbenopolitičnih skupnosti ne volijo neposredno delovni ljudje in občani, je prenesena neposredna delovna odgovornost za izražanje avtentičnih interesov delovnih ljudi na delegacije.

Ustava iz leta 1974 uveljavlja koncept delegacije kot neposredne družbene osnove za delo delegatov v zboru. Zamiselnost delegacije je implicirala predpostavko, da če bi delovni ljudje in občani neposredno izvolili delegata v zboru, bi bila vsa povezava prepuščena samemu delegatu in pa družbenopolitičnim organizacijam. Tako pa je samoupravna delegacija stalna delovna osnova za delo delegatov v zboru, družbenopolitični faktor pa se v to delo vključuje ne kot edini faktor, ki bi nujno imel močne elemente političnega monopola, ampak kot notranji sestavni del samoupravnega preudarjanja, dela in odločanja. Koncept delegacije izraža idejo, da se interesi izražajo na podlagi skupnosti in v skupnosti samoupravno organiziranega človeka kot nosilca interesa in ne posameznika kot osnovnega nosilca interesa. Neposredna izvolitev delegacije, ki nato kot kolektiviteta pošlje delegata v zbor skupščine, je bistvena značilnost delegatskega sistema po ustavi iz leta 1974.

Osnova za delo delegacij in delegatov v zboru so po ustavi (prvi odstavek 137. člena in prvi odstavek 141. člena) že integrirani interesi članov teh skupnosti. V navedenih določbah je govora o interesih in smernicah samoupravnih organizacij in skupnosti. Na podlagi teh interesov in smernic določa delegacija temeljna stališča za delo delegata v skupščini.

Spremembe po ustavnih amandmajih

Ustavni amandmaji prinašajo bistvene spremembe v nekatere temeljne opredelitve družbenoekonomskih odnosov in družbenoekonomskega sistema. Živo delo delavcev ni več edina podlaga za upravljanje in prilaščanje rezultatov dela, ampak so poleg živega dela podlaga za upravljanje in prilaščanje tudi vložena sredstva. V organizaciji združenega dela, v kateri so združena sredstva tudi iz drugih organizacij združenega dela, ne upravljajo več samo delavci, ki v tej organizaciji delajo, ampak skupaj z njimi upravljajo tudi tisti, ki so sredstva vložili v to organizacijo združenega dela. Delegat iz te organizacije združenega dela torej že ne predstavlja več celotne upravljalke strukture, ampak samo delavce iz te organizacije na podlagi njihovega tekočega dela, pa tudi vloženi sredstev, na katerih imajo ti upravljalno pravico. Tako se postavlja vprašanje odnosa delegacije in delegata do interesov in smernic svoje samoupravne organizacije.

Po prvem odstavku 137. člena ustave SFRJ, ki ostaja v veljavi, saj je celoten člen samo dopolnjen z amandmajem XXVI/3, določa delegacija temeljna stališča za delo delegatov v skupščini in za njihovo sodelovanje pri odločanju, izhajajoč iz interesov in smernic temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti in splošne družbene interese in potrebe. Ker delegacijo še naprej volijo delavci v delovni organizaciji, so interesi te organizacije lahko identični z interesi delavcev v njej, če ni v tej delovni organizaciji vloženi sredstev od drugod. Če so pa sredstva vložena od drugod, potem nikakor ni nujno, da so interesi delovne organizacije identični z interesi delavcev v njej. Še konkretnije: interesi organizacije se oblikujejo glede na vložena sredstva v njo. Če je dosežena skladnost med interesi delavcev v delovni organizaciji z interesi organizacije kot take, potem bo pač delegat brez težav zastopal te interese, odpirajo se pa drugi problemi. Navedena ustavna določba namreč zahteva, da se upošteva tudi interese drugih samoupravnih organizacij in skupnosti. Ustavni amandmaji skušajo prispevati k uveljavitvi tržne ekonomije, kar seveda zasluži vso podporo. Vprašanje pa je, kakšna sprememba nastaja v odnosu med delovnimi organizacijami na področju gospodarstva, če so v odnosih medsebojne konkurence na trgu. Dosedanji ustavni koncept je računal na to, da se v sodelovanju delegacij samoupravnih organizacij in skupnosti sporazumno oblikujejo skupne rešitve o vprašanih iz pristojnosti skupščine (tretji odstavek 137. člena ustave SFRJ). Sporazumno oblikovanje skupnih rešitev med tržnimi konkurenti gre kajpada lahko na škodo drugih gospodarskih subjektov na enotnem jugoslovanskem trgu, na škodo potrošnikov in lahko pomeni uveljavljanje parcialnih interesov na škodo družbenih interesov.

Upoštevatelj, da je dosedanja ustavna ureditev izhajala iz tega, da delavec v temeljni organizaciji združenega dela uresničuje svoj temeljni samoupravni družbenoekonomski položaj, tam sprejema vse odločitve o ustvarjenem dohodku in na tej podlagi v sistemu samoupravnega in družbenega planiranja in samoupravnega sporazumevanja ter družbenega dogovarjanja nasploh uveljavlja svoj dominantni položaj v političnem sistemu. Na podlagi ekonomske oblasti, ki zagotavlja delavcu odločilno vlogo v združenem delu, naj bi imel tudi politično oblast. Po ustavnih amandmajih pa temeljna organizacija združenega dela sploh ni več obligatorna temeljna samoupravna asociacija, v kateri delavec uresničuje svoj temeljni samoupravni družbenoekonomski položaj, ampak je le še fakultativna, če se delavci tako odločijo, pa še v tej svoji fakultativnosti je izenačena z alternativno drugo obliko organiziranja delavcev. To je seveda povsem v skladu z ustavno opredelitvijo delovne organizacije. Tudi če se delavci odločijo, da organizirajo temeljno organizacijo združenega dela, ta organizacija nima več odločilnega položaja v družbenoekonomskem sistemu, pač pa je samo izvedeni in podrejeni del delovne organizacije. Nič več ne velja ustavna določba, da delavski svet delovne organizacije sprejema sklepe, ki se nanašajo na uresničevanje neodtujljivih pravic delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela v soglasju z vsako od teh organizacij (dosedanja določba drugega odstavka 100. člena). Prav tako ne velja več določba, da statut delovne organizacije sprejmejo delavci z večino glasov vseh delavcev v vsaki od temeljnih organizacij (tretji odstavek 106. člena). Z ustavnimi amandmaji je povsem jasno opredeljeno, da je delovna organizacija samostojna samoupravna organizacija ter ekonomska in poslovna celota, v kateri so delavci povezani s skupnimi interesi pri delu z družbenimi sredstvi. Delovna organizacija na področju gospodarskih dejavnosti je temeljni subjekt tržnega poslovanja, delovna organizacija je nosilka vseh pravic in obveznosti v pravnem prometu glede vseh sredstev, s katerimi razpolaga in jih uporablja (XI). V ustavnih amandmajih je sicer še

vedno ohranjen pojem *temeljne* samoupravne organizacije in skupnosti, vendar je v obrazložitvi jasno navedeno, da je to samo zaradi možnosti, da je še vedno ustanovljena temeljna organizacija združenega dela, ki pa je, kot smo že opozorili, v povsem drugačnem ustavno-pravnem statusu.

Sicer pa posebej oblikovana delegacija v delovni organizaciji po ustavi sploh ni obvezna, ker lahko delovni ljudje s statutom določijo, da opravlja funkcijo delegacije delavski svet. Tu lahko nastanejo različne situacije. Če v delovni organizaciji ni združenih sredstev drugih delovnih organizacij, potem bodo pač temeljna stališča, ki jih bo oblikoval delavski svet za delo delegata iz te delovne organizacije, pomenila tako ali drugačno sintezo interesov delavcev in njihove delovne organizacije. Ker morajo delegati v delavskem svetu delati po smernicah delavcev, ki so jih izvolili in so jim odgovorni za svoje delo (četrti odstavek 3. točke XXIV. amandmaja), je pri odločitvah delavskega sveta, vključno s temeljnimi stališči za delo delegata torej zagotovljena dominacija interesov delavcev znotraj te delovne organizacije. Če so pa v delovni organizaciji združena sredstva drugih delovnih organizacij, potem interesi take delovne organizacije niso več nujno istovetni z interesi delavcev, ki v tej organizaciji delajo. Če bo oblikovan poseben skupni organ upravljanja za zadeve skupnega pomena (šesti odstavek 2. točke XXIV. amandmaja), potem delavski svet take delovne organizacije sploh ne bo samostojno in končno oblikoval interesov te delovne organizacije. Če bi pa delavski svet opravljal tudi funkcije skupnega organa upravljanja vlagateljev sredstev, potem morajo biti v njegovih temeljnih stališčih za delo delegata upoštevani že interesi vlagateljev sredstev. Če pa pri vsem tem upoštevamo še z amandmajem nespremenjeno ustavno določbo, da mora delegacija (ali pa tisti, ki opravlja njeno funkcijo) poleg interesov svoje organizacije upoštevati še interese drugih organizacij, potem bi iz mnogih možnih vprašanj na prvo mesto postavil vprašanje, na kakšen način naj delegacija upošteva interese drugih gospodarskih subjektov, ki nastopajo na trgu. Če bo v delovni organizaciji uspelo napraviti sintezo interesov delavcev, ki so izvolili delegata, in interesov delovne organizacije kot celote, potem bo v zboru združenega dela nastopil delegat z interesom, ki bo delavski in podjetniški hkrati. Če imajo delavci v delovni organizaciji lastnega delegata, kar pride praktično v poštev pri zboru združenega dela občinske skupščine, potem bi relativno lažje prišlo do stališča za delo delegata v skupščini. Integriran interes podjetja in delavcev v njem bi moral biti zaželen. Vprašanje pa je, kako doseči in kaj pomeni po svoji vsebini integriran interes več podjetij in delavcev v njih v odnosu do skupnega delegata in do splošnega družbenega interesa. Pri skupnem delegatu amandma (XXV/3) celo predvideva konferenco delegacije ali drugo obliko povezovanja delegacij zaradi oblikovanja skupnega stališča za delo in odločanje delegata v skupščini. Po še vedno nespremenjeni ustavni določbi (prvi odstavek 141. člena) je delegat dolžan ravnati v skladu s smernicami svojih samoupravnih organizacij in skupnosti in s temeljnimi stališči delegacij, kakor tudi v skladu s skupnimi in splošnimi družbenimi interesi in potrebami, vendar je samostojen pri opredeljevanju in glasovanju v skupščini. Pri delu in odločanju v skupščini bo delegat vsekakor moral napraviti svojevrstno sintezo med interesi dela in kapitala v razmerah, ko naj bi se tako uspešnost delavcev kot gospodarskih subjektov preizkušala na trgu.

Z vidika sistema se postavlja vprašanje, kako se bo konstituiral in deloval zbor združenega dela, posebej še v republiški skupščini. Ustavni koncept zbora združenega dela očitno ne predvideva, da bi bil to zbor tržnih konkurentov, če pustimo ob strani celotno sfero svobodne menjave dela. Kolikor bolj bo v sistemu in praksi priznано delovanje tržne ekonomije, toliko bolj bo postajal vprašljiv dosedanji

ustavni koncept združenega dela, ki temelji na izločitvi konkurence med delavci, pa tudi med gospodarskimi subjekti v dosedanem ustavnem opredeljevanju družbene lastnine, samoupravnega in družbenega planiranja, samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja. S tem pa se povezuje kajpada tudi artikulacija političnih interesov in oblikovanje politične sinteze, do katere naj bi po veljavni ustavni ureditvi prihajalo v nestranskem sistemu.

Očitno smo pred novimi družbenimi izzivi, na katere bo po vsej verjetnosti lahko dala odgovor šele nova ustava. Praksa pa kaže, da z vsemi odgovori šele na novo ustavo ne bo mogoče čakati.

IGOR KAUCIČ

Aktualna vprašanja volitev predsedstva SR Slovenije

Volitve predsednika in članov predsedstva SR Slovenije pomembno posegajo v položaj tega organa in vplivajo na razmerja v skupščinskem sistemu, posebno na razmerja med predsedstvom SR Slovenije in skupščino SR Slovenije.* Zato so vprašanja volitev (ne le predsedstva republike) prevladujoča v razpravah o spremembah ustave SR Slovenije. Predsedstvo SR Slovenije se oblikuje z volitvami predsednika in šestih članov predsedstva, preostala dva člana po položaju pa postaneta člana predsedstva v trenutku, ko sta v skladu s statutarnimi določbami Zveze komunistov Slovenije in Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije izvoljena na ustrezno predsedniško funkcijo, in ostaneta člana predsedstva, dokler opravljata to funkcijo. Predsednika in člane predsedstva SR Slovenije volijo občinske skupščine in skupščine skupnosti občin kot posebnih družbenopolitičnih skupnosti po postopku in na način, določen z zakonom.¹

Kandidate za predsednika in člane predsedstva republike določi kandidacijska konferenca SZDL Slovenije², potem ko dobi mnenje vseh občinskih kandidacijskih konferenc o možnih kandidatih. Zakon o volitvah in odpoklicu predsedstva SR Slovenije določa zaprto listo za šest kandidatov za člane predsedstva republike in za enega kandidata za predsednika predsedstva republike (6. člen). Vloga kandidacijske konference SZDL Slovenije je izredno pomembna, ker prevladujoče vpliva na izid volitev in se dejansko približuje funkciji elektorjev, čeprav delegati republiške kandidacijske konference nimajo imperativnega madnata.

O kandidatu za predsednika in člane predsedstva republike se glasuje na skupni seji vseh zborov občinske skupščine in skupščine skupnosti občin kot posebnih družbenopolitičnih skupnosti.³ Predsednik predsedstva se v skladu s spremembo

* Članek je nekoliko dopolnjen prispevek avtorja na posvetu Društva za ustavno pravo Slovenije in Marksističnega centra CK ZKS o volilnem sistemu v Ljubljani dne 21. 2. 1988.

¹ 3. odst. 383. člena ustave SR Slovenije. Zakon o volitvah in odpoklicu predsedstva SR Slovenije je bil sprejet leta 1974 in spremenjen leta 1981 in 1988 (Uradni list SRS, št. 7/1974, št. 39/1981 in št. 20/1988).

² Amandma IV k ustavi SR Slovenije, Uradni list SRS, št. 22/1981.

³ Glasuje se »za« ali »proti« celotni listi kandidatov za člane predsedstva SR Slovenije in ne o posameznih kandidatih, ki jih tudi ni mogoče črtati na kandidadni listi ali pripisati drugega kandidata.

zakona o volitvah in odpoklicu predsedstva SR Slovenije iz leta 1981 vodi na posebni glasovnici (16. člen). S tem je omogočeno, da lahko postane nekdo po dveh letih predsednik predsedstva, čeprav do takrat ni bil član tega organa. Predsednik in člani predsedstva republike so v posamezni občinski skupščini izvoljeni, če so dobili večino glasov vseh delegatov v občinski skupščini in če so dobili večino glasov vseh delegatov v dveh tretjinah občinskih skupščin skupnosti občin kot posebnih družbenopolitičnih skupnosti.⁴

Skupščina SR Slovenije ne sodeluje v postopku izvolitve in nanj tudi ne more vplivati. Republiška skupščina le razglasi izvolitev in objavi sestavo predsedstva republike, člani predsedstva pa dajo po izvolitvi slovesno izjavo na skupni seji vseh zborov skupščine SR Slovenije, s čimer se predsedstvo konstituira.⁵

Način volitev predsedstva SR Slovenije se razlikuje od volitev predsedstev vseh drugih republik oz. pokrajin, katerih člane voli republiška oz. pokrajinska skupščina. Za volitve predsednika predsedstva pa uvajajo ustavni amandmaji k republiškim in pokrajinskim ustavam iz leta 1981 dva sistema. Po prevladujočem sistemu, ki je uveljavljen v SR BiH, SR Črni gori, SR Makedoniji, SR Srbiji, SAP Vojvodini in SAP Kosovu, voli predsednika predsedstva – v Srbiji tudi podpredsednika predsedstva – predsedstvo izmed svojih članov. Amandma k ustavi SR Makedonije ob tem določa, da se predsednik predsedstva voli na predlog SZDL Makedonije. Po drugem sistemu pa predsednika predsedstva ne voli predsedstvo iz vrst svojih članov, temveč ga v SR Hrvatski izvoli skupščina iz vrst članov predsedstva,⁶ v SR Sloveniji pa občinske skupščine in skupščine skupnosti občin. Način, da se predsednik predsedstva republike oz. avtonomne pokrajine ne voli posebej v skupščini, temveč ga voli predsedstvo iz svojih vrst, ga bolj izenačuje z drugimi člani predsedstva, tak način volitev pa je tudi skladnejši z načelom kolektivnega dela in odgovornosti. Predsednik predsedstva je v tako oblikovanem kolektivnem telesu le primus inter pares.

Način volitev predsedstva SR Slovenije, ki je še najbolj podoben načinu volitev članov predsedstva SFRJ, poudarja njegov samostojni položaj nasproti skupščini SR Slovenije. Razlogi za tak način volitev so v nekoliko drugačnem oblikovanju, pristojnostih in postopku sprejemanja odločitev v zborih skupščine SR Slovenije v primerjavi z drugimi republiškimi in pokrajinskima skupščinama. Delegati zbora občin in zbora združenega dela skupščine SR Slovenije so nestalni, pristojnosti družbenopolitičnega zbora so bolj omejene, postopek sprejemanja odločitev v zborih pa zahtevnejši, zaradi česar se lahko pojavijo zastoji in blokade pri sprejemanju skupščinskih odločitev. Predsedstvo republike je v teh primerih obrambni mehanizem in omogoča učinkovitejše delovanje skupščine SR Slovenije.

Način volitev in odpoklic predsedstva SR Slovenije poudarja njegov samostojni položaj in krepi njegovo vlogo »šefa države in samostojnega organa republike«.⁷ To, da ima predsedstvo SR Slovenije samostojen izvor v občinskih skupščinah, je element njegove osamosvojitve v odnosu do skupščine SR Slovenije.⁸ Pri ureditvi načina izvolitve in odpoklica predsedstva SR Slovenije je prevladovala težnja obli-

⁴ 22. in 26. člen zakona o volitvah in odpoklicu predsedstva SR Slovenije.

⁵ 1. in 2. odst. 384. člena ustave SR Slovenije.

⁶ Tak način volitev predsednika predsedstva (podoben je načinu volitev predsednika konfederacije v Švici, ki ga vsako leto voli skupščina izmed članov zveznega sveta) so do ustavnih dopolnil leta 1981 poznale tudi ustave SR BiH, SR Črne gore in SR Makedonije. Ustavna dopolnila k ustavi SR Slovenije iz leta 1981 niso spreminjale določb o načinu volitev predsednika in članov predsedstva republike.

⁷ M. Strobl, I. Kristan, C. Ribičič: Ustavno pravo SFRJ, ČZ Uradni list SRS, Ljubljana 1986, str. 369.

⁸ Z neposrednimi volitvami članov republiške skupščine, ki jih uvaja amandma XXVI k ustavi SFRJ, bo ta element še bolj poudarjen, ker člani skupščine SR Slovenije ne bodo izhajali iz občinskih skupščin kot zdaj.

kovati samostojen in vpliven organ republike.⁹ Samostojen položaj tega organa v republiki je skladen z naravo njegovih funkcij, predvsem funkcij politične pobude in usklajevanja v političnem sistemu, ki jih uresničuje kot moderatorski in mediativni organ. Čeprav je način volitev predsedstva vprašljiv z vidika sistema skupščinske vladavine, je pri njegovi ureditvi prevladovala težnja po oblikovanju samostojnega organa, ki naj prispeva k večji stabilnosti in integraciji političnega sistema. Slabost te ureditve pa je lahko v tem, da član predsedstva ne more biti odgovoren le eni ali več občinskim skupščinam, temveč vsem, prav tako ga lahko le vse skupaj odpokličejo, kar krepi njegov položaj.¹⁰

Predsednik predsedstva SR Slovenije ima širše pristojnosti in nekoliko samostojnejši položaj v predsedstvu kot drugi predsedniki predsedstev republik oz. pokrajin. Iz obsega in narave njegovih pravic in dolžnosti izhaja, da je več kot samo primus inter pares. V tem lahko najdemo utemeljitev, da se predsednik predsedstva SR Slovenije voli posebej, čeprav to ni povsem v skladu z načelom kolektivnega dela in odgovornosti članov predsedstva republike. Predlog, da se voli za štiri leta brez možnosti za ponovno izvolitev,¹¹ v mnogočem poenostavlja volilne postopke in izenačuje mandatno dobo z mandatno dobo delegatov skupščin in članov predsedstva.

Način volitev predsednika predsedstva je bil posebno aktualen v razpravah ob ustavnih spremembah leta 1981. Takrat so prevladoval predvsem tri možne rešitve: volitve v zborih občinskih skupščin, v zborih republiške skupščine in v predsedstvu republike. Prva rešitev je najmanj spreminjala veljavno ureditev, prednost druge pa je bila v tem, da je racionalnejša in omogoča vsakoletno obveščanje skupščine SR Slovenije (če bi bil predsednik predsedstva voljen za leto dni). Na drugi strani pa bi ta rešitev poudarila določeno »odvisnost«¹² predsedstva od republiške skupščine. Tretja rešitev je še najbolj v skladu s težnjami po kolektivnem delu in odgovornosti.¹²

V zvezi z volitvami predsednika in članov predsedstva se ob veljavni ureditvi ponujajo tudi drugi možni načini volitev. Glede na to, ali gre za delno ali popolno spremembo veljavnega načina volitev predsedstva, jih lahko združimo v dve skupini.

Prvo skupino sestavljajo predlogi, ki ohranjajo način volitev članov predsedstva (v občinskih skupščinah in skupščinah skupnosti občin), ne pa tudi predsednika predsedstva. Po enem izmed predlogov bi ga volila skupščina SR Slovenije izmed izvoljenih članov predsedstva, po drugem pa predsedstvo iz vrst svojih članov.

Volitve predsednika predsedstva v skupščini SR Slovenije, ki jih predlaga tudi delovna skupina RK SZDL Slovenije za pripravo predlogov sprememb in dopolnitev v volilnem sistemu,¹³ bi omogočile na eni strani vpliv skupščine SR Slovenije na kadrovsko sestavo predsedstva in na uveljavljanje odgovornosti ne samo predsednika, temveč posredno tudi celotnega predsedstva republike, na drugi strani pa ne bi jemala predsedniku predsedstva samostojnejšega položaja v predsedstvu, ohr-

⁹ Pojasnila C. Ribičiča k spremembi Zakona o volitvah in odpoklicu predsedstva SR Slovenije leta 1981, ČZ Uradni list SRS, Ljubljana 1985, str. 79.

¹⁰ C. Ribičič, Z. Tomac: Ustavne spremembe, Cankarjeva založba, Ljubljana 1987, str. 119.

¹¹ 23. točka predloga, da se začne postopek za spremembo ustave SR Slovenije, Poročevalec skupščine SRS, št. 22/1987.

¹² C. Ribičič: Uresničevanje kolektivnega dela in odgovornosti ter ustavne spremembe, Pravniki, št. 10–12/1979, str. 308 in 309.

¹³ Gradivo za razpravo o dograjevanju volilnega sistema, Dnevnik z dne 26. 8. 1987 (priloga), str. 27.

nila bi se potrebna samostojnost predsedstva pri uresničevanju njegovih funkcij in ne bi pomembneje posegla v ustavni položaj predsedstva kot celote.¹⁴ Med prednosti tega načina štejemo tudi, da ne posega v način izvolitve članov predsedstva niti v njegovo sestavo in v ustavne določbe o funkcijah predsednika predsedstva. Volitve predsednika predsedstva v skupščini SR Slovenije so primerne tudi zato, ker bi lahko skupščina vsaki dve leti (oz. štiri leta) poglobljeno obravnavala pobude, stališča in predloge predsedstva o vprašanih s področja ljudske obrambe, varstva z ustavo določenega reda, mednarodnih odnosov in druga temeljna vprašanja iz pristojnosti skupščine.¹⁵

Pomanjkljivost take rešitve je v še večji krepitvi in poudarjanju položaja predsednika predsedstva nasproti drugim članom predsedstva, kar ni povsem v skladu z načelom kolektivnega dela in odgovornosti predsedstva. Predlagani način volitev predsednika bi pomenil tudi nekonsistentnost ureditve v predsedstvu in povzročil diferenciacijo odgovornosti predsednika in članov predsedstva. Glede na dvostopenjski način volitev bi bil predsednik za svoje delo individualno odgovoren predvsem skupščini SR Slovenije, člani predsedstva pa ne. Tako bi bila odgovornost predsedstva razpršena in ločena, položaj predsednika predsedstva pa bi bil objektivno bližji položaju individualnega predsednika republike kot pa predsedniku kolektivnega organa. Tak način volitev ne rešuje vprašanja celovite skladnosti položaja predsedstva s sistemom skupščinske vladavine, temveč še bolj zapleta mehanizem volitev in sistem odgovornosti predsednika, članov in predsedstva republike v celoti.

Tudi volitve predsednika izmed voljenih članov predsedstva v samem predsedstvu SR Slovenije imajo določene prednosti in pomanjkljivosti. Prednost je, da ohranja potrebno samostojnost predsedstva republike za uresničevanje njegovih funkcij nasproti republiški skupščini in da je bolj skladen z načelom kolektivnega dela in odgovornosti. Pomanjkljivost pa je lahko v omejevanju samostojnejšega položaja predsednika v predsedstvu, ki bi s tem dobil le funkcijo predsedujočega. Seveda pa tudi ta način volitev predsednika ne spreminja tistih ugotovitev o položaju predsedstva, ki pomenijo delen odstop od sistema skupščinske vladavine, oz. je s tega vidika celo manj ustrezen kot volitve predsednika v skupščini SR Slovenije.

V drugo skupino uvrščamo predloge, ki posegajo v veljavni način volitev celotnega predsedstva. Med njimi so predvsem volitve predsedstva v skupščini SR Slovenije in neposredne volitve.

Volitve predsednika in članov predsedstva v zborih skupščine SR Slovenije ali volitve članov v skupščini, predsednika predsedstva pa v predsedstvu samem so najbolj skladne s sistemom skupščinske vladavine in načelom kolektivnega dela in odgovornosti. Razen tega ni mogoče vnaprej ali brez temeljite analize prakse pristati na to, da bi tak način nujno pomenil spreminjanje samostojnega položaja predsedstva in preprečeval uresničevanje nekaterih njegovih pristojnosti ter vlogo dejavnika politične stabilnosti. V strokovni literaturi, ki obravnava položaj predsedstva republike oz. pokrajine (ki ga voli republiška oz. pokrajinska skupščina, predsednika pa predsedstvo iz vrst svojih članov), ni najti mnenj, ocen in ugotovitev, da je tak način volitev predsedstva ovira za relativno samostojen položaj predsedstva ali tako stopnjo odvisnosti od skupščine, ki bi omejevala predsedstvo

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Prim. C. Ribičič: Ustavni vidiki uresničevanja kolektivnega dela in odgovornosti, Zveza delavskih univerz Slovenije in DDU Univerzum, Ljubljana 1980, str. 90 in 91.

pri uresničevanju njegovih ustavnih funkcij. Nasprotno, več je avtorjev, ki ugotavljajo preveliko samostojnost predsedstva, prevelik vpliv na pripravlanje in sprejemanje odločitev v skupščini ipd. Prednost takega načina volitev je tudi v vzpostavitvi ustreznega sistema individualne in kolektivne odgovornosti predsednika, članov predsedstva in predsedstva v celoti. Predsedstvo bi za svoje delo odgovarjalo republiški skupščini, ki bi lahko njegovo odgovornost tudi uveljavljala, kar bo z neposrednimi volitvami članov republiške skupščine dobilo še dodatno veljavo.

Volitve in odgovornost predsedstva skupščini SR Slovenije same po sebi še ne pomenijo nujno tudi popolne odvisnosti in manjše učinkovitosti predsedstva. Razen dosedanjih izkušenj delovanja predsedstev republik oz. pokrajin, ki to potrjujejo, je mogoče za tako hipotezo najti potrditev tudi v položaju predsednika republike, ki – kljub temu, da ga je volila zvezna skupščina, da je bil njej tudi odgovoren in je razpolagal s širokimi pristojnostmi šefa države – ni izgubil položaja samostojnega in učinkovitega organa federacije. Volitve predsedstva v republiški skupščini ne bi nujno pomenile tudi omejevanje možnosti predsedstva, da prispeva k odpravi zastojev in blokad, do katerih lahko pride v skupščinskem sistemu. Njegov samostojnejši položaj namreč ni odvisen le od načina volitev, temveč tudi od njegovih pristojnosti, ki lahko ob takem načinu volitev ostanejo nespremenjene.

Neposredne volitve predsednika in članov predsedstva republike bi močno poudarile elemente predsedniškega sistema, kar bi bilo v nasprotju s premisami skupščinskega sistema. S tem bi še bolj osamosvojili položaj predsedstva SR Slovenije nasproti skupščini SR Slovenije in njenemu izvršnemu svetu. Vprašanje uvedbe neposrednih volitev, ne le predsedstva republike, temveč tudi sicer v skupščinskem sistemu, ima več razsežnosti.

Prva se kaže v potrebi po konsistentnosti volilnega sistema. Uvajanje neposrednih volitev le za posamezne organe oblasti bi pomenilo poudarjanje njihove vloge in položaja v skupščinskem sistemu nasproti drugim organom, ki so voljeni na posreden oz. delegatski način. Pri predsedstvu republike bi to pomenilo okrepitev in večjo osamosvojitve tega organa tako nasproti republiški skupščini kot tudi nasproti njenemu izvršnemu svetu.

Druga razsežnost bi poudarila njegov položaj in vlogo v organizaciji organov oblasti, čeprav ta ne izhaja niti iz obsega niti narave njegovih funkcij kot tudi ne iz njegovega splošnega položaja in vloge v skupščinskem sistemu.¹⁶

Tretja razsežnost se nanaša na odgovornost tega organa, ki bi bil neposredno voljen. Same neposredne volitve tudi ne pomenijo več možnosti za uveljavljanje politične odgovornosti izvoljenih funkcionarjev oz., če analiziramo uveljavljanje te odgovornosti v parlamentarnih in predsedniških sistemih, prej nasprotno, kar še posebno velja za šefa države. Glede na svoj položaj v teh sistemih je politično neodgovoren, zato bi bilo s tega vidika praktično vseeno, kako ga volijo. Pa vendar velika večina držav parlamentarnega sistema (vse v Evropi, razen Francije) posredno voli šefa države.¹⁷

¹⁶ Na to opozarja tudi B. Markič ob ocenjevanju neposrednih volitev predsednika republike, predlaganega v Gradivu za Slovensko ustavo: »Vsaka politična institucija v nekem sistemu je v določeni politični 'arhitektoniki' z drugimi institucijami in spremenjen način 'rekrutiranja' predsednika ali pa predsednika predsedstva, bi dajal večjo moč njegovi reprezentativnosti... »Skratka, ali se potem institucija predsednika republike ne bi oblikovala kot neki dejavnik povsem novega ravnotežja v dialektiki z drugimi vejami oblasti.« Kakšno ustavo potrebujemo – razprava v Sekciji MC CK ZKS za politični sistem, Komunist, Ljubljana 1988, str. 45.

¹⁷ Podobno ugotavlja tudi delovna skupina RK SZDL Slovenije za pripravo predlogov sprememb in dopolnitev v volilnem sistemu: »Taka ureditev (neposredne volitve predsedstva SR Slovenije – op. I. K.) bi pomenila kršitev načela enotnosti oblasti in vnašanje načela delitve oblasti na način, značilen v predsedniških sistemih. Nosilci izvršnih funkcij so v moderni državi že tako premočni in jih skupščine povsod po svetu oz. parlamenti le težko kontrolirajo in obvladujejo – če

Četrta razsežnost neposrednih volitev se kaže v pristojnostih predsedstva republike. Njegov okrepljen in samostojen položaj bi ob ohranitvi sistema skupščinske vladavine nujno predpostavljala zoženje njegovih pristojnosti, posebej zato, ker ne bi bila vzpostavljena ustrezna politična odgovornost skupščine SR Slovenije. To velja predvsem za tiste funkcije, ki vzpostavljajo določeno ravnotežje predsedstva republike z republiško skupščino, oz. funkcije, s katerimi prevzema predsedstvo izključno politično pobudo do skupščine.

Peta razsežnost je najpogosteje omenjeni argument, da bi uvedba neposrednih volitev v naš ustavni sistem odprla možnosti za prevladujoči vpliv delovnih ljudi in občanov na izbor nosilcev pomembnih družbenih funkcij. Za našo politično prakso nedvomno tehten argument ima pri vprašanju volitev predsedstva republike nekoliko drugačen smisel in pomen kot neposredne volitve delegatov. Predsednik in člani predsedstva republike niso delegati in se ne volijo iz sestave temeljnih delegacij, temveč so od določene kandidacijske faze naprej evidentirani in kandidirani poimensko. Razen tega se bo z neposrednimi volitvami članov občinskih skupščin in skupščine SR Slovenije zmanjšal ali celo odpravil pogosti očitki o nelegitimnosti oblasti in nosilcev političnih funkcij, ki jih volijo skupščine.

In nenazadnje, predsedstvo republike je kolektivni šef države, ki naj v skladu z načelom kolektivnega dela in odgovornosti deluje kot enoten in homogen organ. Neposredne volitve kolektivnega organa bi povzročile velike volilno tehnične težave in zapletle postopek, ker bi ob odprti kandidatni listi, ki jo predpisuje 7. točka amandmaja XXVI k ustavi SFRJ, zahtevale večkrožno glasovanje ali ponavljanje neposrednih splošnih volitev, dokler ne bi sedem članov predsedstva dobilo potrebno večino.¹⁸ Ob tem je treba pripomniti, da način dela in položaj predsedstva republike zahtevata celotno sestavo. Njegovo delo bi bilo izredno oteženo, če bi bilo treba za posamezne člane, ki niso bili izvoljeni, razpisovati ponovne volitve. V sodobni ustavni in politični teoriji in praksi ne poznamo primerov, ko bi ne le kolektivnega šefa države, temveč sicer kolektivne organe državne oblasti volili na neposrednih in splošnih volitvah.

Neposrednih volitev predsedstva republike zato ni mogoče utemeljevati oz. zavrniti z istimi razlogi kot za druge nosilce funkcij v republiki. Vprašanje je treba torej reševati s širšo demokratizacijo postopka evidentiranja in kandidiranja in ne z neposrednimi volitvami, ki bi položaj predsedstva republike še bolj okrepile. Možni so seveda tudi drugi, kombinirani načini neposrednih volitev in volitev v republiški skupščini, kot npr. neposredne volitve članov predsedstva in volitve predsednika predsedstva v republiški skupščini ali volitve predsednika predsedstva v predsedstvu ipd., ki pa vsebujejo ob ohranitvi veljavnih pristojnosti predsedstva pomembne elemente osamosvajanja in poudarjanja pomena in vloge tega organa nasproti skupščini SR Slovenije.¹⁹

Z volitvami je neposredno povezano tudi vprašanje kandidatnih list za predsednika in člane predsedstva. Zaprta kandidatna lista, ki jo določa 6. člen zakona

imajo pri tem mandat še direktno od ljudstva, ne od skupščine kot ljudskega predstavništva, pa še toliko težje in manj uspešno.« Gradivo za razpravo o dograjevanju volilnega sistema, str. 19.

¹⁸ To bi bilo posebej aktualno, če bo sprejet predlog delovne skupine RK SZDL Slovenije za pripravo predlogov sprememb in dopolnitev v volilnem sistemu, da se pri ugotavljanju volilnega izida upošteva kot izhodišče, da so pri odprti kandidatni listi izvoljeni tisti kandidati, ki so dobili največ glasov, vendar ne manj kot tretjino glasov celotnega volilnega telesa. Gradivo za razpravo o dograjevanju volilnega sistema, str. 28.

¹⁹ V tem prispevku ne obravnavam »kombinacije« neposrednih volitev predsednika in članov predsedstva SR Slovenije in volitev teh v skupščini (SR Slovenije ali občinskih skupščinah in skupščinah skupnosti občin), torej podobno nekaterim predlogom za volitve člana predsedstva SFRJ iz SR Slovenije, ker je treba način volitve Predsedstva SR Slovenije celovito urediti z amandmaji k ustavi SR Slovenije.

o volitvah in odpoklicu predsedstva SR Slovenije, ne omogoča volitev med več kandidati, kar ne spodbuja demokratiziranje kandidacijskih in volilnih postopkov. Sistem zaprte kandidatne liste odvrta volilce od aktivnega in ustvarjalnega vključevanja v postopke in ohranja volitve na še prevladujoči politično manifestativni in plebiscitarni ravni. Uvedba odprtih kandidatnih list bi zelo demokratizirala izbor kandidatov, spodbudila zanimanje delovnih ljudi in občanov za volitve, omogočila ustrežnejšo izbiro kandidatov, čeprav ne more – podobno, kot to velja za neposredne volitve – v celoti nadomestiti kakovostnih postopkov evidentiranja in kandidiranja.²⁰ V skladu s točko amandmaja XXVI k ustavi SFRJ, ki predvideva odprto kandidatno listo, bo ustrezní amandma k ustavi SR Slovenije zahteval tudi spremembo zakona o volitvah in odpoklicu predsedstva SR Slovenije. Odprta kandidatna lista za volitve predsednika in članov predsedstva republike bo omogočila volitve izmed več kandidatov, zato bo treba znižati potrebno absolutno večino na relativno (vseh volilcev oz. vseh članov skupščine ali večino tistih, ki so volili) ali pa uvesti dvokrožno glasovanje. Volitve predsednika in članov predsedstva ali samo članov predsedstva v občinskih skupščinah in skupščinah skupnosti občin pa bodo zahtevale tudi znižanje zahtevane dvetretjinske večine občinskih skupščin in skupščin skupnosti občin.

²⁰ Gradivo za razpravo o dograjevanju volilnega sistema, str. 26.

MITJA ŽAGAR

Stanje, vloga in perspektive pravnih znanosti na Slovenskem

Sekcija Marksističnega centra CK ZK Slovenije in Zveza društev pravnikov Slovenije sta 6. decembra 1988 organizirali razpravo o stanju, vlogi in perspektivah pravne znanosti na Slovenskem. Razprava je potekala v okviru priprav na posvet o stanju in razvoju vseh družboslovnih znanosti v Sloveniji (organizator MC CK ZKS) in je razkrila številna pomembna vprašanja, ki so pristno povezana s perspektivo in razvojem prava in pravnih znanosti.

Pričujoči prispevek ni le skrajšan zapis razprav posameznih udeležencev, ampak poskuša v sintetični obliki predstaviti vsa ključna vprašanja in potek celotne razprave tako, da vsebinsko poveže misli vseh razpravljalcev o posameznem vprašanju; zato besedilo ne navaja posebej imen razpravljalcev o posameznem vprašanju; katerih misli povzema.

V razpravi za okroglo mizo so sodelovali:

dr. Anton Perenič, dr. Albin Igličar, dr. Lovro Šurm, dr. Boštjan M. Zupančič, dr. Marijan Pavčnik, dr. Gorazd Trpin, dr. Lojze Ude, dr. Šime Ivanjko, dr. Rajko Pirnat, mag. Anica Popovič, Vinko Kastelic, dr. Ljubo Bavcon, dr. Mitja Novak, mag. Nikolaj Abrahamsberg, dr. Karel Zupančič, mag. Etelka Koprivc, dr. Andrej Kirn, Pavle Car, dr. Janez Šinkovec in dr. Ciril Ribičič.

I

Razprava o stanju, vlogi in razvojnih perspektivah pravne znanosti na Slovenskem je opozorila na vrsto zanimivih in pomembnih vprašanj, ki se zastavljajo o pravu danes in v prihodnosti. Pri razpravljalcih je bilo mogoče opaziti precej podobnosti in soglasja pri opredeljevanju in presoji razmer in problemov – pa tudi pri opredeljevanju nadaljnjega razvoja in perspektiv, čeprav so razpravljali z različnih vidikov: iz (različne) »prakse« in z gledišča različnih disciplin pravnih znanosti.

Preden povzamemo razpravo in njen potek, kaže opredeliti nekaj bistvenih vprašanj, ki so se izluščila:

– vpliv ideologije in politike na pravo in pravno znanost ter vloga vrednot pri uporabi prava: gre zlasti za medsebojni odnos politike in pravne teorije in prakse ter za vpliv pravne stroke, teorije in prakse na oblikovanje naše zakonodaje; vprašanje relativne neodvisnosti prava – zlasti neodvisnosti sodišč od politike ter neodvisnost pravne teorije;

– vprašanje etike in morale pravnikov, vprašanje njihove strokovnosti in njihovega družbenega ugleda;

– vloga, položaj in kakovost pravn(išk)e izobrazbe in izobraževanja pri nas: njene možnosti in slabosti ter zlasti omejitve zaradi premajhnega (in preozkega) predznanja in znanja študentov prava, slabih materialnih možnosti ter neustreznega financiranja pravnega izobraževanja; pravno izobraževanje kot podiplomski študij;

– problemi naše zakonodajne in pravne prakse ter pomanjkanje raziskovanja in zlasti objektivnih raziskav tega področja: gre za probleme, ki so v posameznih okoljih in so zlasti povezani s prenormiranostjo ter izredno hitrim in pogosto neusklajenim spreminjanjem zakonodaje (zakonov in drugih pravnih predpisov – tudi ko gre za temeljne družbene odnose in področja);

– problemi informacijske zaprtosti, pomanjkanje raziskovalnih programov za razvoj stroke in sredstev za spremljanje razvoja v svetu; neustrezna in nezadostna sta tudi financiranje znanstvenoraziskovalnega dela na tem področju ter delež pravne znanosti v družboslovnih znanostih;

– problemi pravne informatike, ki se izražajo v slabi tehnično-tehnološki opremljenosti izobraževalnih, raziskovalnih in pravosodnih institucij ter v dejstvu, da ni centralne banke podatkov;

– vprašanje upravne znanosti kot posebne, interdisciplinarne znanosti, ki sega na področja pravne, sociološke, politološke in organizacijske znanosti; pri tem je pravni vidik le en – sicer izjemno pomemben – del, ki se tudi pri nas postopoma oblikuje v samostojno znanost.

V razpravi sta bila nekoliko manj obravnavana povezanost pravne znanosti z drugimi družboslovnimi znanostmi ter njihov medsebojni odnos, pogosto pa se izraža tudi potreba po celovitem in interdisciplinarnem raziskovanju prava.

Sama razprava pa mora pomeniti le enega od prvih začetkov širše razprave o perspektivah prava – zlasti pravne znanosti in izobraževanja, ki mora kot kontinuiran proces potekati v vseh institucijah, ki se ukvarjajo s pravnim izobraževanjem, znanstvenoraziskovalnim delom in uporabo prava (pravosodje in upravni organi).

II

1. Pravna stroka je bila pri nas pod dvojnimi udarom: na eni strani je na pravo – pa tudi na pravno znanost – vplival odnos politike do njega in je bil pod neprestanimi pritiski (dnevne) politike, po drugi strani pa so pravo in pravno znanost neprestano kritizirale druge družboslovne znanosti – zlasti sociologija in ekonomija, ki sta kritizirali normativno institucionalni del stvarnosti. Kljub razmeram je pravni stroki (zlasti pravni teoriji) vseeno uspelo ohraniti del samostojnosti.

Vzrok za takšen položaj pravne znanosti je na eni strani sama narava predmeta, ki ga obravnava. Pozitivno pravo, na katero so tako ali drugače vezane vse pravne discipline, je tesno povezano s politiko, ki ključno vpliva na njegovo oblikovanje. Na drugi strani pa sta bila tudi pravo in pravna znanost znotraj njega obremenjena z domnevno inovativnostjo našega sistema: posledica tega je tudi, da je pravna znanost premalo spremljala razvoj pravne znanosti po svetu ter zato ni oblikovala kritičnega odnosa do sočasne pravne znanosti v svetu in tujih pravnih sistemov.

To je vplivalo tudi na teorijo prava – kot temelj pravne znanosti. V sodobni (pravni) državi so vsa osrednja družbena razmerja pravno urejena, vprašanje normiranja teh razmerij pa je eno ključnih družbenih vprašanj v današnji »pravni civilizaciji«. Pravna teorija pa poskuša ugotoviti, kako je ta razmerja mogoče pravno urediti, iz katerih elementov je treba izhajati in katere elemente je treba upoštevati.

2. Pri presoji družbene vloge prava smo pri nas pogosto – pod vplivom trenutnih razmer – nihali iz ene skrajnosti v drugo: od popolnega zanikanja pomena prava do njegovega povečevanja in absolutiziranja. V razvoju pravne stroke po drugi svetovni vojni bi lahko opredelili tri razvojna obdobja:

a) obdobje pravnega »nihilizma« v prvem povojnem obdobju, ko se je pri nas pozabljalo na pomen prava pri normiranju družbenih odnosov in ko je bilo ključno merilo odnosov v družbi »revolucionarni občutek pravičnosti«;

b) prvemu obdobju je sledilo obdobje »pravnega voluntarizma«, ko je vladalo prepričanje v »vsemoč pravnih norm«, s katerimi se želi spremeniti družbena stvarnost in želijo odpraviti odkloni. V tem obdobju je morala (pravna) teorija iskati opravičila za nove pravne institute ne glede na njihovo stvarno in teoretično utemeljenost;

c) ob družbeni krizi v drugi polovici osemdesetih let se počasi uveljavlja »pravni realizem«, v katerem poskušajo odmeriti pravo pravo mero in mesto ter ugotoviti resnično moč in pomen pravnih norm.

V obdobju »pravnega realizma« se kaže problem, kako realno ovrednotiti dosedanja razvoj naše pravne prakse in teorije. Kritičen odnos ne pomeni avtomatičnega in nekritičnega zanikanja vsega dosedanjega, ampak terja, da iz dosedanjega razvoja izluščimo pozitivne pridobitve in dosežke.

»Pravni realizem« bo verjetno tudi v bodoče ena temeljnih smeri prihodnjega razvoja. Pri realnem vrednotenju vloge in pomena prava in pravne znanosti bo treba realno ovrednotiti tudi raziskovanje prava ter njegovo financiranje v Raziskovalni skupnosti SR Slovenije, kjer je treba zagotoviti enakopravnost pravnih z drugimi družboslovnimi znanostmi.

3. Pri razumevanju in presoji stvarnosti ter teorije, pa tudi pri razumevanju prava, ne smemo izhajati le iz modela (razmerja):

teza + antiteza = sinteza.

Ta model predvideva skozi sintezo oblikovanje povsem nove kvalitete, ki se oblikuje iz teze in antiteze, ob tem pa tako teza kot antiteza izgubita svojo samostojnost in (nekatero) svoje lastnosti, ko se iz njiju oblikuje nova kvaliteta, sinteza.

Upoštevati moramo tudi drugi model, ki ne terja nujno, da teza in antiteza izgubita svojo samostojnost in svoje lastnosti, kot se to dogaja pri oblikovanju sinteze. Ta model je:

teza + antiteza = komplementarnost, ki se izraža v simbiozi.

Pri oblikovanju simbioze tako teza kot antiteza ohranita svojo samostojnost ter svoje bistvene lastnosti in značilnosti, hkrati pa je ta simbioza tudi nova pomembna kvaliteta – tolerantnost.

4. Kontinentalne pravne kodifikacije kljub svoji splošnosti in abstraktnosti ne morejo biti vedno primerne za uporabo v vsakem konkretnem primeru, ki je vedno nekaj posebnega in enkratnega in katerega vseh ključnih značilnosti ni mogoče vnaprej predvideti. Zato mora biti uporaba prava v konkretnem primeru nujno ustvarjalno dejanje – ena od oblik ustvarjanja prava.

V kontinentalnem pravu je vloga sodišč pri oblikovanju prava bistveno omejena, saj sodišča – v primerjavi z anglosaškim pravnim sistemom – nimajo neposrednega vpliva na oblikovanje prava in normativno urejanje. Da bi omilili nekatere slabosti kontinentalnega prava, bi kazalo urediti institucionalno možnost za vplivanje sodne prakse in pravne teorije na zakonodajo, na pravno urejanje.

5. Pri presoji kontinentalnega prava in njegovi kritiki sta nujno potrebni objektivnost in relativizacija (prednosti in slabosti) kontinentalnega ali anglosaškega pravnega sistema, upoštevati pa je treba tudi njun medsebojni vpliv. Ko s stališča anglosaškega pravnega sistema kritiziramo kontinentalno teorijo in prakso, mnogi argumenti držijo in so bistvena osvežitev kontinentalnega prava. Na drugi strani pa tudi ne smemo zanemariti ocen in kritik anglosaškega pravne-

ga sistema, v katerih opozarjajo na slabosti v državah in družbah, kjer je ta sistem uveljavljen.

Glede razmerja med kontinentalnim in angloameriškim (anglosaškim) pravom je mogoče (pogosto) upravičeno kritizirati kontinentalno pravo, ki se premalo oplaja pri angloameriškem, in ki premalo upošteva prakso sodišč, na drugi strani pa ni mogoče pozabiti na pridobitve kontinentalnega prava pri dosedanjem razvoju ter nekritično sprejemati tudi slabosti angloameriškega prava.

6. »Pravo so ljudje«. Zato je vprašanje pravne stroke tudi vprašanje kadrov. V pravni stroki smo priča nekakšni spirali: zaradi nizkega družbenega ugleda prava in pravnikov (ter včasih tudi njihovega slabšega nagrajevanja) se je poslabšala njihova kadrovska struktura; slabši kadri pa po drugi strani ne morejo dvigniti ugleda pravnega poklica in rasti ugleda prava.

Da je v naši družbi pravo zapostavljeno, se kaže na različne načine: težave pri financiranju imajo sodišča in drugi (u)pravni organi, problemi so pri financiranju izobraževanja prava, pri zagotavljanju opreme in možnosti.

Vendar ni slab le položaj prava, ampak je tak položaj značilen za celotno družboslovje. To kaže, da se ne zavedamo dovolj pomena družboslovne inteligence za oblikovanje narodne (nacionalne) in družbene zavesti, še zlasti pa velike vloge pravne inteligence pri tem (pisanje, javno delovanje...).

7. Zastavljajo se nekatera vprašanja, povezana z vlogo in odgovornostjo pravnika za pravni pojav, za pravo:

a) *Kakšna je vloga definicije prava in pravne teorije?* Produktivno je le tisto pravo, ki osmišlja pravni pojav. Pravniki so temeljni vir prava, zato je za razvoj prava pomembno, da poznajo pravno teorijo in definicije prava, saj je to temelj za njihovo kakovostno delo (uporabo prava).

b) *Pomen pravne dogmatike in pozitivnega prava v pravnih znanostih.* V dosednji praksi pravnih znanosti je prevladovala pravna dogmatika, ki ni dovolj upoštevala družbene stvarnosti in je (bila) pogosto etatiistična in normativistična (v slabem pomenu): v takih razmerah se nekritična stališča niso pojavljala in uveljavljala le v pravni praksi – ampak tudi v pravni znanosti, in to ne le pri pozitivnopravnih znanostih, ki se ukvarjajo le s konkretnim pozitivnim pravom, ampak tudi v splošni teoriji prava in države.

Ob tem je seveda treba poudariti pomen pravne dogmatike za pravo in za delo pravnika, vendar pa je treba določiti in oblikovati realne meje pomena pravne dogmatike v konkretni situaciji.

c) *Izobraževanje pravnika?* Pomembno je opredeliti, kakšnega pravnika potrebujemo: pravnik bi potreboval široko splošno znanje (družboslovno in klasično – med drugim tudi znanje latinščine), temeljno poznavanje filozofije, sociologije in logike, poznati bi moral teorijo in filozofijo prava. Vse to bi pravniku lahko omogočilo poznavanje njegovega ožjega pravnega področja, za katero se specializira.

Nikakor ne rabimo pravnih obrtnikov, ozkih pravnikov, ki niso splošno razgledani, čeprav je takšnih danes vse več. Delno so krivi za to samo izobraževanje pravnikov in učitelji prava, vendar je mogoče ugotoviti, da je tudi raven splošne izobrazbe (ki jo študenti prinesejo na fakulteto) vse nižja in slabša, da je njihovo predhodno znanje zelo pomanjkljivo. Pri tem se kaže tudi odsotnost vzgoje v našem izobraževalnem sistemu in zapostavljenost vloge morale in poštenosti – pravičnosti kot ključnih vrednot.

Sploh kaže razmišljati tudi o potrebnosti poklicnega kodeksa pravnikov, ki

bi opredeljeval moralna in etična pravila dela pravnika. Pobudo za pripravo takega dokumenta je dala tudi Zveza društev pravnikov Slovenije.

Mogoče bi k rešitvi teh vprašanj lahko pripomogla uvedba pravnega študija na podiplomski stopnji ali pa vsaj redna praksa specializacij in drugih oblik podiplomskega študija za pravnike, ki bi omogočile dodatno izpopolnjevanje pravnikov na posameznih pravnih področjih, potem ko bi na dodiplomski stopnji dobili čimbolj poglobljeno splošno pravno znanje.

d) *Ideologija?* Pravniki ni obrtniki, aparat, ki v konkretnem primeru mehanično uporabi (že obstoječe abstraktno) pravo, ampak je uporaba prava ustvarjalno delo.

Zlasti je pomembna (strokovna in utemeljena) obrazložitev pravnikove odločitve, ki je temeljni porok kakovosti dela pravnikov in pravnosti. Neprimerni so vsi tisti pravni predpisi, ki ne terjajo razlage in utemeljitve konkretne (pravne) odločitve. Pri obrazložitvi je bistveno pravno argumentiranje kot bistveni element neodvisnosti pravnika (pravnih institucij in zlasti sodišč) ter hkrati kot element pravne zavesti in etike pravnika.

Pravnik bi moral biti ustvarjalni intelektualci, ki je relativno samostojen v odnosu do politike.

8. Teoretične razprave vedno determinirata čas in razmere, v katerih se odvijajo, zato so včasih nekatere teze bolj antiteze obstoječemu stanju kot pa znanstvena stališča.

Kritika očita pravnemu sistemu, da je slab, odtrgan od življenja, da sodišča nimajo vpliva na oblikovanje prava, da je pravo popolnoma odvisno od politike. Mnogo očitki držijo.

V takšnih primerih se pojavljajo naravnopravne teorije in šole, ki poudarjajo pomen vrednot – in zlasti pravičnosti (ta merila poskušajo objektivizirati: objektivno pravo, človekove pravice in svoboščine . . .) – v pravu ter iščejo utemeljitev za svoje kritike obstoječega sistema. Problem utegne nastati, če kritika naravnopravne šole trči ob načeli ustavnosti in zakonitosti (ki izhajata iz pozitivnega prava), še zlasti ker sta tudi ustavnost in zakonitost ter iz njiju izhajajoče načelo pravne varnosti bistveni elementi pravičnosti: načelo enakosti pred zakoni označuje Kelsen kot enega od bistvenih elementov pravičnosti.

Pravo je nujno medsebojni vpliv (različnih) interesov in poskus iskanja kompromisa med njimi. Ker so subjekti, nosilci interesov, lahko močno različni in v različnih položajih, je v pravu zelo pomembno načelo enakopravnosti subjektov (ne glede na raso, narodnost, spol . . . in tudi ne glede na politično opredelitev), kar je še zlasti pomembno za enakopravnost subjektov v večnarodni skupnosti.

9. V naši pravni teoriji je naravnopravna teorija relativno slabo prisotna in še vedno prevladuje normativna koncepcija. Posamezne naravnopravne teorije in načini mišljenja se še oblikujejo, so pa v določeni meri res tudi izraz sedanje družbene stvarnosti.

10. Ko govorimo o slabostih in prednostih posameznih rešitev, je treba vedno upoštevati stvarnost na posameznih področjih, saj je stanje na različnih področjih lahko močno različno.

To velja tudi, če gledamo položaj po regijah. Maribor – kot drugo slovensko univerzitetno središče – tako nima visokošolske institucije, ki bi se ukvarjala z družboslovnim pravnim raziskovanjem; precejšen vpliv na take razmere ima tudi okolica.

Kažejo se potrebe, da bi dopolnilni štiriletni pravni študij na visoki stopnji (za posamezna področja) uvedli tudi v Mariboru, o čemer potekajo že tudi nekateri dogovori.

11. Študij prava je na nizki razvojni stopnji, in to le ne zato, ker je pedagoško delo na nizki ravni, ampak tudi zaradi drugih vzrokov: objektivne možnosti (za delo), finance, odnos do prava in do dela pravnikov, nizek družbeni ugled prava.

Da bi izboljšali sedanjo raven znanja, je v izobraževanju nujno treba uveljaviti pozitiven pristop k pravni stroki s širšim in bolj poglobljenim prenosom pravnih znanj in s spoznavanjem pravne znanosti. Le znanje in izobrazba, predstavitev in kritično ovrednotenje stanja – so načini, kako naj se dvigneta družbeni ugled in kakovost prava. Pogoj za izboljšanje položaja prava so ljudje, ki morajo poleg ustreznega znanja v izobraževalnem procesu spoznati in pridobiti tudi moralo ter spoznanje in zavest o družbenih vrednotah, o čemer pa študenti prava med študijem le zelo malo zvedo; pri izobraževanju bi bilo treba bodoče pravnike usposobiti za ustvarjanje (in zlasti ustvarjalno uporabo) prava.

Problem je tudi pojav, ki ga opažajo na pravnih šolah v zadnjih letih, da na te šole prihaja pretežno (ali skoraj izključno) ženska populacija – pogosto tudi s slabšim učnim uspehom. To seveda vpliva na samo kakovost študija, pa tudi na »out-put« teh šol.

12. Zastavlja se vprašanje, kako pritegniti čim boljše študente za študij prava. Verjetno starost 14 let ni ustrezna doba, ko naj bi se posameznik odločal o svojem poklicu in nadaljnjem izobraževanju. Proces zorenja se podaljšuje in ravno tako tudi proces izobraževanja. Zlasti za družboslovno izobraževanje pa je izredno pomembna široka splošna izobrazba, ki naj bi jo zagotavljale splošne srednje šole.

V angloameriškem sistemu je študij prava (tako kot npr. študij medicine) podiplomski študij, na katerega se vpisujejo študenti, ki so končali zlasti sociološke, filozofske ali druge družboslovne fakultete, ki jim zagotavljajo temeljno znanje, ki omogoča kakovosten pravni študij.

Spremeniti bi bilo treba tudi način financiranja pravnega izobraževanja, ki ne bi več slonel le na številu študentov, kar je danes vzrok za velik vpis na pravne šole, pa tudi za zniževanje meril.

Za vpis na pravno fakulteto bi bilo treba uveljaviti kot temelj selekcije spremenjeni izpit, kjer bi preverili splošno znanje kandidatov (znanje jezika, zgodovine, filozofije . . .). Tako bi zagotovili manjše število študentov z boljšim predznanjem, kar bi omogočilo boljšo kakovost samega izobraževalnega dela in tudi vključevanje študentov v raziskovalno delo.

13. Pomembno je vprašanje veljavnosti prava in zaupanja v pravo: pri tem ni aktualno le vprašanje razhajanja med pravnimi kodifikacijami in stvarnostjo, ampak se kaže tudi problem »instrumentalnega pojmovanja prava« (ideologizacija prava kot sredstva politike in »revolucionarne prakse«), katerega posledica je necelovitost in netrajnost zakonodaje, saj se stalno spreminjajo tudi ključni zakoni. Problem je tudi uporaba političnega izrazoslovja v zakonodaji in njene (pravne) nejasnosti in nedoločnosti.

Premalo je prodrlo spoznanje, da je pravo del (splošne, človeške) kulture, in ne le »v zakon prelita volja oblastnika« – zakonodajalca. Pravo mora zato nujno izhajati iz moralnih vrednot družbe, iz razmerij v civilni družbi in ne more biti izključno odvisno le od »volje države«, saj nihče ne more zagotoviti prisilnega uresničevanja prav vseh pravnih norm.

Posledica stanja pri nas je zmanjšan ugled prava, sodišč in pravne stroke, ki pogosto sploh niso »navzoči« pri nastajanju zakonodaje. Na drugi strani pa je zato tudi pravna znanost odmaknjena od stvarnosti.

14. K takšnim razmeram precej prispeva tudi »anonimnost« dela, ki se je pri nas uveljavila v nekaterih okoljih (in zlasti v upravnih organih), kjer ni možnosti za

ustvarjalno uveljavljanje posameznika. Takšne razmere ustrezajo neambicioznim in neiniciativnim pravnikom (ki pogosto tudi nimajo ustreznega strokovnega znanja in podlage), medtem ko ustvarjalni pravniki takšnega anonimnega dela niso pripravljeni sprejeti in tovrstna delovna mesta zapuščajo. Takšne razmere še dodatno vplivajo na kakovost dela v teh okoljih in na padanje ugleda pravnega poklica in stroke (ugleda nekaterih pravnih institucij).

15. Nejasna sta tudi vloga in mesto samoupravnega prava, saj – kljub njegovi v ustavi deklarirani avtonomnosti, enakopravnosti in večji teži – ni jasno, ali gre za samostojno in enakopravno pravo ali pa le za izvedbeno pravo. Dejansko je naša zakonodaja vseobsežna in imajo zakoni ključen pomen. Samoupravno pravo, ki ima (mora imeti) svoj izvor v ustavi, je v praksi omejeno le na izvedbeno pravo (za uresničevanje zakonov).

Problem pa se kaže (tudi v okviru možne samostojnosti samoupravnega prava) še v pomanjkanju ustrezne pravne izobrazbe pravnikov za oblikovanje prava.

16. Ne dejansko in ne normativno ni bilo pravih možnosti za uveljavljanje samoupravnega prava. Tudi večina pravne teorije je zastopala stališče, da je samoupravno pravo izvršilne narave.

Ustava omejuje pravice in pristojnosti države, vendar tudi pravniki predvidene in možne avtonomnosti samoupravljanja in samoupravnega prava niso (bili) sposobni uresničiti niti na tistih področjih, kjer jih politika ni omejevala. Vse to je omogočalo, da je država prevzemala preširoko vlogo, oblikovalo pa se je tudi paralelno in neformalno odločanje. V takšnih razmerah je uveljavljanje samoupravljanja in samoupravnega prava bistveno oteženo.

Slabo bi pa bilo, če ne bi priznavali tudi pozitivnih izkušenj razvoja samoupravljanja. Samoupravno pravo in praksa sta oblikovala tudi nekatere pozitivne rešitve, ki jih v bodočih rešitvah ne bi smeli zanikati in odpraviti: takšno področje je npr. vprašanje pobude »manjšine« za odcepitev od gospodarskega subjekta (še zlasti, če se zavedamo, da je prav »napredna manjšina« večinoma nosilec razvoja).

17. Da bi lahko celovito in objektivno presodili kakovost dela samoupravnih organov in sodišč, upravnih organov in rednih sodišč, bi bilo treba analizirati pravnomočno rešene predmete (vsaj v določenem obdobju) ter na podlagi tako zbranih podatkov pripraviti ocene.

Na podlagi takšnih objektivnih ocen dela teh organov bi lahko presojali kakovost dela posameznih organov, pa tudi delo posameznih pravnikov (zlasti sodnikov). Takšne ocene, zlasti če se ugotovi neprofesionalnost, morajo imeti posledice za sodnike in druge pravnike, katerih delo se spremlja, hkrati pa je treba uveljaviti tudi odgovornost za netočne in neobjektivne ocene dela teh organov in pravnikov ter drugih delavcev v njih.

Takšna praksa bi morala postati stalna in bi lahko bistveno prispevala h kakovosti dela in k razvoju pravne stroke, pa tudi k povečanju ugleda pravniškega poklica.

Težke so večinoma tudi delovne razmere pravnikov v gospodarstvu, saj imajo težave s »prenormiranostjo«, stalno se spreminja zakonodaja tudi na ključnih področjih, poleg tega pa se tudi tukaj kaže pomanjkljiva izobrazba pravnikov. Ob tem pa kaže opozoriti še na prakso sodišč in upravnih organov, ki še dodatno omejujejo ustvarjalnost in inovativnost pravnikov v gospodarstvu, saj terjajo točno določeno dikcijo (členov) in obliko samoupravnih in drugih aktov, ki jih potrjujejo ali obravnavajo.

Pravnika v gospodarstvu omejujejo v njegovi samostojnosti in inovativnosti tudi politika (s stalnim spreminjanjem zakonodaje in delovnih razmer), poslovodni

organi in pa materialni položaj organizacij združenega dela ter pravnikov v gospodarstvu, pa tudi njihov družbeni ugled in status.

19. Ljudje vedno reagirajo na dane konkretne družbene razmere, kar je značilno tudi za pravo. Napaka, ki jo pogosto store, pa je, da svoje spoznanje razglasi-jo za edino možno in večno (ga absolutizirajo) ter pozabijo na relativnost in nujno relativizacijo slehernega spoznanja.

Spremembe in celo bistvene obrate lahko spremljamo tudi v povojnem razvoju jugoslovanskega kazenskega prava (socialno terapevtične, socialno etične, represivne ... teorije prava) in dogaja se, da nova teorija včasih povsem izključuje prejšnjo in njena spoznanja. Dosedanji razvoj pa je le prinesel relativno samostojnost kazenskega (materialnega) prava na področju represivnih razmerij med državo in posameznikom.

V sleherni (normalni) družbi so konflikti, ki so še zlasti izraziti v prelomnih in kriznih obdobjih. V določenih obdobjih se zdi, da konfliktnosti v družbi (skoraj) ni, vendar razvoj pripelje do konfliktnosti družbe in s tem tudi do uveljavljanja prava. Če pravo izhaja zgolj iz države, je to pravo čisti normativizem (in na nek način sploh ni pravo, ampak zgolj sredstvo vladajočih). Za naše razmere bi lahko rekli, da se pravo z zaostrovanjem družbene konfliktnosti šele zares uveljavlja.

Za zdaj v Jugoslaviji le v Sloveniji zares prihaja do izraza konfliktnost družbe in družbenih razmerij in se zato tudi uveljavlja drugačna (za naše razmere nova) vloga prava. S tem se pravo tudi drugače vrednoti in interpretira, pojavljajo pa se tudi vprašanja (načina) uporabe zakonodaje.

Pravo – kot relativno samostojna veja in volja (ki ureja konfliktnost določenih odnosov) – se lahko razvija šele, ko ni več zgolj sredstvo vladajoče volje. V tem primeru pride do izraza in se uveljavlja ustvarjalna vloga prava in pravnika, pa tudi vloga pravne teorije in prakse pri oblikovanju prava. Teorija je sicer (bolj ali manj pogosto in prodorno) že tudi prej zaznavala nekatera vprašanja, vendar je bila teža argumentov stroke v preteklosti nepomembna ob argumentu moči (oblasti) in ob navidezni nekonfliktnosti družbe, z novimi družbenimi razmerami pa dobiva drugačen pomen in družbeno vlogo.

20. Pomembno je vedno znova tudi presoditi, kaj bi posamezne rešitve lahko pomenile v družbeni stvarnosti, če bi se uveljavile na posameznih področjih.

Tako so splošne določbe lahko zelo pomembne v civilnem pravu, ki je najbolj odvisno od volje in avtonomije strank.

Povsem nesprejemljive pa so splošne določbe v kazenskem (materialnem in procesnem) pravu, ki ureja represivna razmerja med državo in posameznikom, saj bi na tem področju določbe lahko omogočile široko državno represijo in poslabšale ali celo ogrozile položaj in pravice posameznika.

Pri nas se kaže tudi problem ureditve predhodnega kazenskega postopka, kjer po mnenju pravosodja in teorije (zlasti v Sloveniji) ni dovolj velike varnosti in zaščite posameznika v odnosu do organov pregona (položaj organov za notranje zadeve).

21. V sodobni pravni teoriji je relativiziran tudi pojem posameznih teorij in šol. Tako je spremenjeno in relativizirano tudi staro pojmovanje naravnega prava in naravnopravnih teorij.

Sodobne naravnopravne teorije ne ločujejo več strogo naravnega in pozitivnega prava in tudi ne (pred)postavljajo več večnega naravnega prava, ampak se zavzemajo za »optimalno sprejemljivo naravno pravo« – pri tem pa gre zlasti za vključevanje vrednot v pravo in vrednotenje prava, kot temeljni element pa vključujejo v pravo človekove pravice in svoboščine.

Ob takem pojmovanju naravnega prava je sistem konsistenten in v njem je mogoče opredeliti vlogo zakonodajalca, sodne prakse (vloga precedensa pri oblikovanju prava) in pravne znanosti; vsi subjekti imajo v tem sistemu aktivno in ustvarjalno vlogo pri oblikovanju prava. Vendar pa tudi ta sistem ne more premostiti problema, ki nastane, če sta zakonodajna in sodna praksa z vidika vrednotenja nesprejemljivi – to dilemo je namreč mogoče reševati le »za nazaj«.

22. V razvoju pravnega izobraževanja, pravne stroke in prava sploh bi bilo treba povečati vlogo pravnikov in pravne znanosti, da bi lahko postopoma izboljšali sedanje stanje.

Tako bi mogoče kazalo uveljaviti vlogo zborov in srečanj pravnikov, kjer bi obravnavali posamezna aktualna vprašanja teorije in pravne prakse (na različnih področjih). Udeleženci srečanj bi razpravljali o posameznih vprašanjih in do njih zavzemali svoja strokovna stališča ter na koncu sprejemali določeno stališče (z možnimi ločenimi mnenji), ki bi bilo obvezna usmeritev za zakonodajalca in pravno prakso na posameznem področju.

23. Pri raziskovanju prava in delu pravnikov bi kazalo raziskati tudi znanje in obseg znanja pravnikov v posameznih okoljih in obdobjih. Pri tem naj bi ugotovili tudi potrebo po diferenciaciji pravnega znanja glede na to, na kakšnem področju dela.

Prav tako bi kazalo podrobneje proučiti vprašanje družbenega ugleda pravnikov in pravnega poklica ter širše prava sploh, še zlasti pa vzroke za upadanje družbenega ugleda prava, na kar so opozarjali tudi razpravljalci. Raziskave kažejo, da je bil ugled prava in pravnikov konec sedemdesetih let velik, kasneje pa začne upadati.

24. Težave so tudi zaradi neustreznih materialnih možnosti in neustrezne tehnične opremljenosti, ki se še posebej odraža v tem, da pravosodne in izobraževalne institucije nimajo ustrezne informacijske infrastrukture (položaj v upravi pa je le malenkostno boljši).

Prav tako pri nas nimamo ustreznega pravnega informacijskega sistema in pa pravne baze podatkov, ki bi bila za nadaljnji razvoj pravne stroke bistvenega pomena.

25. Posebna pozornost velja upravnim znanosti in njeni povezavi s pravom. Nedvomno je upravna znanost tesno povezana s pravno znanostjo, saj je regulativna funkcija upravnih razmerij (ko gre za možnosti za doseganje družbeno pomembnih, pa relativno omejenih dobrin) izjemno pomembna. Nedvomno je pravno urejanje na tem področju bistveno, ko gre za opredeljevanje položaja in pravic posameznika v odnosu do državnih upravnih organov; to področje ostaja pomembno, kljub temu da se v razvitem svetu funkcionalni upravni sistemi vse bolj deatizirajo.

Upravna znanost je relativno mlada (razvija se šele od 18. stoletja, svoj pravi razvoj pa doživlja šele v zadnjih desetletjih) in še ni dovolj uveljavljena – po svoji naravi pa je izrazito interdisciplinarna, saj sega na področje pravnih, politoloških, ekonomskih, organizacijskih in tudi še nekaterih drugih družboslovnih znanosti.

Pri nas se je pretežno razvijala v okviru pravnih znanosti, vendar je upravna znanost še relativno slabo razvita, zlasti pa še vedno ni povsem jasno vprašanje avtonomije upravne znanosti.

Da bi razrešili nekatera vprašanja njenega razvoja, bi bilo treba organizirati poseben posvet, na katerem bi presodili in opredelili vlogo upravnih znanosti v družbenih vedah (zlasti tudi njen odnos do pravnih znanosti, s katerimi je tes-

no povezana), saj je položaj upravne znanosti zdaj še slabši od položaja pravne znanosti.

Ta posvet naj bi opredelil tudi nekatere smernice za nadaljnji razvoj upravne znanosti na Slovenskem

26. V prihodnje bo nujno treba še nadalje spremljati položaj in razvojne perspektive pravnih znanosti na Slovenskem. To bi morala postati stalna praksa, ki bi omogočala sprotno reagiranje na negativne pojave in trende in ki bi gotovo prispevala k razvoju pravnih znanosti.

Odgovornost za spremljanje stanja in razvoja na posameznih področjih prava bi morale sprejeti tudi posamezne discipline prava in njihovi nosilci – tako na izobraževalnih in raziskovalnih institucijah kot tudi v praksi.

Posebno pozornost bo treba na področju pravnih znanosti posvečati oblikovanju novih paradigem, usmeritev vrednot in vrednostnih sistemov, ki so bistvene za nadaljnji razvoj prava:

– tu gre zlasti za vprašanja vrednot, ki so povezana s tem, da je vsako znanstveno raziskovanje (in to ne le v družboslovju) subjektivno pogojeno (gre za odnos med subjektivnim in objektivnim);

– za vprašanja znanstvenih metod, kjer se opaža približevanje raziskovalnih metod družboslovnih in naravoslovnih znanosti;

– za vprašanja redukcionalizma, ki poskuša vsa spoznanja omejiti do stopnje in obsega, ki omogočata obvladovanje in razumevanje problema;

– za upoštevanje zakona naraščajoče entropije (drugi zakon termodinamike), ki se bo verjetno izražal v tem, da se bodo morale spremeniti nekatere vrednote, ki so kot vrednota kopičenja bogastva veljale več stoletij; itd.

IRENA BRINAR

Mesto in naloge Slovenije in Jugoslavije v evropskih skupnostih

Evropska ekonomska skupnost se danes srečuje s potrebo po reformi svojih skupnosti, ki jo je spodbudilo več dejavnikov: sam razvoj procesa integracije, razširitev EGS, ekonomska kriza in tehnološka revolucija v svetu. Če za prvi razlog lahko rečemo, da je stalen, kajti proces integracije zahteva stalen razvoj, pa so se preostali vzroki pojavili v osemdesetih letih. Svetovna ekonomska kriza je pripeljala do stagnacije procesa integracije s svojim vplivom na avtarkično obnašanje držav članic. Skupni programi gospodarske oživitve so bili v primerjavi z nacionalnimi manj uspešni. Hkrati pa so imeli nacionalni programi tehnološkega razvoja prednost pred programi EGS. Tehnološko zaostajanje zahodne Evrope se je povečevalo, povečevalo pa se je tudi število proizvodov visoke tehnologije iz ZDA in Japonske na t. i. »skupnem trgu«. Zadnja razširitev skupnosti (nekateri jo imenujejo tudi tretja) je po eni strani tudi »nevarnost« za integracijo, kajti Španija in Portugalska sta manj razviti državi v primerjavi z drugimi članicami skupnosti, kar povečuje število nerazvitih področij skupnosti.¹ Institucionalni mehanizmi integracije, zasnovani v rimskih in pariškem sporazumu, pa so bili prilagojeni manjši, homogeni skupini držav.

Med ustanavljanjem je Skupnost (leta 1958) štela 168,7 milijonov prebivalcev, danes pa je s 323 milijoni prehitela ZDA (232) in SZ (275 milijonov). Površina skupnosti se je povečala s 1,166.400 km² na 2,250.000 km². V tridesetih letih je tako skupnost podvojila teritorij in tudi prebivalstvo. Hkrati se je tudi ekonomsko okrepila: DBP skupnosti je leta 1958 znašal 687,4 milijard ECU-jev, leta 1986 pa 2278 milijard ECU-jev. Povečal se je tudi delež skupnosti v svetovni trgovini: v izvozu se je ta delež povečal s 24,2% na 33,2%, v uvozu pa s 23,1% na 33,8%.

Cilj reforme je evropska oz. ekonomska unija, kar zahteva skupen trg (svobodni pretok blaga, storitev, kapitala in delovne sile). V EGS je bil dozdej samo svobodni pretok blaga, medtem ko je promet storitev, kapitala in delovne sile ostal v pristojnosti nacionalne zakonodaje.² T. i. Bela knjiga (predlog komisije Evropske skupnosti Svetu in Parlamentu) obsega okoli 300 ukrepov, ki naj bi pripomogli k usklajevanju nacionalnih zakonodaj držav članic pri pretoku storitev

¹ V ilustracijo nekaj podatkov: razmerje BND na prebivalca med Španijo in EGS je 1:1,8; med EGS in Portugalsko 4,1:1; med EGS in Grčijo pa 2,3:1. Po vstopu Španije in Portugalske v skupnost se je to razmerje zmanjšalo na 1,65:1 (Španija) in 3,64:1 (Portugalska); izraženo v dolarjih to pomeni zmanjšanje s 7706 \$ na 6930 \$ BND po prebivalcu Skupnosti.

² V Evropski skupnosti znaša delež kmetijskega prebivalstva 9,5% (2,6% v Veliki Britaniji in 30% v Grčiji); v Španiji pa je ta delež 17,6% in na Portugalskem 27%.

Stopnjo razvitosti kaže tudi razmerje med zaposlenimi v primarnem sektorju in preostalimi sektorji (sekundarnem, terciarnem in kvartarnem). To razmerje znaša v EGS 1:9,52, v Belgiji 1:32,3, v Grčiji 1:2,3, v Španiji pa 1:4,5 in na Portugalskem 1:3.

in proizvodnih faktorjev. S tem bi se izenačili pogoji prometa in konkurence na ozemlju Skupnosti. Z uvajanjem skupnih norm se širi področje supernacionalnih norm glede na nacionalne oz. povečuje se prenos samostojnosti držav članic na Evropsko skupnost.

Mednarodni položaj nekega gospodarstva določata dva kompleksna dejavnika:

- finančna, tehnična in organizacijska usposobljenost gospodarstva, da časovno in vsebinsko spremlja tehnološke in druge strukturne spremembe v svetu;
- usposobljenost in predvsem pripravljenost družbenega in posebej političnega sistema, da mobilizira, spodbuja in usmerja vse vrste subjektov v strukturno tehnološko preobrazbo gospodarstva in družbe.

Ekonomska gibanja v zadnjih letih opozarjajo, da bi vsaka inercija in kontinuiteta sedanjega stanja prikovali Jugoslavijo na dno evropske lestvice razvoja. Omejitvena naložbena politika, uvozna politika in politika življenjskega standarda so tri osnovna področja, ki terjajo korenite spremembe. V obdobju 1981–85 se je stopnja gospodarske rasti v Jugoslaviji znižala za 9-krat glede na obdobje 1976–80 oz. na obdobje 1948–85. Gospodarska rast je bila med najnižjimi v Evropi, nižja glede na vse primerljive ekonomije Zahoda in Vzhoda, celo znatno nižja od povprečne stopnje rasti družbenega proizvoda držav v razvoju. Breme pogodbenih obveznosti gospodarstva, zlasti obresti, se je povečalo predvsem zaradi omejenih sposobnosti samofinanciranja in intenzivnega koriščenja bančnih in kreditnih sredstev. Prostor akumulacije gospodarstva pri razdelitvi dohodka se je zožil na skrajni minimum predvsem zaradi upadanja realnih osebnih dohodkov (v obdobju 1981–84 za 19%), kar ogroža obenem eksistenčni minimum okoli 60% prebivalstva in zmanjšuje motiviranost za delo in tehnološke izboljšave. Zaradi relativnega zmanjšanja oddeljevanja dohodka za skupne in splošne potrebe je ogrožena tudi enostavna reprodukcija številnih dejavnosti, kot so šolstvo, znanost in zdravstvo. Zmanjšanje akumulativne sposobnosti negativno vpliva dolgoročno tudi na obveznosti iz obresti na dolg tujini. Pri tem je treba poudariti še pretežno usmerjenost naložb (več kot 50%) v projekte, kot so energija, hrana, prometna infrastruktura, pridobivanje surovin, kjer se vloženi kapital težko in zelo počasi vrača.

Naslednji kompleks t. i. omejevanja razvoja sestavljajo:

- neustrezen družbeni položaj razvoja, uporabe znanosti in tehnoloških inovacij (znatno zaostajanje vlaganj v znanost v primerjavi z razvitimi državami, znatno manjše število raziskovalcev);

- gibanje pri naložbah pomenijo dodatne tehnološke omejitve. V obdobju 1981–1985 so se absolutno zmanjšale vrednosti naložb za 9,1% letno.

Pri tem se je kakovostno poslabšala še notranja struktura naložb, npr. v strukturi skupnih naložb v osnovna sredstva se je zmanjšal delež novih zmogljivosti, delež opreme pa znaša samo 14% (1978. leta 17%). Povečujejo se zaloge pri uporabi družbenega proizvoda. Ob zmanjšanju življenjskega ciklusa novih tehnologij na okrog 8 let našo prakso investiranja še vedno spremljata dolgo časovno obdobje priprav in počasna gradnja.

Tretja raven je heterogena skupina družbenih dejavnikov, ki vplivajo na možnosti, način in dinamiko strukturno tehnoloških sprememb. To še zlasti velja za nedefinirano, neprecizirano in neoperacionalizirano energetska politiko in tehnološko prilagajanje; za neuskkljeno politiko zadolževanja v tujini; za delovanje

2 Tudi pri t. i. svobodnem pretoku blaga obstajajo omejitve – necarinske ovire – saj je vsaka država sama določala tehnične standarde blaga. Npr.: čokolada iz Francije ni ustrezala belgijskim standardom, likerji iz Francije nemškim standardom. Takšno blago je bilo nujno predmet uvožno-izvoznih omejitev.

večih zaporednih in pogosto koncepcijsko nasprotujočih si projektov tehnološkega razvoja države, za neustrezno socialno politiko, itd.

Vse to pa zahteva, da se pri oblikovanju (ne vem, katere še, upam pa, da zadnje) strategije razvoja realno ocenijo in prevrednotijo materialne in institucionalne možnosti.

T.i. specifičen pravni, ekonomski in političen položaj Jugoslavije v odnosih z EGS ni pripeljal do premagovanja dolgoletnih (od prvega trgovinskega sporazuma v 70-ih letih) ekonomskih problemov. Vprašanje je, ali je mogoče in v kakšni pravni in institucionalni obliki izboljšati ta ekonomsko neugoden položaj Jugoslavije, ki se izraža v spodnji tabeli:

	v milijonih ECU-jev						
	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
EGS izvoz	2210	2760	3586	4361	4815	4893	5076
EGS uvoz	4365	4278	4605	5123	5914	5853	5342
bilanca	+2155	+1515	+1019	+762	+1099	+960	+266

Ko presojamo obstoječi sporazum, predvsem s stališča ekonomske uspešnosti in pravne ustreznosti, in ko postavljamo vprašanja o različnih možnostih urejanja odnosov med EGS in Jugoslavijo, ne moremo zaobiti političnega vidika teh odnosov. O njem danes ostro razpravljajo v jugoslovanski javnosti, kajti takoj ko izrazimo nezadovoljstvo nad ekonomskimi rezultati obstoječih oblik sodelovanja, smo na terenu širše zunanje politične strategije Jugoslavije in mesta Evrope in zahodnoevropskih skupnosti v njej. Ta razprava se ostro polarizira na kontinuumu neuvrščena politika – integracija v Evropo, pri čemer »več« Evrope hkrati pomeni »manj« neuvrščenosti in obratno. Takšna razprava, obremenjena z ideološkim nabojem, nujno pripelje bodisi do konflikta bodisi do sterilne debate. Da bi se temu izognili, jo je treba nujno konkretizirati.

Razloga, ki terja redifinicijo odnosov med EGS in Jugoslavijo, ne narekujejo samo t. i. ekonomski razlogi, temveč tudi spremenjene okoliščine v zahodnoevropskih integracijskih procesih. Postavlja se vprašanje, kaj je v tem kontekstu Jugoslavija oz. kje je njeno mesto. Naslednji razlog za iskanje boljših oblik sodelovanja s temi skupnostmi je krepitev sodelovanja držav (ne samo članic) pri znanstveno tehnološkem razvoju. V program EUREKA so vključene članice EGS in EFTE in Turčija. To, da je Jugoslavija izostala (delno po lastni krivdi), kaže na njen neugoden položaj.

Kritična in realna analiza se mora v prvi vrsti nanašati na institucionalni in pravni okvir sodelovanja Jugoslavije in EGS. V pravnem sistemu Evropske skupnosti je namreč več oblik urejanja odnosov s tretjimi državami; čeprav je dobila s sporazumom iz leta 1980 in 1987³ Jugoslavija t. i. »preferencialni položaj«, opuščeno je namreč načelo recipročnosti, so pravna ureditev trgovinske menjave in konkretne oblike sodelovanja glavni problem.

Na podlagi pravnih norm Evropske skupnosti in njene pogodbene prakse sta

³ V letih 1986 in 1987 je všteta tudi trgovina s Španijo in Portugalsko po vstopu. Ta ne presega 1% skupne trgovine med EGS in Jugoslavijo.

⁴ Glej: Uradni list SFRJ – Mednarodne pogodbe št. 2/83: Predlog zakona o ratifikaciji Sporazuma o sodelovanju med SFRJ in EGS. Uradni list SFRJ – Mednarodne pogodbe št. 1/88: Predlog zakona o ratifikaciji dopolnilnega protokola k Sporazumu o sodelovanju med SFRJ in EGS, s katerim se vzpostavlja nov trgovinski in finančni režim.

med drugimi tudi dva možna načina urejanja odnosov Jugoslavije in EGS, na podlagi katerih bi bilo gospodarsko sodelovanje (teoretično gledano) na višji ravni, in to sta:

- pridružitvev EFTI ob naknadnem podpisu sporazuma z EGS v obliki sporazumov o svobodni trgovini med članicami EFTE in EGS iz leta 1972 in 1973;
- pridružitvev EGS.⁵

1. Jugoslavija sodeluje z EFTO od leta 1967. V države članice Evropskega združenja za svobodno trgovino izvaža na osnovi splošnega sistema preferencialov, ki ga te države priznavajo državam v razvoju. Medsebojne odnose ureja mešana delovna skupina. Čeprav je menjava z državami EFTE samo 6-7% naše celotne menjave s tujino, ne smemo podcenjevati sodelovanja s tem partnerjem, še zlasti glede razvijanja nadaljnjih oblik sodelovanja. V primerjavi z EGS, kjer je carinska unija s skupno carinsko stopnjo do tretjih držav in skupno trgovinsko politiko, pomeni EFTA samo svobodno trgovinsko menjavo z industrijskim blagom, pri čemer države članice samostojno urejajo carinske odnose z državami nečlanicami EFTE. Članstvo v EFTI ne pomeni prenosa suverenih pristojnosti držav na skupne organe. Poleg intenziviranja našega gospodarskega sodelovanja z EFTO v okviru sedanjega načina urejanja odnosov Konvencija o ustanovitvi EFTE, podpisana v Stockholmu 1960. leta, omogoča še dve višji obliki sodelovanja: pridružitvev - ustvarjanje skupnosti (association) in pristop v članstvo (accession). Pravila obeh teh možnosti so vsebovana v 41. členu konvencije:

1. »Vsaka država lahko pristopi k tej Konvenciji ob pogoju, da Svet odobri njen pristop na temelju pogojev in modalitet, ki so lahko zajeti v tej odločitvi . . .«

2. »Svet lahko sklene sporazum med državami članicami in vsako drugo državo, unijo držav ali mednarodno organizacijo, ustvarjajoč s tem skupnost (association), v kateri se bodo izvajale vzajemne norme in obveznosti, skupne akcije in posebni postopki. Tak sporazum bo Svet predložil državam članicam v sprejem; začel pa bo veljati, če ga bodo sprejele vse države članice . . .«

Možnost za »vzpostavljanje skupnosti z EFTO« je do sedaj izkoristila Finska (leta 1961). Na podlagi tega sporazuma je bil ustanovljen mešani komite, v katerem so zastopane vse države članice in Finska. Pri sprejemanju odločitev ima vsaka država en glas, pri sprejemu odločitev ne sme biti nobena država proti. Na ta način se pridruženi državi ne more vsiliti odločitev Sveta, na katero ni pristala. Ta izkušnja Finske je zanimiva tudi za Jugoslavijo. Omenimo še primer Islandije, ki je po desetih letih pridruženega članstva zaprosila in postala polnopravni član. Zakaj omenjamo ta primer? Predvsem zato, ker se v Jugoslaviji pojavljajo dvomi, češ, pri EFTI gre samo za svobodno trgovino z industrijskim blagom. Ko je EFTA v letih 1972-73 podpisala sporazum o svobodni trgovinski coni z državami EGS, so bile v korist Islandije predvidene olajšave zaradi njenega posebnega ekonomskega položaja kot tudi posebni režimi za t. i. občutljive proizvode v korist preostalih dežel. V tem sporazumu kmetijstvo ni zajeto, vendar pa vsebuje trgovino z industrijskim blagom, ki ima za surovino kmetijske pridelke. Islandija realizira večji del svojega izvoza s predelavo kmetijskih proizvodov in na tem področju so predvidene olajšave v njeno korist.

V praksi je pridružitvev EFTI po vsebini sodelovanja istovetno s polnopravnim članstvom. Primer Finske: po sporazumu ima Finska iste pravice in obveznosti do

⁵ Na podlagi sporazumov o pridruženju (Association Agreements). Teh sporazumov pa ne smemo zamenjati s sporazumi o pristopu k EGS (Accession Agreements), ki predstavljajo pravni instrument razširitve EGS. Glej M. Ilesič: Pravna ureditev EGS, ČGP Delo, Ljubljana, 1983, str. 234.

članic EFTE, kot jih imajo te v medsebojnih odnosih. Ta sporazum predvideva prav tako recipročne pravice in obveznosti, skupne akcije in posebne režime. Seveda je to primer Finske (Svet ima pravico, da predvidi v sporazumu tudi modalitete), vendar nikjer ne piše, da podobnega sporazuma ne bi mogla doseči tudi Jugoslavija.

Glede odnosov v EGS ima pridružitve isti učinek kot pristop v članstvo. Pridružitve članice in polnopravne članice sklepajo v EGS sporazume enake vsebine.

Menim, da bi bilo treba o pridružitvi EFTI razmišljati izključno na temelju ekonomskih razlogov in pripravljenosti sedanjih članic, da z Jugoslavijo izboljšajo odnose. Te so že leta 1977 (res je, da so bile ekonomske razmere v Jugoslaviji takrat neprimerno ugodnejše kot danes) izrazile pripravljenost, »da sprejmejo ukrepe, s katerimi bi našli način in pot za razširitev in povečanje ekonomskega sodelovanja z Jugoslavijo.«⁶ S pristopom v EFTO se Jugoslavija ne bi obvezala z nikakršnimi supranacionalnimi obveznostmi, kot na primer v EGS. Kot smo že povedali, Svet EFTE, ko gre tudi samo za članice, vse odločitve (tudi priporočila) sprejema enoglasno oziroma odločitve so sprejete, ko jim izrecno ne nasprotuje nobena od držav članic. Kadar se odločitve sprejemajo z večino glasov, so potrebni 4 glasovi »za« (od 6) (glej 42. čl. konvencije). Ta organizacija ne teži k politični uniji. Enotno delovanje v mednarodnih odnosih na temelju skupnih zunanjepolitičnih odločitev dozda v tej organizaciji, katere dve članici sta članici NATA (Islandija in Norveška), štiri države pa imajo nevtralni status ali vodijo nevtralno zunanjo politiko (Švica, Avstrija, Švedska in Finska), tudi ni mogoče.

S pridružitvijo ali članstvom v EFTI bi tako dosegli dvojni cilj – ne samo ekonomsko približevanje članicam EFTE, predvsem Avstriji,⁷ temveč tudi EGS zaradi posebnih institucionalnih vezi med EGS in EFTO. Leto 1992 se približuje. Opredelitev za eno od obeh možnosti je tako bolj odvisna od političnih kot ekonomskih razlogov. Ekonomsko področje EFTE bi tako bilo »dobra šola tržnega gospodarstva« za Jugoslavijo, ki ne more več čakati najprej na uspešno izvajanje ekonomske reforme doma in utrditev gospodarstva in šele potem na povezovanje z Evropo. Še nihče se ni naučil plavati na suhem!

2. 237. člen Rimskega sporazuma kljub manjšim dopolnilom s čl. 8. Evropske enotne listine tudi sedaj ne predvideva kakšne materialne omejitve glede evropskih držav, ki se lahko sprejmejo v EGS: »Vsaka evropska država lahko zaprosi, da postane član Skupnosti. Zahtevo naslovi na Svet Evropske skupnosti, ki odloča enoglasno po predhodni konzultaciji s Komisijo in ko dobi pristanek Evropskega parlamenta, ki mora sprejeti odločitev z absolutno večino članov...« Edina sprememba 237. člena po Evropski enotni listini je pogoj, da se mora za sprejem nove članice odločiti tudi Evropski parlament, in to z absolutno večino glasov. Popravek enake vsebine je doživel tudi 238. člen, ki ureja pridružitve Evropski gospodarski skupnosti. Ta člen je zelo splošen: »Skupnost lahko z neko državo, skupino držav ali mednarodno organizacijo sklene sporazum, s katerim se vzpostavi pridružitve ob medsebojnih pravicah, skupnih akcijah in posebnih postopkih.« Takšna nenatančnost omogoča Skupnosti, da v praksi svobodno določa vsebino pridružitve. Ta ni omejena niti geografsko, ekonomsko niti politično, kar pa velja za pristop v članstvo EGS. Načela sodelovanja so predmet pogajanj. Sporazumi raz-

⁶ Glej EFTA Bulletin št. 5/1977; tč. 7 Deklaracije predsednikov vlad in ministrov držav članic, sprejete 13. januarja 1977.

⁷ Da Avstrija resno razmišlja in analizira svoje odnose z Jugoslavijo, kaže tudi najnovejša študija avstrijskega inštituta za mednarodno politiko, Österreich-Jugoslawien: Determinanten und Perspektiven ihrer Beziehungen«, ki je izšla v knjigi septembra 1988. Kaj pa mi?

ličnih držav o pridružitvi tako niso istovetni, še večje razlike pa so pri konkretnem izvajanju. Skupen je le ekonomski cilj: ustvarjanje carinske unije, kar je najvišja oblika sodelovanja tretjih držav z EGS, pri čemer pa pridružen član ne sodeluje v organih Skupnosti. Tako vsebino in cilj vsebujejo sporazumi o pridružitvi Grčije (do 1980. leta, ko je postala članica EGS), Turčije, Cipra in Malte. Ustvarjanje carinske unije poteka postopno od 12 do 20 let in ga spremljajo prehodni ukrepi (measures transitories), s katerimi se postopno realizira odpiranje trga, pri čemer so predvidene olajšave, izjeme in zaščitni ukrepi za občutljive proizvode, in to predvsem v korist pridruženega člana. Namen teh ukrepov je, da se prepreči ekonomski šok gospodarstva pridruženega člana, do katerega bi lahko prišlo pri avtomatskem vključevanju v svobodno konkurenco. Med najpomembnejše ukrepe prilagajanja sodi t. i. finančna podpora. Pridružen član se obveže, da bo odprl svoj trg za članice Skupnosti ob znatni finančni podpori, ki bi morala olajšati takšen korak. Ohranitev obstoječe ravni izvoza in finančna podpora, s katero bi razvile svojo infrastrukturo in ne dovolj razvito industrijo, sta bila glavna motiva, da so omenjene države sklenile z EGS sporazume o pridružitvi. Vprašanje, ki se postavlja, je, ali se takšna oblika sodelovanja lahko uporabi tudi v drugačnem političnem kontekstu in v odnosih, kakršni so danes med EGS in Jugoslavijo.

Nekateri v Jugoslaviji menijo, da bi pridružitev Evropski gospodarski skupnosti pomenila opuščanje trajne politične koncepcije iz Preambule sporazuma leta 1980. V Preambuli se izrecno navaja Jugoslavija kot neuvrščena, evropska, sredozemska in članica skupine 77 držav v razvoju. To moremo razumeti edino le kot politično pripravljenost Skupnosti, da sprejme sporazum z državo, ki je poleg tega, da je evropska in sredozemska, še neuvrščena ter država v razvoju, kajti kakšnih mednarodnih posledic tega izrecnega naštevanja ne moremo ugotoviti. Tudi druge evropske in sredozemske države, ki so s Skupnostjo sklenile podobne sporazume, imajo različno politično in ekonomsko pripadnost, ki se ni nič spremenila tudi po sklenitvi sporazuma z EGS, ne glede na to, ali so te mednarodne opredelitve teh držav v sporazumih izrecno navedene ali ne. Spomnimo naj samo na to, da so tudi druge neuvrščene države in države v razvoju sklenile podobne sporazume z EGS (arabske sredozemske države, Ciper, Malta, Jordanija). Tudi ob pridružitvi bi bila lahko potrjena ta načela (temu nič ne nasprotuje), na katerih temeljijo politični odnosi med EGS in Jugoslavijo. Da je to možno, kaže primer Malte, ki je kot pridružena članica predlagala, da se tudi v njen sporazum o pridružitvi, ki pa že obstaja, vnesejo te geografske in mednarodne politične ter ekonomske opredelitve oz. značilnosti. Sodelovanje na podlagi pridružitve nima političnih posledic – treba je končno uvideti, da bi šlo v tem primeru za urejanje trgovinskih odnosov. Pridružitev je predvsem ekonomska kategorija. Kljub pridružitvi bi naša država ostala izven Skupnosti, (če primerjamo status držav članic), predvsem pa ne bi sodelovala pri politični dejavnosti Skupnosti. Logično je, da se država ekonomsko povezuje in poskuša najti najugodnejše oblike sodelovanja s svojim najpomembnejšim zunanjetrgovinskim partnerjem. Pridružitev bi prinesla liberalizacijo celotne trgovinske menjave s postopnim ustvarjanjem carinske unije ter finančno podporo EGS, ki bi bila uporabljena za prestrukturiranje gospodarstva, ter pospešen gospodarski razvoj. Recipročnost sicer pomeni, da bi morala tudi Jugoslavija odpreti svoj trg za proizvode iz držav EGS. Marsikdo se boji konkurence. Toda povedati je treba, da je običajni rok prilagajanja 10 do 20 let in postopno odpiranje trga ne bi bilo nič manj boleče, kot je sedanji t. i. intervencijski uvoz.

Pomembno je to še zlasti v sedanjem obdobju, kajti ta možnost se pokriva z notranjo usmeritvijo jugoslovanskega gospodarstva na tržne zakone, povečano menjavo in vzpostavljanje višjih oblik sodelovanja z razvitimi državami.

Glede formalnopравnih postopkov priključitve sta dve možnosti. Prva možnost je sklenitev novega sporazuma z EGS – sporazuma o pridružitvi, s čimer bi obstoječi sporazum prenehal veljati. Druga možnost pa je, da se Sporazum o sodelovanju iz leta 1980 ne menja, da pa se trgovinska menjava ureja drugače. To je možno glede na naravo omenjenega sporazuma, ki omogoča, da se konkretna vsebina sporazuma menja glede na spremembe v odnosih. Prav iz tega razloga veljajo določbe tega sporazuma o trgovinski menjavi samo 5 let. Na drugi strani pa se v Sporazumu izrecno predvideva možnost za ustvarjanje carinske unije med pogodbenima strankama – 58. člen tega Sporazuma – ». . . na področju trgovine se postopno ukinja omejitev med pogodbenimi strankami.« To bi lahko bila osnova za spremembo vsebine Sporazuma o sodelovanju in za vzpostavljanje režima po vzrocu na sporazume o pridružitvi, kar je nedvomno lažja pot, kot pa je sklepanje novega sporazuma. Evolucija sporazumov med Jugoslavijo in EGS nam daje upanje, da se bo ta razvojna smer nadaljevala tudi v prihodnje, seveda ob enakih prizadevanjih, kot so bila v letih 1962–70 – to je v obdobju od prve pobude o sklenitvi trgovinskega sporazuma med EGS in SFRJ do njegove sklenitve.

DANICA FINK-HAFNER*

Mladinske politične organizacije – »pomočniki«, »pripravljalnice« ali politični subjekti?

a) Determinante političnega interesa (KP-ZK) za mladino

V osemdesetih letih zasledimo v svetu in pri nas povečan politični in družboslovni interes za mladino. Razlogi za to so predvsem politični. Gospodarska kriza in mnogovrstne razsežnosti transformiranja sodobnih družb so poudarile mladino kot prednostni »krizni objekt« (M. Ule, 1988: 129). Raznovrstne oblike nesistemске politizacije mladine so spodbudile razmišljanja o razlogih za odvrčanje mladih od tradicionalnih političnih institucij oziroma o vzrokih »staranja« političnih institucij. Slednje namreč nedvomno postavlja pod vprašaj kontinuiteto (zlasti evropske) povojne politične tradicije v vseh njenih razsežnostih, in sicer:

- etični,
- vrednotno-ideološki,
- socialno-psihološki in
- institucionalni.

Zaskrbljenost politikov nad procesom staranja političnih institucij je relativno nov pojav. Nasprotno pa omenjeni procesi potekajo že nekaj desetletij. Tako lahko ugotovimo, da ta pojav ni tako nov, kot se zdi – le sodobne družbe so postale pozorne nanj šele, ko so jih pričele vznemirjati nekatere nove oblike alternativne politizacije mladih. Zato se vsiljuje pomislek, da osrednja politična skrb ni namenjena politični marginalizaciji mladih, temveč vitalnosti političnih institucij.

Za povojno Jugoslavijo bi lahko rekli, da se ni izognila težnji k staranju političnih organizacij in drugih institucij – po predhodnem revolucionarnem obdobju, v katerem je mladina sestavljala večji del neposredno politično in vojaško angažiranih sil socialistične revolucije. Očitni kazalci tega pojava so lahko namenjeni celo ekstremnim spekulativnim razmišljanjem o tem, ali niso »komunisti le uporabili mladino za svoje politične cilje« oziroma jo »politično zlorabili« (N. M. Ape-land, 1958). Tu se pravzaprav poudarja univerzalnejša dilema, in sicer, ali je mlado generacijo mogoče enodimezionalno ideološko vkalupiti in vgraditi v monolitno politično gibanje oziroma monoliten političen sistem kot element zagotavljanja in obvladovanja kontinuitete tega in takšnega gibanja oziroma sistema.

* Danica Fink-Hafner je magister političnih ved, strokovni sodelavec in asistent na FSPN.

¹ Prispevek je povzetek magistrske naloge Razvoj odnosov KP-ZK in mladinskih političnih organizacij (1919–1986), ki zajema tudi relativno obsežno bibliografijo. V prispevku zato navajamo zgolj citirane vire.

Poglobljeno zgodovinsko-sociološko raziskovanje (glej npr. M. Ule, 1988) kot tudi zgodovinsko-politološko raziskovanje kažeta na nezadostnost in enostransko pritrilnega odgovora na zastavljeno dilemo. Raziskava o razvoju odnosov med KP-ZK in mladinskimi političnimi organizacijami na Slovenskem v obdobju od 1919 do 1986 (D. Fink-Hafner, 1987) opozarja na to, da niti mladine kot celote niti njenega ideološko indoktriniranega dela nikoli ni mogoče za daljše obdobje v celoti ideološko politično »obvladati«. Mladina se namreč vsaj sporadično izrazi-to uveljavlja tudi kot subjekt. Tako se je npr. tudi mladina, ki je simpatizirala s KPJ ali je bila celo neposredno angažirana v komunističnem gibanju, vsaj občasno poskušala oblikovati kot avtonomen politični dejavnik in tudi kot kritik komunistične stranke. Slednje velja tudi za boj KP-ZK za vojaško in politično zmago jugoslovanske socialistične revolucije, kasneje pa za njeno institucionalno vzpostavitvev in utrditev. Seveda pa navedene ugotovitve ne morejo zanikati, da so vsa politična gibanja in organizacije življenjsko zainteresirane za svoje pomlajevanje oziroma kontinuiteto. Še zlasti je ta interes vitalen v boju za oblast – tudi v sodobnih družbenih in političnih okoliščinah.

Res je, da je bil tudi interes komunistične stranke na Slovenskem za mladino in njeno politično organiziranje na izhodiščih komunističnega programa predvsem politično determiniran. Boj za mladino je bil od dvajsetih let dalje predvsem boj za širjenje socialne podlage delavsko-razrednega boja proti kapitalistični družbeni ureditvi. Zaradi političnih okoliščin (stopnje aktualnosti pomena boja za mladino v konkretnih političnih okoliščinah) je bil interes komunistične stranke za mladino v različnih obdobjih neenakomerno močan in dejaven. V jugoslovanskem okviru je bil boj komunistov (v dvajsetih letih predvsem skojevcev!) za mladino v odločilnih zgodovinskih obdobjih dokaj učinkovit. Tako je med vojnama njen vse večji del sprejemal komunistične revolucionarne in nacionalno-emancipacijske programe in politične cilje. Pri tem ne smemo pozabiti, da je na takšen politični izid pomembno vplivala še ena (pogojno rečeno: interesna) spremenljivka. Lahko bi jo označili kot svojevrstno uveljavitev mladinske subjektivitete. Gre za to, da se lahko tudi v kontekstu prevladovanja transmisijских odnosov (kot npr. v obdobju 1937–1945) uveljavi strankino priznavanje »mladinskih« vprašanj kot politično pomembnih družbenih vprašanj ter mladinskih organizacij kot dejavnikov naprednega delavskega in demokratičnega narodno-emancipacijskega gibanja. Na podlagi analize obdobja 1919–1986 lahko zato sklepamo, da so tudi transmisijски, neenakopravni odnosi med KP-ZK in mladinskimi organizacijami lahko za slednje sprejemljivi v določenih družbenih in političnih razmerah. Ključni pogoj za to pa so po našem mnenju dejanske možnosti za nadomestilo (v neposrednih odnosih do KP-ZK) izgubljene politične subjektivitete. Pri tem mislimo na drugačne možnosti za vsakdanje potrjevanje subjektivitete mlade generacije v javnem življenju. Značilna primera takšnih možnosti sta npr. obdobje NOB in prva leta po vojni.

Ideološko-teoretični interes komunistične stranke za mladino se je razvil sekundarno. Lahko bi rekli, da je bil podrejen političnim interesom. Prvi poskusi sociološko-politološkega analiziranja mladine v jugoslovanskem komunističnem gibanju so bili opravljeni v tridesetih letih. Postali so podlaga političnega utemeljevanja interference interesov velikega dela mladih z interesi, ki so bili sestavina političnega programa komunistične stranke. Pojmovanje mladine kot družbeno-zgodovinskega pojava, specifičnega v konkretnih zgodovinskih okoliščinah, je ponujalo možnosti za koncipiranje zgodovinsko produktivnega pristopa in političnih metod za pridobivanje mladine.

Takšna teoretično-politična zasnova odnosov komunistov oziroma komunistič-

ne stranke do mladine je poudarjala predvsem skupne značilnosti in interese večine mladine ter skupne interese (večine) mlade generacije in delavskega razreda (interese, izražene v programu in politiki komunistične stranke). Ta koncept je zato pomenil kontinuiteto pojmovanja (prenesenega v jugoslovansko komunistično gibanje iz kominterne), da je potrebno posebno politično organiziranje napredne mladine – vendar predvsem na podlagi programa uresničevanja splošnih interesov delavskega gibanja. Odtod tako močan sindrom pojmovanja naprednih mladinskih organizacij kot »pripravljalnic« oziroma »pomočnikov« komunistične stranke. Čeprav je ta koncept, povezan z nacionalno-emancipacijskim programom, zlasti v tridesetih letih učinkoval zgodovinsko produktivno, pa je vseboval tudi izrazite enostranskosti. Te so zlasti po uspešni socialistični revoluciji delovale vse bolj anahronistično in kontraproduktivno.

b) Kakšni odnosi?

Ker nas zanima proces (pre)oblikovanja odnosov med t. i. naprednimi mladinskimi političnimi organizacijami in KP-ZK, se nam v prvi vrsti zastavlja vprašanje o subjektiviteti obeh zvrsti organizacij. Ali so torej obravnavani odnosi vzajemno determinirani ali pa predvsem diktirani z ene strani? Zgodovinska analiza nam pokaže, da je mogoče izrecno govoriti o avtonomni subjektiviteti omenjenih mladinskih organizacij v obdobju 1919–1986 le *izjemoma*. Izjemi sta nastali na Slovenskem v prvih letih oblikovanja komunistične stranke (do prve polovice dvajsetih let) in v osemdesetih letih. Sicer je odnos med obema zvrstema organizacij pretežno določala partijska subjektiviteta oziroma po vojni Zveza komunistov.

To seveda ne pomeni, da so bile komunikacije med njima zgolj enosmerne – od KP-ZK k mladinskim organizacijam. Nasprotno! V vsem obravnavanem obdobju so se sporadično pojavljali mladinski poskusi samoopredeljevanja samostojnosti mladinske organizacije ali vsaj poskusi oblikovanja samostojnih mladinskih pogledov na prakso KP-ZK oziroma kritik KP-ZK. Ti poskusi so praviloma sprožali konflikte med obema zvrstema organizacij. Očitno je, da raziskovalne ugotovitve spodbijajo stereotip o kontinuiteti »harmoničnih«, kooperativnih in vselej zgodovinsko produktivnih odnosih med njima. Abstraktno gledano bi lahko te odnose razvrstili od ignorantskega odnosa (odnos komunistične stranke) pa vse do popolnoma transmissijske zvrsti odnosov (od KP-ZK k mladinskim političnim organizacijam).

V celotnem obravnavanem obdobju (1919–1986), zlasti pa v obdobju 1919–1945, sta se obe zvrsti organizacij relativno pogosto znašli v konfliktu. Slednje velja tudi za čas, ki sicer v zgodovinopisju in političnih interpretacijah velja kot čas njihovega izrazito uspešnega sodelovanja (1937–1945). Naj opozorimo na dve (poenostavljeno predstavljeni) vsebinski značilnosti in vrsti učinkovanja teh konfliktov, in sicer:

- na konflikte, ki so delovali kot dejavnik revolucioniranja političnih organizacij, udeleženih v konfliktu (bodisi »seniorske« komunistične stranke ali mladinskih političnih organizacij), ter

- na konflikte, v katerih je prihajalo do entropije politične energije teh organizacij, brez produktivnih učinkov ali celo z negativnimi učinki na celotno napredno gibanje ali v učinkovanju tega gibanja na družbene in politične razmere.

Tudi vzroki konfliktov (kolikor je mogoče soditi o njih na podlagi naše raziskave) so različni. Večkrat so jih sprožali različni dejavniki, zlasti pa naslednji:

- vplivi mednarodnih organizacij komunističnih strank ter naprednih mladinskih organizacij (predvsem v medvojnem obdobju);
- teoretsko-politične značilnosti »odrasle« komunistične organizacije (predvsem njeno teoretsko zaostajanje, sektaštvo in pokroviteljski odnos do mladine in njenih političnih organizacij);
- pa tudi potencirana (včasih enostranska) mladinska čustvena zavzetost in kritični radikalizem v odnosu do neizdelanosti ali premalo radikalnega prakticiranja programa, metod, vsebin političnega delovanja KP-ZK ter obvladovanja družbenih problemov.

Zdi se, da so konfliktni odnosi med obema vrstema organizacij pretežno vendarle delovali kot dejavnik družbenega uveljavljanja komunističnih organizacij in krepitve delavskega ter (vsaj posredno tudi) nacionalno-emancipacijskega gibanja v Sloveniji in Jugoslaviji. Še zlasti poučen je primer konfliktnih odnosov med obema vrstema organizacij v času, ko je SKOJ deloval kot resnično samostojna politična organizacija, vendar na podlagi komunističnega programa in politike iskanja možnosti za sodelovanje z »odraslo« komunistično organizacijo zaradi skupnega uresničevanja revolucionarnega političnega programa (prva polovica dvajsetih let, zlasti na Slovenskem).

Po drugi strani lahko rečemo, da so bili *konflikti pogostejši v obdobjih izrazito sektaškega in monopolno-dogmatskega samoopredeljevanja »odrasle« komunistične organizacije*. Prav v teh obdobjih zasledimo tudi pojave mladinskega terorizma (v dvajsetih letih), t.i. »nesistemske« oblike politizacije mladih (po vojni) in očitke glede »avantgardizma« mladinskih političnih organizacij (občasno v celotnem obravnavanem obdobju). Ravno zato takšni očitki z negativno vrednotno konotacijo vselej terjajo kritično analizo. Ne moremo jih nekritično sprejemati – pa naj gre za v zgodovinopisju dolgo časa navajano »resnico« ali pa za aktualno politično oceno.

c) Pomen družbenozgodovinskega konteksta

Za poglobljeno analizo (spreminjanja) odnosov med KP-ZK in mladinskimi političnimi organizacijami je treba poleg drugih upoštevati zlasti naslednje determinante:

- širši družbenozgodovinski kontekst;
- značilnosti dejanske družbene vloge KP-ZK;
- specifičnosti konkretne mlade generacije ter
- njene politične organizacije oziroma njenih političnih organizacij v teh okoliščinah.

V tem okviru terja posebno pozornost vprašanje narave politike, za kakršno se programsko in praktično zavzema KP-ZK. Gre za vprašanje odnosa te organizacije do oblasti oziroma do institucionalnih mehanizmov upravljanja družbe. Dejavno zavzemanje KP-ZK za emancipacijsko naravo politike se je v zgodovini vselej povezovalo s prevladovanjem težnje te organizacije k dejanski in od velikega dela družbe priznani legitimnosti njenega programa in politike – ter z atraktivnostjo te organizacije za mladino in njeno institucionalno politično aktivnost.

Nasprotno je proces identifikacije KP-ZK s tako imenovano politično državo po uspešni socialistični revoluciji porajal tudi procese izrazite birokratizacije te organizacije in njenega odtujevanja od široke socialne podlage te revolucije. Proces identifikacije KP-ZK z oblastjo so zmanjševali njeno občutljivost za družbene

probleme in bogastvo različnosti kot tudi konvergentnosti interesov razredno in socialno-slojno opredeljenih družbenih skupin. Takšna transformacija KP-ZK je še prav posebno očitna v njenem odnosu do mladine.

Nekatera ravnanja in pojavi celo spodbujajo razmišljanja o nekaterih analogijah med odnosom »stare« oblasti do mladine ter odnosom »nove« oblasti do nje. Čeprav ne tako izrazito kot v nakdanjem režimu, tudi v praksi »novega« političnega sistema (zlasti po njegovi utrditvi in stopnjevani birokratizaciji) zasledimo pojave birokratskega »vseznalskega« odnosa do mladine, abstraktno kritično in stigmatizirajoče obravnavanje mladinskih subkultur ter kritičnih pogledov mladih na obstoječe družbene odnose – vse do pojavov zanemarjanja problemov družbeno-ekonomske in politične marginalizacije mladih in celo uporabe represije nad spontano (nenadzorovano) politizirano mladino.

d) Zahteve po novi kvaliteti političnih odnosov

Praksa KP-ZK kot oblastne politične organizacije je bila in je nujno v konfliktu z elementi prakse KP-ZK kot spodbujevalnega dejavnika emancipacijskih družbenih in političnih procesov. Ob odnosu KP-ZK do mlade generacije se torej kristalizira osrednji konflikt med KP-ZK kot zagovornico obstoječega na eni strani ter KP-ZK kot demokratičnega dejavnika kvalitativno razvojne transformacije družbe. Napačen je sklep, da je mogoče ta konflikt razrešiti tako, da ta politična organizacija »vsrka« določen kontingent mladega rodu in se tako vestransko »pomladi«. Njegova razrešitev danes korenini v globalnih družbeno strukturnih in relacijskih determinantah sodobne slovenske oziroma jugoslovanske družbe. Lahko bi rekli, da gre v političnem življenju zlasti za naslednje:

1. za spreminjanje razmerij med civilno družbo in politično državo s krepitvijo obeh delov in vzpostavljanja vzajemne napetosti in upoštevanja;

2. za legalizacijo tistih elementov političnega pluralizma, ki razbijajo enodimenzionalno oziroma monolitno strukturo političnega sistema z apriorno avtoriteto ZK ne glede na dejanske družbene kazalce njene (ne)avantgardnosti – ob varovanju in razvijanju »demokratičnih pravil igre«;

3. za odpiranje političnega prostora za konkurenco med političnimi pobudami, alternativnimi programi, za reševanje globalnih in konkretnih družbenih ter političnih problemov;

4. za sproščanje ustvarjalnosti in angažiranosti komunikacijskih sredstev, stilov in mehanizmov za predstavitev pobud, predlogov in za njihovo uveljavljanje v javnosti.

Le v takšnem kontekstu bo lahko mlada generacija (tudi s svojo politično organizacijo oziroma svojimi političnimi organizacijami) prispevala k »pomlajevanju« politike v najširšem pomenu besede.

To spoznanje vsiljujejo tudi novejšje zgodovinske izkušnje glede novih problematizacij odnosov KP-ZK – mladina, mladinske politične organizacije. Od petdesetih let dalje se je namreč pričelo zaostrovanje nasprotje med procesom birokratizacije KP-ZK in političnega sistema sploh ter procesom prihajanja novih mladih generacij – t.i. generacij »poststalinizma« oziroma »postadministrativne« družbe. Slednji pojem opredeljuje družbo, ki – vsaj deklarativno – spreminja prevladujoče državlastniške produkcijske oziroma etatizirane družbene odnose v samoupravne. Zato je vprašanje nove kvalitete življenja, ki vključuje tudi zahteve po večanju obsega in višanju kvalitete vplivnosti ljudi na politično odločanje, postajalo čedalje

pomembnejše. S tem se je sprožila problematizacija tradicionalne družbene vloge in značilnosti KP-ZK v socialistični družbi oziroma socialističnem političnem sistemu. Tako kot je KP v odnosu do buržoaznega političnega sistema oblikovala alternativo nove kvalitete življenja, tako je ZK po prvih desetletjih po uspešni socialistični revoluciji izzvana, da prispeva k praktični redefiniciji kvalitete življenja danes. Njena nesposobnost odzvati se na te družbene zahteve sproža nezadovoljstvo, nezaupanje, odvracanje, pomisleke glede njene legitimnosti ter staranje Zveze komunistov. Ta politična organizacija bi lahko izpolnila te družbene zahteve le, če bi upoštevala naslednje izzive:

- razširjanje splošnorazrednih kriterijev politike na konkretno interesne in
- splošnočloveške (transrazredne) interesne značilnosti družbenih zahtev po t.i. novi politiki ter
- zahteve po družbeno-emancipacijskih učinkih politike sploh.

Slednje se ob mladini kot socialno heterogeni družbeni skupini kaže še posebej očitno. Še zlasti zato, ker mladi bolj kot starejše generacije sprejemajo omenjene nove vrednote glede kvalitete življenja. Nekatere od teh vrednot so še prav posebno politično pomembne (UNESCO, 1985). Takšne vrednote so zlasti naslednje

1. participacija kot nova družbena vrednota;
2. uveljavljanje mladine kot dejavnika družbenega razvoja nasploh ter
3. uveljavljanje samostojnosti političnih organizacij mladine kot dejavnikov političnega odločanja in tudi sprejemanja njihove odgovornosti za sprejete družbene odločitve.

Neodvisno od teh ugotovitev govorijo v prid takšnemu razmišljanju tudi zgodovinske izkušnje KP-ZK. Izkušnje konfliktov med KP-ZK in mladinskimi organizacijami kažejo, da so samostojnost oziroma poskusi oblikovanja samostojnosti mladinskih organizacij pretežno ustvarjalni dejavnik političnega življenja. Novejša zgodovina pa vse glasneje opozarja, da se je koncept »strankinega« mladinskega gibanja oziroma »strankine« mladinske organizacije in »strankine« mlade generacije izživel oziroma nima dovolj pomembne podpore niti v slovenski mladini niti v sodobni slovenski družbi kot kompleksu različnih dejavnikov. Nov koncept in praksa odnosov med obema obravnavanima zvrstema organizacij na Slovenskem v osemdesetih letih verjetno prav zato nastajata na pobudo in po podobi transformirajoče se mladinske organizacije, in ne po direktivah Zveze komunistov.

CITIRANA LITERATURA:

- Apeland Niels (1958): *World Youth and the Communists*, London, Phoenix House Ltd.
Fink-Hafner, Danica (1987): *Razvoj odnosov KP-ZK in mladinskih organizacij*, Ljubljana, FSPN.
Ule Mirjana (1988): *Mladina in ideologija*, Ljubljana, Delavska enotnost.
UNESCO (1985): *World Congress on Youth*, gradivo s kongresa v Barceloni, ki je potekal od 8. do 15. julija 1985.
Organiziral ga je UNICEF.

LEO ŠEŠERKO

Perestrojka Zveze komunistov

Preureditev ZK je danes nujna tako zaradi družbeno-politične krize v Jugoslaviji kot tudi zaradi sprememb v svetu, pri čemer so posebno pomembne naslednje okoliščine: v SZ, »najstarejši« deželi socializma, je v polnem zamahu preformuliranje tradicionalnih mehanizmov in ciljev KP in celotne družbene ureditve, da bi uveljavili perestrojko in posebej še »glasnost«, se pravi demokratično odločanje in kontrolo javnosti v poglavitnih političnih in družbenih zadevah; v deželah »tretjega sveta« se je večina tudi socialistično orientiranih političnih ureditev znašla v velikem družbenem zastoju in latentni družbeni in politični krizi t. i. »nerazvoja«; v zahodnih, razvitih kapitalističnih državah je upadel vpliv tistih političnih strank, ki so kot svoj cilj propagirale »diktaturo proletariata«, pa tudi tistih, ki so propagirale diktature drugih socialnih grupacij. Očitno je, da se je parlamentarni politični sistem spet izkazal kot sicer nadvse pomanjkljiv, kljub temu pa neprimerljivo boljši od vseh drugih.

In drugič, delitev sveta na zahodni – kapitalistični, vzhodni – socialistični in »tretji« – se izkazuje kot ideološka, preživela in nesprejemljiva členitev kot tradicionalno sredstvo politične identifikacije. Ob sporazumevanju Vzhoda in Zahoda in njunega zблиževanja ni nič bolj smešnega kot togo vztrajanje pri iskanju »naše izvirne poti«, ki vodi v vedno večjo izolacijo in s tem v globjo krizo.

Definiranje ZK ne more imeti nekega občega in abstraktnega odgovora. Dokler je ZK edina legalna stranka v Jugoslaviji, je neproduktivno, če se definira kot stranka zgolj delavskega razreda. Prvič se s tem demonstrativno distancira od srednjih slojev, od inteligence, ki je sicer vse bolj pavperizirana, a vendar ne postane manualno delavstvo, kot je pogosto primitivno razumljen delavski razred, in vse to distanciranje je za socialistične odnose uničujoče. Drugič pa bi to bil prazni verbalizem, kajti politična stranka, ki lahko zagotavlja svoj ekskluzivni položaj v političnem življenju neke dežele, se neogibno poveže z mehanizmi vladanja, ki obstojijo že od prej ali ki zdaj na novo nastanejo. Takšni ideološki samopercepciji ZK, ki ima sicer svoje upravičene korenine v položaju KP pred osvojitvijo oblasti, vendar po tem ne ustreza dejanskosti, je komplementarna okoliščina, da mnogi avtentični interesi (varstva človekovih pravic, okolja, manjšin itn.) tudi v funkcionirajočem parlamentarnem sistemu niso nikjer povsem ustrezno zastopani.

Odločilnega pomena zato ni le globalno drugačno definiranje ZK, temveč zasidranje takšnih političnih in pravnih mehanizmov odločanja in kontrole tega odločanja, ki bo onemogočilo diktaturo monopolov – npr. industrijskih gigantov, ozkih profesionalnih ali socialnih skupin, kajti te imajo nadvse rade proklamirane takšne abstraktne politične strukture in mehanizme oblasti, ki zaradi svoje splošnosti in nepreverljivosti omogočajo njihovo realno oblast.

Socializem je v mnogih deželah in mnogih političnih grupacijah na oblasti postal nekaj, kar ne omogoča niti ne zahteva verifikacije pri celotnem prebivalstvu. Toda za srečo ljudi ni dovolj, da živijo v deželi, ki se je razglasila za socialistično. V tem smislu socializem ni nekaj, kar je mogoče za vselej vzeti v zakup. Tega ne more nobena dežela, nobena politična stranka, in tudi ZK ne. Kajti ne gre le za politični status, temveč tudi za ekonomsko prosperiteto, brez katere ni mogoče vzpostaviti razčlenjenega sistema socialne varnosti, na lokalnih in nacionalnih nivojih kriti stroškov varstva okolja, zagotavljati socialno varnost in nepodkupljivost družbenih služb, kot so državna birokracija, policija, sodstvo – kar šele ustvarja možnosti za zaščito človeških pravic prebivalstva ter varovanje pravic manjšin. V tem smislu so mnoge kapitalistične dežele uresničile veliko več socializma od deklarirano socialističnih dežel, s tem pa se tudi že zarisuje potreba po čisto drugačnem samodefiniranju socialističnih sil in njihove politične strategije v Jugoslaviji in v ZK.

Program ZK je danes glede na situacijo v svetu in krizo v Jugoslaviji obupno zastarel zlasti v tistem delu, kjer je govora o »diktaturi proletariata« in o »demokracijskem centralizmu«. Potrebno ga je napisati čisto na novo, vendar je sam program »v teoretskem zasnovanju vloge ZK« le drugotnega pomena. Kajti ugotovitev, da je po črki sedanjega programa (»Za komuniste torej ni problema: ali večpartijski ali enopartijski sistem; oba sta lahko realnost določenega obdobja socialističnega razvoja v raznih deželah«, Program ZKJ, Komunist, Ljubljana 1979, str. 141) realno možen v Jugoslaviji večpartijski sistem, kaže na to, da je še bolj od programa nujno menjati neko dominantno interpretacijo tega programa, ki nosi s seboj mnogo več tabujev kot pa sam program. Pri tem gre za razširjeno podmeno, da so ljudje pripravljeni živeti v bedi, da le ne izgubijo svobode, kajti ta interpretacija današnje situacije je hkrati že povečevanje neke dimenzije današnjega družbenega stanja, namreč neuspehov v ekonomskem razvoju in v razvoju politične kulture. Zato iz takšnih konstatacij sledi geslo, da moramo biti predvsem enotni, kajti enotnost bo garant našega izhoda iz sedanjih kriznih težav; v resnici pa ta koncept hromi oblikovanje produktivne notranje diferenciranosti ZK, ki bi mogla artikulirati kulturno, ekonomsko, socialno, nacionalno in mnenjsko razčlenjenost, ki predstavlja največje narodno bogastvo in produktivni potencial prihodnosti. Stabilna prihodnost Jugoslavije in s tem prihodnost ZK je v artikuliranju take politične kulture, ki bo omogočala kulturni in politični pluralizem, kakršen spontano nastaja drugod po svetu, npr. v združeni zahodni Evropi in s perestrojko ter glasnostjo v SZ.

Mislím, da je primerno opozoriti tiste, ki vidijo edino učinkoviti izhod iz sedanje krize v Jugoslaviji v poudarjanju enotnosti za vsako ceno, da je pred desetletjem spodletela tista revolucija v svetu, ki je šla v pogledu izvajanja koncepta enotnosti družbe edino »do konca«, namreč revolucija Rdečih khmerov. To je bila najradikalnejša revolucija, v kateri so se odločili, da bodo odpravili vse stanovske, socialne, religiozne, regionalne razlike med ljudmi in s tem odvrgli ves balast meščanskega družbenega življenja, dosegli pa popolno poenotenje ljudi. Ta revolucionarna iluzija, ki jo je v bolj blagih variantah mogoče srečati tudi v nekaterih drugih socialističnih družbenih projektih v svetu, zgodovinsko ne preblaga pa se je uveljavila v stalinizmu – in ki je v resnici protirevolucionarna in kontrarevolucionarna iluzija – se s propagiranjem odločnejšega uveljavljanja poenotenja v Jugoslaviji tihotapi tudi skozi vrste ZK.

Ni presenetljivo, da govori Gorbačov v »Perestrojki« o obdobju »kulta (Stalinove) osebnosti« na tak način, da poudarja, kako je šlo v tistem času v SZ za

»pretirano centralizacijo, komandiranje od zgoraj navzdol, za prevladovanje administrativnih navodil in prepovedi«, kar je vse zmanjševalo vlogo zakonov in zakonitosti.² V razpravah o spremembah ZKJ je zlasti važno, da se še opazne težnje po ponovnem vzpostavljanju administrativnega socializma v Jugoslaviji in preurejanju ZKJ po administrativnih načelih razkrijejo kot anahronistične in nesprejemljive, in to ne glede na to, da jih včasih opravičujejo s težavno situacijo v Jugoslaviji, ki da zahteva izjemno ukrepanje. Gorbačov poudarja, da poskušajo nekateri Stalinovo razuzdano brez zakonje in samovoljo opravičiti »z nekakšno politično neobhodnostjo, skrajno napeto mednarodno situacijo in zaostrovanjem razrednega boja v deželi«, kar je nesprejemljivo in neodpušno. Enako velja danes za Jugoslavijo, da je opravičevanje pretirane centralizacije, ki jo nekateri zahtevajo, komandiranje od zgoraj navzdol in brez pogojna enotnost tisti projekt prenove ZKJ in celotne Jugoslavije, ki je zgodovinsko anahronističen, čeprav se opira na dvomljivo logiko »nekakšne politične neobhodnosti« – k sreči ne tudi na skrajno napeto mednarodno situacijo, ker je ta danes za Jugoslavijo ugodna. Administrativno okrepljena ZK in unitaristično utrjena Jugoslavija nimata nobene stvarne dolgoročne perspektive in sta možni le kot tragična zgodovinska avantura.

Za ZK velja danes prav tisto, kar velja kot perspektiva za ostali svet na Zahodu, Vzhodu in Jugu, namreč uveljavitev in spoštovanje zakonitosti v interesu družbe, toda tako, da hkrati odpira »neobhoden prostor za iniciative državljanov, delovnih kolektivov in družbenih organizacij« (Gorbačov).

Zato je potrebno, da tudi ZKJ postane prostor iniciativ in političnih inovacij, med katere štejem zavzemanje za vključitev Jugoslavije v Evropsko gospodarsko skupnost, toda ne le kot začasno kampanjo, temveč kot dolgoročni projekt v obči strategiji nujnih političnih in družbenih sprememb. To ne pomeni, da naj Jugoslavija in ZKJ zanemarita svoje stike in sodelovanje z neuvrženimi deželami. Ti stiki so v veliki meri omajani zaradi gospodarske in družbene krize v Jugoslaviji in v večini teh dežel ter lahko dolgoročno temeljijo samo na obojestransko koristnem in ekonomsko upravičenem sodelovanju, ne pa na ekonomskem in političnem voluntarizmu. Kar pa zadeva vključevanje v Evropsko gospodarsko skupnost, ima ZKJ zgodovinsko dolžnost do jugoslovanskih narodov, ki so v svoji zgodovini že vseskozi pripadali Evropi in njeni civilizaciji ter prenašali težko breme obrambe te civilizacije pred napadi in srednjeveško turško okupacijo – da prepreči politično, ekonomsko, tehnološko in socialno izolacijo Jugoslavije v Evropi in v najrazvitejšem svetu. Največja napaka ZKJ bi bila, če bi se spogledovala z zastarelo koncepcijo graditve socializma »v eni sami deželi« – kajti socializem je lahko uspešen le kot svetovni in kot kulturno-civilizacijski projekt.

Zavzemanje za vstop v EGS se seveda ne sme omejiti le na verbalne izjave, ki takoj usahnejo, ko je za to potrebno sprejeti dolgoročne in težavne ukrepe tudi v sami ZKJ. Zato je potrebno sprejeti konkretne ukrepe za utrditev pogojev za svobodo in boj mišljenj v sami ZKJ. Kot rečeno, je potrebno ukiniti dogmatsko koncepcijo o demokratičnem centralizmu in izrečno priznati njeno preživelost. To pomeni, da je treba izrečno priznati možnost formiranja različnih iniciativ znotraj ZK – ne le kot angažmajev ob konkretnih predlogih in akcijah, v katerih bi se organizirali in povezali tisti člani ZK, ki bi jih neka akcija pritegnila – temveč tudi dolgoročno, kot profilirane frakcije. Tako bi se v ZK lahko

² Mihail Gorbačov, *Perestrojka, Kultura* – Beograd, 1988, str. 92.

oblikovali paralelni in tekmujoči programi pri reševanju temeljnih družbenih in političnih vprašanj, ki bi zagotavljali večjo avtentičnost sklepov, ukrepov in načrtov ZK, predvsem pa njihovo večjo operativnost in zasidranost v interesih ljudi.

Frakcija ni že sinonim za frakcionaštvo. Težava ZKJ je v tem, da bi morala preskočiti senco, ki jo dela njena lastna zgodovina. Gotovo so bili frakcijski boji v KPJ med obema vojnama neugodni in škodljivi za njeno uspešno delovanje. Toda danes ZKJ ne sme ohraniti tistih modelov in načinov delovanja, ki so bili potrebni in nujni v delovanju v ilegali, kajti to duši iniciative baze in tekmovalnost različnih praktičnih političnih projektov, hkrati pa mlade ljudi odvraca od vstopanja v organizacijo, v kateri ne morejo postati avtonomna politična gonilna sila. V težavni socialni in politični krizi pa tudi simbolična identifikacija s slavno preteklostjo ZKJ postaja vse manj atraktivna kot spodbuda za vstop in delovanje v njej, še posebej za vstop iz povsem nekarierističnih nagibov.

Če naj se uveljavijo iniciative baze, je potrebno, da se tudi v ZK vpeljejo takšni volilni postopki, ki bodo zagotovili odgovornost vodstev pred članstvom – in ne zgolj pred CK. Dokler lahko članstvo predlaga kandidate za različna vodstva, potrjujejo pa jih višji organi, prihaja in bo prihajalo v teh organih do škodljivih procesov samoreprodukcije, ki vodijo k vse večjemu oddaljevanju in nerazumevanju potreb in interesov članstva in prebivalstva.

Je pa še drug bistveni razlog, ki ovira učinkovitost delovanja višjih organov v pogojih demokratičnega centralizma, kjer odločajo višji organi o svoji reprodukciji in kooptirajo nove člane: posamezni pripadniki teh organov in vodstev nimajo opore v bazi, ki bi jih potrdila ali odpoklicala; čutijo se odvisne od sodelavcev v teh višjih organih in s tem krepijo svojevrsten oportunističen vodstev, v katerih se ne upajo nastopati z neobičajnimi iniciativami, da si ne bi zaprli vrat za ponovne izvolitve oz. kooptacije. Zato je potrebno v ZKJ dosledno odpraviti sistem kooptiranja in uveljaviti sistem volitev v bazi tudi za najvišje organe.

ZKJ ima perspektivo kot dedič AVNOJ-a. Absurdne so danes tiste razprave, ki za današnjo družbeno in politično krizo krivijo federalizacijo ZK. S tem samo po ovinku priznavajo, da vidijo rešitev v unitarizaciji ZK in celotne jugoslovanske družbe. In ti očitki so zlasti pogosti pri nekaterih najvišjih funkcionarjih, ki bi se nasprotno lahko sami vprašali o svojem deležu krivde za današnjo krizo in zlasti za današnje politično in socialno izoliranje in zaostajanje Jugoslavije za ekonomskim in političnim razvojem v Evropi (vzhodni in zahodni) in svetu. Federalnost ZK je bila glavna prednost ZK pred vsemi drugimi strankami v stari Jugoslaviji, v NOB, zdaj pa jo nekateri hočejo razglasiti za največjo oviro nadaljnega razvoja. Toda edina perspektiva obstoji v demokratičnem političnem pluralizmu v ZK in v celotni družbi – in ta lahko zaživi le v povezavi s kulturnim in socialnim pluralizmom v Jugoslaviji. S spoštovanjem in upoštevanjem kulturnih, jezikovnih, religioznih, socialnih in mnenjskih razlik in s pogumnim bojem za enakopravnost narodov in narodnosti, si je ZK zgodovinsko utrdila svoj avantgardni položaj. Vsi drugi ukrepi, kot so neupoštevanje avtonomnosti narodov in narodnosti, nespoštovanje jezikovnih in mnenjskih razlik, nespoštovanje človeških pravic, kršenje nedotakljivosti časti posameznika – dolgoročno spodkopavajo perspektivo Jugoslavije in ZK. Zato bodo tudi vsi mehanizmi političnega odločanja, ki bodo dovoljevali preglasovanje manj številnih narodov in narodnosti ter tudi vseh drugih manjšinskih grupacij v jugoslovanski družbi, dolgoročno ogrožali demokratično družbeno perspektivo

vo. ZK se mora tudi pri opredeljevanju svojih notranjih mehanizmov odločanja zavedati: enakopravnost manjših in manjšinskih narodov in narodnosti je zagotovljena le, če imajo še posebno pravico do nedotakljivosti svoje avtonomije.

Ker razvoj krize v Jugoslaviji še ni zanesljivo dosegel najnižje točke, ker je možno, da se bo inflacija še stopnjevala, socialni protesti in konflikti še stopnjevali, stopnjevale pa tudi kritike ZK in CK ZKJ – predvsem v tem smislu, da so organi ZKJ neučinkoviti pri reševanju krize – je potrebno delovanje ZK in te kritike postaviti v širok zgodovinski kontekst.

Prvič, kritike delovanja ZK, ZKJ itn. še ne pomenijo same po sebi, da lahko ZK oz. vodstvo ZK prekine razpravo in seže po skrajnih sredstvih: nihče drug ne more dolgoročno, tudi armada ne, rešiti sedanje jugoslovanske krize. Edini realni in perspektivni izhod je v demokratizaciji ZK navznoter in navzven, v odpravi tistih mehanizmov odločanja, ki so bili sicer učinkoviti pred petdesetimi leti v ilegali, in tudi pod avtoriteto Tita, ki pa danes ne ustrezajo več dinamiki političnega in družbenega razvoja in vključevanja Jugoslavije v Evropo in v razviti svet .

Zato mora ZK izdelati mehanizme, če lahko zbere moči in če je še dovolj časa, da prepreči politično in socialno regresijo, različne začasne in improvizirane politične rešitve, uporabo izrednih sredstev in sredstev, ki so na meji zakonitosti in legitimnosti – kajti pri iskanju poti za lastno prenovo in za izhod iz ekonomske krize celotne družbe bo imela samo eno priložnost, ki se zamujena ne bo nikoli vrnila.

(Zapisano v januarju 1989)

Ne korak preveč, korak premalo

Miselno in praktično nedvomno produktiven premik težišča v pojmovanju demokracije od ciljev k sredstvom, ki smo mu priča pri nas, bi bilo vsekakor koristno opremiti z ustreznim mero kritične skepse, ki morda lahko opozori na past nedoslednosti lastnim izhodiščem. Aktualne razprave o političnih sredstvih, s katerimi naj bi zagotovili javno in enakopravno vplivanje ljudi na urejanje družbenih zadev ter na drugi strani preprečili zaprto, monopolno zlorabo moči in oblasti v ozke zasebniške namene, namreč v mnogočem puščajo odprt prostor za v manipulacijo ali samomanipulacijo zavajajočo retoriko. Tisto, kar bi nas pravzaprav moralo skrbeti in kar bi najbrž moralo biti tudi predmet celovitega znanstvenega razmisleka, ni oblikovanje projektov in rešitev, ki bi bili za obstoječe družbene razmere in razmerje sil v Sloveniji in Jugoslaviji preveč radikalni. Nasprotno: mnoge ideje tudi iz kroga navidezno politično najbolj korenitih, šokantnih, kaj šele tistih iz delavnic partijske preнове, so *premalo radikalne* in v tem smislu najbrž celo pod ravnijo sodobnih spoznanj o mehanizmih družbenega vladanja, ki se na primer povezujejo s sodobnimi razmišljanji o civilni družbi, novih družbenih gibanjih ali z razmišljanji o mikrofiziki moči in oblasti, nedvomno pa so daleč pod zahtevami časa.

Pri tem mislim na celo pahljačo tistih projektov ali konceptov, katerih poglobitvena ideja je spreminjanje osnovnih organizacijskih oblik artikulacije političnih interesov ter spreminjanje drugih formalnih okvirov političnih odnosov, ne da bi se pri tem analitično lotili tistih vzvodov oziroma za idejno frazeološkimi in organizacijskimi fasadami skritih mehanizmov oblasti (oziroma politične tehnologije in metod), ki pomenijo – seveda za tiste, ki jih posedujejo ali obvladajo – ključne organizacijske faktorje za doseganje politične moči in vpliva na oblast. Ustvarjanje vtisa ali prepričanja, da lahko posamične bolj ali manj formalne spremembe (strankarski pluralizem, neposredne volitve, ukinjanje demokratičnega centralizma itd.) pomenijo kaj več kot le ohranjanje obstoječega prosvetljenega enostrankarskega monopola ali zamenjavo z »novimi« političnimi monopoli in da torej takšne spremembe pomenijo bistvene premike ali jih vsaj omogočajo, ne more biti nič drugega kot ideološko organizacijska manipulacija (samomanipulacija), katere rezultat bo dejansko onemogočanje enakih organizacijskih in drugih možnosti za doseganje politične moči, ter s tem onemogočanje enakopravnih odnosov, družbene in politične demokracije.

Seveda pa nisem prepričan v utemeljenost in koristnost zgodovinske naivnosti ali logike, da je pač pametneje izbrati manjše zlo, temveč se mi zdi, da je tako v znanosti kot v sami politični praksi dovolj elementov za na konkretni in zgodovinski analizi temelječem radikalnejšem koncipiranju političnih odnosov, ob katerem bo tudi (za nekatere tako bistveno, za druge pa nesprejemljivo) vprašanje pluralizma političnih oblik dobilo svoje pravo, to je bolj ali manj obrobno mesto.

Vsebinsko mi bo lažje razviti misel o tej obrobni, če najprej skušam odgovoriti na vprašanje, od kod pravzaprav izvira politična slepota ne le neposrednih akterjev, temveč tudi dobršnega dela družboslovja, ki vidi v spremembi formalnih oblik ali principov političnega delovanja dovolj radikalen zasuk v primerjavi s sedanjim stanjem. Zelo pomemben razlog se skriva v samem formalizmu kritike

oblastne pozicije in vloge Zveze komunistov. Dejstvo je namreč, da predvsem na kritiki vloge Zveze komunistov temelji tako koncept partijske prenovе kot tudi zahteva po strankarskem pluralizmu. Kritika partijskega monopola ZK pa je v pretežni meri ostala na makro ravni kritike državne partije v smislu institucionalnih, kadrovskih in seveda tudi sklopa skritih, nelegalnih vplivov na vsebino oblastnih odločitev. Tak globalistični pristop pa kljub nedvomni koristnosti spregleda odločilne sfere, nivoje in načine udejanjanja oblasti manjšine nad večino oziroma oblastnosti partije. Spregleda, da odločilne ovire za doseganje enakopravnosti pri oblikovanju politične moči in vpliva niso le v pomanjkanju oblik politične artikulacije konkurenčnih političnih subjektov, temveč se ovire skrivajo predvsem v samem monopolnem, izključujočem načinu delovanja in političnega dogovarjanja znotraj teh političnih subjektov. Gre seveda za način političnega delovanja, ki izrablja sicer nujno hierarhijo med intelektualnimi funkcijami kot tudi med fazami političnega procesa, ki jih morajo opraviti politični subjekti v procesu oblikovanja politične moči in vpliva, kot izgovor za uveljavljanje hierarhije med ljudmi. Gre torej za način političnega osveščanja in vplivanja, ki ne omogoča članstvu, temveč predvsem vodstvom, ožjim skupinam ali celo posameznikom (liderjem) obvladovanje, kontroliranje ali uporabo odločilnih organizacijskih sredstev za oblikovanje politične moči in vpliva. Formalna udeležba, formalno sodelovanje in aktivnost posameznikov – članstva (čim bolj je množično, tem bolj je formalno) seveda služi za ustvarjanje *visa* dejanskega sodelovanja in vplivanja.

Kritika, ki se torej ne loteva monopola oblasti oziroma oblastnosti nasploh tudi na mikronivojih (ne v smislu temeljnih ravni politične aktivnosti, temveč v smislu *mikrofizike* moči, vpliva in oblasti), tudi težko ponudi kaj več kot le nove organizacijske ali ideološke forme. (Takšna (nizka) stopnja natančnosti razumevanja procesa vplivanja na politične procese in odnose pa nikakor ne ustreza zahtevnosti demokratizacije, temveč prej odpira prostor novim trikovi in zvižčnosti oblastnega duha. Prav izkušnje s samoupravljanjem in vsemi dosedanjimi demokratizacijami, ko je cela vrsta ideološko organizacijskih reform uspešno služila onemogočanju demokracije in umnosti, nas nazorno poučijo o tem.

Kljub temu torej, da se, še posebej v zadnjem času, ravno v mikrofiziki oblikovanja moči in vplivanja na oblast kaže ključna točka ohranjanja oblastniške pozicije ZK in zato tudi ključna točka razkrivanja te pozicije, pa se ta, tudi empirično dokaj izoblikovana zavest ne odraža v osmislitvi in oblikovanju dovolj radikalnih, konkretnih (uporabnih) konceptov, ki bi lahko pomenili drugačno kvaliteto političnega življenja nasploh.

Osnova tega nerazumevanja je *implicitno pojmovanje politične moči* kot bolj ali manj statične, nesprejemljive, a hkrati s tem bistvene, določujoče lastnosti posameznih subjektov. Zanimivo je, kako prav takšna paradigma moči najbolj služi oblastništvu kot takemu, ne glede na ideološko politične ali druge predznake konkretnih idej ali konceptov. Prav vpogled v proces oblikovanja politične moči za vpliv, vpogled v mikrofiziko moči in oblasti pa v nasprotju z omenjeno paradigmo opozori, da ni bistven problem prevelika ali premajhna moč (to je morda odločilna, ne pa bistvena točka), temveč *način produkcije te moči*, ki določa tudi imanentno monopolistično ali enakopravnostno usmerjenost subjekta moči. Ta produkcija pa je lahko vključujoča, kar pomeni ustvarjanje organizacijskih in drugih možnosti za sodelovanje vseh subjektov pri vseh, predvsem pa odločilnih fazah političnega procesa, skozi katere se oblikuje usklajena zavest zadostnega števila posameznikov o ustreznih ciljih, sredstvih in metodah, s tem pa tudi politična moč in vpliv. Kar bi nas moralo tu predvsem zanimati, je to, katere so te odločilne faze v politič-

nem procesu in s kakšnimi metodami političnega dela jih je mogoče ohranjati bodisi kot monopol in privilegij političnih elit ali pa razvijati kot funkcijo enakopravnosti. Slavko Podmenik opozarja predvsem na faze priprave končnih predlogov za organe, v katerih se odloča (bodisi organe političnih organizacij ali organe oblasti), na vodenje samega odločanja (kot bistveno nalogo vodstev) ter na kontrolo izvajanja odločitev in sankcioniranje.

Drugi tip in način produkcije politične moči pa je izključujoč, kar v današnjih pogojih pomeni ohranjanje ključnih faz političnega osveščanja oziroma oblikovanja politične moči in vpliva v rokah monopolnih elit, seveda ob hkratnem ustvarjanju vtisa, predvsem s pomočjo sodobnih množičnih medijev, da sodelovanje v ostalih formalnih fazah političnega delovanja (na primer informiranje, sestajanje, dajanje predlogov, glasovanje itd.) že pomeni dejansko demokracijo.

Gre torej za dva, v usmerjenosti razlikujoča se tipa političnega organiziranja in delovanja. V prvem smisel političnega delovanja ni boj za oblast kot tisto mesto v družbi, s katerega je mogoče (s pomočjo ustreznih aparatov države) usmerjati in kontrolirati družbo, temveč takšno organizirano *osveščanje o procesih in odnosih v družbi*, ki bo omogočalo vsakemu posamezniku, da bo sam v sebi in skupaj z drugimi ter s sredstvi, ki so mu na voljo, oblikoval moč za vpliv na druge ljudi in institucije, in to tako, da bodo učinki skladni z njegovo vlogo samostojnega in odgovornega subjekta.

Seveda pa je smisel političnega delovanja lahko tudi boj za oblast in skladno s tem tudi omejeno, delno, nedokončano osveščanje večine o dejanskih procesih in odnosih, ki tako lahko zadostuje posamezniku za samostojno opravljanje le preprostih političnih aktivnosti (zborovanje, vzklikanje, dvigovanje rok itd.). S posebnim sistemom metod izločanja posameznikov iz ključnih faz političnega osveščanja, v katerih se pridobiva dovolj natančna in celovita zavest o procesih, odnosih in seveda tudi posameznikih, se onemogoča tudi oblikovanje moči za dejanski vpliv v družbi, s tem pa se onemogoča tudi družbena odgovornost.

Seveda je zelo verjetno, da bi na primer sistem proti moči (na primer tudi strankarski pluralizem) vsaj deloma omejeval nakazane možnosti zlorabe moči in prispeval k povečevanju konkurenčnosti in racionalnosti. A kljub temu je stališče, ki stavi le na tega konja, ki na primer pravi, da je »strukturno težnjo po nasilnem prilaščanju države kot aparata moči mogoče krotiti le z ustavno dogovorjenim modelom organiziranja političnega pluralizma kot sistemom protimoči« (Jože Pučnik, Nova revija 57), ujeta v okvir oblastne paradigme moči, in zato ne korak preveč, ampak korak premalo.

Vzpostavlanje kontramoči namreč še ne pomeni, da bi bila ta moč v svojem bistvu kaj drugačna, da bi nosila s seboj osvobajajoče potence. Nasprotno, manipulativnost bi bila v takšnem primeru sprejeta kot princip, le da bi šlo za poliarchičen sistem. Seveda lahko predvidevamo, da bi različne politične stranke do neke mere razkrivale manipulacije druga druge, toda le do tiste stopnje, ko razkritje osnovnih mehanizmov produkcije politične moči in vpliva ne bi ogrozilo imanentne oblastne paradigme in strukture. To je seveda protislovje, v katerem se gibljejo vse klasične politične stranke in bi ga lahko označili kot *nezmožnost dovršive procesa osveščanja*. Gre seveda za strukturno nezmožnost, kajti prestop meje bi pomenil razkroj stranke, in s tem tudi prestop, preseganje »strankarstva« kot takšnega. Toda mislim, da bi nam moralo iti prav za to. Dejstvo, da smo se že seznanili z ideološkimi projekti, ki govorijo o tem, pa seveda prav v ničemer ne spreminja dejanske nemoči v tej smeri.

Resnici na ljubo je treba reči, da na omenjeno nedovršenost opozarja tudi

Pučnik, ko pravi, da »načelni in strukturni problem političnega sistema v modelu organiziranega političnega pluralizma ni rešen. Pozitivni pomen razsvetljske tehnologije političnega reguliranja je v danes dostopnih instrumentih le manjše zlo, le manjša nezadostnost v primerjavi z drugimi tehnologijami, npr. z leninističnimi.« (Pučnik, NR 57, str. 134).

Nakazane nedoslednosti v analizi obstoječega (monopolnega) načina produkcije politične moči in vpliva so lahko tudi izhodišče za radikalnejše in s tem politično produktivnejše zahteve in konkretne ukrepe. Če torej res hočemo demokracijo, se moramo zavedati, da ni prava dilema ena ali več strank, ampak gre za *odločitev med dvema temeljnima tipoma produkcije družbene in politične moči in vpliva na oblast, ki seveda producirata tudi dva tipa političnih sistemov*. Najbolj enostavno rečeno se ljudje v enem igrajo politiko, v drugem se politika igra z njimi. V enem si ena ali več strank prizadeva, da bi ljudje verjeli njihovim idejam in jih podpirali (v boju za oblast ali v vladanju!), v drugem je bistvo enakopravna možnost sodelovanja vsakogar v tistih fazah političnega osveščanja in organiziranja, ki omogoča moč za vpliv in s tem tudi odgovornost za posledice svojega vpliva. V enem je temeljni princip sodelovanja v sferi politike lojalnost stranki, izkazano skozi ravnanje ob volitvah, v drugem gre za lojalnost argumentom. Kako poimenovati eno in drugo možnost, je seveda stvar izbire in dogovora. Vsekakor pa druge možnosti ni koristno imenovati in definirati le negativno kot nestranski način političnega organiziranja, kajti njegova bistvena značilnost ni nasprotovanje strankarstvu, ampak preseganje le-tega s takšnimi mehanizmi in metodami oblikovanja moči in vpliva, ki omogočajo politično in družbeno enakopravnost.

In tu smo prišli do tiste točke, ko se pravi problem šele odpre. Kajti bistveno vprašanje so prav konkretni mehanizmi in metode, ki omogočajo enakopravnost in spodbujajo umnost. Ali drugače, *gre za besede*, pravila, ki bodo omogočila ali spodbudila »politična« dejanja (prosto po Slavoju Žižku), tako kot na primer obrestne mere (kot »besede«, pravila) spodbujajo ali zavirajo določena »ekonomska« ravnanja. To pa je seveda tudi točka, kjer omaga večji del sodobne družboslovne, še posebej politološke znanosti, kajti to bi pomenilo zahteven paradigmatski prelom in s tem pa tudi nujnost konkretnega poseganja v razmerje političnih sil, kar je lahko pogumno, pionirsko dejanje s seveda precej nepredvidljivimi posledicami.

V upanju, da bodo torej konkretni mehanizmi in metode oblikovanja politične moči in vpliva postali predmet posebne razprave, kot si to tudi zaslužijo, naj opozorim le še na nekaj splošnih političnih pogojev, ki jih je najbrž nujno izpolniti, da bi druga možnost (enakopravnostni način političnega vplivanja) lahko pridobila zadostno družbeno moč.

Mislim, da je za njeno realizacijo potrebna koalicija družbenih, interesnih in političnih subjektov, vendar ne koalicija v ideološkem smislu. Predvsem je potrebna *koalicija v formalnem smislu*: kot zagotavljanje (s konkretnimi pravili ravnanja) takšnega načina produkcije politične moči in takšnega načina vpliva na oblast, ki lahko omogoči prevlado umnosti, racionalnosti, humanosti in enakopravnosti v nasprotju z ideološkim in političnim kolonializmom.

Gre torej za *koalicijo pravil*, nekakšno PRAVILNO KOALICIJO, ki ima skupna pravila ravnanja subjektov v ključnih političnih fazah in točkah, kjer se oblikuje moč za vpliv na oblast. *Pravila* morajo biti seveda tako natančna in konkretna, da bodo lahko služila *kot mere in merila* za ugotavljanje dejanske politične in človeške usmerjenosti posameznih subjektov in sankcioniranje, in to ne glede na ideološko verbalno fasado.

Kakšna bo eksplicitna ideološka, idejna, nazorska naravnost subjektov, kako se bodo imenovali (stranke, zveze, gibanja itd.), kakšna bo njihova organizacijska forma in organiziranost, je potemtakem bolj ali manj irelevantno in zato tudi stvar popolnoma svobodne izbire.

Politični subjekti »pravilne koalicije« bi bili torej v bistvu (v pravilih igre) kooperativni, zato da bi zaščitili politični sistem, za katerega skupaj ugotavljajo, da omogoča umnost, racionalnost, humanost, enakopravnost itd. In prav zato bi bili lahko v konkretnih idejah, programih in kadrih konkurenčni. Gre torej za nujnost družbene koalicije, ki je več kot le koalicija ob posameznih programih ali ciljih (npr. v boju proti inflaciji), torej koalicijo, ki bo omogočala takšno skladnost sredstev, načinov in metod političnega delovanja (sistem), ki omogoča prevlado tehtnosti argumentov, v skladu z zmožnostjo in pripravljenostjo ljudi. Vse to pa bi zahtevalo tudi dokaj radikalne posege v položaj, vlogo in način delovanja predvsem ZK pa tudi SZDL. Posegi bi morali zajeti tako opuščanje pojmov avantgardnosti in vodilnosti (posebej v Ustavi), spremembo pravil notranjega političnega delovanja, posebej demokratični centralizem (v statutu), svobodni pluralizem organizacijskih oblik itd. Morebitne blokade tega procesa pa bodo zagotovo povečale pritiske v smeri zgolj zamenjave oblasti, z vsemi posledicami zapravljenosti.

Kakšna politična ekonomija?

(Ob ponovnem izidu učbenika *Teorija vrednosti in cen* prof. dr. Nade Sfiligoj)

Vedno znova se ob izidu nekega učbenika s področja politične ekonomije zastavlja vprašanje, v kolikšni meri je avtor uspel bralcu-študentu razjasniti nejasne in zamotane procese produkcije in njene rasti, delitve, menjave in končno tudi potrošnje neke družbe. Predmet Politična ekonomija, ki se poučuje kot eden izmed nosilnih predmetov na družboslovnih fakultetah, v skrajšanem obsegu pa sodi tudi v program nedružboslovnih fakultet, naj bi omogočil študentu samostojno analizo in razlago ekonomske realnosti na osnovi poznavanja temeljev ekonomske logike. Cilj tega najbolj splošnega med številnimi specifičnimi ekonomskimi predmeti je torej pojasnjevati skrite notranje gonilne sile gospodarskega življenja. Glede na našo sedanjo hiperinflacijsko gospodarsko zmedo, ki pogosto pači tudi preproste ekonomske zakonitosti, je takšno »razkrivanje« vsekakor potrebno, hkrati pa je tudi zahtevno opravilo.

Doslej je bila Marxova analiza kapitalistične blagovne produkcije iz *Kapitala* čvrsta in neizpodbitna osnova predmeta oziroma učbenikov politične ekonomije, pogosto v dokaj nekritični, dogmatski in preveč dobesedni interpretaciji. Končne posledice Marxove analize kapitalizma so dobro znane: gospodarstvo, ki sloni na kapitalističnih produkcijskih odnosih, se nenehno zapleta v nerazrešljiva protislovja in mora doživeti v taki ali drugačni obliki svojo preobrazbo. Socialistično sporočilo Marxove teorije, ki je venomer prisotno že v njegovi analizi kapitalizma, je v grobih obrisih naslednje: gospodarsko življenje družbe naj temelji na dveh temeljnih negacijah kapitalizma, in sicer na družbeni lastnini produkcijskih sredstev ter na planu kot bolj racionalnem koordinacijskem mehanizmu gospodarstva – v primerjavi z blagovno tržnim. Takšno sporočilo Marxove kritike kapitalizma naj bi tudi ostalo v zavesti študenta.

Sedanji družbenoekonomski trendi, tako v t. i. socialističnih družbah kot tudi pri nas, postavljajo pred nakazano Marxovo »zgodovinsko formulo razvoja« velik vprašaj. Kako pojasnjevati številne oblike »reprivatizacije« produkcijskih sredstev, uvajanje mešane lastnine, vse bolj pogosta razmišljanja o delnicah in s tem tudi o neki obliki borze, kjer se bo z delnicami »trgovalo«, zahteve po »naravni« tržni funkciji obrestne mere . . . itd. – hkrati pa vztrajati na Marxovi zgodovinski družbenoekonomski formuli? Uvajanje socialistično predpisane planske petletke razvoja gospodarstva pri nas bi bilo v pogojih svetovne splošno naraščajoče dinamike proizvodnje, različnosti blaga, dnevnega rojevanja novih produktov ipd. seveda enako gospodarskemu samomoru. Kako na marksističnih osnovah razlagati sedanjo glorifikacijo delovanja trga in tržnih zakonitosti? Ali kaže zaradi navrženih dejstev celo opuščati dosedanji marksistični skelet predmeta ali pa morda po zgledu zahodnih učbenikov (npr. Samuelsonove *Ekonomike*) bolj poudarjati neoklasično mikroekonomsko teorijo, kjer je obdelana parcialna problematika trga in tržnih odnosov, ter keynesijsko makroekonomsko teorijo, ki nam razjasnjuje možne oblike politike državnega – monetarnega in fiskalnega – vmešavanja v gospodarske tokove družbe?

Nakazana vprašanja se nemara najbolj drastično zastavljajo pri izvedbi predmeta na nedružboslovnih fakultetah, kjer je tozadevna vprašanja treba obdelati

v skrčenem obsegu. Poleg tega je tu pogosto prisotna že začetna averzija do predmeta, kajti študentje, ki jih politična ekonomija gotovo ne priteguje kot resnično področje zanimanja, še vedno (?) pričakujejo nekakšno ideološko modeliranje njihovega družbenopolitičnega nazora. Predmet čutijo kot »režimski« in ne kot »nevtralen« poskus prikaza različnih možnih oblik organizacije gospodarstva družbe. Ponavadi so tudi nestrpni v primerjavi z družboslovci in zahtevajo takojšnje pojasnjevanje »bistva«. Družboslovci namreč že kmalu dojemajo, da so družbeno-ekonomske zadeve »kompleksne« in »problemske« in da tu relacije niso premočrtne (ekonomisti pa tega problema nemara sploh ne čutijo, ker se na politično ekonomijo navezuje vrsta spremljajočih predmetov). Kako nedružboslovcem prepričljivo pojasnjevati umestnost poglavij, ki nosijo naslov »Splošna kriza kapitalizma«, ali pa »Zlom kapitalizma kot sistema«, »Socializem kot svetovni proces«... ipd., ko pa kapitalistični sistem doživlja svoj ekonomski razcvet? Ali je še vedno mogoče ekonomsko nesposobnost socialističnega sistema, ki preprosto ni zmožen producirati takšne količine (kvalitetnih) produktov kot kapitalističen, opravičevati z zgodovinsko nižjo stopnjo razvoja podedovanih proizvodjalnih sil in z začasnimi težavami prehodnega obdobja, s »porodnimi krči novega sistema« (ki trajajo že šest desetletij) in s svetlo perspektivo prihodnosti...?

Železno interpretacijo marksistične zgodovinske družbenoekonomske formule je treba relativizirati in jasno razmejiti Marxovo vizijo socialistično-komunističnega gospodarstva in njegove iluzije o kratkem »prehodnem obdobju« od današnjih družbenoekonomskih ureditev, ki se uradno razglašajo, tudi v ekonomskem oziru, za »socialistične«. Pač pa ostaja – tudi danes – Marxova »moč« v analizi in anticipaciji procesov, ki označujejo sodobni državno monopolni kapitalizem, ali kakorkoli že s skupnim imenovalcem poimenujemo različne ekonomske sisteme na Zahodu. To seveda ne pomeni, da so procesi v t. i. socialističnih državah izključeni iz Marxove obravnave.

Naj nakažemo nekatere najbolj izstopajoče točke Marxove analize, zaradi katerih kaže marksistično ogroditve predmeta še vedno ohranjati. Njihova aktualnost je namreč nesporna:

– Že pri Marxovi obravnavi procesov prvotne kapitalistične akumulacije (znano preganjanje kmetov z njihove zemlje, ko so »ovce žrle ljudi«), ki so bili predpogoj za funkcioniranje kapitalizma kot družbenoekonomskega sistema, se kažejo paralele s procesi prvotne socialistične akumulacije kapitala, s še nedavnimi zapuščani vasi in z nastajanjem prvotnega »socialističnega delovanja človeka.« Te zgodovinske analogije med prvotno kapitalistično akumulacijo in nastanki prvotne socialistične industrije pa pogosto niso bile dovolj jasno nakazane;

– Marxova analiza delovnega dne spada v klasiko marksizma in je osnova za definiranje položaja delavca v sleherni družbi. Po drugi strani pa je to tudi osnova za definiranje ekonomskega položaja tistih razredov in slojev, »ki ne delajo« – ne glede na to – za kaj se določena družba deklarira. Marxovega abstraktnega »ikoriščevalskega kapitalista« je zlahka mogoče nadomestiti z drugimi sloji ali pa z različnimi državnimi in paradržavnimi institucijami. Še nedavno pa je bilo, denimo, temeljno vprašanje obstoja kategorije presežne vrednosti v našem sistemu mistificirano z nerealističnimi kategorijami dohodkovne antiekonomije. Prav na osnovi analize nastanka presežne vrednosti je treba pojasnjevati pojave ekonomskega razmetavanja tako imenovanega »družbenega kapitala« in politično ekonomskega voluntarizma pri nas;

– Funkcijo rezervne industrijske armade, to je funkcijo nezaposlenih v (kapitalističnem) sistemu blagovne produkcije, je Marx natančno opredelil. Ta »pro-

dukt in pogoj« kapitalistične produkcije je danes prisoten in nenehno deluje seveda z različnimi pritiski v razvitih kapitalističnih državah. Čedalje bolj pa se želja po »normalni« vlogi nezaposlenih uveljavlja tudi pri nas v obliki klicev po odpravi »monopola nad delovnim mestom«. To je pravzaprav zahteva po prostem delovanju trga delovne sile, to je, po prostem pretoku iz »rezervoarja« nezaposlenih delavcev v zaposlene in obratno. Klasični kapitalistični mehanizem »strahu pred izgubo delovnega mesta« naj bi prispeval k večji učinkovitosti delavca v posameznem podjetju in gospodarstvu kot celoti;

– Marx je anticipiral procese koncentracije in centralizacije kapitala in nastanek delniških družb, ki v njegovi dobi liberalnega kapitalizma še niso bili tako jasno razvidni. Njegova analiza je zato odlično izhodišče za kasnejše in izrazitejše procese, sprva le nacionalnega nato pa internacionalnega združevanja kapitala in nastanka multinacionalk ali transnacionalk, ki danes upravljajo ekonomsko in tudi politično življenje sveta;

– Splošno priznano je, da so Marxove sheme družbene reprodukcije teoretična osnova poznejših input-output tabel, ki so v mnogih državah, ne glede na njihov »izem«, nepogrešljiv inštrument družbenega planiranja. Reprodukcijske sheme pa so tudi izjemno privlačno pedagoško sredstvo zaradi njihove elementarnosti: osnove materialne reprodukcije družbe je mogoče pojasniti z dokaj enostavno številčno analizo – skorajda v obliki matematičnega problema;

– Nenazadnje tudi Marxov splošni zakon kapitalistične akumulacije, ki predvideva cepitev družbe, zasnovane na razrednokapitalističnih osnovah, dobiva permanentno potrditev v obliki svetovne gospodarske razcepljenosti med razvitim severom in nerazvitim jugom. Delovanje tega zakona polarizacije družbe pa lahko opazujemo kar »tu in zdaj« pri nas, čeprav v modificirani izvedbi.

Z obravnavo nakazanih sklopov Marxove ekonomske teorije seveda ni dokončno izčrpana njihova razsežnost in aktualnost. Lahko bi poiskali tudi nekatere druge. Poudarjene točke pa vsekakor kažejo Marxa kot analitika perečih družbenoekonomskih procesov. Potemtakem *Kapital* ni »zastarel ekonomski učbenik«, kot ga je označil Keynes. Vendar pa je v Marxovem ekonomskem opusu treba razločevati (nakazane) momente »analize« z momenti »prerokovanja« bodoče ekonomske organizacije družbe, četudi se ta dva momenta vedno tesno prepletata. Marx je sicer izrecno navedel, da nima namenov pisati receptov za kuhinjo bodočnosti, obenem pa se le ni mogel zadržati, da ne bi v *Kritiki gothskega programa* zarisal skico preseganja kapitalistične organiziranosti materialne produkcije družbe. Ta skica pa je postala pomembna teoretična opora poznejšim ekonomskim graditeljem socializma. Zgodovina nas lahko pouči, da prav vztrajanje na radikalnem odpravljanju »kapitalističnih« elementov v družbi in na »jurišnem« vzpostavljanju nove ekonomske organizacije, lahko pelje v splošno ekonomsko nezainteresiranost in revščino. Plansko gospodarstvo in državna, dejansko pa »politična« lastnina lahko postaneta osnova totalitarnega gospodarstva in še mnogo večje »odtujitve delavca«, kot jih poznajo kapitalistične družbenoekonomske ureditve. Prav na osnovi Marxove analize kapitalizma pa je mogoče – in je tudi treba – jasno poudariti značilnosti *komandnih* ekonomij »prehodnega obdobja« in njenih številnih različic – od najostrejše, ki zahteva striktno uresničevanje direktivnih planov celo za ceno življenja planerjev ali izvajalcev, do »mehkejših« variant, za katere je značilno nenehno in obsežno administriranje, kontrola cen, sprejemanje »odlokov«, ki bodo vnesli »red« v gospodarstvo, nato pa spet novih odlikov, ki bodo nastalo stanje (ki je medtem po sodbi nekoga že postalo nered) ponovno in še bolj »uredili«, določanja »izjem« v delovanju tekočih in za vse ekonomske

subjekte veljavnih ekonomskih zakonov itd. Situacija je torej paradoksalna: komandno-totalitarne ekonomije, ki so praviloma nastajale na osnovi Marxove skice ekonomske organiziranosti družbe prehodnega obdobja, je treba pojasnjevati z Marxovo kritiko kapitalistične ekonomije, ki jo je Marx s svojo skico želel preseči.

Mogoče pa je naštetih še nekatere argumente, zaradi katerih je vredno ohranjati marksistično ogrodje predmeta Politična ekonomija. Marxova analiza (kapitalistične) blagovne produkcije je »kompatibilna« z neoklasično teorijo trga, ki pojasnjuje tržna razmerja, oblikovanje ponudbe podjetij in povpraševanja kupcev, ravnovesne cene ter monopolno-oligopolne položaje itd. Ta teoretični sklop omogoča elementaren vpogled v osnove tržne logike (to pa nikakor ne pomeni, da neoklasična teorija nima svojih omejitev). Poleg tega je neoklasika zaradi svoje matematičnosti izredno primerna telovadba za možgane, obenem pa tudi pravična osnova za ugotavljanje znanja na izpitih. Jasno matematiziranje neoklasične teorije namreč bistveno omejuje »spolzčnost« pri razlagi družbenoekonomskih zakonitosti.

Naj tu le mimogrede omenimo primer razhajanja osnov (neoklasične) teorije trga in naše hiperinflacijske prakse. Že pri obravnavi krivulje povpraševanja, ki je nekakšen uvodni teorem v neoklasično analizo, nastane težava glede na našo hiperinflacijsko konkretnost. Krivulja povpraševanja nam pokaže odvisnost med ceno in povpraševano količino blaga ter poudarja preprosto tržno resnico, da pri višjih cenah kupci kupujejo manjše količine, pri nižjih cenah pa večje. Zato je jasno, da je krivulja povpraševanja v razmerah »normalnega« trga oziroma gospodarstva padajoča. (Z nasprotno logiko lahko zarišemo naraščajočo krivuljo ponudbe). V naših hiperinflacijsko nenormalnih pogojih pa je tržno stanje povsem drugačno: kupci pri višjih cenah zaradi pričakovanih nadaljnjih zvišanj kupujejo več, torej je tipična krivulja Yu-povpraševanja pravzaprav naraščajoča in glede na osnovni neoklasični teorem povpraševanja ne drži. Tipična Yu-krivulja povpraševanja ima v sedanjih razmerah pravzaprav obliko neoklasične krivulje ponudbe. To pomeni, da je že na uvodni ravni tržne analize treba vključiti vprašanja naše monetarno-kreditne politike, inflacije in relativnih cen.

Na Marxovo oziroma marksistično ekonomsko teorijo je mogoče tudi zlahka navezati (keynesijansko) razlago ekonomske politike države. Vsaj osnove jugoslovanske tehnike državnega napihovanja efektivnega povpraševanja v obliki nekontrolirane monetarno kreditne politike glede na realne produkcijske možnosti, torej naš »hiperkeynesijанизem«, ki nas je v določenem trenutku popeljal v hiperinflacijski zlom, je treba omeniti pri razlagi sedanjega yu-politekonomskega trenutka.

Marksistično ogrodje predmeta torej na eni strani omogoča dopolnjevanje s teoretičnimi sklopi drugih ekonomskih smeri, po drugi strani pa zahteva tudi nenehno konfrontacijo Marxovih »zakonov« z dosežki drugih, še posebej sodobnih ekonomskih šol. Le-te, denimo postkeynesijанизem, ponudbena stran ekonomije, monetaristi, šola racionalnih pričakovanj . . . so po svoji naravi eklektične, tako da ni vedno mogoče potegniti jasne razmejitvene črte med njimi. Ko pa jih razstavimo na njihove sestavne dele, najdemo idejne korene današnjih šol že v klasični angleški politični ekonomiji pri Smithu, Ricardu – ali pa celo pred njo. Marxova nadrobna geneza dotedanje ekonomske misli v Teorijah o presežni vrednosti pa je priznana celo s strani zagovornikov nasprotnih teorij. Na ta način postane Marx most k sodobni ekonomski teoriji, in tudi to je eden izmed razlogov za ohranitev marksističnega ogrodja, čeprav je ta moment zanimiv šele pri natančnejši oziroma zahtevnejši obravnavi.

Naj ob koncu še enkrat poudarimo vprašanje prožnosti Marxove »železne« družbenoekonomske zgodovinske sheme prehoda v socialistično ekonomijo, ker to pomembno točko zasledimo prav pri Marxovi kritiki njegovega velikega predhodnika Davida Ricarda. V pogosto citiranem stavku iz predgovora *Kapitala I* Marx očita Ricardu, da je »naiven«, ker sodi, da je razredno nasprotje »naravni družbeni zakon«. Marx torej očita Ricardu, da ne vidi perspektivo nadaljnje rasti proizvodjalnih sil družbe onkraj kapitalističnih produkcijskih odnosov – v socialistični organizaciji gospodrskega življenja družbe. Ta Marxov »očitek naivnosti« pa postaja danes – glede na sedanje (lečasne?) procese v socialističnih državah, ki iščejo poti za večjo produktivnost, učinkovito izrabo produkcijskih faktorjev, boljše kakovost produktov... skratka za višjo stopnjo rasti proizvodjalnih sil prav v »rekapitalizacijah« – znova aktualen.

Prebivalstvena politika

Uvod

1. Razdelitev sveta na razviti in nerazviti del je ena od najpogosteje uporabljenih globalnih delitev sedanosti. Če upoštevamo dejstvo, da razlike v razvitosti verjetno nikoli niso bile tako velike kakor v današnjem času, je to razumljivo. Velike razlike v gospodarski in družbeni razvitosti imajo svoj odraz tudi v dvojnosti sodobnih demografskih razmer. V splošnem je sicer za zadnjih šestdeset let značilna hitra rast svetovnega prebivalstva, ki je okrog leta 1930 doseglo 2 milijardi, nakar je potrebovalo za vsako naslednjo milijardo zaporedoma 30, 15 in 12 let.

Vendar lahko tako hitro rast svetovnega prebivalstva skoraj v celoti pripišemo eksplozivni rasti v nerazvitem delu sveta. V razvitem delu sveta so od sredine šestdesetih let naprej povsem drugačne razmere in problemi. Rast prebivalstva tega dela sveta postopoma usiha in povečuje se število držav, kjer število umrlih presega število živorojenih. Takšno stanje je v prvi vrsti posledica velikega in nepričakovanega znižanja rodnosti daleč pod ravni, ki zagotavlja enostavno reprodukcijo prebivalstva. Prenizka rodnost je danes splošna značilnost razvitega dela sveta. V celi vrsti zahodnoevropskih držav se je rodnost sredi osemdesetih let znižala na raven, ki zagotavlja le okrog 60% enostavne reprodukcije, v posameznih regijah severne Italije pa celo pod 50% takšne ravni.

Eksplozivna rast prebivalstva v nerazvitih državah in demografska implozija ali nekakšno usihanje sta dva obraza današnje reprodukcije prebivalstva sveta. Vsak izmed njiju pa postavlja posamezne države v dveh velikih skupinah in skupini kot celoti pred težko rešljive ekonomske, socialne, politične in druge probleme. Rešitev zanje se nakazuje v prebivalstveni politiki, za nerazviti del sveta pa tudi v hitrejšem gospodarskem in družbenem razvoju.

2. V svetovnem okviru je v sedemdesetih in osemdesetih letih prevladalo spoznanje, da so se demografski problemi sodobnega sveta tako zaostri, da je nujno nemudoma ukrepati. To spoznanje je poglaviti rezultat Svetovnih prebivalstvenih konferenc v Bukarešti (1974) in Meksiku (1984), ki jih je organizirala OZN, udeležili pa so se ju politiki in strokovnjaki iz skoraj vseh držav sveta. Zelo pomemben rezultat je tudi Svetovni plan akcije na področju prebivalstva, ki je bil sprejet leta 1974 v Bukarešti in dopolnjen leta 1984 v Meksiku. Ti dve konferenci sta bili nadaljevanje prvih dveh povojnih svetovnih konferenc o prebivalstvu (Rim 1954 in Beograd 1965), ki pa sta bili še izrazito strokovni srečanja. V Rimu o prebivalstveni politiki še niso razmišljali, pa tudi v Beogradu mnogim še ni bilo jasno, da mora začeti človeštvo ukrepati. Samo deset let kasneje pa so predstavniki vlad članic OZN svetovni plan s konsenzom prejeli. Največ so k temu prispevali težki demografski problemi nerazvitega dela sveta, katerega delež v svetovnem prebivalstvu se še zmeraj skokovito povečuje. Demografski problemi razvitega sveta so bili takrat še v ozadju, v ospredje pa niso prišli še niti na konferenci v Meksiku. Vendar moramo pri tem upoštevati, da je prenizka rodnost z globalnega svetovnega vidika še zmeraj lokalni problem, ki v sebi skriva veliko protislovnosti. S tega vidika je namreč težko razumeti, da se ob vse večji prenaseljenosti našega planeta v nekaterih njegovih regijah pojavlja pomanjkanje ljudi. V odprtem svetu bi s selitvami v trenutku rešili vse take probleme.

3. Sprejemu Svetovnega plana akcije na področju prebivalstva je v OZN botrovalo spoznanje, da človeštvo razvoja prebivalstva ne more prepuščati več stihiji. Nujnost prebivalstvene politike se je na ta način institucionalizirala v okviru globalno organizirane človeške vrste. Svetovni plan in njegova zadnja dopolnitev priznavata dva obraza problemov reprodukcije človeške vrste. Po strokovni in politični plati je dokument izredno kvaliteten. Vendar je to premalo. Kvaliteta bo izpričana predvsem na podlagi rezultatov uresničevanja plana v praksi, kjer pa se pojavljajo velike težave, problemi, pa tudi odpori. Za uresničevanje Plana so odgovorne vlade, ki so ga podpisale in se tako obvezale, da bodo delovale v prid uresničevanja njegovih ciljev. Skoraj petnajst let po sprejemu plana moramo ugotoviti, da so nekatere države dosegle pri njegovem uresničevanju velike uspehe, druge se še zmeraj spoprijemajo z velikimi začetnimi težavami, nekaj pa je tudi takih, ki mu ne posvečajo posebne pozornosti. Tako v razvitih kakor v mnogih nerazvitih državah je še zmeraj zaznati obotavljivost nosilcev politike. Kljub temu pa je Plan že do sedaj dal velike rezultate, ki bi jih sicer ne bilo.

4. Prebivalstveno politiko lahko na kratko opredelimo kot sistem ali sklop ukrepov in aktivnosti, s katerimi njeni nosilci, običajno država oziroma njena vlada, poskušajo uresničiti določene cilje pri razvoju prebivalstva. Cilji so lahko kvantitativni ali kvalitativni, lahko pa tudi oboji. Praviloma se tičejo obsega in strukture prebivalstva, lahko pa jih delimo tudi na splošne in posamezne cilje. Najbolj splošni cilj je doseganje dolgoročno nemotene reprodukcije prebivalstva.

Sestavine prebivalstvene politike so razen ciljev, ukrepov in aktivnosti tudi načela vodenja takšne politike, največkrat tudi posebno koordinacijsko telo ter obseg materialnih in drugih sredstev, s katerimi razpolaga prebivalstvena politika. Na tak način opredeljena prebivalstvena politika se zdi dovolj natančno opredeljena. Kljub temu je v mnogih konkretnih primerih zelo težko razmejiti med prebivalstveno politiko na eni strani in socialno, ekonomsko, zdravstveno, izobraževalno, kmetijsko in drugimi politikami na drugi strani. V konkretnih primerih prihaja do tega, da demografski cilji niti eksplicitno niti implicitno niso določeni, ukrepi pa imajo kljub temu demografske učinke, in obratno: ukrepi z določenimi demografskimi cilji ne dajejo nikakršnih konkretnih rezultatov.

V svetu se danes uveljavljajo omejitvena, spodbujevalna, prerazdelitvena in kvalitativna prebivalstvena politika ali pa kakšna mešanica med njimi. Prva se uporablja predvsem v nerazvitih državah, druga v razvitih državah, druge pa niso v tolikšni meri omejene na posamezno skupino držav. Politika lahko deluje na obseg prebivalstva z uravnavanjem pogostnosti rojstev, selitev in, zgolj teoretično, smrtnosti. Med temi možnostmi imajo sodobne države na voljo predvsem vpliv na rodnost. Drugi dve možnosti sta manj pomembni ali povsem nepomembni. Meddržavne selitve so v današnjem svetu zelo nadzorovane in omejevane, pri smrtnosti pa vse države težijo k njenemu čim večjemu znižanju, tako da ne more biti variabla političnega odločanja.

V nadaljevanju tega teksta bom podrobneje obravnaval prebivalstveno politiko v Jugoslaviji in Sloveniji, zato bo večji poudarek na spodbujevalni prebivalstveni politiki, ki je zaradi prenizke rodnosti potrebna v večinskem delu Jugoslavije. Po drugi strani se bom moral dotakniti tudi omejitvene prebivalstvene politike, saj je v delu Jugoslavije rodnost še zmeraj previsoka in prebivalstvo prehitro narašča.

5. Prebivalstvena politika, ki bi bila primerna za Slovenijo in Jugoslavijo, mora izhajati iz njunih demografskih razmer. Demografske razmere v Sloveniji so podobne kot v industrijsko razvitih državah sveta. Nekoliko drugače je z demografskimi razmerami v Jugoslaviji. Jugoslavija je namreč v demografskem pogledu svet v malem, čeprav z nekaterimi pomembnimi razlikami. Podobno kot svet se tudi Jugoslavija deli na razvitejši in manj razviti del. V prvem delu prevladuje sodobni tip reprodukcije prebivalstva z nizko smrtnostjo in rodnostjo, ki je že padla pod raven, ki še zagotavlja enostavno reprodukcijo. V nasprotju s svetom kot celoto je ta del pri nas prevladujoč, saj zajema blizu devet desetih jugoslovanskega prebivalstva. Res pa je, da se znotraj tega dela nahajajo regije, kjer prevladuje prenizka rodnost že več kot tri desetletja, in takšne, kjer se je le-ta pojavila šele pred kratkim. V drugem delu Jugoslavije srečujemo še zmeraj močne ostanke tradicionalnega tipa reprodukcije prebivalstva, ki se kažejo predvsem v visoki rodnosti, saj se je smrtnost že močno znižala. Ta del zajema le okrog deset odstotkov našega prebivalstva, ki je albanske, romske in turške narodnosti. V tem delu, pretežno na Kosovu in v Zahodni Makedoniji, ugotavljamo eksplozivno rast prebivalstva, ki se podvaja v manj kot tridesetih letih.

6. Zapletenost demografskih razmer v Jugoslaviji postavlja pred nosilce prebivalstvene politike težke naloge in preizkušnje. Temu jugoslovanska politika v preteklih desetletjih preprosto ni bila kos. Demografske razmere v Jugoslaviji zahtevajo politiko spodbujanja rodnosti na nizkonatalitetnih področjih in politiko omejevanja rodnosti na visokonatalitetnih področjih. Migracijsko politiko puščamo zaenkrat ob strani, saj ne more rešiti bistvenih problemov dveh delov Jugoslavije. Namesto da bi Jugoslavija postopoma razvijala in uvajala takšni politiki, v naši državi prebivalstvene politike tako rekoč nismo imeli. O kvantitativnih ciljih razvoja prebivalstva se ni govorilo, čeprav so se demografski problemi zaostrovali tako na visokonatalitetnih, kakor tudi na nizkonatalitetnih področjih. Odnos jugoslovanske politike do teh vprašanj je bil izrazito dvoiličen. Doma ni naredila ničesar, na mednarodni ravni pa je podpirala napredne spremembe v okviru OZN pri sprejemanju Svetovnega plana akcije.

7. V Sloveniji in Jugoslaviji smo imeli v preteklih letih in desetletjih le posamezne nepovezane in delno elemente prebivalstvene politike. Sestavljali so jih ukrepi in aktivnosti, ki so bili prvenstveno usmerjeni k doseganju socialnih in nekaterih ekonomskih ciljev, v nobenem primeru pa niso imeli neposrednih demografskih ciljev. Otroški dodatek, porodniški dopust, brezplačno zdravstveno varstvo otrok, sofinanciranje otroškega varstva, število družinskih članov ali otrok kot kriterij za dodeljevanje stanovanjskih pravic ali posojil, dolžine dopusta ipd. so imeli javno poudarjene socialne cilje, o demografskih ciljih pa je bilo prepovedano govoriti, o njih nosilci politike niso razmišljali.

Parcialnost jugoslovanske in slovenske prebivalstvene politike se kaže tudi v družbenih dokumentih in institucijah, ki naj bi se z njo ukvarjali. Med dokumenti se obrobno ukvarjajo s temi vprašanji zvezna in nekaj republiških resolucij o načrtovanju družine ter nekateri srednjeročni in dolgoročni planski dokumenti. Edina izjema je Koncept dolgoročnega razvoja Jugoslavije do leta 1985, ki ga je sprejela zvezna skupščina leta 1975. V njem je celovito in kvalitetno začrtana prebivalstvena politika, ki bi ustrezala različnim delom Jugoslavije. Vendar ta politika ni bila nikoli konkretizirana na republiški in pokrajinski ter še nižji regionalni ravni. Še najmanj je bilo storjeno na visokonatalitetnih področjih, kjer so se demografski

problemi najbolj zaostrovali. Slovenija je sicer prva sprejela republiško resolucijo o načrtovanju družine in še nekaj drugih dokumentov, ki se posredno dotikajo prebivalstvene politike, vendar tudi ta ni v nobenem primeru posebej opredelila ciljev demografskega razvoja.

Razmere so se pri nas drastično spremenile z zaostritvijo problemov na Kosovu in v Zahodni Makedoniji, ko je postalo jasno, da je zanemarjanje demografskih problemov pomembno prispevalo k izbruhu nacionalnih nasprotij in spopadov. Spoznanje o nujnosti prebivalstvene politike v razvitih predelih pa še ni prodrlo v najširšo politično javnost in družbeno zavest.

8. Za Jugoslavijo smo že rekli, da je svet v malem. To pa še bolj velja za SR Srbijo in Makedonijo. V teh dveh primerih imajo v posameznih občinah ali celo naseljih pogosto opraviti z dvema modeloma reprodukcije prebivalstva. To se dogaja v najrevnejših in najgosteje naseljenih predelih države. Zaradi prenaseljenosti so se cene in lakota po zemlji izredno povečale. Od tod pa do nacionalne nestrpnosti in spopadov pa je potreben samo še korak.

Naša politika ni upoštevala občutljivosti teh vprašanj, stihija pa je pripeljala do zaostritev, ki ogrožajo družbe kot celote. Razmere v teh krajih v svetu niso neznanne, z njimi ima opraviti svet kot celota, pa tudi mnogi njegovi manjši deli. Naš problem je le v tem, da se jim je družba predolgo izogibala in da ni niti poskušala iskati primernih sredstev za njihovo urejanje.

9. Zanemarjanje demografskih problemov visokonatalitetnih področij Jugoslavije je pripeljalo v drugi polovici osemdesetih let do izredno hudih zaostritev. To je v bistvu reakcija na dogajanje v preteklih desetletjih. Revščina, prenaseljenost in lakota po zemlji so zastrupili mednacionalne odnose, tako da so se ekonomskim razlogom za odseljevanje priključili še politični. Rezultat je bila poudarjena selektivnost migracij na nacionalni podlagi. Svoje pa je dodala tudi vse večja majorizacija prebivalstva albanske narodnosti. Največja napaka politike je bila v tem, da se skoraj dve desetletji ni vprašala, kje so vzroki za tako izrazito etnično selektivnost migracij iz visokonatalitetnih področij Jugoslavije. Te selektivnosti v nobenem primeru ni mogoče razložiti z večjo nemobilnostjo Albancev, ki jo povzroča njihov tradicionalni način življenja. Po več desetletjih tiščanja glave v pesek bo nakopičene probleme neprimerno težje reševati, zlasti še, ker so se zelo poslabšale politične razmere v teh krajih. Svoje pa bo dodala tudi togost demografskih procesov.

10. Ugotovili smo že, da smo imeli v Jugoslaviji na federalni ravni načrtano in sprejeto celovito prebivalstveno politiko, ki pa ni bila udeležena na nižjih ravneh. Tako lahko sklepamo, da je za vodenje in uresničevanje prebivalstvene politike v Jugoslaviji najpomembnejša regionalna raven (republiška, pokrajinska in celo občinska). To potrjujejo pretekle izkušnje in dosedanja učinkovitost federalnega pritiska na visokonatalitetne regije, naj že enkrat začnejo ukrepati v prid hitrejšega zniževanja rodnosti. Več kot očitno je, da prebivalstvene politike na Kosovu ni možno voditi, še zlasti pa ne uresničevati iz Beograda, Zagreba in Ljubljane. Nujnost in koristnost prebivalstvene politike morajo spoznati strokovna, politična in najširša javnost Kosova. Samo Albanci lahko gredo med svoje sonarodnjake in jih prepričujejo o nujnosti in koristnosti kontrolirane pogostnosti rojstev. Enako pa velja tudi za nizkonatalitetna območja v državi. Tudi na teh območjih so za učinkovitost prebivalstvene politike v največji meri odgovorni dejavniki regionalne in lokalne ravni.

11. Po vsem, kar je bilo rečeno, je jasno, da morajo biti konkretni ukrepi in aktivnosti prebivalstvene politike v različnih predelih Jugoslavije različni. To pa ne

pomeni, da ne more biti v naši politiki na tem področju tudi mnogo skupnega, veljavnega za celo Jugoslavijo. Skupna morajo biti osnovna načela, pa tudi nekateri, predvsem globalni cilji. Med načeli poudarimo tokrat humanost, socialistično naravnost, demokratičnost, izogibanje prisilnim sredstvom ali – boljše – nesprejemljivost teh sredstev, spoštovanje temeljnih in univerzalnih človekovih pravic, pa tudi odgovornosti. Pri ciljih pa je skupen univerzalni cilj doseganje dolgoročno nemotene reprodukcije prebivalstva. V strokovnih krogih prevladuje prepričanje, da obstaja in da bo še dolgo obstajala takšna enostavna reprodukcija prebivalstva. Omeniti kaže tudi uveljavljanje pridobitev sodobne civilizacije in modernizacije, kar je še posebej pomembno na visokonatalitetnih področjih. Zelo pomemben cilj je uresničevanje polne enakopravnosti žensk na vseh področjih življenja. Dodamo pa lahko tudi zavzemanje za enakomernejšo razporeditev bremen reprodukcije med pripadnike obeh spolov.

12. Jugoslavija je trenutno izrazito pod pritiskom problemov visokonatalitetnih področij. Del države je s temi problemi celo obseden. To je razumljivo zaradi nereševanja problemov v preteklosti. Nikakor pa ni razumljivo, da so problemi nizkonatalitetnih področij potisnjeni popolnoma v ozadje. To še toliko bolj, ker so problemi zaradi previsoke rodnosti načeloma lažje rešljivi kakor problemi zaradi prenizke rodnosti. Visoka rodnost se bo v prihodnje znižala, ker je znižanje rodnosti splošna zakonitost, ki spremlja modernizacijo, družbeni in ekonomski napredek. Če še naprej ne bo učinkovite protinatalitetne politike, bo zniževanje rodnosti počasnejše in dalj časa trajajoče. Prenizka rodnost pa je mnogo težji problem. Človeštvo se šele uči, kako ukrepati. Tudi v svetu za to ni zanesljivih receptov. Dolgoročno učinkovite prebivalstvene politike še ne poznamo, saj je tudi francoska dala le omejene rezultate. Zato se lahko Jugoslaviji zgodi, da bo imela zanamarnost nizkonatalitetnih področij v prihodnje podobne težke posledice, kot jih imamo danes na visokonatalitetnih območjih.

Smeri potrebnih sprememb

13. Na prvem mestu in zelo odločno je potrebno povedati, da nam je potreben prehod od besed k dejanjem. To pomeni, da je potrebno začeti nemudoma uresničevati do sedaj opredeljeno prebivalstveno politiko. To velja še posebej za visokonatalitetna področja. Za te naše regije ni nobenega opravičila, da se še zmeraj zoperstavljajo nujnosti uvajanja prebivalstvene politike in da zmeraj znova pogrevajo splošne in načelne razprave. Lep primer takšnega ravnanja je kosovsko upiranje nekaterim konkretnim rešitvam v novi zvezni resoluciji o načrtovanju družine in razvoju prebivalstva in, še bolj, nepripravljenost sprejema in zavlačevanja s pravico pokrajinske resolucije o načrtovanju družine in prebivalstveni politiki. Pri tem pa niti ni upoštevano, da je pot od besed (sprejema resolucije) do dejanj (konkretnega izvajanja sprejete politike) dolga, mučna in nezanesljiva.

14. Jugoslavija kar najbolj nujno potrebuje konkretizacijo in operacionalizacijo sredi sedemdesetih let sprejete politike v zvezni skupščini. Na visokonatalitetnih območjih je potrebno začeti izvajati ukrepe, ki bodo vodili do pospešenega zniževanja rodnosti. Visoka rodnost preprosto ni več potrebna, ker se je smrtnost že zelo znižala. Eksplozivna rast prebivalstva, ki je posledica previsoke rodnosti, pa povzroča številne težko rešljive probleme. Takoj je potrebno razveljaviti vse tiste ukrepe, ki na različnih ravneh stimulirajo visoko rodnost. V prid prosvetljevanja, informiranja in propagande je potrebno zastaviti kar najširšo akcijo in delo na

terenu. Terenski aktivisti morajo priti v vsako družino v visokonatalitetnih krajih. Prebivalstvo teh krajev mora postati materialno in drugače odgovorno za svoje potomstvo. Zato ni sprejemljivo, da se visoka družbena sredstva iz cele Jugoslavije usmerjajo za vzdrževanje prevelikega prirastka. Podobni sklepi, vendar največkrat z nasprotnim predznakom, veljajo tudi za nizkonatalitetna območja v Jugoslaviji.

15. Jugoslovanska javnost se mora čimprej začeti zavedati realne teže demografskih problemov visokonatalitetnih in nizkonatalitetnih območij v državi. Kot je bilo že rečeno, so problemi zaradi prenizke rodnosti realno mnogo težje rešljivi kakor problemi previsoke rodnosti. To velja še toliko bolj, ker se devet desetih države spoprijema s to vrsto problemov. Demografski problemi nizkonatalitetnih območij morajo priti v ospredje.

16. Iz prejšnjega odstavka sledi, da je prevlada problemov zaradi visoke rodnosti v Jugoslaviji kot celoti škodljiva. Ta škodljivost se ne kaže le v zanemarjanju problemov zaradi prenizke rodnosti, pač pa tudi v vsiljevanju rešitev posameznih problemov, kjer zaradi zaslepljenosti z demografsko eksplozijo ni videti njihove škodljivosti in nesprejemljivosti za nizkonatalitetna območja. Vse to pa seveda ne sme pomeniti, da problemov demografske eksplozije ni potrebno nemudoma in zelo odločno reševati. To še toliko bolj, ker eksplozivna rast prebivalstva zaradi narave eksponentne funkcije vodi do velikega povečanja prebivalstva že v krajšem časovnem obdobju. Večje prebivalstvo pa se še hitreje povečuje zaradi notranje inercije in strukturnih vplivov.

17. Problemi nizkonatalitetnih območij v Jugoslaviji in med njimi tudi demografski problemi Slovenije so težje rešljivi tudi zaradi kriznih razmer, ki že celo desetletje prevladujejo pri nas. Izhoda iz krize pa še zmeraj ni videti na obzorju. Na teh območjih je potrebno stimulirati družine s tremi in morda celo s štirimi otroki. To pa pomeni, da mora družba z vsemi sredstvi odločno odpravljati socialno diferenciacijo, do katere prihaja zaradi različnega števila otrok v družinah.

Slovenska in jugoslovanska družba je bila do sedaj pri odpravljanju te vrste socialne diferenciacije premalo učinkovita. To pa pomeni, da so nam potrebne večje prerazdelitve družbenega proizvoda od družin brez otrok in samo z enim otrokom, k družinam z večjim številom otrok. Znano pa je, da je kakršnokoli prerazdelitev družbenega proizvoda mnogo težje doseči v stagnatnih razmerah ali celo ob upadanju rasti družbenega proizvoda. V takšnih razmerah je potrebno nekomu vzeti, da bi dali nekomu drugemu. To pa ne gre brez nasprotovanj, ima pa tudi zelo negativne posledice za motivacijo na ekonomskem področju. Veliko lažje je izvesti relativno prerazdelitev družbenega proizvoda k družinam z večjim številom otrok v okoliščinah hitre gospodarske rasti, saj se lahko takrat prerazdeljuje prirastek in nikomur ni potrebno v absolutnem znesku odvzemati.

18. Najširša javnost in nosilci političnih odločitev pa se morajo zavedati, da je učinkovitost ekonomskih ukrepov pri razreševanju demografskih problemov tudi omejena. Pozornost je potrebno usmerjati tudi v neekonomske ukrepe. Delovanje ekonomskih ukrepov se je v mnogih primerih pokazalo kot izrazito kratkoročno. Po nekaj letih so se ljudje preprosto navadili na določene rešitve in jih začeli sprejemati kot same po sebi umevne. Zato te rešitve niso imele nobenega pronatalitetnega učinka več. To se je pokazalo pri podaljševanju porodniškega dopusta, otroških dodatkih in podobnih ukrepih. K temu prispeva tudi dejstvo, da družba še dolgo ne bo mogla v celoti odpraviti socialne diferenciacije, ki izvira iz različnega števila otrok v družinah. Za kaj takega bi morala preprosto prerazdeliti prevelik delež družbenega proizvoda. Tega pa zaenkrat ne zahtevata niti zaostrenost demografskih problemov niti politično ozračje. Vendar je pri tem zelo pomemben še en

problem, na katerega mora strokovna javnost opozarjati. Ko se bodo demografski problemi zaostri do skrajnosti, bo za njihovo razreševanje že prepozno.

19. Neekonomski ukrepi prebivalstvene politike so prav tako zelo pomembni. Tukaj jih ne moremo obravnavati podrobneje. Omenimo le seznanjanje najširše javnosti z naravo demografskih problemov, njihovimi vzroki in posledicami ter pomenom za tako rekoč vsakega člana družbe, socialistične družbe pa še posebej. Celotna prebivalstvena politika na nizkonatalitetnih, pa tudi na visokonatalitetnih območjih mora biti usmerjena k uveljavljanju družbene norme o prevladujoči velikosti družine z dvema do tremi otroki. Samo takšna družbena norma lahko vodi k dolgoročnemu cilju nemotene reprodukcije prebivalstva. Več otrok v družini vodi do eksplozivne rasti prebivalstva. Prevlada družin s samo enim do dvema otrokoma ali celo vse večjega števila parov, ki se zavestno odločajo, da ne bodo imeli otrok, pa vodi k odkriti depopulaciji in demografskemu ugašanju. Takšna norma dolgoročno ogroža obstoj vsake populacije, za majhen narod, kakršen je slovenski, pa je seveda še toliko bolj usodna. Zato morajo biti vsi ekonomski in neekonomski ukrepi prebivalstvene politike v Sloveniji usmerjeni k uresničevanju in prevladi družbene norme o potrebnosti prevlade družin z dvema do tremi otroki. Takšna norma mora postati sestavina družbene zavesti.

ZVONIMIR ŠUSTERŠIČ

Ekonomska kriza in zdravstveno varstvo

Zdravstvo kot del družbene dejavnosti je pomembno tudi ekonomsko. 4 do 5% bruto prihodka na prebivalca, kolikor gre zdravstvu in socialnemu zavarovanju je že finančno veliko. Če dodamo, da je človek najvažnejši dejavnik v družbi, pa kakorkoli je že politično urejena, gre zdravstvu poleg ekonomije še socialni poudarek. Tretji dejavnik pa je humanost.

Vse navedeno upravičuje veliko breme, ki si ga nalaga družba s to dejavnostjo. Res pa je, da ljudje preveč zaupajo in verjamejo medicini in njenim predstavnikom. Sem zdravnik in vem, da je zaupanje pol zdravljenja. To pa je psihološki dejavnik, ki ima velik vpliv na bolnika, pa tudi na prebivalstvo, in sicer od pradavne dobe do danes. Naj mi kolegi ne zamerijo, če ugotavljam, da je naša stroka podedovala vsaj delček metafizike iz pradavnine – od čarovnika do sodobnega zdravnika. Zato menim, da se ne sme uporabljati psihološko-metafizičnih sredstev od samoprispevkov občanov za zidove ustanov, ki jih ne bomo mogli prav uporabiti za boljše zdravstveno varstvo, če ne bodo opremljeni s hitro napredujočimi tehničnimi pripomočki in s kadri, ki bi jih znali uporabljati.

Medicina eksplozivno napreduje. Vzporedno s tem se v zdravstvu pojavljajo še drugi dejavniki, ki spreminjajo diagnostiko in terapijo. Zdravstvene ustanove, njihov obseg, oprema in še posebej kadri bi se morali temu prilagoditi. Naj navedem najvažnejše:

- spremenjena patologija;
- novosti v bazični medicini;
- novi tehnični pripomočki za diagnostiko;
- spremenjeno zdravljenje z novimi tehnikami;
- naše ekonomske (finančne) zmožljivosti;
- industrializacija in feminizacija medicine.

Vse navedeno in še kaj zahteva:

- drugačno organizacijo dela in ustanov;
- drugačno usmerjenost in razporeditev kadrov;
- stimulacijo za smotrnejše delo;
- smotrno odločanje o viških delovne sile.

Patologija se je bistveno spremenila. Bakterialne infekcijske bolezni so postale nepomembne. Glavnino teh je možno zdraviti ambulantno ali pa jih s preventivo, se pravi s cepljenjem, sploh preprečiti (difterija, variola, tetanus). Imamo pa kliniko in še oddelke za infekcijske bolezni. Vse je komaj zasedeno zato, ker te ustanove daljšajo oskrbno dobo in deloma služijo drugim strokam (infekcijska – gastroenterološka klinika v Ljubljani). Vzemimo za vzorec Pariz: tam imajo samo eno infekcijsko bolnišnico in še ta posluje le nekaj mesecev letno. Vsa Slovenija ima komaj petino prebivalcev Pariza.

V Ljubljano je z današnjimi prometnimi sredstvi iz najbolj obmejnih krajev v Sloveniji mogoče prispeti v 2–3 urah. Ali ne bi zadoščala ena ali dve infekcijski bolnici za vso Slovenijo? Res se pojavljajo nove bolezni, kot hepatitis viroza, klopni meningitis, gripozne bolezni, borelijoza, AIDS in druge. Večino teh se more zdraviti ambulantno (razne vrste gripe), AIDS in borelijoza pa pri nas še nista tako razširjeni, da bi zanje potrebovali dodatne postelje. Hepatitis v zamejstvu praviloma zdravijo na internističnih ustanovah, kjer so manjše enote za take bolezni.

Podobno je s tuberkulozo. Osteoartikularna je iztrebljena, pulmonalne pa je komaj še kaj, in tudi to je v glavnem možno zdraviti ambulantno. Ftiziatri so postali pulmologi. Verjetno jih je danes preveč, saj se je njihova dejavnost omejila na bolezni, kot so astma, malignomi, pa še nekaj redkih bolezni. Pulmologija skupaj s pljučno tuberkulozo potrebuje danes komaj desetino posteljnega fonda, namenjenega nekoč ftizi.

Narašča število bolezni, povezanih s podaljšano življenjsko dobo: skleroza ožilja (v možganih, ekstremitetah in drugih organih), psihiatrične bolezni, bolezni urotrakta, še posebej prostate itd. Geriatričnih, psihiatričnih in evako-bolnišnic potrebujemo torej precej več. Slednje so potrebne še posebej za skrajšanje hospitalizacije v akutnih bolnišnicah (akutes Krankenhaus), v katerih je oskrba zahtevnejša in zato dražja ter jo kaže skrajšati. Temu naj bi služile evako-bolnice, ki bi jih brez težav pridobili iz nekdanjih ftiziatričnih specialističnih bolnišnic.

Medicina, do nedavna usmerjena v patologijo organov, prehaja v patofiziologijo in posebna dogajanja v celicah. Bliža se čas, ko bo biokemija nujno izhodišče za razumevanje dogajanj v zdravem in bolnem organu in s tem tudi za diagnozo in terapijo bolezni.

Diagnostiko je sodobna tehnika bistveno izboljšala. Rentgenske tehnike, ultrazvok, endoskopije in biokemijske preiskave so tako napredovale, da močno izpopolnjujejo in krajšajo nekoč zahtevne in manj zanesljive preiskave. To bistveno krajša zamudne preiskave, ki so nekoč zahtevale dolgotrajno hospitalizacijo. Večino diagnostike moremo opraviti ambulantno. Pogoj za to pa je dober klinični pregled in ustrezno usmerjena dopolnilna diagnostika. Vse osnovne specialistične preiskave morajo biti opravljene v ordinaciji, ki mora imeti ustrezne pripomočke: priročni laboratorij, orientacijski rentgen, nekatere tudi ultrazvok in endoskopije. Vse pa morajo imeti kartoteko in arhiv kompletne medicinske dokumentacije v tesni povezavi s hospitalom.

Zdravljenje se je po teh ugotovitvah v zadnjih desetletjih odločilno spremenilo. To, kar je nekoč trajalo mesece, je danes možno opraviti v nekaj dneh ali tednih. Operativno zdravljenje zlomov, elektroresekcije v urotraktu, perkutane drenaže cist, abscesov, pielona pa perkutano in ekstrakorporalno drobljenje konkrimentov so metode, ki bistveno krajšajo čas zdravljenja, še posebej ob drugih dopolnilnih pripomočkih: farmakoterapija, fizioterapija ipd. Če je bilo 20. stoletje stoletje kirurgov, nastaja zdaj čas novih medicinskih tehnik in pripomočkov.

Slovenija je premajhna, da bi jo cepili v 9 zdravstvenih regij. V zdravstvenem varstvu imamo 1000 administrativnih kadrov preveč (Strmčnik 1987). V Franciji velja, da mora okoliš, ki ima vse stroke, zajemati 2–3 milijone ljudi (hôpital régional). Manjše bolnišnice – hôpital rural – nimajo vseh specialnosti. Če bi po tem ogledu razporedili zdravstvene okoliše v Sloveniji, dobimo sliko, ki jo ponazarja razpredelnica št. 1.

Razpredelnica št. 1

Območje	Št. preb.	Dohodek na preb.	Zdravstvo		Zdrav. ustan. območje	Opombe
			Skupno območje	Na preb. na preb.		
Ljubljana mesto – 4 občine	314.000	4020 \$	46,770.000 \$	201 \$	Bolnišnice: UKC, P. Deržaj, Stara gora, Studenec, Golnik	Vrhunska za Slovenijo; posebna regijska ne obstaja
Ljubljana – okolica – 14 občin	236.000	2542 \$	31,000.000 \$	127 \$	UKC Trbovlje Postojna	
Gorenjska – 7 občin	231.000	5180 \$	59,360.000 \$	259 \$	Jesenice Kranj UKC	ni popolna za regijsko
Maribor – 9 občin	541.000	2557 \$	43,589.000 \$	128 \$	Maribor Ptuj Pohorje	regijska
Celje: 8 občin + 2 občini s polovičnim okolišem	241.000	2366 \$	31,000.000 \$	120 \$	Celje Brežice Trbovlje Topolšica Slov. Gradec	regijska
Koroška: 4 občine + 2 občini s polovičnim okolišem	124.000	2200 \$	13,640.000 \$	110 \$	Slov. Gradec Topolšica Celje	ni popolna za regijsko
Dolenjska: 4 občine + 2 občini s polovičnim okolišem	130.000	1274 \$	13,300.000 \$	102 \$	Novo mesto Brežice Celje	ni popolna za regijsko
Prekmurje – 3 občine	111.000	1755 \$	9,750.000 \$	88 \$	Murska Sobota	ni popolna za regijsko
Primorska – 8 občin	213.000	2664 \$	28,367.000 \$	133 \$	Koper Nova Gorica Sežana Valdoltra Ankaran	vse bolnice skupaj ustrezajo regijski ustanovi
Posebej UKC, vrhunska ustanova za vso Slovenijo						
SKUPAJ:	1,931.000	3165 \$	305,643.000 \$	158 \$		

Smotrno: 4 regijske bolnice, in sicer 1 v Ljubljani, 3 na periferiji: Maribor, Celje, primorsko-kraška.

Iz te razpredelnice in komentarja k njej se vidi, da imamo v Sloveniji samo šest okolišev, na katere gravitira nad 200.000 ljudi. Pa še to le, če za ljubljansko območje ustanovimo posebno regijsko bolnico izven/poleg UKC, ki je vrhunska

ustanova za vso Slovenijo. Zanj zadošča od 800 do 1000 postelj, če zdravi samo bolnike, ki potrebujejo vrhunske strokovnjake in pripomočke. Gorenjska je s svojim gravitacijskim in finančnim potencialom ustrežna za regijsko bolnico, vendar glavnina gorenjskih občin gravitira na Ljubljano, in če bi to bilo upoštevano, je regijska bolnica za Gorenjsko odveč. Kdo bo iz Kamnika, Kranja, Tržiča, Domžal ali Škofje Loke šel v jeseniško bolnico, razen pod prisilo, če mu je Ljubljana bližje, ne samo geografsko, temveč tudi gravitacijsko? Imamo bolnišnice drugega reda, pa tudi take posteljne fonde specialnih bolnišnic in oddelkov, ki bi jih kazalo preusmeriti v druge stroke. To bi (strokovno in ekonomsko) močno racionaliziralo naše zdravstvene zmogljivosti.

Če dodamo podvajanje administracije: komite za zdravstvo – Zdravstvena skupnost Slovenije, Občinski zdravstveni oddelki – Uprava zdravstvenih centrov, TOZD-i v bolnišnicah – vodstvo oddelkov, je to strokovno, medicinsko in ekonomsko potratno. Potreba po obsežnejši administraciji in več vodstvenih mestih je utemeljena iz birokratsko-političnega, nikakor pa ne strokovno-ekonomskega gledišča.

Ne trdim, da je treba vse, kar ni racionalno, odpraviti. Treba pa je razpoložljive ustanove in kadre prav uporabiti (usmeriti). Naši zakoni to ovirajo. Slovenija mora najti tudi v novi zdravstveni zakonodaji pota, po katerih bo izplavala. Res so gospodarske težave dominantne, res pa je tudi, da zdravstvo ne sme biti izvzeto. Smo majhen narod z majhnimi sredstvi, zato moramo tembolj paziti, da jih smotro usmerimo.

Spremenjena patologija, novi pripomočki in nove metode nenehno spreminjajo medicinske doktrine. Težišče zdravljenja prehaja v razvitih državah spet v ordinacije splošnih zdravnikov in specialistov. Glavnino diagnostike, pa tudi večji del terapije je možno opraviti v ambulantah. Enako velja za pre- in pooperativno zdravljenje. Za vse navedeno pa potrebujemo res sposobne zdravstvene kadre vseh strok in profilov in seveda njihovo prizadevnost, ki mora biti ustrezno stimulirana. Cena zdravstvenih storitev je daleč pod dejanskimi stroški. Neposredno po prvi in drugi svetovni vojni je peščica zdravnikov splošne prakse v svojih privatnih ordinacijah kar dobro oskrbovala Slovenijo z osnovnim zdravstvenim varstvom. Danes jih imamo nekajkrat več, postali pa so uradniki in pisci napatnic. Podobno je v specialističnih ambulantah. Tudi specialisti pošiljajo bolnike na to ali ono tehnično preiskavo, konziliarne specialistične, klinične in druge preglede, ki bi bili odveč, če bi specialist bolnika natančno pregledal in ga napatil na tiste dopolnilne preiskave, ki so res utemeljene. Poleg tega specialisti naročajo kontrole, ki bi jih mogel opraviti zdravnik splošne prakse. Republiški sekretar za zdravstvo Ravnikar je leta 1960 ocenil, da bi za Slovenijo potrebovali 1000 zdravnikov. Danes jih je petkrat toliko. To bi ne bilo preveč, če bi zdravstvena služba poslovala od jutra do noči (delo v dveh izmenah). Pogoji za to pa so poleg znanja kadrov tudi ustrežna oprema ambulant, ki morajo imeti vsaj osnovne pripomočke. Če bi vse delovalo, kot smo zgoraj nakazali, bi potrebovali enako število ali morda celo več kvalitetnih zdravstvenih kadrov in kvalitetnejše opremljene funkcionalne prostore. To ne bi bilo cenejše, prihranek bi bil pri izdatkih za stalež in bolnico, ki postaja spet bolnica s hiralnico.

Programiranje zdravstvenih ustanov sodi zdravnikom, ki poznajo novosti sodobne medicine in ki se temu posebej posvečajo. Ne arhitekt, pa tudi ne zdravnik ali ekonomist, politolog itd. ne morejo pripraviti programa za zdravstveni zavod, če ne poznajo novosti v medicini, ki eksplozivno napreduje. Pokazali smo, da sodobno zdravstvo krajša čas hospitalizacije, zahteva pa vedno nove zdravstve-

ne pripomočke in vedno bolj sposobne kadre. To niso tisti, ki imajo diplomu, magisterij ali doktorat znanosti, temveč tisti, ki znajo uporabljati metode in pripomočke. Predvsem pa morajo biti zdravniki.

Dodajam: Kristl je v »Delu« kritiziral projektiranje bolnišnic. Z njegovim mnenjem, da je Slovenija premajhna za projektantski zavod, ki bi se specializiral za gradnjo bolnišnic, se strinjam. Trdim pa, da so ob današnjem razvoju medicinske tehnike osnova za programiranje funkcionalne in hospitalne enote. Ni toliko važno, ali gradimo bolnico v dvo- ali enokoridornem sistemu. Bistveni so delovni prostori, njihova oprema in sposobni kadri. Bolnišnica je ireverzibilna precipitacija trenutne medicinske doktrine v zidove: jasno je, da v deset in morda celo večnadstropnih zgradbah dozidki niso možni. Polpaviljonski sistem pa omogoča prizidke. Če pa so v bolnišnično stolpnico vključeni tudi prostori za storitveno dejavnost (operacijski prostori, rentgen, posebne druge dejavnosti ipd.), se taka bolnišnica ne more prilagajati napredujoči medicinski tehniki, ki potrebuje vedno več in še posebej drugačne prostore.

Razvite dežele kar naprej omejujejo posteljni fond bolnišnic. Kako je to uredila Francija, sem že navedel. Dodam naj, da bo Avstrija do konca leta 1989 opustila 2600 bolniških postelj. Skrajni čas je, da tudi mi reduciramo bolniške postelje in se usmerimo v bolj ažurno in kvalitetno delo, zlasti pa upoštevamo novo ekonomsko stanje Slovenije.

Razpredelnica št. 2: Primerjava bruto dohodka razvitih s Slovenijo

Dežela	Dohodek na prebivalca	Zdrav. na prebivalca	
		%	vsota
ZRN	9.300 \$	7%	650 \$
ZDA	8.000 \$	7%	600 \$
Francija	8.000 \$	7%	560 \$
Anglija	5.000 \$	7%	350 \$
Slovenija	3.200 \$	5%	180 \$
Celjski okoliš	2.400 \$	5%	120 \$

Podatki v razpredelnicah so okvirni, razlika je v valutah in še to iz leta 1981/82.

Ponavljam: osnovno zdravstvo nima več pravih splošnih zdravnikov, ki so si nekoč ustvarili svoje zasebne ordinacije in skrbeli, da so obdržali svojo klientelo. Osrednje specialistične ustanove se vse bolj trpajo s kadri enake strokovne kvalitete. Dvoizmensko delo bi probleme specialističnih ustanov za nekaj časa ali celo trajno rešilo. Tako bi podvojili mesta za strokovno res usposobljene kadre in s tem tudi dobili dvojno število enako usposobljenih zdravnikov in drugih visoko in višje kvalificiranih zdravstvenih delavcev. Znebili pa bi se marsikaterega, ki mu ni do dela. Sposobnejši in zavzetejši bi dobili sloves, osebno zadovoljstvo in tudi boljši dohodek.

Za konec pa še odnos kurative do preventive. Večina sredstev gre v kurativo. Najdražje pri tem je zdravljenje neozdravljivih bolezni. To je dostikrat samo daljšanje človekovega življenja v trpljenju. Ne gre za skepso do napredka, temveč za strokovno kritično presojo o tem, do kje! In kako je s preventivo? Ne samo industrije, temveč celo zdravstvene ustanove nepremišljeno uničujejo okolje. Za čiščenje odpadnih vod, onesnaževanje zraka ter ohranjanje talnice zmanjka denar-

ja. Z drenažo močvirij nedopustno uničujemo zaloge vode in jo odvajamo iz naše dežele, ker dobimo s tem nekaj plodne zemlje; pozabljamo pa, da bo ta brez vode prej ali slej puščava. Raven talnic pada, reke so vedno bolj osušene in imajo vedno manj vode. Vse to potrošijo in onesnažijo večja naselja (mesta) in industrija. Po oceni bi dejal, da ima Sava, glavni odtok vode iz Slovenije, ob meji s Hrvaško vsaj za četrtno manj vode kot pred 50 leti. Zrak je vedno bolj onesnažen, gozdovi umirajo, v hrani je vedno več škodljivih kemikalij. Kaj zmore in koliko sredstev ima na voljo sanitarna inšpekcija? Če ne bomo tu vodili pametne politike, bodo generacije, ki prihajajo, v deželi mrtvih vod, onesnaženega okolja, brez zdrave pitne vode, hranile pa se bodo s hrano, polno karcinogenih in drugih škodljivih snovi.

VIRI

- Spominski zbornik Slovenije. Založba Jubilej, Ljubljana 1939.
- Šustersič Z., Zdravstveni center v Celju, Zdravstveni vestnik 23. št. 9, 1954.
- Furlan T., Pro medico: 4. 1952.
- Ravnikar T., Nekaj problemov zdravstvene službe, Zdravstveni vestnik 60.
- Nomenklatura zdravstvenih storitev, Ur. list SRS 3/72.
- Šustersič Z., Travmatološka služba v Sloveniji. Celjski zbornik 1968.
- Kopač I., Standard in funkcionalnost bolnišnic SRS, Sekretariat za zdravstvo 1971.
- Longmire W., Surgery in 1994. Mitteil. Deutsch. Gesell. Chir. No 4. 1985.
- Turk R., Uvodni referat na sestanku avstrijsko-slovenskih urologov 10. 12. 1988 Maribor.
- Strmčnik B., Prenova zdravstvenega varstva v SRS. Teorija in praksa, št. 9-10, 1988.
- Statistični godišnjak SFRJ, 1983 in valutni podatki iz dnevnikov (Delo).

SLAVA PARTLIČ

»Znanost« v agrarni politiki Jugoslavije

Objektivni ekonomski kriterij za ocenjevanje uspešnosti agrarne politike neke države je količina hrane, ki jo pridelava v svojem kmetijskem prostoru in stroški na enoto pridelka. V svetu še vedno velja staro Swiftovo načelo, po katerem je tisti, ki vzgoji dva klasa pšenice tam, kjer je prej rasel en klas, bolj zaslužen za človeštvo in naredi svoji domovini večjo uslugo, kakor vsi politiki skupaj.

Ta – ekonomski – kriterij uvršča jugoslovansko socialistično agrarno politiko med neuspešne. Pridelamo malo, stroški na enoto pridelka pa so visoki, dasiravno je kmečko delo (in tudi delo delavcev v kmetijstvu) komajda plačano. Jugoslavija bi – glede na naravne danosti prostora, ki ga ima, in ob kolikor toliko sodobni tehnologiji – morala pridelati toliko hrane, da bi z njo nasitila kakih 80 milijonov ljudi. Pa je ne pridelala niti toliko, da bi nasitila lastnih 22–23 milijonov državljanov. S tistim, kar pridelava, prehrani okoli 19 milijonov ljudi (ob povprečno dobri letini seveda), za ostale hrano še vedno uvaža. Res je sicer, da se je fizični obseg pridelave od konca vojne do danes že podvojil, toda le ciniki imajo lahko to za »pridelek« znanstveno dognane jugoslovanske agrarne politike. So pa zato avtentično njeni zgodovinski doneski naslednji: okoli tri milijone hektarov neobdelanih zemljišč, izguba 1,2 milijona hektarov kmetijske zemlje v petdesetih letih (pogoltnila jih je urbanizacija ali zarasel gozd), svetovni rekord v hitrosti deagrarizacije prebivalstva (v borih petdesetih letih se je delež kmetov v strukturi prebivalstva zmanjšal s 76,4 na 19,2 odstotka), zmanjševanje in drobljenje kmečke posesti, ustvarjanje velikih, ekonomsko neučinkovitih, ekološko spornih in visoko entropičnih družbenih kmetijskih obratov, deprofesionalizacija kmetijstva in nenehno poslabševanje starostne strukture ljudi, ki delajo na zemlji.

Po podatkih iz popisa prebivalstva v letu 1981 jugoslovanski kmet predstavlja 90 odstotkov vse delovne sile v kmetijstvu, obdeluje 84 odstotkov kmetijske zemlje, redi 86 odstotkov vse živine, ustvarja 75 odstotkov celotne kmetijske proizvodnje in okoli 60 odstotkov tržne proizvodnje. V povprečju je star že več kot 55 let, ima komaj 3,2 hektara veliko posestvo, s povprečno velikostjo parcele 0,5 hektara. V Jugoslaviji le še kakih 20 odstotkov kmetij pridobiva dohodek izključno iz kmetijstva (v Sloveniji le še 11,3 odstotka). Skratka – živež nam pridelujejo pretežno polkmetje, kmečki starostni upokojenci in upokojenci iz delovnega razmerja.

Uspešnost agrarne politike pa se lahko ocenjuje tudi s kakim drugim kriterijem, ne le z ekonomskim. S političnim denimo. V Jugoslaviji – pa tudi v drugih socialističnih državah – je za končno oceno uspešnosti agrarne politike merodajen prav ta – politični kriterij. Zanj pa je uspešna tista agrarna politika, ki vzpostavlja in ohranja željeno ekonomsko in politično ravnotežje med družbenimi stanovi, ki zadovoljuje kolektivne predstave o etičnosti veljavnih produkcijskih odnosov v kmetijstvu. Za ocenjevanje agrarne politike po tem kriteriju pa je pri nas pristoj-

na partija oziroma zveza komunistov, kot vodilna idejnopolitična sila družbe oziroma države.

V minulih 43 letih je bila jugoslovanska agrarna politika tako često na rešetih partijskih plenarov, a je skozenj vselej prišla s pozitivno oceno. Seveda je zaradi skromnih ekonomskih rezultatov kmetijske prakse doživljala tudi hude kritike, ki so jih sprejemali in priznavali celo njeni arhitekti. Ni pa ta kritika nikdar prodrla do konceptualnega jedra jugoslovanske agrarne politike – do kmečkega vprašanja, kot sintagme za strategijo in taktiko partije do kmetstva v izvedbi revolucije in izgradnji socializma.

Zaradi slabih ekonomskih rezultatov kmetijstva se je jugoslovanska agrarna politika v teh štirih desetletjih često spreminjala in dopolnjevala. Toda spreminjali in dopolnjevali so se pravzaprav le modeli organizacije ekonomskih in političnih odnosov, spreminjala taktika, ne pa tudi strategija zveze komunistov do kmetstva. Šele globalna družbeno-ekonomska kriza, ki je v začetku osemdesetih let razprla vizijo socializma praznih krožnikov kot zastrašujoče realno vizijo, je do te mere načela ideološki napuh jugoslovanske kolektivne politične zavesti, da je javna aktualizacija kmečkega vprašanja postala končno dopustna.

Znanost namreč vse do nedavna ni imela pravice do dvoma v naravnost idealno rešenost kmečkega vprašanja v Jugoslaviji. Naše družboslovje sicer pomni nekaj osamljenih poskusov javnega odpiranja tovrstnih »dilem našega kmetijstva« – denimo poskus sociologa Jožeta Pučnika v davnem letu 1963. Toda take avanture so bile pogubne za avtorje, med ostalimi intelektualci pa so delovale tako zastrašujoče, da so jih odvrčale od želje, da bi svoje intelektualne sposobnosti napačno usmerjali, jih stavili v tako nevarno igro. Nekajdestletna jalovost znanstvene kritike jugoslovanske agrarne politike in njenih »znanstveno-teoretičnih« osnov je tako posledica duhovne kastracije za teme, ki so se kazale kot prepovedane. Oportunizem stroke, ki je le premlevala in ponavljala partijske kritike jugoslovanske agrarne prakse, za nove eksperimentalne modele socialističnih samoupravnih odnosov v kmetijstvu pa post festum vsakič iskala znanstveno argumentacijo, je potemtakem razumljiv. Manj razumljivo pa je dejstvo, da so nekateri naši »znanstveniki« še sredi 70 let, ne le hvalili jugoslovanski model agrarne politike in reševanja kmečkega vprašanja, temveč ju razglašali celo za možen zgled reševanja problemov gospodarsko nerazvitih držav, kot zgled reševanja prehrabnenih problemov narodov. Toda ker so med temi znanstveniki tudi nekateri sedanji radikalni kritiki jugoslovanske agrarne politike, je možno, da so skupaj s politiki v resnici iskreno verjeli, da se bodo skozi nov tip organizacije ekonomskih in političnih odnosov v kmetijstvu protislovni interesi slej ko prej zlili v tako harmonično integracijsko celoto, ki bo to dejavnost pognala v nesluten razvoj, v razvoj, ki bo nekaj novega in nepojmljivega za izkušnje in prakso vseh uspešnih agrarnih politik kapitalistične Evrope. Toda to se žal ni zgodilo. Vendar vera, da je kaj takega kljub vsemu mogoče, da se socializem sme in mora otresti tiranije zakonov klasične ekonomije in znanosti nasploh, vera, ki jo je začel oznanjati boljševidem, še vedno obvladuje kolektivno politično zavest Jugoslovanov. Dokaz trdoživosti te vere – ne edini in ne najpomembnejši – je denimo ponovno ustoličenje zemljiškega maksimuma v Ustavi SFRJ (resda povečanega z deset na trideset hektarov), čeprav je znanost v javni razpravi dovolj argumentirano dokazovala, da zanj ni opravičila ne v ekonomski in ne v politični teoriji. Priložnosti, da to ideološko blokado odpihnemo na smetišče zgodovine, kamor spada, in s tem naznanimo konec neutemeljeni ekonomski in politični diskriminaciji kmetstva v Jugoslaviji, torej nismo izkoristili. Ideološki predsodki, strah pred kmetstvom, ki so ga v nas

apostoli socializma desetletja zbuja in negovali, ima pač še vedno večjo težo kot znanstvena dejstva. V takem ozračju pa seveda poskusi celovite znanstvene kritike jugoslovanske agrarne politike – ki smo jim priča zadnjih nekaj let – zvenijo kot nedopustna herezija in to toliko bolj, kolikor globlje se spustijo v prepovedano območje kmečkega vprašanja. Na srečo pa je vsaj mračni srednji vek preganjanja heretikov za nami. Vsaj tako kaže zaenkrat neovirano publiciranje teoretičnih del s tega področja, pa tudi medijska popularizacija heretičnih tez tistih avtorjev, ki iščejo vzroke za zgodovinski polom jugoslovanskega modela agrarne politike tudi v polju domnevnih evangelijskih resnic socializma, iz katerih se je napajal.

Vsi resni, sodobni kritiki jugoslovanske agrarne politike (za resne kritike štejemo samo tiste avtorje, ki imajo poleg akademskega naslova dovolj iskričevega duha, znanja in poguma, da znanosti zavestno ne varajo z nobeno ideologijo ali politikom) so si edini v oceni, da za zgodovinsko zgrešenost jugoslovanske agrarne politike ni kriva le izbira napačnih taktik do kmetstva (v Jugoslaviji smo preizkusili brzokone vse možne taktične prijeme), temveč je napačna predvsem strategija, ki gradi socializem kot ekonomsko učinkovit in socialno pravičen sistem na likvidaciji kmetstva, kot posebnega družbenega stanu.

Seveda pa jugoslovanski model agrarne politike ni nastal naključno. Na njegovo snovanje so na eni strani usodno vplivale vizije klasičnega marksizma, na drugi pa teorija in praksa, ki jo je pri razpletanju kmečkega vprašanja uporabila Sovjetska zveza, kot prva socialistična država.

Resnici na ljubo klasični marksizem komunistom ni dal kakih posebnih navodil za oblikovanje agrarne politike v socializmu. Opisoval je le tendence razvoja kmetijstva v kapitalizmu 19. stoletja in pri tem ugotavljal, da je proces koncentracije in centralizacije – tudi zemljiškega lastništva – v kmetijstvu neizogiben, ter da temu nujno sledi smrt kmečke posesti. Njeno izginotje v okvirih buržoazne ekonomije je imel tako le za vprašanje časa. Socializem potemtakem ne bi imel več kaj početi s kmetom, razen da ga organizira na najmanj boleč način oziroma še pred tem izkoristi kot politično podlago socialistične revolucije, saj gre za naravnega zaveznika delavskega razreda. Samo dejstvo, da se v kapitalističnih državah ta projekcija klasičnega marksizma ni uresničila, pa je izzivalo in še vedno izziva različne interpretacije.

Tako nekateri naši avtorji menijo, da se marksistična predvidevanja o hitrem razvoju in dominaciji kapitalistične veleposesti sicer niso uresničila, saj kmetovanje v razvitih kapitalističnih deželah tudi danes obvladujejo družinske kmetije. Poudarjajo pa da so se zato do potankosti uresničile vse druge napovedi klasikov marksizma. Uresničila se je tako napoved o jačanju večjih in propadanju manjših kmetij, uresničil napovedan vpliv razvoja industrije na kmetstvo in na samo industrializacijo kmetovanja. Pri tem navajajo, kako je razvoj industrije v resnici pretvoril milijonske mase kmetstva v delavski razred, povzročil opuščanje drobne kmečke proizvodnje, industrializacija pridelave pa je zajela vse kmetijske dejavnosti in vse proizvodne enote, ne glede na njihovo velikost.

Ni pa malo avtorjev, ki trdijo, da je bilo zmotno samo prepričanje, da za primarno kmetijsko pridelavo veljajo enaki zakoni kapitalistične centralizacije in koncentracije, kot veljajo za industrijo. V prid tej trditvi navajajo dejstvo, da razvite kapitalistične države doslej nikdar niso omejevale kapitalistične koncentracije kmetijske pridelave, pa do nje vendarle ni prišlo, vsaj v večjem obsegu ne. Po njihovem mnenju procese koncentracije in industrializacije zavirajo in omejujejo sami naravni zakoni bioprodukcije, ki so se z ekonomskimi, ekološkimi in etičnimi ugovori zoperstavili razvoju kmetijstva v smer agroindustrije in izsilili družbeno

opredelitev za agrikulturo, kot edino racionalno alternativo človekovega prisvajanja sveta. Odgovor na vprašanje, čemu kmetovanje v razvitih kapitalističnih deželah še danes absolutno obvladujejo družinske kmetije, iščejo prav v tej racionalni opredelitvi za agrikulturo in ne v morebitni romantični zagledanosti kapitalističnih družb v kmečki stan. Razkrivajo nam tako vrsto ekonomsko obratoslovnih in biološko-ekoloških prednosti, ki jih ima družinska kmetija v primerjavi z velikim industrijskim kmetijskim obratom. Ekonomsko obratoslovne prednosti družinske kmetije je izpostavila draga delovna sila v industrijsko razvitih deželah, kajti v kmetijstvu je delovni čas sezonsko neenakomerno razporejen (v živinoreji 7-dnevni delovni teden), deljen, in nasploh težko opredeljiv, delo zahteva tenkočutnost in natančnost pri oskrbi bilk in živali, previdnost pri ravnanju s kemičnimi sredstvi, velika je odvisnost od vremena, velike potrebe po hitrih in decentraliziranih odločitvah ipd. Vse to so žrtve, na katere je pripravljena družina, ki se je odločila za kmetijski poklic zato, ker najde v njem tudi radosti kot so: relativna samostojnost in gotovost, delo na domu, raznovrstnost opravil, delo v naravi ipd. Enako, če ne pomembnejšo, vlogo pa imajo biološko-ekološke prednosti družinske kmetije. Te prednosti strokovnjaki razkrivajo skozi zakon o minimalni entropiji, ki pojasnjuje skrivnost uspeha biotičnih sistemov, skozi zakon, ki ga kmečko posestvo, kljub napredku tehnologije, ne negira. Na ravni osebkov pomeni ta osnovni biološki zakon minimalne izgube oziroma maksimalno izrabo energije in materije za uspešno funkcioniranje biotičnih funkcij. Minimalna entropija v zdravem, uravnoteženem ekosistemu pa pomeni minimalno izgubo energije in materije iz sistema v procesu naravnega kroženja – reciklaže. Še več, v zdravih ekosistemi so življenjski pogoji stabilni in se praviloma izboljšujejo (tako je tudi nastala in se ohranjala rodovitna prst). Zdravi ekosistemi torej spreminjajo okolje sebi v prid in se spremembam sproti prilagajajo. Evolucija se kaže kot uspešen samodejni proces učenja, adaptacije organiziranih struktur in sistemov, ki se razvijajo v smeri vedno večje kompleksnosti, ki je pogoj za uspešno delovanje adaptivnih in homeostatskih mehanizmov. Kompleksnost je torej drugi pogoj za uspešnost sistema, ker mu omogoča, da se ohranja v dinamičnem ravnotežju. Vsak kmetijski obrat pa je umeten biološki sistem, ki ga človek vzdržuje zaradi pridelave hrane in industrijskih surovin. Če tak sistem ne izpolnjuje obeh temeljnih pogojev uspešnosti, ki zagotavljata minimalni input potrebne energije in materije v sistem za njegovo ohranjanje in racionalno delovanje, je ekonomsko neučinkovit in ekološko poguben. Taka pa je industrijalizacija in koncentracija kmetijstva, ki ustvarja megalomanske proizvodne obrate, ločuje živinorejo od poljedelstva, saj prekinja naravni krog kroženja energije in materije. Zaradi izgub, ki pri tem nastanejo, taki sistemi terjajo nesorazmerno velik vnos dodatne energije in materije v sistem (dodaten input je tem večji, čim bolj sta kršena zakona kompleksnosti in minimalne entropije), pa kljub temu povzročajo škodljive stranske učinke v okolju, ker je recikliranje predrago. Sanacija škode je sicer možna, vendar le delno, zahteva pa nova vlaganja, novo porabo energije in materije in tako še povečujejo entropijo teh sistemov. Skratka – industrijska organizacija dela v kmetijstvu vodi v monokulturno poljedelstvo, od tega prostorsko ločeno industrijsko prirejo mesa, mleka, jajc, kar prekinja kroženje materije v sistemu, zmanjšuje proizvodni potencial zemljišč in ustvarja ekološke probleme. V končni fazi se taka koncentracija, centralizacija in industrijalizacija kmetijske proizvodnje razkriva kot energetska potratna, ekonomsko neučinkovito in ekološko pogubno početje. Smiselno in racionalno pa se kaže kmetovanje kot agrikultura, ki ji je cilj: kakovost pridelkov, estetika kulturne krajine, etika

v živinoreji, ekološko prijazno prisvajanje sveta, trajno ohranjanje naravnih virov, minimalna uporaba energije, kemije ipd.

Marksistična predvidevanja o tem, kaj se bo zgodilo s kmetstvom v kapitalizmu, se torej niso uresničila. So pa se zato v vseh socialističnih državah – vsaj v tem so vsi naši strokovnjaki danes edini – pretvorila v dogmo, ki terja likvidacijo kmetstva, likvidacijo nazadnjaškega, kmečkega načina prisvajanja sveta in njegovo metamorfozo v veliko, industrijsko, kolektivno, socialistično kmetijsko proizvodnjo. Vprašanje strategije revolucionarne delavske avantgarde do kmetstva v socializmu je bilo s to dogmo dokončno rešeno, zapečateno. Odprto je ostalo le vprašanje taktike, vprašanje izbire sredstev za uničenje kmetstva, kot posebnega družbenega razreda in njegovo preobrazbo v delavski razred.

Prva kolebanja pri izbiri taktike reševanja kmečkega vprašanja so se pojavila že med boljševiki, takoj po Oktoberski revoluciji, v kateri se je pod plaščem parole »tovarne delavcem, zemljo kmetom, oblast sovjetom« kovalo zgodovinsko zavezištvo med delavstvom in kmetstvom. Lenin – vodilni mislec in usmerjevalec socialistične revolucije in družbene preobrazbe – je svoj pogled na mesto in vlogo kmetstva v socializmu seveda tudi oblikoval pod vplivom klasičnih marksističnih vizij socializma. Verjel je tako v tezo, da vsakršna blagovna proizvodnja, ki temelji na zasebni lastnini proizvodjalnih sredstev, svobodni trgovini in tržni zakonitosti, nujno poraja kapitalistične odnose v socializmu. Tudi drobne blagovne proizvajalce, kakršni so kmetje, je imel za male kapitaliste, ki predstavljajo stalno nevarnost za socializem. Ni pa bil za to, da se jih preprosto ukine, nasilno razlasti in čez noč uniči. Taktiko, za katero se je pri reševanju kmečkega vprašanja zavzemal, razkriva njegovo znamenito stališče, da je seveda treba »uničiti drobne blagovne proizvajalce, toda ni jih mogoče preprosto nagnati, ni jih mogoče zadušiti. Z njimi je treba zaživeti, saj jih lahko in mora razsvetliti, spremeniti samo dolgo, počasno in previdno organizatorsko delo«. (Dečja bolest »ljevičarstva« u komunizmu, Beograd 1960). Možnost, da se s kmetom aktivno zaživi, da se ga razsvetli in spremeni, je Lenin videl v zadružništvu. Seveda ne v klasičnem kmečkem zadružništvu, kakršnega je evropski kmet razvijal že desetletja, temveč v neki novi obliki zadružništva, ki bo kmeta razsvetlila, ki bo vsakemu malemu kmetu omogočila, da sodeluje v izgradnji socializma. Žal Lenin ni imel časa, da bi ta model reševanja kmečkega vprašanja razvil do konca in preizkusil v praksi. Njegov naslednik – Stalin – pa se je odločil za učinkovitejšo taktiko reševanja kmečkega vprašanja v socializmu, za nasilje in represijo pri likvidaciji kmetstva. Očitno je, da si je od Leninih naukov zapomnil le to, da je treba kmeta »uničiti«, ker kot lastnik zemlje in sredstev za proizvodnjo predstavlja stalno nevarnost za socializem. In je tako tudi storil ter ob tem mimogrede našel še Sibirijo. S kolektivizacijo – začela se je leta 1929, končala pa 1940. leta, ko so kolhozniki postali še poslednji kmetje – je ukinil nazadnjaški kmečki način proizvodnje in na stežaj odprl vrata napredni, kolektivni, socialistični kmetijski proizvodnji. Za ceno življenj nekaj milijonov ljudi, ki so umrli od lakote in upiranja kolektivizaciji (zahodni viri ocenjujejo, da je kolektivizacija terjala od 5 do 10 milijonov žrtev), je kmečko vprašanje dokončno rešil. Kolektivizacija in likvidacija kmetstva pa je postala dogma in model reševanja kmečkega vprašanja, ki so ga – z izjemo Jugoslavije in Poljske – uporabile vse socialistične države.

Jugoslavija se je pri snovanju agrarne politike in razpletanja kmečkega vprašanja doslej verno držala vseh evangelijskih resnic socializma, ki jih domnevno razodeva klasični marksizem in boljševiška teorija. Le pri izbiri taktike ukinjanja kmetstva oziroma kmečkega načina produkcije se je opredelila proti »trdi« Stalinovi

varianti, a šele potem, ko jo je nekaj let preizkušala na koži lastnega kmetstva. Po letu 1952, ko smo se poslovili od poskusa kolektivizacije jugoslovanskega kmetijstva, ker so bile posledice v pridelavi hrane katastrofalne, je pri razpletanju kmečkega vprašanja v veljavi »mehka«, Leninova varianta ukinjanja kmetstva. Naša nesreča je v tem, da Lenin ni natančno pojasnil in razdelal tistega modela zadruga, skozi katero bi se kmet razsvetlil, spremenil in samoukinil, ter se prostovoljno stopil z veliko, socialistično, kolektivno kmetijsko proizvodnjo. Zgodovina reševanja kmečkega vprašanja v Jugoslaviji je tako zgodovina iskanja te zadruga, ki je vse do danes – kljub nenehnemu eksperimentiranju z novimi modeli organizacije ekonomskih in političnih odnosov – še nismo odkrili. Zato pa smo s temi eksperimenti »razsvetljevanja kmetstva« uničili avtohtono kmečko združništvo, pretrgali vez med kmetijsko pridelavo in predelovalno industrijo, kmeta pa uporabili kot rudnik za ekstrakcijo presežne vrednosti v korist industrije, kot akumulativno rezervo socialistične izgradnje. Kmečko gospodarstvo smo tako popolnoma razvrednotili – ne samo ekonomsko (z načrtnim slabljenjem kmečke posesti, omejitvijo lastnine, »nacionalizacijo« gozdov ipd.) – temveč tudi politično in kulturno. Kmetstvo je takemu razvoju s svojim molkom dalo pravzaprav veliko podporo, kar je navsezadnje razumljivo. Ponujeno jim je bilo nadomestilo. Nadomestilo za izgubljeno perspektivo v kmetijstvu pa je bilo mesto, neomejene možnosti zaposlovanja (fiktivnega) in na pol zastoj eksistenca.

Jugoslovanska agrarna politika je torej v celoti ostajala in ostaja znotraj horizonta boljše vizije socializma. Hkrati z ukrepi, ki so slabili kmečko posest in onemogočali njeno rast, je namreč krepila razvoj državnih oziroma družbenih posestev, spodbujala industrijski način pridelave v njih (ločitev poljedelstva od živinoreje, monokulturno poljedelstvo itn.), ker je pač enostavno verjela, da bo na ta način dosegla nesluten razvoj proizvodjalnih sil v kmetijstvu, umetne, domnevno socialistične, oblike organiziranosti (teh nismo vsiljevali le kmetom, temveč tudi velikim družbenim gospodarstvom) pa nam bi morale zagotoviti tako družbeno produktivnost dela v kmetijstvu, ki bo prekosila dosežke kapitalizma, saj se po Leninu »kapitalizem lahko premaga le, če ustvari znatno višjo produktivnost dela«.

Sodobni kritiki jugoslovanske agrarne politike (Dragan Veselinov denimo) danes mirno trdijo, da je zgodovinska zgrešenost naše agrarne politike prav v teh – antievropskih – prijemih. V kmetijstvu smo namreč počeli prav to, česar Evropa ni delala – onemogočali razvoj kmečke posesti in krepili državna posestva. Ta pa so le slaba različica latifundijskih gospodarstev, ki so v Evropi začela propadati že v 19. stoletju, z agrarnimi reformami ob koncu prve svetovne vojne pa so bila razdeljena med kmečka gospodarstva.

Na to zgrešenost agrarne politike so redki posamezniki opozarjali že veliko prej. Tako je denimo Jože Pučnik že leta 1963 vprašal (O dilemah našega kmetijstva, Perspektive 1963), »kaj pravzaprav hočemo doseči v kmetijstvu. Če nam gre predvsem za to, da rešimo problem kmetijske proizvodnje, utrdimo razmere na tržišču in zagotovimo kulturno in osebnim dohodkom ustrezno preskrbo s kmetijskimi proizvodi, potem je potrebno, da začnemo z nepristransko obravnavo in reševanjem dejanskih razmer in problemov na naši vasi. Ako pa nam gre predvsem za to, da bi čimprej odpravili privatno lastništvo na vasi in za vsako ceno v čim krajšem času ustvarili najbolj razvito obliko kolektivne kmetijske proizvodnje, potem to ne pomeni samo socialne krivice in ekonomske diskriminacije za kmečko prebivalstvo v državi, ampak tudi za vse tiste, ki bi prav tako trpeli zaradi

neurejene in predrage preskrbe s kmetijskimi pridelki«. Bila pa so taka opozorila seveda tedaj »glas petelina, ki je prezgodaj zapel«.

Seveda uradna ideologija in politika ni razglašala, da je cilj agrarne politike likvidacija kmečkega gospodarstva. »Namen socialistične samoupravne družbe je odpraviti eksploatacijo tujega dela, ne pa odpraviti osebno delo kmetov, vse dotlej, dokler je takšno delo možno, to je, na določen način tudi objektivno pogojeno s samo razvojno stopnjo produktivskih sil v naši družbi«. (Edvard Kardelj, Svoobodno združeno delo, 1978) Ni pa skrivala, da bo industrializacija kmetijstva tako možnost slej ko prej ukinila in da »zgodovinsko gledano, privatnolastniško kmečko gospodarstvo kot vodilni in določilni nosilec kmetijske proizvodnje nima prihodnosti, in to prav zaradi svoje omejene možnosti zastran razvoja produktivnosti dela«. (Edvard Kardelj, prav tam)

Morda zvenijo danes trditve, da kmečko gospodarstvo nima prihodnosti, ker je omejeno v svojem razvoju produktivnosti dela, cinično. Cinično zlasti zato, ker smo kmetu to omejenost z neekonomskimi ukrepi umetno vsilili ter mu z ukinitvijo klasičnega združništva, kot obliko kolektivnega kapitala kmetov, dejansko spodrezali razvojno perspektivo. Toda pred desetimi leti tega cinizma večina naših »strokovnjakov« ni videla.

Seveda se nam na koncu tega razmišljanja zastavlja vprašanje, zakaj je jugoslovanska agrarna politika še danes – kljub težki družbenoekonomski krizi in katastrofalnim razmeram v kmetijstvu (naš zaostanek za Evropo, tudi če bi takoj obrnili razvojni trend, znaša že 45 do 50 let) – tako nedovzetna za znanstvene argumente, ki razkrivajo njene zmote. Dragan Veselinov o tem vprašanju takole razmišlja (Mladina, št. 39/85): »Socializem se je pogosto izogibal znanosti zaradi mnenja, da je vse tisto, kar ga opozarja na obstoj zakonitosti, uničuje njegovo fundamentalno tezo: da je človek lastnik naravne in lastne zgodovine, ter da ima pravico odtrgati se od determiniranih zakonov lastnega obnašanja. Ker če je do sedaj zgodovina temeljila na določenih oblikah determinacije človeškega bitja in je socializem prek marksizma poklican, da človeka osvobodi od tiranije zakonitosti in danosti, ki so neodvisne od njegove volje, potem socializmu sploh ni potrebna znanost, ki mu daje opise zakonitosti, po katerih naj bi se gibala določena oblika družbene organizacije dela, političnega sistema itn.« Skratka – Veselinov nam skuša dokazati, da jugoslovanska agrarna politika, jugoslovanski socializem, katerega produkt je, nima pravice izstopati iz tradicionalne ekonomije in tradicionalne znanosti, nima pravice vabiti prebivalstva v voluntarizem, ki mu je temelj družbenega razvoja volja partije ali entuziastično zaupanje v moč določenega političnega sistema. Zaenkrat neuspešno.

Literatura:

1. Čedo Grbić, Seljačko pitanje, Zagreb 1988.
2. Vladimir Stipetić, Prijeti li glad?, Globus, Zagreb 1975.
3. Vladimir Stipetić, Šest teza o agrarnim teškoćama socialističkih zemalja na sadašnjoj etapi njihova privredna razvoja, »Motivacija u ekonomiji socijalističkog samoupravljanja«, Beograd, 1986.
4. Dragan Veselinov, Agrarno pitanje u Jugoslaviji, Beograd 1981.
5. Dragan Veselinov, Sumrak seljaštva, Beograd 1987.
6. Franc Zagožen, Prestrukturiranje proizvodnje z vidika racionalnega izkoriščanja proizvodnih danosti in pocenitve proizvodnje hrane in surovin; referat na znanstveno-tehnološkem posvetu biotehniških ved, april 1986, Brdo pri Kranju.

LJUBICA JELUŠIČ

Politični simboli in politična kultura

(v jugoslovanski družbi)

V politični kulturi vsake družbe so važni instrumenti, ki vplivajo na afektivno strukturo človeka in krepijo občutek lojalnosti ter podložništva političnih oblasti. Vsaka politična oblast računa z zaupanjem pripadnikov družbe, s konsenzom torej, ki kaže na strinjanje s politiko in dejavnostmi vlade.

V celoto tistih fenomenov, ki v zapletenem bistvu politične kulture predstavljajo osnovo lojalnosti, pripadnosti in privrženosti, sodita dve osnovni komponenti: politični simboli (simbolična komponenta politike) in različne oblike iracionalne politične zavesti (politični miti). (Podunavac, 1982: 113)

Za simbolično komponento politike trdijo nekateri znanstveniki, da je najbolj trajna od vseh sestavin politike. Predstavlja zelo primerno in učinkovito sredstvo političnega vladanja, še posebej zato, ker je nepogrešljiva v politični indoktrinaciji. Realnost vsakega simbola je namreč v učinku, ki ga proizvaja. (Malinowski, 1970: 72)

Včasih se zgodi, da simboli še vedno delujejo, čeprav določene institucije ali osebnosti, ki so jih ustvarile, ne obstajajo več. Tako je na primer simbol kolektivnega vodstva v Sovjetski zvezi, ki je bil vpeljan po Leninovi smrti, da bi se premagale težave v vodenju države po odhodu karizmatičnega voditelja, ostal v veljavi še dolgo potem, ko je Stalin že dejansko prevzel oblast v politbiroju CK KPSZ. Ker si je Jugoslavija za obdobje po Titovi smrti prav tako izbrala kolektivno vodstvo kot najvišji predstavniški organ, se zdi, kot da je sovjetski simbol, sicer v novih okoliščinah in drugačni deželi, še vedno živ.

Politični simboli, za katere je značilno, da transcendentirajo empirične politične odnose v poenostavljenih oblikah, predstavljajo institucije, osebnosti, odnose, stvari, ki imajo nek politični pomen. Tako se velja spomniti, da so med prve simbole politične oblasti sodile glave velikih in mogočnih živali, levov, bikov, orlov. Tudi božanstvenost političnih vladarjev je bila del simbolike. Značilno je, da se posebej tradicionalna oblast potrjuje in zagotavlja s svojo svetostjo.

Oblast, ki je dana od boga, kaže na spetost sakralnega in političnega elementa. Sicer pa je tudi vladarjem v tradicionalnih družbah pripisana božanskost, kajti tako je bilo lažje skleniti kompromis med posvetno in duhovno oblastjo ter doseči nedeljivost le-te. Ta prepletenost se nadaljuje v sodobne razmere, ko ob konceptu karizme in karizmatične osebnosti ugotavljamo, da je »karizma pogosto povezana z avtoritarnostjo vodje in ta avtoritarnost je na različne načine pridobljena: od posebej nekaterih zgodovinskih teženj pa do tako imenovanega kulta osebnosti in moči birokratske organizacije, ki ima po načelu emulacije na vrhu hierarhične piramide ‚vrhovnega‘ vodjo.« (Južnič, 1985: 826)

Karizmatičnost je ena od oblik, s katero se zagotavlja legitimnost politične vladavine. Po Maxu Weberu je legitimnost oblasti namreč zasnovana na racionalnih temeljih (pravna in normativna legalnost), na tradicionalnih osnovah (prepričanje v svetost oblasti po tradiciji) in na karizmatičnih lastnostih (oblast osebe, za katero je značilna posebna božanskost, heroizem in izjemen značaj). (Weber, 1968: 46)

Sam pojem »karizma« (dar milosti) je vzet iz terminologije zgodnjega krščanstva, opredeljuje pa kvalitete osebnosti, zaradi katerih se ta razlikuje od običajnih ljudi in ki jo prikazujejo kot osebo z nadnaravnimi, nadčloveškimi ali vsaj izjemnimi lastnostmi. Karizmatična osebnost je dvignjena nad stvarnost vsakdanjika, véde se iracionalno, skoraj tuje napram vsem možnim družbenim pravilom. V svojih izjavah, govorih, komentarjih ali javnih ocenah se navezuje na preteklost, praviloma revolucionarno, ali borbena nasploh. Svoje oblasti običajno ne utrjuje na posedovanju materialnih dobrin. Edina prava osnova za legitimnost karizmatične oblasti je torej *karizmatična osebnost*. Ta legitimnost seveda lahko traja, vse dokler zadovoljuje pristaše tovrstne oblasti, ali dokler njene karizmatičnosti ne prekine fiziološka smrt. Res je, da ostane karizmatična osebnost pogosto živa tudi po svoji fiziološki smrti, in sicer v svojih naslednikih, ki skušajo ohraniti živ spomin na karizmo in pri tem z vsemi močmi nasprotujejo razgaljanju človeških ali posvetnih lastnosti karizmatične osebnosti.

Problemi, ki nastajajo z vzpostavljanjem karizme in karizmatične osebnosti, niso vezani samo na poskus perpetuiranja karizmatične oblasti po odhodu ali umiku take osebnosti, temveč tudi na vzdušje, ki vlada v celotni družbi. To vzdušje vsekakor ne more biti demokratično, pa čeprav je možno, da je mit o demokraciji eden najbolj pogostih adutov v politiki države s karizmatično oblastjo. Politično obnašanje državljanov je v primerjavi z močjo odločitve, ki jo lahko sprejme karizmatična osebnost, nepomembno. S tem upada pomen državljanske kompetentnosti, povečuje se število politično pasivnih državljanov, manjša je odgovornost za izvajanje političnih odločitev, družbene in politične zadeve celotne družbe pa se urejajo predvsem po načelu voluntarizma.

Karizmatične osebnosti in oblast, utemeljena na njihovih lastnostih, se praviloma vzpostavijo tam, kjer se je tradicionalna družba prebila iz odnosov odvisnosti (pogosto kolonialne ali okupacijske), in to bolj ali manj z enkratnim zgodovinskim dejanjem, torej z antikolonialno revolucijo, narodnoosvobodilnim bojem ali celo s socialistično revolucijo. Enkratnost teh dogodkov namreč ne uspe razviti ali popolnoma spremeniti politične kulture ljudstva; v prazen prostor po izvedenem prevratu se mora »nujno« vmetiti osebnost, ki na osnovi odgovornosti za veličastno preteklost lahko odloča o vseh ključnih vprašanjih družbe; njeno obnašanje se v tem odločanju kaže kot najbolj objektivno za dani čas, zato pa tudi najbolj pravilno, pravično, napredno. Ljudske množice so v tem obdobju bolj potrebne za ustvarjanje materialnih dobrin družbe kot pa za politično odločanje.

V nadaljevanju našega razmišljanja ne smemo spregledati dejstva, da je bila karizmatična oblast praviloma značilna za večino socialističnih dežel po izvedeni socialistični revoluciji. Zanja kot tudi za oblast nasploh pa so pomembni tudi *rituali*, katerih pompoznost, impresivnost in veličastnost je v socializmu v marsičem preseгла druge politične ureditve.

Rituali so namreč namenjeni temu, da se med najvišjim političnim vladarjem in pripadniki družbe vzpostavi čim večja razdalja. Tako sodijo med takšne rituale *volitve*, za katere politična teorija trdi, da so pridobitev procesa demokratizacije družbenopolitičnih sistemov. Ker pa nas zanimajo predvsem politični simboli, lastni jugoslovanskemu političnemu sistemu, potem se velja spomniti na ceremonii-

al, ki spremlja naše volitve. Politične predstavnike izvolijo delegati (če gre za višje ravni političnega sistema, so to že delegati delegatov); na to, da gre pri tem za specifično uveljavljanje načel demokracije, pa kažejo predvsem postopki pred samim aktom volitev/izvolitev. Gre za postopek evidentiranja kandidatov, soglasja kandidatov, kandidiranje in voljenje. V postopkih pred izvolitvijo naj bi torej prišla do izraza aktivnost politične javnosti.

Ključnost najvišjega vladarja je globoko vsajena v jugoslovansko in tudi slovensko politično tradicijo. Spomnimo se hlapca Jerneja, kako išče pravice nazadnje pri cesarju in bogu, ko pa ni uslišan, ko ni več nikogar višjega, si pravico vendarle ukroji sam. Spomnimo se, kako so kosovske Srbkinje in Črnogorke v demonstracijah na Kosovu klicale na pomoč proti albanskemu sovraštvu za njih najmočnejšega vladarja, oborožene sile. Prihodi štrajkajočih delavcev pred republiške skupščine, še raje pa pred Zvezno skupščino in stavbo Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije, kažejo, kdo in kje so vladarji, ki jih obtožujejo, hkrati pa tudi računajo na njihovo »dobro« besedo v obliki povišanja plač.

Sicer pa je ključnost najvišjega vladarja – tako bistvena za sodobno jugoslovansko družbo – značilna za vsako tradicionalno pojmovanje oblasti. V tradicionalni družbi je prepletanje avtoritete, oblasti in časti nujnost. K temu sodi še *prestiž*, ki ga zagotavlja politična moč. Prestiž je vrednota, ki moč zagotavlja in jo podkrepi; je željena vrлина za vse, ki moči in prestiža nimajo. Prestiž je antropološki koncept, vezan na človekovo potrebo po tem, da se uveljavi in v določenih okoliščinah tudi posebej vzpostavi. V tem smislu je političnim ljudem v tradicionalnih družbah pripisana tudi »izjemna usoda« (Južnič, 1985: 822).

Impresivnost političnega vladarja se mora videti v *tituli*, s katero se najavlja. Spomnimo se samo uvodničarjev na množičnih manifestacijah, kako se prebijajo skoz kopico nazivov posameznih političnih veljakov, ki »jih še posebej toplo pozdravljajo v svoji sredi«. Sredstva javnega informiranja so predsednika Tita praviloma vedno najavila kot »obisk«, »slavnostni govornik« ipd.: predsednik predsedstva Socialistične federativne republike Jugoslavije, predsednik predsedstva Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije, vrhovni poveljnik oboroženih sil in maršal Jugoslavije, Josip Broz Tito.

V zgradbi politične simbolike imajo posebno pomembno mesto *simboli*, ki predstavljajo moč in nepremagljivost države, tako npr. vojaške parade, letalski mitingi, vojaški manevri, razstave orožja in vojaške opreme, muzeji-orožarne in podobno. *Vojaška parada* je bila dolga leta izraz jugoslovanske politične in vojaške moči. Mérila se ni samo po tem, koliko sodobnega orožja, opreme in stasitih mladcev je defiliralo po Beogradu, temveč tudi po tem, koliko tujih vojaških in političnih predstavnikov si jo je ogledalo. Ko se je morala Jugoslavija vojaški paradi zaradi slabega gospodarskega položaja (takšna ceremonija namreč zahteva ogromno denarja) odreči, je bil to huđ udarec moči in slavi oboroženih sil Jugoslavije. Sicer pa so se takšnim demonstracijam orožja odrekli tudi v bogatejših evropskih državah, pa ne samo zaradi izdatkov, temveč zato, ker je ta simbol politične moči izgubil svojo nekdanjo mobilizacijsko moč. Pred leti, ob 40. obletnici osvoboditve Jugoslavije, so se ponovno obudile želje po vojaški paradi. Na paradi, ki so jo v nekaterih predelih Jugoslavije ostro obsojali, so nastopili predstavniki vseh delov sistema splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite s svojo oborožitvijo in sodobno opremo. Slavospevi, ki so paradi sledili, vendarle niso mogli prekriati spoznanja, da se takšne parade ne podajo več najbolj na beogradske slabo asfaltirane ulice.

Med politično simboliko sodijo tudi *poimenovanja ulic, trgov in mest* po zna-

menitih osebnostih iz vojne zgodovine, ali tudi po slavnih in prelomnih dogodkih. Tako ima skoraj vsako večje jugoslovansko mesto svojo partizansko cesto, Titovo cesto, cesto JLA, ulico prvega in devetega maja, trg osvoboditve, trg revolucije in podobno. Ulice v velikih in majhnih mestecih dobivajo imena po narodnih herojih, junakih; v novejšem času, ko že zmanjkuje imen velikih mož iz zgodovine, pa tudi po eminentnih voditeljih neuvrščenega gibanja ali iz prijateljskih držav (npr. Allendejeva ulica v Ljubljani). Posebno čast so izkazali politični veljaki nekaterih jugoslovanskih mest, ki so bila žarišča bojev med NOB, predsedniku Titu s tem, da so k imenu mesta slovesno dodali še pridevnik Titov (Titov Drvar, Titova Korenica, Titovo Velenje, Titov Vrbas, Titova Mitrovica). Nekatera mlajša mesta pa so se po politikih kar poimenovala (Kardeljevo, Pucarevo).

Posebno politično simboliko imajo za malega človeka *veličastni spomeniki*. Sorazmerno epopeji, ki se je med narodnoosvobodilnim bojem odvijala na nekem geografskem področju, so bili na mestu bitk ali prebojev zgrajeni veliki spomeniki s sporočilom, ki mora preživeti človekov vek. Vsi ti spomeniki so izletniške točke, ki jih morajo, praviloma čimveč, obiskovati jugoslovanski šolarji, da bi jim v zavesti ostalo strahospoštovanje do slavne preteklosti, ter da bi znali doumeti, kako je treba prezirati sovražnike. Z vsakim spomenikom je povezan odlomek iz zgodovine, ki ga vodiči vedno znova opisujejo med »uro zgodovine« in odgovarjajo na vprašanja o tem slavnem koščku spomina. Spomnimo se ob tem na »tulipan« iz Jasenovca, ki odpira svoj cvet v svobodo, v nebo, stoji pa na mestu, kjer so ustaši zverinsko uničevali tisoče Srbov, Romov, komunistov... Toda morilskih nagonov človeštva se ne vpleta v zapuščino, zato ni nikjer več ostankov nekdanjega taborišča, samo tulipan in uresničenje svobode. Toda to je le eno od sporočil (uradno) spomenika žrtvam taborišča v Jasenovcu.

Politično moč se da glorificirati s pomočjo *glasbe, pesmi, z nacionalno himno, z zastavo, grbi* in podobno. Vsako spreminjanje teh simbolov naleti pri pripadnikih družbe praviloma na hud odpor, in vzbuja sum, da hočejo »spreminjevalci« namesto znanega simbola, ki povezuje sedanost s slavno preteklostjo, vzpostaviti nov simbol, v katerem se bo zrcalila njihova slavna sedanost. O tem dovolj zgovorno priča usoda spreminjanja jugoslovanske himne.

Pomembno sporočilo vedno nosijo s seboj borbene, revolucionarne in domoljubne pesmi. Predstavljajo zajeten delež sporočila, ki se ga morajo mladi naučiti v procesu socializacije, posebej v šoli, v družini ter interesnih združenjih. Če opazujemo reakcije ljudi na zborovanjih, mitingih ali množičnih shodih, vidimo, da so vse te pesmi še danes polne mobilizacijskega duha, v čemer bi jih sodobne pesmi zelo težko nadomestile. Zanimivo je tudi, da se v trenutkih pripadnosti množici na te pesmi odzivajo vse generacije podobno, kar pomeni, da je bila socializacija ob teh simbolih dovolj učinkovita za vse generacije.

Zastava je poleg grba in himne eno glavnih simboličnih obeležij vsake države. Njena zgodovina pripada najbolj slavnim, torej borbenim trenutkom v preteklosti. Zastava je bila eden prvih razpoznavnih znakov enote v bitki, bila je predhodnica tistega, kar danes mednarodno vojno pravo zahteva v primeru priznanja statusa borca, vojaka. Uničenje zastave je še danes marsikje strogo kaznovano, javni sežig pa se brez pridržkov označi kot napad na dostojanstvo države. Tako se lahko tudi zgodi, da posebej v družbah, kjer še prevladujejo tradicionalne vrednote, zastava odigra vlogo dobrine, katere očuvanje presega druge družbene dobrine (npr. očuvanje življenja, spoštovanje pravnih norm). »Sindrom zastave« je očitno odločil tudi v primeru spopada uslužbencev jugoslovanskega konzulata v Sidneyu s pripadniki proustaške emigracije.

Simbolično vlogo ima v našem političnem sistemu redno *slavljenje obletnic zgodovinskih dni*, npr. ustanovitve Komunistične partije Jugoslavije, dneva republike, dneva zmage, prvega maja, dnevov vstaje, dneva borcev in drugih; spodobni proslavitvi teh ključnih dni iz naše preteklosti so namenjene velike politične manifestacije, praviloma na različnih koncih države, kjer nastopajo ugledni jugoslovanski politiki. Hkrati so ti dnevi posebna merila za čas – do proslave ob določenem prazniku je treba zgraditi cesto, dokončati nov obrat, odpreti vrtec, kar pomeni, da se zgodovinski komponenti simbola dodaja še delovna, saj je delo izvor vseh socialističnih vrednot. So pa te proslave tudi mesta, na katerih se predstavniki politične in vladne elite obračajo neposredno na aktivno javnost, v svojih govorih pojasnjujejo, bodrijo, grozijo in kličejo »naprej« v lepšo prihodnost.

Za vse omenjene praznike velja, da so običajno simbolično izbrani, da torej niso nujno spomin na konkretni dan X v zgodovini. Spomnimo se samo tega, kako so bili izbrani dnevi vstaj posameznih socialističnih republik, saj je iz zaporedja vstaj mogoče razbrati, kje in kdaj se je najprej/najkasneje prebudila vojskovalna/narodnoosvobodilna zavest. Za podrobnejšo analizo sporočila enega takšnih ključnih dni iz naše zgodovine smo izbrali dan oboroženih sil Jugoslavije, 22. december.

Dvaindvajseti december se slavi v spomin na formiranje prve proleterske brigade v mestecu Rudo v vzhodni Bosni. Zgodovinski viri pravijo, da je bil prvi postroj brigade v noči med 21. in 22. decembrom 1941, in da je bil hkrati tudi svojevrstno obeležje Stalinovega rojstnega dne, prapor pa je brigada dobila kasneje. Formiranje prve operativne gibljive vojaške enote predstavlja prelomni trenutek v partizanskem vojskovanju. Klasično gverilsko vojskovanje v majhnih oboroženih skupinah netrajnega značaja ostane samo ena od komponent narodnoosvobodilne vojske, odločilna v spopadih s sovražnikovimi enotami pa postaja vojska, organizirana z vsemi atributi stalne vojske v izrednih razmerah (oznake pripadnosti, določena formacija, sankcije za dezerterstvo in podobno).

Danes je dvaindvajseti december ne le simbol spomina na ta prelomni dogodek (toda prav lahko bi za praznik izbrali dan, ko je bila v vojaško-političnem vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja sprejeta odločitev o formiranju manevrskih enot, ali pa dan prve bitke legendarne prve proleterske brigade), temveč tudi simbol povezanosti ljudstva s svojimi oboroženimi silami. Na ta dan odprejo vojašnice svoja vrata someščanom, da lahko pogledajo v najbolj vzorno urejeno vojaško sobo, da prisostvujejo razglasitvi pohval in priznanj najboljšim vojakom in starešinam, in da po slovesnosti poskusijo vojaški pasulj. Celoten ceremonijal ima natančno določeno vlogo v glorifikaciji vojaške organizacije, države in njune moči.

Javna mesta in zgradbe političnega in upravnega aparata so poseben politični simbol. Praviloma so velike in moderno zgrajene, ali pa starinske in veličastne, vse zato, da potencirajo majhnost državljana in moč skupnosti, moč države. Najvišje stavbe iz jugoslovanskega povojnega obdobja so stavbe skupščin in sedeži partijskih vodstev. V novejšem času pa kažejo svojo moč tudi poslovne stavbe in stavbe množičnih medijev.

Velja opozoriti, da je vloga političnih simbolov posebej poudarjena v deželah, ki šele gradijo svojo nacionalno in politično identiteto. V veliko primerih gre po osvoboditvi teh dežel za poskus prekinitve s simboli prejšnje družbe in oblasti, da bi se tako izbrisl tudi spomin na preteklost, uvajajo se nove zastave, grbi, emblemi, himne (Podunavac, 1982: 120). Spreminjajo se tudi vojaške uniforme, oznake činov, ime države. Včasih se celo prevrednoti pomen nekega starega političnega simbola in se ga z novo vsebino uporabi v novem političnem sistemu. Tako je bilo s »štafeto mladosti«.

Simbolika *štafete mladosti*, ki je bila na začetku Titova štafeta, je bila v tem, da se mladi iz cele Jugoslavije srečajo v dotiku štafete ter prisluhnejo sporočilu, ki ga je vsaka od njih nosila. Njeno osnovno sporočilo je bilo poveličevanje karizmatične osebnosti. Mladi so pod vodstvom mladinskih funkcionarjev, za katere je bila priprava čimbolj slovesnega sprejema in odhoda štafete ena pomembnejših akcij v celoletni dejavnosti, sporočali svojemu velikemu vzorniku svojo pripadnost, zaupanje in medsebojno povezanost. Prvi in zadnji nosilec štafete sta bila vedno nekakšna mladinska heroja, posebej zadnji je imel to čast, da je sporočilo mladih iz cele Jugoslavije prenesel vzorniku osebno in stotisočem gledalcev na javni predstavi. Na željo tovariša Tita se je Titova štafeta zaradi svoje povezovalne moči med mladimi preimenovala v štafeto mladosti. Zaključevala pa se je še vedno ob 25. maju, ki je ponazarjal simbolično zvezo med mladostjo (dan mladosti) in Titom (Titov rojstni dan). Sâmo prenašanje štafete, ki je bilo v svojem začetku še odraz asketizma mladih, se je počasi izrodilo v velik spektakel, v katerem se je štafeta v teku prinašala le še na slavnostne odre, preostale razdalje pa je premagovala v državnih avtomobilih. Po smrti tovariša Tita je štafeta izgubila svoj pravi smisel. Karizmatični voditelj ni več mogel videti, kako se mu mladi poklanjajo in kako mu zaupajo. Štafeta je šla zadnjič na pot leta 1987; takrat šele so mladi lahko izvedeli tisto, kar so še pomnili njihovi starši in stari starši. Nekdanji sokolovci so se celo radi pohvalili, da so kot dobri športniki nosili štafeto, ki je pred vojno obšla vse banovine, in ki je bila simbolični izraz pripadnosti mladih Jugoslavije kralju Petru. Štafeta je tako dokazala, da lahko po obliki popolnoma enak politični simbol nosi drugačno sporočilo, skladno s političnim sistemom, v katerem deluje.

Ko smo omenjali *spreminjanje imena države* po pridobitvi neodvisnosti kot izraz nove politične moči na oblasti, smo imeli v mislih tako pojav, ko je novo vodstvo preimenovalo državo v skladu s starimi tradicijami ali v duhu jezika območja (npr. Kambodža – Kampučija), kakor tudi pojav poimenovanja z novim, praviloma dolgim imenom, v katerem so zajete vse bistvene značilnosti političnega sistema nove države. Poglejmo primer: v času pred tretjim zasedanjem AVNOJ-a, ko se ljudstvo še ni izreklo o dilemi republika ali monarhija, se je to izrazilo v imenu Demokratična federativna Jugoslavija; ko je država postala republika, se je to poznalo v novem imenu Federativna ljudska republika Jugoslavija; in ker je bila socialističnost še bolj pomembna kot ljudskost, se je še enkrat preimenovala, tokrat v sedanjo Socialistično federativno republiko Jugoslavijo. Ne gre spregledati, da je s samim spreminjanem imena politična oblast tudi svojevrstno poudarjala občutek razvoja in vsesplošnega napredka v zavesti ljudi, s čimer ne zanikamo, da so bile v novem imenu dejansko vsebovane nove vsebine političnega sistema.

V spreminjanju imena države torej ne gre le za semantični problem. Ravno spreminjanje imena države pa je lahko tudi del tistega procesa, ki se kaže v spreminjeni terminologiji kot izrazu prekinitve s starim političnim sistemom. Spremembe v poimenovanju namreč običajno ne spremlja tudi sprememba v vsebini. Tako je npr. pri nas stavko zamenjala prekinitve dela, zapor je kazensko poboljševalni dom, plača pa osebni dohodek.

Zanimivo je, da so prekinitve s preteklostjo posebej značilne za socialistične države. S tem se namreč pretrga vez s preteklostjo, zgodovina steče znova, postavljajo se temelji za nove unifikacije, za nova poenotenja, za novi kolektivni duh. Tudi politična sintagma »bratstvo in enotnost« je v tej zvezi postala simbolična. Brisanje zgodovine pa zna biti nevarno. Kajti »narod lahko likvidiraš tako, da mu najprej odvzameš spomin. Uničiš mu knjige, omiko, zgodovino. Nekdo drug pa mu nato napiše druge knjige, mu ustvari drugo omiko in si izmisli drugo zgodovi-

no. In tako začne narod polagoma pozabljati, kdo in kaj je in kaj je bil. Svet okrog njega pa bo na to pozabil še prej.« (Kundera, 1987: 175) Toda – ali ni to ravno zgodba o slovenskem vojaškem spominu? Kako se je moglo zgoditi, da je slovenski narod začel verjeti v svojo nevojaškost? (Toda to je že druga tema).

V vseh opisanih političnih simbolih prihaja do izraza poskus utrjevanja nekaterih temeljnih družbenih vrednot, tako svobode in neodvisnosti, ki vežejo jugoslovanski politični spomin na tradicijo boja za osvoboditev, samoupravljanje je vez družbe z delavskim gibanjem in samostojno potjo v socializem. S tem ko politični simboli krepijo emocionalno komponento politične kulture, dosegajo pri državljanih identifikacijo z dominantnimi političnimi vrednotami, zagotavljajo legitimnost oblasti in krepijo narodno enotnost. »Anatomija sodobnih političnih sistemov, pa tudi primeri iz bližnje preteklosti kažejo, da se vloga simbolične komponente v politiki intenzivira posebej v obdobjih, za katera je značilna kriza političnih odnosov, in da v političnem življenju spremlja vpliv političnih simbolov prevlada ‚dionizijskega‘ principa v politiki. Oživljanje političnega mita, prevlada iracionalne politične zavesti, pozivi in vračanje k ‚politični memoriji‘ družbe, oživljanje spominov na herojske figure iz preteklosti v glavnem označujejo simptome krize političnih odnosov v družbi in izražajo potrebo vladajoče politične elite po poseganju za dodatnimi izvori legitimacije politične ureditve.« (Podunavac, 1982: 121).

Jugoslovanska družba je očitno že nekaj let v podobni krizi. Tako kot na eni strani racionalna komponenta politične zavesti podira mite in simbole, tako tudi iracionalna komponenta kaže nove in nove vzpodbude. Na vseh mogočih mitingih po Jugoslaviji se jasno manifestira potreba po novih karizmah, Titove slike pa so (na istem mestu) še simbol starega, večnega. Potencira se jezik kot simbol narodne suverenosti, hkrati pa se pozablja, da bo jezik naroda, ki mu bo odvzet spomin, obstajal le še kot folklorna posebnost.

Demistifikacija političnih simbolov nujno vodi v krizo vrednot, ki so na njih zgrajene. In politična elita, ki se ne namerava odreči prestižu in časti oblasti, mora nujno zadrževati/zavirati demistifikacijo ali pa pospešeno ustvarjati nove politične simbole.

Uporabljeni viri:

Južnič Stane, Avtoriteta in oblast, v: TİP 7–8/1985.

Kundera Milan, Knjiga smeha in pozabe, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1987.

Malinowski Bronislaw, Naučna teorija kulture, Savremena administracija, Beograd 1970.

Podunavac Milan, Politička kultura i politički odnosi, Radnička štampa, Beograd 1982.

Weber Max, On Charisma and Institution Building, The University of Chicago Press, Chicago and London 1968.

O pripravljenosti slovenščine za sporazumevanje v vojaški enoti JLA

Dogodki zadnjih let so vprašanje neenakopravnosti slovenskega jezika v JLA zaostri do skrajnosti, tj. do točke, ko ni mogoče nadaljevati s staro prakso in vse številnejše zahteve slovenske javnosti po odpravi tega stanja preprosto zamolčevati in tako puščati prazen prostor, v katerem se pravzaprav samoumevna in zato upravičena zahteva po enakopravnosti slovenščine izpostavlja površnim žurnalističnim ideološkim ovadbam.

Tu se ne želim ukvarjati s politično razsežnostjo tega zapletenega in z marsičem obremenjenega vprašanja, ampak se v njegovo reševanje vključujem s prispevkom, ki presoja pripravljenost slovenščine za vlogo, ki naj bi jo prevzela v (zahtevani) ustanovitvi slovenskih vojaških enot JLA. V načelnih zahtevah po odpravi neenakopravnosti slovenščine v JLA, katerih bistvo je torej le jezik, se namreč prav ta pripravljenost nikoli ne problematizira ali pa se šteje kot samoumevna, npr. pri Avšiču (1969, 1986), Janši (1986a, 1986b), Majdiču (1984), Hanžku (1987), Toporišiču (1989). Edino na znanem portoroškem posvetovanju o slovenskem jeziku leta 1979 (Slovenski jezik v vojaškem življenju in družbeni samozaščiti, 1983), kjer so pretehtano zajeta že vsa vprašanja, ki so danes – po skoraj desetletju – na najvišji točki zaostritve, se razmišljanje o pripravljenosti slovenščine izkazuje posredno, z večkrat ponovljenim poudarjanjem jezikovnega usposabljanja za to nalogo.

Zahteve po uvedbi slovenskih vojaških enot JLA, ki se prav v zadnjem enoletnem obdobju pojavljajo posamično ali v zboru (Kulturnih delavcev OF, 1988), se sklicujejo na temeljna ustavna, pravna in politična določila, usposobljenost slovenščine za to nalogo pa dokazujejo s – sicer neizpodbitnimi – zgodovinskimi dejstvi.¹

Sveda lahko pustimo povsem ob strani nesmiselni dvom (ali celo prepričanje) o tem, da homogena vojaška enota s slovenskim poveljevanjem in sporazumevalnim jezikom ne bi bila uspešna v boju; prvič, ker je to v neskladju z zgodovinskimi dejstvi, in drugič, četudi teh ne bi bilo, ker je tako mnenje zgolj podmena, ki jo je nemogoče dokazati.

Glede pripravljenosti slovenščine za rabo v sedanji vojaški enoti JLA je treba imeti pred očmi dvoje:

– Usposobljenost slovenskega jezika v vojaškem izrazoslovju in poveljevanju. To je najvažnejša sestavina usposobljenosti.

– To usposobljenost za opravljanje naloge na ostalih, za današnje vsakdanje mirnodobno življenje v vojaški enoti prav tako nujnih govornih položajih (ki jih je izčrpno navedel Janša, 1986b, 18).

Glede izrazoslovja ni posebnih težav. To kaže uspešna slovenska vojaška publicistika in razprave o zadevah vojaške stroke v slovenščini.

¹ Zanimivo je, da te zahteve niso naletele na niti en argumentiran poskus zavrnitve. To je pravilno ugotovilo uredništvo Časopisa za kritiko znanosti (91/92, 1986, 4), ki je želelo opozoriti in zavrniti »vse tiste površne napade že na sam pojem enakopravnosti jezikov v JLA, ki enakopravnost povezujejo z »republiško vojsko«, »etično čisto JLA« in podobno. Uredništvo smatra, da je sklicevanje na težnjo po republiških armadah v zvezi s predlogi po uvedbi več jezikov v JLA zgolj izgovor tistih, ki nimajo stvarnih vojaških in političnih argumentov proti enakopravnosti jezikov v JLA.«

Glede drugega pa je treba izraziti določene dvome: če bi – kot izhaja iz zahtev Janše, Avšiča in tudi drugih – kar pristopili k vzpostavitvi »homogene slovenske enote JLA«, bi v vsakdanjem vojaškem življenju nastopile določene težave. Pri poveljevanju skoraj ne, drugje pa bi. Treba je namreč vedeti, da bi morala slovenska enota takoj zaživeti povsem enako kakor sedaj narodnostno mešana, ki uporablja srbohrvaščino. Vsako omahovanje, zadrega, npr. pred zborom, postrojem ipd., ki bi odkrila pomanjkanje jezikovnega sredstva, bi slovenščino postavljala v prav tako neenakovreden položaj in pri neslovensko govoreči okolici celo zbuja la posmeha. Zato bi se bilo treba pripraviti prav na ta del jezikovnih vprašanj, in sicer ne samo glede ustreznosti poimenovalnih ekvivalentov med srbohrvaščino in slovenščino, ampak tudi – enako pomembnih – pragmatičnih okoliščin v posebnih govornih položajih vojaškega življenja, ko torej ne gre zgolj za slovarske, ampak hkrati za pragmatične ekvivalente.

Pri določanju slovenskih ustreznic (ekvivalentov) je postopek najlažji na poimenovalno-izrazoslovni ravni. Upoštevaajoč normo in uzus slovenskega jezika, se slovenska ustreznica bodisi nasloni na srbohrvatski izraz (sh. vódnik, slov. vódnik; streljački rov – strelski jarek) bodisi širi pomenski obseg s prenosom obstoječega (uska raklja – ozki precep) bodisi tvori nove izraze (prostorno bombardovanje – širokociljno bombardiranje). Ker se tu terminološka teorija in praksa naslanjata na (najvažnejšo) institucijo dogovora, je določene stvari mogoče celo predvideti. Tako je npr. slovensko vojaško izrazoslovje glede na tipično slovensko besedotvorno možnost, ki je v tem, da pri moških poimenovanjih za delujoče osebe, tj. poklice, nazive, čine itd. tvori ženska poimenovanja (t. i. feminativ), sledilo precejšnji stopnji verjetnosti, da se bodo potrebe po teh poimenovanjih v slovenskih teritorialnih enotah postopno pojavljale, tako da je poleg izraza *vojakinja* (*borka* z ožjim pomenom ima tradicijo iz NOB) izpeljalo še druge feminative, npr. *stražarka*, *bombaška*, *mornarka*, *kapetanka*, *mitraljezka* itd. To se vidi v Vojaškem slovarju in je vsaj z vidika slovarstva neobičajno, ker so navedeni izrazi, za katere poimenovalna potreba še ni izpričana, obstaja pa zgolj verjetnost, da bo taka potreba nastopila (prim. Korošec, 1976). Pomoč slovarskega priročnika je v tem, da v predvideni in za slovenske teritorialne enote verjetni okoliščini ne bo nastopilo omahovanje in neenotnost, če bo upoštevano slovarsko navodilo in bo izbrana npr. *bombaška*, ne pa *+bombašica*, *+bombašinja*. Ni pa niti umestno niti docela mogoče določiti praktičnih okoliščin, v katerih bo tak feminativ opravil vlogo ločevanja spolne pripadnosti in zato takega navodila v slovarju ni. Kako bo ta sistemska možnost slovenskega jezika uporabljena, je torej poleg (predvidljive) poimenovalne potrebe odvisno tudi od pragmatičnih okoliščin, ki so ne samo težko predvidljive, ampak tudi težko ulovljive, prinesiti jih mora – kot se temu preprosto reče – vsakdanje življenje (prim. Korošec, 1984).

Samo slepili bi se, če bi trdili, da je v *tem pogledu* slovenščina pripravljena takoj nastopiti vlogo sporazumevanja v vojaškem življenju, s čimer – vemo – je mišljeno sodobno in mirnodobsko vojaško življenje »v vojašnici«, a saj drugače tudi biti ne more.

Vzemimo samo preprost zgled, ki se sicer nanaša na pogosto okoliščino in v vojaškem življenju predpisano obliko obnašanja. Hierarhični, za vojsko tipični in nujni odnosi v medsebojnih stikih se kažejo v tem, da podrejeni nagovori nadrejenega (zopet v čisto določenih vrstah stikov): »Druže majore, dovolite da se obratim poručniku X« (in nato počaka na dovoljenje). Ker v različnih vrstah nevojaških stikov, kjer slovenščina opravlja sporazumevalno vlogo, ne najdemo opore (podobno npr. »Tovariš predsednik, prosim za besedo«), prav v tej vojaški

okolščini pa slovenščini in dano biti sporazumevalni jezik (v slovenski partizanski vojski so – kolikor mi je znano – to šteli za formalizem, nasproten »tovariškim odnosom«), je tu brez poprejšnjega premisleka nemogoče reči, ali se smemo zadovoljiti s prevodom izvajalniške (performativne) povedi »Tovariš major, dovolite, da se obrnem na poročnika X« ali s čim podobnim.² Vojaški slovar se s temi pragmatičnimi ustreznici ne ukvarja, zajema samo najpogostejša povelja v nižjih pehotnih enotah, ki seveda spadajo sem, saj so izvajalniki (performativi).

V Vojaškem slovarju je nadalje precej besed, ki so samo najsplošnejši prevodi srbohrvatskih vojaških izrazov, ne vemo pa, kako morajo delovati kot ustreznice v tistih okoliščinah in zvezah, ki jih prinaša živa vsakdanja raba. Tako imamo npr. k sh. *prekoredan* slov. besedo *nadreden* v zvezi *nadredno delo*. Vemo pa, da se pridevniki, ki so prilastki v zvezah s samostalniki, posamostalijo (substantivizirajo) predvsem z govorno rabo, s pogostim nastopanjem v vsakdanji jezikovni praksi. Treba je torej premisliti vsaj to, ali je dobro, če za sh. posamostaljeno obliko *tri dana prekoredne* (službe?) predvidimo tudi posamostaljeno *tri dni nadredne* (torej tudi »službe«) ali pa vztrajamo pri natančnejšem *tri dni nadrednega dela*, kar se lahko posamostali v *tri dni nadrednega*. A to je samo en zgled te vrste.

Tu je še komaj spoznana vsakdanja (neterminološka) vojaška frazeologija. Ali smemo reči, da slovenski vojak pač ne bo potreboval frazeologemov vrste »Izvrši pa se žali« ali pa je tudi tu treba iskati oz. predvideti (in ponuditi) kaj takega kot »Najprej stôri, potlej se pritoži«.

Treba je tudi izdelati in v primerni obliki ponuditi v učenje seznam besed, ki se od srbohrvatskih ločijo edino po naglasu (mestu naglasa), saj mora biti jasno, da bo tu brez (vztrajnega) popraviljanja prevladal srbohrvatski naglas, npr. *râport* (za slov. rapórt), *râzvodnik* (za razvódnik) itd.

Že iz teh nesistematično nabranih zgledov se vidi, da slovenskega vojaka ne smemo nepripravljenega postaviti v položaj, ko bo *moral* take zadrege reševati sam, če že na možnost, da bo tu uporabil srbohrvatski stavek ali besedo, ne želimo pristati, saj bi s tem dopuščali polovičarstvo, ki bi bilo za zavest slovenskega vojaka enako slabo, kot je sedanje stanje, ko mu o slovenskem izrazu niti premišljati ni treba. To nikakor ne pomeni, da bi bila tu slovenščina kot jezik brez moči, kaže pa, da se je na stvar treba pripraviti, po možnosti do najmanjše podrobnosti.

Ta misel se seveda zlahka izpostavi ugovoru, da je drobnjakarska, ker vseh govornih okoliščin (za katere slovenščina ni pripravljena), ni mogoče predvideti in torej zanje že imeti pripravljen slovenski jezikovni izraz, zato je v sedanjem času važno predvsem *začeti*, nuji, ki jo prinesejo okoliščine, pa prepustiti, da bo izsilila tudi jezikovni izraz. Tak ugovor je, ko ga spremenimo v življenjsko prakso, kadar se kaj res predolgo odlaga, dejansko produktiven: zahteva ukinitev razpoznavno nezadovoljivega stanja, konec »čakanja na Godota«. V tem ima Janša (1986a, 67) prav, ko piše:

»Za protiargumentacijo je značilno, da je navajala razne tehnične in druge težave in ni neposredno napadala samega bistva enakopravnosti jezikov, temveč je bila skoncentrirana na poziciji, da ni še čas, da to ne gre čez noč in da so za tak korak potrebne večletne priprave. Zanimivo bi bilo slišati tiste, ki so navajali takšne argumente ‚časovnega odloga‘, kaj pravijo po 15 letih.«

Godota preprosto ne bo, da bi dejal: »Zdaj je čas«. In vendar je prav ta ugovor

² Srbohrvaščina loči med *okreniti se* in *obratiti se*. Slovanska ustreznica za oba glagola je glagol *obrniti se*, pri čemer je pomen morfema *se* isti kot v srbohrvaščini. Slovensko *obrniti* Ø / *se* ustreza sh. *okreniti* Ø / *se*, za sh. *obratiti se* pa je tudi v slovenščini nujen morphem *se*: *obrniti se* (na koga). Možen slovenski prevod nastopnega frazeologema »Tovariš..., dovolite, da se obrnem na...«, bi bil torej mogoč, a je v govornem stiku nepreizkušen.

treba podvreči premisleku. Slovenčina se namreč na vojaškem področju postavlja v položaj, ko mora svojo vlogo opravljati tudi prek govornega, ne samo pisnega prenosnika. To je položaj, v katerem bo *govorjena* slovenščina (za pisano vemo) izpostavljena ne zgolj primerjavi z utečeno srbohrvaščino, ampak naslonitvi nanjo. Gre za mirnodobsko vojaško življenje v vojašnici, kjer v novi jugoslovanski državi že dobrih štirideset let opravlja vlogo srbohrvaščina, ki ji je bilo dano nadaljevati na govornem izročilu starojugoslovanske, tej pa nekdanje srbske vojske. Te vloge slovenščina v sedanji državi ni opravljala nikoli. Slovenska partizanska vojska žal ni bila tudi mirnodobska vojska, v slovenskih teritorialnih enotah slovenščina še ni zaživela v vseh govornih položajih, povrh vsega pa niso povsem primerjive z vsakdanjim življenjem v »rednih« enotah JLA v vojašnicah. Vemo tudi, da so se govorne težave, ki so jih imeli Maistrovi bojovníki, pokazale trideset let pozneje tudi v slovenskih partizanskih enotah v obliki žargonizmov srbohrvaškega, delno tudi nemškega izvora (prim. Smolej, 1971, 74–76).

Iz zgodovine vemo, da se je knjižna slovenščina razvojno »potrjevala« v soočanju z razvitejšo nemščino, na izrazoslovnem področju izrazito in uspešno v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja. To samopotrjevanje je pisana knjižna slovenščina dobro opravila, za to imamo dosti dokazov, manj pa vemo o njeni pripravljenosti za govorni prenosnik. Toda sodobno uboštvo slovenskih javnih govorcev in govornikov gotovo ni samo izraz njihove pomanjkljive jezikovne izobrazbe, ampak tudi posledica enostranskega razvoja knjižne slovenščine, ki je predolgo tekela v smeri pisanega knjižnega jezika. Glede tega se je treba samo spomniti Levstikovih besedil v Napreju 1863, nekakšnih uvodniških poročil z zasedanj Kranjskega deželnega zbora, kjer je nemalokrat izpričana zadrega slovenskih poslancev, ki so želeli, a ne zmogli govoriti slovensko o zadevah politike, gospodarstva, diplomacije in se končno zatekli k nemščini.

To je bilo samo nekaj zgledov, ki zadevajo nanašanje (referencialno) vlogo jezika. Upoštevanje samo te vloge jezika bi pomenilo, da se govorna in pisana slovenščina določene vojaške enote nanaša na predmetni in pojmovni svet vojaške stroke in vojaškega življenja, da je samo v slovenščino »prevedena« neslovenska vojaška enota. S tem bi se zanemarilo dejstvo, da se z jezikom, zlasti v neposrednem govornem stiku, zajemajo tudi družbena razmerja. To pa je v slovenščini drugače kot v srbohrvaščini. Slovenskost vojaške enote zato ne more biti samo v polovični sferi poimenovanj (besed, frazeologije, besedil), ampak v celovitosti kulturnega izročila slovenskega narodnega življenja. To se pravi, da je treba dobro premisliti, ali je v slovensko vojaško enoto mogoče »prevesti« razmerje, ki se kaže v t. i. tikanju, in odgovoriti na vprašanje, ali je dopustno sprejeti tikanje kot samodejni izraz v vojski najobičajnejšega (a ne edinega) hierarhičnega in družbenega razmerja *prepostavljeni* + *starejši* proti *podrejeni* + *majši* (če se za primer omejimo samo na razmeje med starešino in vojakom in pustimo tako razmerje med starešinami), ne da bi to pri posamezniku, ki v sicer *enakem* razmerju, vendar izven vojske, na tikanje ni bil navajen in ga lahko šteje za žaljivo omalovaževanje, kadar ne nastopa z njegovim izrecnim soglasjem ali vsaj prenašanjem. Drugače rečeno, ali smemo brez poprejšnjega premisleka, h kateremu bi morali pritegniti sociologe, psihologe in pedagoge, prenesti v slovensko vojaško enoto kot nekaj samoumevnega navado, da je v slovenskem izročilu drugačna, če mu že ni čisto tuja. Vemo namreč, da Slovenec v stiku s človekom iz – zlasti – srbskega okolja njegovo samodejno enostransko tikanje z omahovanjem in ne zmeraj ustrezno pripisuje bodisi neposrednosti in prostodušnosti bodisi nevljudnosti in neotesanosti. V kulturnem izročilu, kjer je – res samo še na podeželju – v razmerju do

starejših oseb (starši, stari starši) in do starejših nepoznanih oseb še ohranjeno onikanje, tudi tikanje ni čisto samodejna oblika za stik z ogovorjeno (praviloma polnoletno) osebo. Dokler z gotovostjo vemo edino to, da je v slovenskem okolju tikanje samodejno in umevno med mladostniki in vrstniki (nemara tudi, kadar so le-ti vojaki), v drugih vrstah družbenih, položajnih, starostnih, spolnih itd. stikov pa je stvar bolj zapletena, je treba tudi v slovenski vojaški enoti, ki je eo ipso del slovenskega okolja, samodejnost tikanja vojakov temejito pretehtati. Tega za zdaj še nismo naredili.

Z govorjeno slovenščino torej ni vse tako preprosto, zato bi bilo naivno misliti, da lahko brez poprejšnjih priprav premaga neogibno, predvsem pa sprotno in hkratno soočanje z govorjeno vojaško srbohrvaščino. Potiskati jo v ta položaj tako nepripravljeno, pa je – vsaj o tem ne sme biti dvoma – kratko in malo nedopustno. »Časovni odlog« je zato potreben vsaj v tolikšni meri, da se dobro premisli in ugotovi, kaj je v govorjeni vojaški slovenščini nujno pripraviti, kaj pa je res možno prepustiti sprotnim okoliščinam, če že spričo žgočega nezadovoljstva nad sedanji-mi razmerami pristanemo na to slabšo možnost. Brez »časovnega odloga« za tak premislek je vse navadna pustolovščina. Seveda bi bilo bolje, ko bi si bili čas za ta premislek vzeli že včeraj, a kaj, ko si ga nismo (mogli).

Tu podajam predlog, kako naj bi po jezikovni plati potekal projekt »Slovenska enota JLA«.

Od trenutka, ko bi bilo doseženo soglasje o zadevi s političnega in vojaškostrokovnega vidika (izbor, velikost enote, kraja z vojašnico, kadrovska zasedba enote ipd.), bi se začelo odštevanje prve faze projekta. Čim prej nastopi ta trenutek, toliko bolje.

1. Prva faza, trajajoča dve leti, naj zajema celotno jezikovno pripravo v okvirih, ki jih nakazuje ta prispevek. Ima naj dva sklopa enoletnih nalog.

Prvo leto

a) Posnetek jezikovnega gradiva v vseh govornih položajih pri vsakdanjem sporazumevanju v srbohrvaščini. To naj poteka v vsaj dveh (pehotnih) enotah različnih krajev. Zbiranje gradiva naj poteka po enotni metodologiji, ki jo je seveda treba pripraviti (a to je mogoče storiti takoj). Zapisovanje gradiva bi najbolje opravila diplomirana slavista, ki bi črpala tudi iz pisnih oblik sporočanja v vojaški enoti. Preden bi šlo zbrano gradivo v nadaljnje proučevanje, naj ga pregleda odgovorni starešina, a to lahko stori tudi sprti.

b) Oblikuje naj se delovna skupina jezikoslovcev slavistov (slovenistov in srbokroatistov), ki morajo biti tudi poznavalci vojaške stroke. Ta naj obdela zbrano gradivo in predlaga slovenske ustreznice. Njeno delo je izključno jezikoslovne narave, kar pomeni, da mora zbrano gradivo obdelovati z jezikoslovno metodo, pritegniti pa tudi starejše, npr. (skromne) izkušnje slovenskih teritorialnih enot in izpričano rabo v slovenskih partizanskih enotah NOB.

c) Reaktivira naj se uredništvo Vojaškega slovarja, po možnosti dopolnjeno z novimi močmi. To naj poskrbi za izpolnitev izrazoslovnega gradiva. Za prvo silo naj pripravi dodatek k slovarju.

č) Poskrbi naj se za tiskanje knjig Taktika I in II ter Teorija streljanja, ki prevedene že dolgo čakajo na natis, pa doslej še ni bilo mogoče zagotoviti sredstev.

d) Predsedstvo SR Slovenije, Sekretariat za LO SR Slovenije, strokovne in

družbeno-politične institucije naj v sodelovanju s poveljstvi Ljubljanskega in Mariborskega korpusa poskrbijo za enotno organizacijo, vodenje in financiranje projekta. Izkoristijo naj se stiki in dobro sodelovanje z bivšim poveljstvom Ljubljanskega armadnega območja.

Drugo leto

a) Poteka naj tiskanje priročnikov, za katere bosta delovna skupina b) in uredništvo slovarja c) menila, da jih je treba pred koncem prve faze izročiti starešinam, predvidenim za vodenje slovenske enote JLA. Ti morajo biti na nastop druge faze pripravljeni.

2. Druga faza je eksperimentalna.

Prvo leto

Slovenska enota JLA naj se najprej (od vstopa v vojašnico dalje) seznanj z novim položajem in jezikovno pripravi. Druge vrste nič manj pomembnih priprav (npr. politično) puščam tukaj ob strani. Vojniki naj dobijo v roke pripravljeno gradivo (priročnike ipd.), uvajanje v slovenščino, popravljanje jezikovnih napak naj poteka sproti, med poukom, urjenjem ter govornim in pisnim sporazumevanjem. Eksperiment morajo spremljati strokovnjak za zadeve vojaške stroke, jezikoslovec, sociolog in psiholog. Sproti morajo razčlenjevati pojave na vseh področjih, poskrbljeno pa mora biti za dobro obveščanje o potekanju eksperimenta, in sicer v vojaški, kakor tudi nevojaški publicistiki.

Po prvem letu naj se opravi temeljita in vsestranska razčlenitev dobrih in slabih strani eksperimenta, predvidijo naj se popravki.

Drugo leto

Eksperiment naj se ponovi.

Če bi po vsem tem ostale tako nepremagljive ovire in (zdaj samo domnevne) negativne strani obstoja slovenske enote JLA, ki jih ne bi bilo mogoče odpraviti, bo šele eksperiment prinesel argumente, ki sedanjim nasprotnikom uvedbe slovenskih vojaških enot tako manjkajo.

Literatura

Avšič, J., (1969). O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije, Jezik in slovstvo, 4, 97–103. Ponatisnjeno v Novi reviji 1986, št. 50/51.

Avšič, J., (1986). Pismo Zvezni skupščini in Zvezni ustavni komisiji, Časopis za kritiko znanosti, št. 91/92, str. 23–41.

Hanžek, M., (1987). Novi zborovodje z novimi pesmimi, Delo, 21. 3. 1987, 25 (odmev na članek z istim naslovom Mihajla Teržiča, Delo, 14. 4. 1987).

Janša, J., (1986a). Vprašanje slovenskega jezika v JLA, Problemi 1, 263 (letnik 24), str. 62–70, s seznamom tukaj navedene literature.

Janša, J., (1986b). Enakopravnost jezikov v JLA, Časopis za kritiko znanosti, 91/92, str. 7–22.

Korošec, T., (1984). Terminološki in pragmatični vidik emancipacije žensk v SLO, v: Emancipacija v jugoslovanski družbi (zbornik), Knjižnica FSPN, Ljubljana, str. 467–472.

- Korošec, T., (1976), Slovenski vojaški termini kot poimenovanja za ženske osebe, *Naša obramba*, vol. 8, št. 10, str. 83.
- Majdič, V., (1986), Topoglavci in slovenščina, *Delo*, 12. 4. 1986, str. 25 (odmev na članek z istim naslovom Petra Potočnika, *Delo*, 28. 3. 1986).
- Slovenski jezik v vojaškem življenju in družbeni samozaščiti, (1983), v: *Slovenščina v javnosti, Posvetovanje o slovenskem jeziku*, Portorož, 14. in 15. maj 1979, Ljubljana, str. 93-94.
- Smolej, V., (1971), *Zgodovina slovenskega slovstva VII, Slovstvo v letih vojne 1941-45*, Ljubljana, str. 74-76.
- Toporišič, J., (1989), *Napisi na vojašnicah kmalu v slovenščini*, *Delo*, 18. 2. 1989, str. 29 (odmev na članek v *Delu*, 14. 12. 1988 in več drugih polemičnih člankov o uvedbi besede stražnica za sh. karaula; na tukaj obravnavano tematiko se nanaša zadnji obsežen Toporišičev odstavek).

SREČO DRAGOŠ

Kako razumeti zahtevo po vrednotno nevtralni znanosti?

I

Glede naslovne teme se mi zdi najkočljivejša takšna situacija, v kateri gre za etični problem družboslovca, ko se sooča z možnostmi za uporabo svoje znanstvene dejavnosti in s posledicami, ki utegnejo nastati. Vemo, da te posledice niso vselej zelene, sploh pa ne nujno v prid razvoja celotne družbe, humanizaciji itd. V takšnih primerih je etični problem, pred katerega je družboslovec postavljen, v izbiri ene od naslednjih alternativ, ki jih navaja J. B. David:¹

a) »lahko se upre in nasprotuje zlorabi svojih idej, včasih celo na račun lastne znanstvene kariere in z nevarnostjo, da propade«;

b) »lahko tudi, da se za vse skupaj ne zmeni, da se ne meša v politična nasprotja in postane zaradi nenavzočnosti sokrivec zlorabe lastnih idej«;

c) »lahko pa se ukloni skušnjavi in ima korist... Skušnjava bo še toliko večja, kadar bo aplikacija njegovih idej dvomljiva, ne pa očitno napačna, in kadar se bodo aplikacije ujemale z njegovimi političnimi ali verskimi nagnjenji«.

Na prvi pogled je problem družboslovca, ki je soočen z navedenimi tremi alternativami, zelo podoben problemu umetnika, ki pride s svojo dejavnostjo navzkriž s prevladujočo (recimo ji) etablirano kulturo in s tem z družbo, v kateri je:

– prav tako se lahko upre in vztraja pri »svoji« umetnosti naprej kljub splošnoveljavnim merilom in okusom, ki jih prav s svojo drugačno umetnostjo napade, pri čemer se lahko izpostavlja tveganju (npr. Prešeren, Cankar, slovenski impresionisti, Kocbek, NSK itd.);

– nasprotna alternativa pa je, da do etablirane umetnosti postane kot umetnik konformen, da »se ukloni skušnjavi in ima korist« (seveda je med tema dvema še več vmesnih alternativ, ki pa me tu ne zanimajo).

Vodilo, ki so ga umetniki iz takšnih situacij izvedli in katerega učinkovitost je (v razvitih družbah) precej razvidna, je namreč – distanciranje umetnostne produkcije od kakršnekoli ideologije. Umetnost je s tem postala vrednotno nevtralna in indiferentna. Seveda ne v tem smislu, da bi bila zdaj umetnostna produkcija brez vrednotenja (nasprotno), pač pa gre za vrednotno nevtralnost v smislu nepriznavanja slehernega, od zunaj postavljenega monopola ene vrednote nad drugimi. S tem je (vsaj zdi se tako) za vselej izključena takšna intencionalnost umetnostne produkcije, kakršno je terjal npr. socialistični realizem ali pa katoliška literatura (če se omejimo na Slovenijo), v kateri je bila prav zaradi ideoloških zahtev izniče-

¹ Joseph Ben David: Etična odgovornost družboslovcev: zgodovinski pregled in komentar. (V zborniku) Andrej Kirn: Znanost v družbeno-vrednotnem svetu. Delavska enotnost, Ljubljana 1988, str. 201.

na umetniška moč, zaradi česar je umetnost postala sredstvo za nekaj drugega, kar je zunaj umetnosti kot take («umetnost» kot agitacija in propaganda, kot sredstvo politike itd.). Umetnost si lahko inherentno avtonomnost pridobi, ko se distancira od sleherne ideologije, prav zato ker je svet umetnosti nekaj v bistvu drugačnega od npr. sveta znanosti, politike ali običajnega življenja in torej mora delovati po svojih lastnih »zakonih«. Pokroviteljstvo kakršnekoli ideologije namreč pomeni, preprosto rečeno, da umetnika pri njegovi dejavnosti vodi nekaj, kar ne spada v svet umetnosti, ampak je zunaj njega (npr. v politiki). To je situacija, ko ni več jasno, kje je meja (raz-ločitev) med umetnostjo in politiko, umetnostjo in znanostjo ipd., s čimer se zanika veljavnost umetnostne produkcije kot neke posebne produkcije, ki spada v posebno realnost. Različne ravni realnosti so dobro opisane npr. v Berger-Luckmannovi Družbeni konstrukciji realnosti, ki nazorno razločuje svet umetnosti ali pa npr. svet znanosti od t. i. vsakdanje realnosti, kar pomeni, da je logika naše običajne realnosti («človeka z ulice») neustrezna za razumevanje umetnostne ali znanstvene realnosti, kot je npr. logika znanosti povsem drugačna od logike umetnosti ipd. Berger-Luckmann razumeta kot ideologijo to, da se neka posebna definicija realnosti pritrudi na konkreten interes moči² (moč kot možnost vpliva na ljudi tudi proti njihovi volji in s prisilo, če je treba), kar lahko sicer uspešno deluje v politiki, ne pa v umetnosti, znanosti ipd.

Znanstvenik ima torej podobne probleme kot umetnik, zlasti v navedenem primeru – razmerja do ideologije. To je verjetno tudi eden najvažnejših razlogov za prevzemanje enakega »recepta«, ki se v umetnosti povsem obnese – zavzemanje za vrednotno-nevtralno znanost. Temu v prid se v zvezi z znanostjo navajajo podobni razlogi, ki bi jih v povsem enaki obliki lahko uporabil tudi umetnik, ki se zavzema za t. i. čisto umetnost (brez ideoloških primesi, ki je namen sama sebi itd.). Če navedem samo najznačilnejše:³

– »Znanost mora biti nevtralna, da se ne bi v imenu znanosti zagovarjale določene moralne in politične ideje. Nevtralnost je obramba pred takšnim scientizmom.«

– »Nevtralnost je nujen rezultat prehoda znanosti od amaterstva k visoko specializiranemu poslu.«

– »Nevtralnost je nujno atribut čiste znanosti.«

– »Znanost je nevtralno področje, kjer se združujejo ljudje vseh barv in prepričanj. Na temelju znanosti se lahko premagajo vsa politična, interesna nasprotja. To edinole omogoča nevtralna znanost.«

Seveda pa stvari niso tako enostavne. Zahteva po vrednotno-nevtralni znanosti sicer izhaja iz pravilne podmene o različnih ravneh realnosti, drugačnosti znanstvene realnosti od vseh drugih realnosti, umetniške od drugih itd., vendar če bi podrobneje premislili učinkovanje teh posebnih realnosti nazaj na najvišjo, vsakdanjo realnost (npr. na »človeka z ulice«), bi verjetno prišli do pomembnih razlik med znanostjo in umetnostjo. Tu naj eno takih samo nakažem.

Če pomislimo, v čem je moč umetnosti, recimo tista posebna lastnost umetniškega izdelka (dogodka), ki konzumenta (poustvarjalca) notranje prevzame (celo do te mere, da mu lahko poviša krvni pritisk, potenje ipd.), vidimo, da se vse to dogaja tam, kjer gre za prehod, prestop, sestop iz vsakdanje v umetniško realnost oziroma obratno. Prekoračitev *meje* med vsakdanjim in umetniškim je tisto, kar

² Peter L. Berger, Thomas Luckmann: Družbena konstrukcija realnosti. Cankarjeva založba, Ljubljana 1988, str. 114.

³ Andrej Kirn: Družbena nevtralnost in družbena odgovornost znanosti v vrednotno-konfliktnem ideološkem svetu.

(v) A. Kirn: Znanost v ... str. XLIX.

nam šele omogoča umetniško doživetje (kar v gledališču npr. simbolizira dvig oz. spust zavese), in sestop iz sveta umetnosti v vsakdanji svet nam šele daje možnost za ovrednotenje, občudovanje umetnine, spomin na njo. Analogija temu bi bilo doživetje sanjskega sveta, katerega intenzivnost lahko spoznamo šele, ko se iz sanjske spet preselimo v vsakdanjo realnost – šele tu sanje lahko vrednotimo, razmišljamo o njih, se jih sploh zavemo (če te meje ni, sanje seveda zgubijo svojo vrednost in govorimo o patologiji – npr. pri shizofrenikih). Učinkovanje umetnostnega sveta je torej možno šele z zavedanjem meje med njim in drugimi svetovi; prepričljivost, moč umetnine, se izraža šele z jasnostjo te meje, je pravzaprav nekakšen šok, ki ga sproži prestop te meje. Če ta razmejitev ni jasna ali se povsem izgubi, umetniški učinek in užitek izgineta. To pa je nekaj, česar nikakor ne bi mogli trditi za znanost oziroma za učinkovanje znanstvene realnosti na vsakdanjo resničnost. Zdi se, da je celo obratno, namreč da s tem, ko znanost pridobiva moč (učinkovitost), se hkrati prav ta meja zabrisuje. Celo do te mere, da danes govorimo o znanosti kot produkcijski sili.

S to primerjavo med svetom znanosti in umetnosti kot drugačnima realnostima od vsakdanje »tu in zdaj« realnosti sem hotel opozoriti na naslednje:

– znanost in umetnost kot drugotni in posebni realnosti se bistveno razlikujeta tudi med seboj; ena diametralnih razlik je prav njun odnos do vsakdanje, najvišje realnosti, kjer je umetnost učinkovita tem bolj, ko vzpostavlja to razločitev, medtem ko očitno to za znanost ne velja ali pa velja celo obratno;

– učinek znanosti glede na spremembe v svetu vsakdanje realnosti je (po merilih te vsakdanje realnosti) bistveno večji kot pa učinek umetnosti;

– zavzemanje za vrednotno nevtralnost, ki je v umetnosti povsem uspešna, verjetno za znanost ni popolna rešitev: če je eden glavnih pogojev dobrega umetnika to, da je v njegovi stvaritvi razvidna subjektivnost, potem mu vrednotna nevtralnost (v smislu distanciranja od ideologij in vsiljenih vrednot) to že sama po sebi omogoča – če pa je pogoj dobrega znanstvenega početja znanstvena objektivnost, pa vrednotna nevtralnost znanstveniku njegove objektivnosti sama po sebi še ne omogoča.

Znanstvena objektivnost, kot pravi Karl R. Popper,⁴ »ni mišljena kot rezultat nepristanskosti posameznega znanstvenika, ampak kot rezultat družbenega ali javnega značaja znanstvene metode; nepristranskost posameznega znanstvenika, kolikor je prisotna, je prej rezultat kot pa izvor družbeno ali institucionalno organizirane znanstvene objektivnosti«. Pogoj objektivnosti je torej »javni značaj znanstvene metode«, ki omogoča preverljivost (od tod zahteva po avtonomiji znanosti od politike npr.), ne pa vrednotna nevtralnost znanstvenika. »Vsak, ki obvlada tehniko razumevanja in preverjanja znanstvenih teorij, lahko ponovi poskus in se prepriča na svoje oči. Kljub temu bodo nekateri vedno prihajali do pristranskih ali celo trhljih sodb. Tega ni mogoče odpraviti, sicer pa to resneje ne ogroža delovanja različnih družbenih institucij, ustanovljenih z namenom, da bi razvijale znanstveno objektivnost in kritiko; to so npr. laboratoriji, znanstveni tisk, kongresi . . . Samo politična moč, kadar je njen cilj zatreti svobodo kritiziranja ali kadar ji spodleti pri njeni obrambi, lahko ohromi delovanje teh institucij, od katerih je končno odvisen ves napredek v znanosti . . .«⁵

Popper torej problema vzpostavitve znanstvene objektivnosti ne povezuje toliko z vrednotno usmerjenostjo znanstvenika, kot pa z družbenimi predpostavkami

⁴ Karl R. Popper: Sociologija znanja. (v) A. Kirn: Znanost v . . . str. 52.

⁵ Ibid., str. 50–51 (podč. avtor).

organiziranosti ustreznih institucij; ne toliko s postopkom, s katerim se znanstvenik dokoplje do neke resnice, pač pa z družbenimi razmerami, v katerih to poteka. V tem smislu je gotovo res, kot pravi A. Kirn,⁶ da »kot vrednotno obremenjena ali neobremenjena znanost še ni avtomatično pravilna ali napačna, tako tudi ni vrednotno angažirana ali vrednotno nevtralna znanost že nujno nekaj naprednega ali konservativnega. Bistveni sta: nevtralnost do česa in angažiranost za kaj.«

Možnosti sta torej naslednji:

– znanstvenik nujno zgreši cilj (iskanje resnice), ko zaradi lastne vrednotne naravnosti ni dovolj pazljiv na dejstva,

– to se mu lahko zgodi tudi, če je vrednotno nevtralen (se pravi, ko njegova vrednotna naravnost ne vpliva na znanstveno delo – na presojo, analizo, sintezo itd.).

Enako je tudi z uporabo znanstvenih spoznanj v družbi:

– če hoče biti ob tem znanstvenik vrednotno nevtralen, je lahko prav zaradi tega eden glavnih krivcev morebitne škode, ki z uporabo nastane,

– enako je kriv tudi vrednotno usmerjen znanstvenik, če lahko zaradi take njegove usmerjenosti pride do škodljive uporabe njegovih spoznanj.

Bistveno je torej vprašanje, do česa je znanstvenik nevtralen in za kaj je angažiran – oziroma, če rečem drugače, ali je sploh lahko znanstvenik *nevtralen in hkrati angažiran*. Na to bom poskusil odgovoriti pritrtilno, in sicer na primeru t.i. akcijskega raziskovanja, kjer se ta dilema še posebno izostri. Iz tega bo tudi razvidno, kako lahko razumemo postulat vrednotno nevtralne znanosti, ki bi bil sprejemljiv tudi za angažiranega znanstvenika.

II

Akcijsko raziskovanje opozarja ravno na probleme, ki nas tu zanimajo:

– ali lahko raziskovalec, ki npr. izvaja nek eksperiment (tu mislim na družboslovje), sam aktivno posega v situacijo (akcijo, ki je predmet eksperimenta) – in ali lahko spodbuja akterje, s katerimi se eksperimentira, da se tudi oni gredo eksperiment (da aktivno posegajo vanj, da so moderatorji, tudi sami skupaj z raziskovalci raziskujejo); ali se s tem ne ogrozi načelo znanstvene objektivnosti?

– Kje je meja praktične udeležbe raziskovalca v socialni akciji, v kateri eksperiment poteka, in v *kolikšni meri* akterji lahko postanejo tudi raziskovalci v istem ekseperimentu?

– V primeru, ko se raziskovalec vključuje v socialno situacijo, ki jo proučuje, kaj je z njegovo vrednotno naravnostjo; ali mora biti nevtralen, angažiran ali oboje: do česa nevtralen, kje angažiran itd.?

Vsi ti problemi dosežejo višek v t. i. »samoraziskavah«, ki je logično izpeljan tip akcijskih raziskav, in vprašanje je, ali je takšna »samoraziskava« sploh možna ali pa je samo mit. Poglejmo (poenostavljeno) tipologijo raziskav, ki se večkrat pojmujejo za akcijsko raziskovanje:⁷

⁶ Andrej Kirn: Družbena nevtralnost ... (v) A. Kirn: Znanost v ... str. XLIX.

⁷ Podrobnejša tipologija je v – Blaž Mesec: Vrste akcijskih raziskav. Socialno delo, let. XXVII-1988, št. 2, str. 93–102.

1. raziskava družbenih akcij	
2. raziskave s povratnim sporočilom	raziskave akcij
3. spremljevalne raziskave	
4. raziskave s sodelovanjem raziskovalca v akciji	
5. raziskave s sodelovanjem akterjev pri raziskovanju	akcijske raziskave
6. prave akcijske raziskave	
7. samoraziskave	samoraziskave

Šele v skupini akcijskih raziskav (4., 5., 6. tip) se zgodi tisto, iz česar se utemeljuje samoraziskava (7. tip). Raziskave akcij se razlikujejo med sabo po povratnem sporočilu (»feedback« raziskave), ki v 1. tipu raziskav ni nujno, v 2. tipu se rezultati raziskave sporočijo akterjem *po* končani akciji, v 3. tipu pa gre za sporočanje rezultatov akterjem ne le po končani akciji, ampak že *med* njo in se uporabijo za nadaljnje usmerjanje akcije – medtem ko šele v 4. tipu raziskav *preneha popolna ločitev* raziskovalnih vlog in vlog akterjev. Raziskovalci namreč poleg svoje raziskovalne vloge opravljajo tudi vlogo akterjev (ali vsaj del te vloge), medtem ko akterji še vedno ostajajo samo akterji in ne prevzamejo vloge raziskovalcev. Ločitev vlog, kar je značilnost prejšnjih tipov raziskav, ni več popolna, ker raziskovalci niso več *samo* raziskovalci. Tu se pojavi vprašanje, ki se najbolj izostri glede samoraziskav in je sploh bistveno za akcijsko raziskovanje; B. Mesec ga postavi takole:⁸

»Dejstvo, da je raziskovalec udeležen v akciji tudi kot akter, odpira metodološko problematiko par excellence: je to kombiniranje vlog v prid ali v škodo spoznavnemu procesu?«

V 5. tipu raziskav je obratno – akterji (poleg svojih običajnih vlog) v akciji opravljajo tudi vloge raziskovalcev (ali posamezna opravila, ki sestavljajo te vloge), medtem ko raziskovalci *ne* prevzamejo vlog akterjev in ostanejo v tem smislu ločeni od akcije. V 6. tipu raziskav pa pride do obojestranskega prevzemanja vlog, ko raziskovalci kombinirajo svojo prvotno vlogo za vlogami akterjev, akterji pa svoje akterske vloge z vlogami raziskovalcev. Nadaljnja stopnja so samoraziskave, ki so končna faza preobrazbe raziskav, in sicer s tem, da gre za vse večje *spajanje* prej ločenih vlog (raziskovalcev, akterjev), kjer sta načelno možna dva izida:

1. – da se raziskovalci povsem izenačijo z akterji in zato ne moremo več govoriti o raziskavi;

2. – da se akterji povsem preobrazijo v raziskovalce in skupina raziskuje samo sebe (samoraziskava).

V tem 2. primeru se torej raziskovalec v celoti giblje v okviru samoumevnosti (predpostavk) skupine, kar ima za posledico izgubo kritične distance, ki je sicer značilna za raziskovalca. In ker velja, da »raziskava, ki ni kritična do predpostavk skupine, ni raziskava«,⁹ velja 1. odgovor. Vloga raziskovalca se je namreč kot taka diferencirala od drugih (npr. akterskih) vlog »prav zato, da bi se teoretsko mišljenje izvilo iz oklepa mita. Ali ni torej v ‚akcijskih raziskavah‘ nevarnost, da avtonomno pozicijo raziskovalca ponovno vrnemo v naročje črede in njenih mitov?« se

⁸ Ibid., str. 96 (podč. avtor).

⁹ Ibid., str. 99.

Navedeno vprašanje je smiselno, če problematizira ukinjanje distance med vlogami raziskovalcev in akterjev (od tod nemožnost za »samoraziskovanje«), vendar temelji na napačni predpostavki o »spajanju prej ločenih vlog« kot metodološkem bistvu akcijskega raziskovanja. V tem smislu so »samoraziskave« (tip 7) nadaljnja izpeljava tistega, kar naj bi bilo značilno za prave akcijske raziskave (6. tip) – in če »samoraziskave« prav *zato* ne moremo več uvrstiti med raziskave (odsotnost kritične distance zaradi nediferenciranosti vlog), potem se v resnici problematizira akcijsko raziskovanje kot raziskovalni postopek. Ali torej akcijske raziskave, ker (vsaj idealnotipsko) implicirajo »samoraziskovalne« postopke, s tem negirajo raziskovanje samo?

Mislím, da zadovoljiv odgovor na to ponuja G. A. Gilli. On sicer zelo poudarja, da za raziskovanje ni treba biti profesionalni raziskovalec in da je temeljni pogoj pravega raziskovanja *ukinitev* delitve dela na fizično (zbiranje materiala itd.) in umsko delo (končno obdelava podatkov...). Vendar to ne vodi v »samoraziskovanje« (v smislu nediferenciranosti vlog), na kar izrecno opozarja v sklepu svoje knjige, kjer svári raziskovalce prav pred *izgubo* identitete in jih opozarja, »da je cilj družbenega raziskovalca, strokovnjaka kot raziskovalca – *lastna strokovnost*«. S tem je mišljeno, da naloga raziskovalca ni le vplivanje na akterje, torej akcija, pač pa tudi obratno – povratno vplivanje na znanost oz. »retroakcija«, kot temu pravi Gilli:

»Protislovje med teorijo in prakso mora raziskovalec razmisliti in razrešiti *znotraj raziskovanja*... Ostati v raziskovanju, zavedajoč se, da je to še vedno pri današnjem stanju družbenih odnosov posredovanje odstopka (cesije) moči... – posredovanje, ki je narejeno na osnovi izdelave in uporabe teoretskih orodij.«¹¹

Iz tega se vidi, da je za Gillija bistvo (akcijskega – pravega) raziskovanja v tem, da se *distribuirá moč* raziskovalcev (delegirana od naročnika) na akterje in šele v tem je deobjektivizacija slednjih. Pri raziskovanju *kot spoznavni* dejavnosti pa je ukinitev delitve dela (fizično – umsko, teoretično – praktično, raziskovalno – akcijsko) zgolj *sredstvo* in pogoj deobjektivizacije, ne pa cilj ali vzrok. V zvezi s tem je izrecno poudarjeno tisto, »kar bi morala biti *meja* delitve dela v raziskovanju«:¹² to je postulat, »*da samo tisti, ki je fizično delal, lahko sodeluje s polno znanstveno kompetenco v zaključnem intelektualnem delu*« (podč. avtor).

»Pa vendar, teoretično znanje je potrebno, da bi se raziskovanje dobro izvajalo, in vsako novo raziskovanje je treba presojeti ne samo po prispevku, ki ga daje preobrazbi situacije, pač pa tudi po prispevku, ki ga lahko da znanstveni spoznavi družbenih pojavov.«¹³

Torej je za raziskovanje, če hoče to (p)ostati, značilno naslednje:

1. mora biti še vedno spoznavna dejavnost (nepogrešljivost teorije, znanstven pristop, prispevek znanstvenemu védenju itd.); gre za početje, ki proučuje svoj predmet *neodvisno* od subjektivnih resnic, in katerega interes je torej objektivna resnica – objektivnost je tu merilo uspešnosti tega početja. Šele to je pogoj, da se ohrani »*lastna strokovnost*«, da je sploh možna »retroakcija« itd.;

2. distribucija moči na akterje, ki so v tradicionalnem raziskovanju zgolj objekti;

¹⁰ Ibid., str. 97.

¹¹ Obá cit. – Gian Antonio Gilli: *Kako se istražuje*. Školska knjiga, Zagreb 1974, str. 247.

¹² Ibid., str. 244.

¹³ Obá cit. *ibid.*, str. 245.

3. pogoj te distribucije moči je distribucija *raziskovalnih* vlog tudi med akterje (ukinitev delitve dela se mora »razmisliti in razrešiti *znotraj raziskovanja*« – Gilli), hkrati pa je verjetno nujna tudi distribucija v obratni smeri akterskih vlog med raziskovalce. Bistvo torej ni *stapljanje*, pač pa *distribuiranje* vlog, se pravi njihova porazdelitev *po različnih* nosilcih (akterjih, raziskovalcih). S tem se doseže dvoje:

– preseže se delitev dela med enimi in drugimi (umsko-fizično itd.) in s tem v zvezi delitev moči;

– raziskovanje v strokovnem (znanstvenem) smislu se ne izniči, pač pa ohrani.

Šele s tem postane Gillijeva zahteva po *pristranskem* (angažiranem) in *objektivnem* (znanstvenem) raziskovalcu *realna*. »Samoraziskovanje« je namreč ne izpolnjuje, ker s stapljanjem (= izničenjem) vlog pade zgolj v samo-raziskovanje ali pa zgolj v samo-akcijo. To pa je stanje, ki ga pravo akcijsko raziskovanje šele skuša preseči. »Samoraziskovanje« namreč predpostavlja kolektivno entiteto, v kateri ni več različnih vlog (raziskovalnih, akterskih), pač pa vsi delajo »vse«. To je utopični konstrukt (ki ga zavrača celo Gilli kot ortomarksist), podoben ideji samoupravljanja, kjer naj bi prav tako vsi delali »vse« in odločali »o vsem« (rezultat: manipulacija in anarhija), namesto da bi vsakdo počel le tisto, za kar je sposoben, ter odločal le o onem, kar ga neposredno zadeva. Da je to mogoče, je seveda treba imeti delitev dela in točno opredeljene vloge (pristojnosti, odgovornosti), hkrati pa distribucijo moči po različnih subjektih (demokratsko ali poliarhično). Nasprotje tega je koncentracija moči v *enem* subjektu, ki druge vodi in odloča namesto njih.

Kot so v tradicionalnih raziskavah vse raziskovalske vloge združene v enem in istem subjektu raziskovalcu (oz. zgolj med raziskovalci), vse akterske pa v akterjih, prav tako so v »samoraziskovanju« vse raziskovalske vloge združene v istem subjektu in enako je z akterskimi vlogami.

III

Predpostavka o akcijskem raziskovanju, katerega metodološka značilnost naj bi bila medsebojno stapljanje vlog med raziskovalci in akterji, je torej napačna. Po Gilliju do tega v raziskovanju nikoli ne sme priti, saj je njegovo bistvo v *prenosu moči* z raziskovalcev na akterje (način tega pa je distribucija raziskovalnih vlog).¹⁴ Ob tem Gilli vseskozi poudarja dvojni učinek akcijskega raziskovanja:

a) prispevek, ki ga tako raziskovanje daje »preobrazbi situacije«,

b) prispevek, ki ga daje »znanstveni spoznavi družbenih pojavov«.¹⁵

S tem pa je pred raziskovalca oziroma, če posplošimo, pred znanstvenika postavljena zahteva po njegovi praktični (aksijski) angažiranosti (a) in *hkrati* po znanstveni objektivnosti oz. nepristranskosti pri iskanju resnice (b), kar šele omogoča raziskovalčevo distanco do akcijske skupine, v katero se z akcijskim raziskovanjem vključuje (od tod tudi nemožnosti za »samoraziskave«). Mislim, da je s tem tudi bolj jasno, kako razumeti zahtevo po vrednotno nevtralni znanosti oziroma kako je z vrednotami pri znanstvenikih. Vrednote so namreč v tesni zvezi z *motivacijo*, ki vpliva na človekovo vedenje, torej na njegov način delovanja – po definiciji Clyda Kluckhohna je vrednota –

¹⁴ Več o medsebojni distribuciji vlog in o načinu prenosa moči, ki iz tega izhaja, glej v – Srečo Dragoš: Problem »samoraziskave« in prave akcijske raziskave z Gillijevega vidika. Socialno delo, let. XXVII-1988, št. 2, str. 103–113.

¹⁵ G. A. Gilli: Kako se . . . , str. 245.

»izraženo ali neizraženo razumevanje (conception) nečesa *želenega*, lastno posamezniku ali značilno za neko skupino, kar vpliva na izbor ustreznih načinov, sredstev in ciljev akcije.«¹⁶

Vrednote kot oblika motivacije, ki so za posameznikovo vedenje selektivnega pomena, lahko pri akcijskem raziskovalcu (oz. znanstveniku), kjer gre za aktivno poseganje v situacijo, hitro pridejo navzkriž s postulatoma o objektivnem (nepri-stranskem) iskanju resnice; nedopustno pa je, če bi zato etiko znanosti izvajali samo iz prve zahteve in na račun druge (ali obratno).¹⁷ Zato je vprašanje, kako uskladiti znanstvenikovo dejansko angažiranost z njegovo vrednotno nevtralnostjo pri odkrivanju resnice – enako vprašanju (raz)ločitve med njegovim teoretskim iskanjem in praktičnim delovanjem. Šele takrat, ko je vzpostavljena zavest o tem razločku, je znanstvenik lahko *angažiran in objektivno hkrati*, sicer pa izgubi prvo ali pa drugo. Šele oboje skupaj opredeljuje znanstvenika kot intelektualca, kar je razvidno tudi po marksističnem sociologu Paulu A. Baranu:

»Želja po izpovedovanju resnice je samo eden izmed pogojev, ki so potrebni, da more človek veljati za intelektualca. Drugi pogoj pa je njegov pogum, da povsod, kjer je mogoče, zagovarja svoja racionalna stališča, in njegova odločenost, da bo neusmiljeno kritičen do vsega, kar obstaja, neusmiljeno kritičen v tem smislu, da ne bo popuščal ne glede svojih lastnih stališč ne v spopadu z oblastjo (Marx). Intelektualec je potemtakem izrazito družbeni kritik, človek, čigar dolžnost je, da *primerja in analizira, s tem pa pomaga premagovati zapreke*, ki človeštvo ovirajo na njegovi poti k boljšemu, humanejšemu in racionalnejšemu redu. Tako postane intelektualec vest družbe in glasnik naprednih sil...« (podč. S. D.).¹⁸

Iskanje/izpovedovanje resnice in hkratna angažiranost za »boljši, humanejši in racionalnejši red« je torej tisto, kar označuje sintagma intelektualca-družbeni kritik. Ravno tako kot je škodljiva vrednotna nevtralnost, če se za njo skriva dejanska neangažiranost, prav tako je napačna vrednotno pogojena angažiranost pri iskanju resnice. V navedenem citatu je poudarek na moči intelektualca, ki je zgolj v tem, da »pomaga premagovati zapreke...« tako, »da primerja in analizira«, torej posredno.

V tej zvezi naj opozorim na (dve izvrstni besedili v že omenjenem zborniku o znanosti) Bertranda Russella in Dorothy Nelkin. Russell npr. izvaja zahtevo po družbeni odgovornosti znanstvenikov ravno iz *razločitve* med znanstvenikom kot tistim, ki se ukvarja z znanjem – in med znanstvenikom kot državljanom:

»Odkar znanost obstaja, ima pomemben vpliv na stvari, ki so zunaj okvira čiste znanosti. Znanstveniki niso enakega mnenja glede lastne odgovornosti za tako stanje. Nekateri trdijo, da je vloga znanstvenika preskrbeti znanje, ne pa skrbeti, čemu služi. Mislim, da je tako stališče nevzdržno, zlasti v naši dobi. Znanstvenik je tudi državljan: in državljan s posebnim znanjem so dolžni po svojih močeh skrbeti, da se njihovo znanje uporablja v splošnem interesu.«

Abstrahirati znanstvenika samo na eno vlogo (»preskrbeti znanje«) in se z brisanjem te razlike distancirati od državljske vloge, je zato enostransko in škodljivi-

¹⁶ Cit. po Rudi Supek: Društveni procesi i društvene vrednote. Centar za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1978, str. 15.

¹⁷ Gilli npr. ima tradicionalni način raziskovanja (za razliko od akcijskega) za *neznanstven* ravno zato, ker je pogojen s politikom.

Neangažirana znanost je namreč v funkciji kontrole, prav to pa jo privede v protislovje z njeno prvo in osnovno funkcijo – »napredek v spoznavanju narave in družbe... Ta funkcija, *funkcija inovacije*, je nedeljiva od biti same znanosti.« O tem glej – G. A. Gilli: Kako se..., str. 17–19 idr. (podč. avtor).

¹⁸ Cit. po Draga Ahačić: Razmišljanje o inteligenci, oblasti in družbi (I). Nova revija, let. IV-1985, št. 33/34, str. 150.

vo, ker – »pride tisto, kar bi morala vedeti široka javnost, na dan le, če se nesebični ljudje zelo potrudijo, da informacije sežejo v glavo in v srce širokih množic.

Mislim, da se da to uspešno izvesti samo s pomočjo znanstvenikov. Samo oni lahko strokovno ovržejo zavajajoče izjave tistih znanstvenikov, ki so postali trgovci smrti.«¹⁹

Problema družbene odgovornosti znanosti torej ne gre iskati v vprašanju vrednotne (ne)pristranskosti pri iskanju resnice, pač pa na drugem polu znanstvenikove vloge – v vprašanju njegove družbene (ne)angažiranosti. Živimo v času, kot pravi Dorothy Nelkin v sklepu svoje študije, v katerem »gre za pomembno gibanje za ponovno presojo družbenih vrednot, prednosti in političnih razmerij, ki so lastna tehničnim odločitvam. Politično izvajanje znanosti in tehnologije in zakonitosti političnih avtoritet, ki so odgovorne zanju, je odvisno tudi od naše sposobnosti, da najdemo zadovoljive načine, ki bodo dovoljevali večji javni nadzor.«²⁰ Od kod zanimanje za znanost in odgovornost znanstvenikov, nazorno kažejo že podnaslovi omenjene študije D. Nelkin: Strah pred tveganjem, Strah pred zlorabo, Moralna in etična skrb, Svoboda izbire in individualne pravice, Vprašanje nepristranskosti ipd. Očitno so ta vprašanja rešljiva šele z ustrezno vrednotno usmerjenostjo družbenega angažiranja znanstvenikov, ki bi jo bilo škodljivo raztegovati na znanstvenikovo iskanje resnice. Za ustrezno naravnost tako v humaniziranju družbe kot v iskanju resnice je torej potrebna zavest o obeh vlogah, značilnih za znanstvenika, kajti zavedanje o njuni različnosti (glede vrednotne naravnosti) je prvi pogoj objektivne in angažirane znanosti. V knjigi Moč znanosti omenja Tine Hribar prav to različnost ravni (načinov) delovanja, ko govori o človeku v praksi in njegovem znanstvenem delovanju:

»Človek v znanosti in človek v praksi nikakor nista istovetna človeka, konkretno: obnašanje človeka v znanosti nikakor ne sme biti odvisno od njegovega obnašanja, njegovih pozicij, njegovih prepričanj, njegovih želja in hotenj, njegovega zavzemanja v praksi. In narobe: človekova praktična pozicija ne sme biti kriterij njegove znanstvene pozicije...«

In nadalje: znanstvenikovo delovanje tako v njegovih praktičnih kot znanstvenih prizadevanjih postane problematično takrat, »če poprej ne loči obeh ravni, tj. znanstvene in vskadanje praktične: osebne, politične in siceršnjih ravni...«

Naj se dogaja karkoli, znanstvenik kot znanstvenik mora *analizirati*, stojično, objektivno, znanstveno⁴. Le v tem primeru se ne pregreši zoper znanost in ostane znanstveno pošten. In le tako bo sploh mogel zadeti na 'kritične momente' stvari same, analiziranega objekta (sistema) ter na tej osnovi *znanstveno utemeljiti* svojo *praktično kritiko*« (podč. avtor).²¹

Skratka: zahteva po vrednotno nevtralnemu znanosti ni neka čarobna paličica, s katero bi odrešili svet pred škodljivostjo posledic znanstvenega/tehnološkega razvoja – in enako lahko rečemo tudi za zahtevo po vrednotno angažirani znanosti, ki se postavlja kot nasprotje prejšnje. Z obema zahtevama – dokler ni jasno, na kaj se nanašata – pravzaprav nimamo kaj početi in sta zato primerni za (ideološko) manipuliranje z znanostjo in znanstveniki. Če pa navedeni zahtevi razmislimo skozi razločitev med znanostjo kot duhovno dejavnostjo, katere temeljna usmerjenost je proučevanje dejstev – in med uporabo znanstvenih dosežkov (ter vedenjem znanstvenikov v zvezi s tem), če razlikujemo, kot pravi T. Hribar, človeka »v

¹⁹ Oba cit. v Bertrand Russell: Družbena odgovornost znanstvenikov. (v) A. Kirn: Znanost v..., str. 225, 226–227.

²⁰ Dorothy Nelkin: Znanost kot vir političnega konflikta. (v) A. Kirn: Znanost v..., str. 324.

²¹ Tine Hribar: Moč znanosti. Delavska enotnost, Ljubljana 1985, str. 31.

znanosti« in človeka »v praksi«, ki nista istovetna človeka, šele takrat lahko tudi vidimo, kam je usmerjena zahteva po vrednotno nevtralni znanosti in h katerim problemom merijo pozivi za njeno vrednotno angažiranost. Šele to nam pokaže, da je konfliktnost teh dveh zahtev pravzaprav navidezna in da zavzemanje za *objektivno ter angažirano znanost* ni *contradictio in adiecto*.

Običaji, tradicije, navade in podobna vedenjska pravila v kriminologiji

Ex praeteritis praesentia aestimatur
Sedanost presojava po preteklosti

V individualnem, skupinskem in družbenem življenju imajo že od nekdaj vedno zelo pomembno vlogo ideje, navade, vrednote itd., ki jih je najpogosteje zelo težko ali sploh nemogoče meriti. Toda strukture družbe obvladujejo prenekateri pojavi in procesi, s katerimi je vedno treba računati, zlasti v družboslovnih znanostih, posebno kadar gre za razumevanje vedenja in ravnanja.

V tem sestavku načenjamo za določen kriminološki smoter nekatera vprašanja, ki so skupna morali, tradicijam, navadam, običajem, ritualom, obredom, mitom in še čemu, za kar, da bi se izognili neprestanemu ponavljanju, uporabljamo ne povsem posrečene izraz »vedenjska pravila«. Vse te oblike razmerij vplivajo na etiko, ideale, kulturo, in kot so po eni strani lahko *ključnega pomena za socializacijo*, tako je po drugi strani *mogoče v njih iskati genezo odklonskosti*, kajti poleg pozitivnih vplivov imajo čestokrat negativne. Povrhu vsega pa tako ali drugače predstavljajo najbolj ključni nadzorstveni dejavnik, ki ima sedaj represivno, sedaj zoper preprečevalno vsebino in zaradi česar so *nepisana pravila primarnih in sekundarnih skupin dosti bolj učinkovita* od vseh norm države in mehanizmov, ki jih le-ta ima za privajanje k poslušnosti in konformizmu. In kakor je vse, s čimer se ukvarja to pisanje, po eni plati individualizirano, tako je po drugi očitno določen univerzalizem, ki nedvomno vpliva na to, da se sčasoma prenekateri nepisana pravila polagoma spreminjajo v pravne norme, se torej juridizirajo in kodificirajo, tako da je predpisana človeškega vedenja čedalje širša in ob željah po čedalje več svobode nastaja vedno več omejitev, ki začenjajo v postindustrijski družbi to svobodo čedalje bolj ogrožati. In kolikor so lahko posamezne izmed ustaljenih oblik odnosov med ljudmi ekscentrične, jih moramo obravnavati z ustreznim realizmom, posebno še, če naj bi v določenem pogledu predstavljale ločnico med tistim, kar je v posamezni družbi sprejeto kot dobro in tistim, kar pomeni zlo. Zlasti to zadnje za kriminologijo ni nepomembno, še posebno če pomislimo na *zgodovinskost zla, ki je pogosto pomenilo greh*, pod vplivi različnih religioznosti pa je tak greh pozneje država največkrat spreminjala v kaznivo dejanje.

Morda je vprašanje, s katerim se ukvarjamo, zanimivo tudi za naše širše družbene razmere in ne le za področji kot sta etika in morala, poleg kriminologije, sociologije, antropologije, socialne psihologije itd. To toliko bolj, ker imamo druž-

* Janez Pečar, dipl. pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri PF UEK v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, Ljubljana.

bene sile z njihovimi pripadniki, ki bi morali prednjačiti v moralnosti¹, ker imajo postavljene najvišje vrednote, ki naj bi bile spoštovane tudi v širši družbeni skupnosti kot pomembna motivacija za napredek in razvoj, pa nasplošno vendarle ugotavljamo, da je večina neprijetnosti, ki nastajajo, »prvenstveno problem morale«.²

Sestavek načenja problem morale skupaj z drugimi »mehanizmi«, ki delujejo nanjo, že po tradicionalnih izhodiščih svoje konvencionalizacije in zgodovinski utemeljenosti ter preizkušeni. Ker se kriminologija še vedno precej ukvarja s posameznikom, čeprav je že zdavnaj prešla ta Rubikon, se toliko bolj zdi pomemben vpliv vsega tistega, kar razumemo pod ustaljenimi oblikami vplivov na posameznikovo vedenje v družbi, na smisel življenja v odnosih ljudi med seboj in seveda v kontekstu vseh konfliktnosti, ki zaradi njih in ob njih nastajajo. Od tod seveda dvomi v dovršenost vloge kazenskega prava in neprestano vračanje k moralnemu pravu kot splošnim in stalnim pravilom vedenja, kjerkoli in kadarkoli.

1. Preteklost

Kadarkoli govorimo o socializaciji, si navadno predstavljamo določeno vplivanje na ljudi in njihovo oblikovanje, predvsem zdajle in tukaj in še to največkrat v zvezi s tistimi posamezniki, ki jih družbene skupine označujejo kot deviante. Torej ljudi, ki odstopajo od norm, ki jih največkrat zapisuje in določa država. *Pravo*, ki ga določa država (lahko tudi samoupravljanje, vendar na področju vedenja predvsem na obrobni vprašanjih), je torej tisto *sredstvo*, ki *razmejuje v moderni družbi dobro od zla*, pričakovano od stihije in zaželeno od škodljivega. Le redkokdaj pomislimo na vse tiste mehanizme, ki vplivajo na naše vedenje mimo prava, že od nekdaj v človeški zgodovini, od časov, ko morebiti še sploh ni bilo prava in ne dihotomnosti pisanih pravil obnašanja in formalno sankcioniranega in zagotovljenega ravnanja, ki sta čedalje bolj v rabi že nekaj tisočletij.

Človeštvo je skozi zgodovino oblikovalo svojo vrednostno zavest predvsem z nepisanimi pravili, ki jih je ustvarjalo, ponavljalo in posnemalo, spoštovalo, spreminjalo, zavračalo in nanje tudi pozabljalo. Seveda odvisno od posameznih skupin, moči tistih, v katerih interesu so bila ta nepisana pravila ter sprejemljivosti in pomembnosti za tiste, ki naj bi jih upoštevali. V ta namen je na različne načine prihajalo do vrste pestrih in pogosto dokaj ustaljenih oblik delovanja in nenazadnje do družbenih (skupinskih) razmerij med ljudmi, ki izhajajo (ali so) *iz tradicij, navad, običajev ali šeg, ritualov, obredov, in ceremonialov*, pa prek *simbolov, mitov in tabujev* ali na splošno *iz morale*, in so uravnavala vedenje ljudi, odnose med njimi, pričakovanja, če že ne pravice in dolžnosti, ki jih je bilo treba spoštovati tudi za ceno družbene (neformalne) sankcije.

Kolikor so ti mehanizmi najprej imeli skupinski pomen, so se z močjo svoje uporabnosti in prepričljivosti tudi *razširjali in postajali splošno pomembni za širše sloje ali razrede, in iz preteklosti*, v katerih so nastali, so prešli v sedanjost, v kateri so se mnogi med njimi tudi obdržali. Prenekateri izmed njih pa so navdihovali tudi zakonodajalce, da so jih sprejemali v svojo sankcionirano formalno regulativo. Comte se ni motil, ko je rekel: »Mrtvi v nas so močnejši, kakor živi«.

¹ Glej Šter, Rus, Rus, str. 106.

² Prav tam, str. 154.

Glede na to so imenovane ustaljene oblike vplivanja na ljudi postale pomembne družbene institucije³, ki so v sociološkem smislu delovale tako na družbene razrede, sloje, kaste, skupine itd. kot na posameznike na eni plati, v kriminološkem pogledu pa so delovale kot usmerjevalke vedenja, zagotavljale so določen red, sožitje in spoštovanje nepisanih pravil in hkrati, ker so imele predvsem preprečevalno vlogo, so bile po drugi strani marsikdaj sredstva za zastraševanje, nasilje in prisilo, torej za povračilo nad neposlušnimi. Kolikor so bile kot *nepisana regulativa hkrati vrednostni kriteriji*, so prav tako kot danes formalno pravo, *delile ljudi na konformiste in nekonformiste* in kot sredstvo »moralne prisile« so (bile) uporabljene za kaznovanje neposlušnih, upornih, drugače mislečih, inovativnih itn.

Zato so tem »sredstvom« (in še danes prav tako) marsikdaj očitali stereotipnost, tradicionalizem, konservativizem in še marsikaj, ker so z neprestanim in dolgotrajnim ponavljanjem *predstavljala tudi oviro razvoju in napredku*, nenazadnje tudi na vedenjskem področju, ali na kateremkoli drugem. Toda, kakršnakoli konformnost, ki so jo ustvarjala (čeprav so se spreminjala), vendarle pomeni, vsaj določen čas, socializacijo, ki je zaželen proces v katerikoli družbi, v današnji pa še posebno, zlasti če nanjo gledamo s stališča trenutnih zahtev in potreb. To toliko bolj, kolikor na tradicije, običaje, navade, moralo itd. gledamo kot na kulturo, ki je tudi v kriminološkem pomenu izredno vplivna lastnost in se pripisuje tako razredom kot posameznikom. Prav zato predstavljajo določeno moč. Ni toliko pomembno, ali to »moč« dojemamo kot zavest, internalizacijo vrednot ali interiorizacijo, poslušnost ali konformizem, vest, ki zna deliti dobro od zlega itd., važno je, da *pomenijo določena vedenjska pravila*, ki so poleg formalnih zapovedi in prepovedi napotilo ljudem, kako živeti in delati, da bi, če ne drugega, v sožitju med seboj ravnali tako, da nihče drugemu ne stori kaj takega, česar ne želi, da bi mu drugi storili.

2. Prenašanje in posnemanje

Kolikor se v naših razmerah vprašamo, kako upoštevamo pravne norme, sankcionirane od države, ki so v marsičem neposredno koristne tudi za vsakega posameznika (npr. zakon o temeljnih varnosti cestnega prometa), bi glede na stanje in ocene ustreznih dejavnikov najbrž morali odgovoriti: ne posebno optimistično. Ker pa imamo poleg pravnih norm še najrazličnejše državne in samoupravne mehanizme za njihovo uresničevanje in zagotavljanje z vsemi prisilnimi sredstvi, ki jih ima moderna država v sodobni družbi na voljo, potem so lahko mnenja še toliko manj ugodna.

Glede na to se samo od sebe ponuja vprašanje, kako je mogoče, da se ves čas človeške zgodovine *vzdržujejo nekatere ustaljene oblike razmerij* med ljudmi, kot bi rekli, *same od sebe* in po sebi, brez pisanih norm, brez kodifikacij, brez uniformiranega policista in ječarja in brez vseh tistih sredstev, ki so danes imanentna državi, ki je manifestna grožnja neposlušnim, aberantom in deviantom. Kje je torej moč tradicij, običajev, navad in ritualov, da se vzdržujejo tako dolgo skozi zgodovino; in ne le to: vprašamo se lahko, v čem je njihova lastnost, da jih ljudje spoštujemo ali vsaj cenimo in posnemamo oziroma toleriramo, kolikor ne gre za dejavno prenašanje kot vzorec vedenja tudi na druge, zlasti pa zanamce.

Najbrž gre njihove *lastnosti iskati v splošni uporabnosti in koristnosti*, v izogiba-

³ Glej o tem zlasti Sumnerjevo pionirsko delo iz leta 1906 »Folkways«.

nju neprijetnostim, v komunikacijah in interakcijah z drugimi. Individualna ali skupinska *motiviranost* je tisto, kar je v pojavu ključno. Seveda pa pri tem ne gre izključevati sugestivnosti, spoštljivosti, lojalnosti, pripadnosti, vzorovanja, odgovornosti in zaznamovanja. Morala in vse kar sodi vanjo, vse kar jo spremlja in vse zaradi česar je sploh prišlo do nje, *ne nastaja brez prisiljevanja in brez kaznovanja*. Ustaljene oblike vzdrževanja in spoštovanja razmerij med ljudmi niso brez sankcij, le da so pri njih te sankcije neformalne, saj iz zgodovine poznamo poleg kamenjanja, ostrakizma, izgona, do usmrtnice, še marsikaj drugega, s čimer so ljudi »disciplinirali ali socializirali« in se za ceno bolečin preteklosti, ponekod bolj drugje zopet manj, uspeli dokopati do svoje »svobode«, ki je kupljena za ceno nasilja nad ljudmi. In tudi pri navadah, običajih, tradicijah, obredih, tabujih, mitih itd., je največkrat s pomočjo destrukcije prihajalo do restrukcije, vse to pa je privedlo do sprememb in ustvarjalnosti in s tem tudi do prizadevanj za novo konformnost. Kajti konformnost danes in tukaj ni konformnost od včeraj in od tam, je čisto nekaj drugega in različnega, različno od pojmovanja in dojemanja potreb po izogibanju konfliktnosti in razumevanju razmer, ki jih je bilo treba upoštevati, da sta se posameznik kot njegova skupina izogibala neprijetnostim in stiskam, ko je marsikdaj šlo za golo preživetje.

To seveda tudi pomeni, da so bili *strah, slaba vest, stiska, grožnja, maščevanje, kaznovanje* itd. glavni posredovalci upoštevanja, ustalitve in morebitnega spreminjanja morale, ritualov, običajev itd., ki so postajali ali bili »zakon močnejšega«, ne glede na to, kdo je to bil. Tisti, ki je bil »spodaj«, se je vedno moral prilagajati, moral je sprejemati (tuje) vrednote, razkazovati je moral »praktično« konformnost, kajti nad njim je bdelo družbeno nadzorstvo s svojimi sankcijami, s svojo stereotipijo, verovanji, idejami, stališči, izkušnjami, pogledi, tja do predsodkov, ki marsikdaj vodijo do diskriminacij najrazličnejših vrst (narodnostne, spolne, gospodarske, razredne, verske itd.).

V tem kontekstu je človeštvo oblikovalo tudi svoje vrednote, ko je venomer spoznavalo, [kaj je dobro in kaj je slabo, se izogibalo konfliktom, se vdajalo] kompromisom ali se upiralo, in ko je v interakcijah posameznik moral spreminjati sebe in druge. Zato so ves čas *nastajala določena pravila obnašanja*, ki so se včasih s težavo prebijala do stopnje, ko so jih ljudje ne le ustvarjali, marveč predvsem tudi sprejemali, posnemali in prenašali, ker so imeli od tega predvsem tudi neko »korist«. Ta korist je bila lahko individualna ali skupinska in očitno celo na višji ravni, in je v glavnem pomenila upoštevanje življenja takšnega, kakršno je bilo, čeprav marsikdaj brez optimizma tudi to ni moglo potekati in čeprav je šlo pogosto za razločke med individualnim in družbenim prilagajanjem.

V glavnem pa gre ves čas za učenje tako dobrega kot slabega in v tem tiči prenekatero kriminološko spoznanje, ki vidi v učenju ne samo razlog za socializacijo, marveč tudi vzroke za deviantnost.

3. *Zapovedi in prepovedi*

Vse, sicer različno ustaljene in od prenekaterih okoliščin odvisne oblike navad, običajev, tradicij, simbolov, predsodkov itd., seveda vključno z moralo in z le-to še najbolj, vsebujejo *razna napotila, zapovedi, prepovedi in sploh pravila*, kako ravnati v posameznih trenutkih, ob dogodkih, pri srečevanju s prav določenimi ljudmi, ob praznovanjih, proslavljanjih, čaščenjih itd. Zato je v njih *dosti obrednosti, vrednotenja in ocenjevanja, pričakovanj in zahtev ter kaznovanja tistih*, ki neupošte-

vajo določenih načinov vedenja. Čeprav imajo različno težo, moč in čeravno jih ponekod selektivno upoštevajo, odvisno od razmer, ki se prav tako neprestano spreminjajo, je vendarle treba računati s tem, da vse, kar je človeštvo ustvarilo skozi svojo zgodovino, ni nastajalo v brezračnosti in brez smisla za življenje, ki so ga posamezne skupine, sloji, plemena, narodi itd. morali živeti. Vse kar so prejeli mimo prava in obveznosti, je bilo dostikrat *stvar soglasja, strinjanja, dojemanja*, itd., čeprav pogosto spontanega in nevsklajenega ter kot dolgotrajen proces socializacije z nečim, kar je imelo nek smisel in pomen bodisi za preživetje bodisi za ugodnejše življenje ali kakšno verovanje in prepričanje, tja do izmišljanja idealov in tabujev. In čeravno je marsikdaj šlo za neskladnosti med nagonom in razumom, med čustvenostjo in zavestjo, so prenekatera pravila nastajala zaradi človeške nuje, stisk in potreb. Skratka, *človeštvo* v kateremkoli svojem segmentu je moralo biti motivirano za to, da si je nalagalo razne omejitve s šegami, tradicijami, navadami itd., tja do predstav, s katerimi se je branilo pred nekonvencionalnostjo in postavljalo določene okvire, s katerimi je urejalo sožitje v skupini, med skupinami, med spodnjimi in zgornjimi sloji in nenazadnje z božanstvi, tako »v nebesih« kot na zemlji.

In če si je s tem zagotavljalo določen red, mir, ureditev, sožitje, sodelovanje, omejitve ipd., jih je moralo sprejemati kot norme, čeprav nepisane, ki niso mogle obstajati brez zapovedi in prepovedi in ne brez sankcij, kajti s samozavestjo nikoli ni bilo mogoče v celoti računati, kajti zavestnost o nečem je gotovo stopnja, do katere je treba priti z najrazličnejšimi postopki, tako pozitivnimi kot negativnimi. To pa pomeni rabo sankcij po eni in prepričevanje po drugi strani. In ker so vse tradicionalno ustanovljene oblike razumevanja med ljudmi vsebovale pravila in napotke za vedenje, so hkrati lahko urejale pomembna življenjska vprašanja, ki so glede na posamezne obrede, običaje, navade oz. morale lahko različna, toda sčasoma so jih ljudje sprejemali in se po njih ravnali kot po nečem, kar jim je potrebno. Premnogi pojmi iz antropologije, etnologije itd., tja do sociologije morale potrujejo, da so prenekatera vedenjska pravila pogosto upoštevali, ne da bi dosti razmišljali o njih in o smotnosti, ki jih je kakšna oblika predstavljala. In ker je bilo tako, hkrati to tudi pomeni, da so posamezne tradicije, navade, rituali itd. dobili tolikšen ugled, da so pomenili določeno avtoriteto, spoštovanje itd., še posebno, če se je večina članov skupine ravnala po napotilih, ki jih je posamezna oblika vsebovala.

Iz tega izhaja, da so bila vedenjska pravila obvezna, samostojna, predstavljala so vrednoto, ustvarjala so določene pritiske, čeprav so bila ljudska⁴ – in če so jih kot takšna sprejemali, so morali kršitelji imeti občutke krivde in sramu, če zapovedi in prepovedi niso spoštovali. Ostali pa so se čutili užaljene in prizadete, ker njihova soglasno sprejeta pravila sožitja (pa čeprav je šlo za čaščenje, predsodke, tabuje itd.) niso bila spoštovana in čutili so željo po vplivanju na deviante. Ni važno, kakšne sankcije so jih zadele (prepričevanje, usposabljanje, privajanje, tekmovanje, motiviranje, prisiljevanje itd.), važno je, da se venomer ustvarja vzdušje, v katerem je jasno, da je bilo kršeno določeno načelo, s katerim je bilo ogroženo sožitje skupine (kakeršnekoli). Zato ni čudno, če so se nekaterih navad ljudje držali iz »navade«, ali pa jim je tako prišla v zavest, da kakšno zapoved izpolnjujejo čustveno, z vraževerjem, z občutki zadovoljstva in sreče⁵, ali pa kar zato, ker so jih že generacije pred njimi spoštovale in se o njih ravnale.

Potemtakem gre pri teh oblikah, hkrati ob zunanjih pritiskih, največkrat za

⁴ Glej Lukič, str. 110–119.

⁵ Glej Sumner, str. 204.

specifične notranje (od posameznika odvisne) sankcije, ki so dostikrat bolj učinkovite od zunanjih.

4. Vpliv na vedenje

To, o čemer je tu govora, nas zanima s kriminoloških vidikov, predvsem ob vprašanju, kakšen vpliv so imeli običaji, tradicije, navade, ceremoniali itd. na vedenje in koliko so lahko (še posebno če pomislimo na današnje čase) delovali na razmejevanje konformnega od drugačnega, kot pravimo morebiti deviantnega, aberantnega, asocialnega in antisocialnega, skratka nezaželenega vedenja. *Vsa pravila*, bodisi pisana bodisi nepisana (kakor so oblike, o katerih tu razpravljamo, tudi bile), so nastajala (in nastajajo) zaradi določenega omejevanja svobode v vedenju. Kajti vse, kar je ponavadi v kakršnikoli pravilih, vsebuje zapoved, kaj ljudje moramo delati pa največkrat nočemo, ali prepovedi, kaj ne smemo početi, pa bi radi. Psihosocialno vzeto so pravila, napotila, norme itd. gotovo pritisk na ljudi in nepisana se ne razločujejo od pisanih, le da jih jemljemo neformalno nasproti formalnim, ki jih zagotavljata pravo in državna prisila, medtem ko se morala, šege itd. največkrat uravnavajo z drugačnimi sredstvi, četudi neprisilna niso med zadnjimi. Toda njihova sredstva se gotovo razlikujejo od tistih, ki izhajajo iz pisanih pravnih norm, za katerimi stoji cel sistem kontrolnih inštitucij s svojim prisiljevanjem.

Zanimiv pa je razloček med obema oblikama »socializacije«, kajti prva poteka z grožnjami in prisilo (čeprav ponekod čedalje manj) in dosti bolj od zunaj, druga pa bolj s sprejemanjem in soglasjem (toda ne vedno), vendar prej od znotraj. Pri obeh gre za željo doseči pri ljudeh pričakovani konformizem.

Pod konformizmom navadno razumemo upoštevanje ustaljenih modelov, standardov, vzorcev in družbenih pravil vedenja, čeprav so o tem različna mnenja in pogosto tudi zmeda v pojasnjevanju, kaj konformizem sploh je. Razločki so tudi odvisni od razlag glede na to, ali so le-te pravne, sociološke, socialnopsihološke⁶ in še kakšne druge. Socialna psihologija razlaga konformizem kot popuščanje posameznika pritiskom skupine oziroma družbe. V tem je videti nasprotje med težnjami, cilji, vrednotami, ki jih ima posameznik nasproti tistim, ki jih imata skupina ali družba. Pri tem je ključno, da se mora posameznik najpogosteje prilagajati pravilom izven njega. Zato je lahko konformizem po eni strani zblíževanje in privlačevanje posameznikov, ali pa pritisk oz. vpliv drugih na osebo, ki se jim mora prilagajati, če ne želi ustvarjati konfliktov. V sociologiji se konformizem poleg drugega dojema kot homogenost in integritetnost, pa tudi kot podrejanje, identifikacija, posnemanje itd. Vplivi na konformizem so situacijski, vrednostni, praktični itd. Protikonformizem ali nekonformizem je gotovo nesprejemanje ustaljenih navad in pritiskov, kar ima že od R. Mertona dalje več oblik, med katerimi sta za naš namen gotovo najbolj zanimiva inovativnost in upor.

Konformizem je gotovo navajeno vedenje, kolikor nanj gledamo kriminološko, saj ta vidik uporablja zlasti pravniška merila za ločevanje med konformizmom in nekonformizmom, ki ga je šteti kot odstopanje od norm. Od tod tudi pojem deviantnost oziroma odklonskost. Navade, običaji, tradicije, morala itd., so gotovo mehanizmi za ponavljanje obstoječega in utečenega iz preteklosti. Vsa sredstva,

⁶ Glej npr.: A Dictionary of Social Sciences, str. 124, 125, Leksikon CZ, Družboslovje, str. 146, 147, Riječnik sociologije i socialne psihologije, str. 297.

pritiske in vplivi grede pri njih pretežno v skladu z željo po upoštevanju vpeljanega in zanesljivega, tja do konservativnosti in tradicionalizma v tem pogledu. To je zaželeno predvsem zato, ker hkrati ustvarja merila za ločevanje in zagotavlja brezskrbnost pred inovativnostjo (če ne celo uporom), ki vedno prinaša negotovost.

Toda po drugi strani je *konformizem*, ki ga vzdržujejo vse oblike, s katerimi se tu ukvarjamo, tudi zastrašujoč, kajti *narekuje prav določene načine ravnanja in vedenja*, vpliva s svojo legitimnostjo in utečenostjo, ugledom in avtoritativnostjo in daje moralno oporo njegovim protagonistom oziroma »čuvarjem«, ki nastopajo v najrazličnejših vlogah in s pestrimi vzgojnimi in korektivnimi vplivi.

Ali drugače povedano, imenovane ustaljene oblike *vpivajo na vedenje ne le v pozitivnem smislu, ampak včasih tudi v negativnem*. Pomenijo najbolj elementarna, toda pogosto zelo izdelana in podrobna pravila za stike med ljudmi, ki so najpogosteje zavarovana z notranjimi, to je čisto osebnimi sankcijami. (Ne)upoštevanje pravil prav tako povzroča razkorak med »normativnim in dejanskim«. Toda kot taka so pravila konvencionalizirana na različne načine, tako da pogosto pomenijo vest, ki vzbuja krivdo, ta pa kliče po odgovornosti, zagotavljanju določenega vedenja z nepisanimi pravili obravnavanja in kaznovanja, itd.

5. »Moralno« nadzorstvo

Vse, tudi današnje (neformalne) skupine, čeprav so tako ali drugače institucionalizirane ter integrirane, kot npr. družina, soseska, otroci pri igri itd., imajo organiziran svoj nadzor, ki ga izvajajo odvisno od moči posameznika v njih ali podskupini, ki ga ustanavljajo ad hoc ali kot stalno kontrolno vlogo, katero morajo opravljati, ker se to tudi od njih pričakuje. Nadzorovanje v skupinah se opravlja z zastraševalnimi ukrepi, grožnjami, kaznovanjem itd., pa z molkom, toleriranjem, odobravanjem, nasmehom, vabilom itd., tja do nagrajevanja. S temi možnostmi prihaja do ustaljenih oblik sodelovanja med ljudmi, ki jih tu obravnavamo kot nekaj, kar bi končno, kljub posebnostim, v najširšem smislu lahko poimenovali kar z moralno. Tisto kar pa počenjajo, bi lahko razumeli kot »moralno nadzorstvo«.

Kot *moralno nadzorstvo* bi šteli vsako posredovanje, ki na temelju moralnih (nepisanih) norm skuša v moralnih situacijah pri ustreznih subjektih, odvisno od njihove zavesti (in prištevnosti), doseči ali vpeljati, glede na njihove dolžnosti in obeznosti, ustrezno ravnanje, morebiti tudi za ceno moralne sankcije, še prej pa seveda na različne druge načine, ki so na voljo. Morala je, kot pravi Lukič: »... skupek družbenih norm, ki jih človek v moralni situaciji občuti v hipu, z vsem svojim bitjem, kot lastno brezpogojno, samonamensko obveznost, temelječo na dobrem kot samostojni najvišji vrednoti, in ki jih ne le spoznava z razumom, kateri pogosto pritiska na njegova naravna nagnjenja in uresničuje njegovo človečnost, za katero, če jo prekrši, občuti očitke vesti, medtem ko ga družba kaznuje z zunanjimi sankcijami in hkrati zahteva, da občuti obžalovanje.«⁷

Čeravno je morala ožje področje od tistega, ki ga tvorijo še navade, običaji, rituali, miti, simboli, tabuji, pozitivni in negativni predsodki itd., imajo vendarle vsi skupaj približno enake posledice. Vsi so *uporabni za razločevanje med tistim, kar določajo, in onim, kar se od njih ne pričakuje* v posameznih primerih in situaci-

⁷ Lukič, str. 120.

jah, na katere se nanašajo. Neupoštevanje pravil, napotil in ravnanj pomeni kršitev, ki ustvarja potrebo ne le po ocenjevanju in vrednotenju, ampak predvsem po reagiranju. In če je »moralno« *nadzorstvo* (kot tudi neformalno) *bogato s pozitivnimi sankcijami*, ki spodbuja ponavljanje dobrega in pričakovanega, ni nič manj revno z negativnim ukrepanjem, ki teži k *jemanju poguma za ponavljanje zla*. (Moralne) kršitve nastajajo torej zaradi neupoštevanja zapovedi oziroma dolžnosti ali obveznosti, ki so glede na posameznika zunanje in notranje. To pomeni, da mora ob delovanju moralnega notranjega nadzorstva (samokontrole) *posameznik zapovedovati sam sebi*, odvisno od norm, ki jih sprejema. O tem veliko vemo iz sociologije morale, iz psihologije osebnosti in drugih znanosti, ki se ukvarjajo s ponotranjanjem norm in to moralnih ali pravnih. In glede na to so tudi sankcije formalne ali neformalne oz. moralne, in so lahko specifične ali nespecifične.

Ustajene oblike in načini ravnanja, ki jih tu obravnavamo, so *družbene institucije*, nastale v preteklosti zato, da bi ljudem določale *pravila obnašanja za posamezne družbene situacije*. Vse na tak ali drugačen način vsebujejo izhodišča za medsebojno vedenje in *pomenijo družbeni odnos*, ki se seveda skozi zgodovino tudi spreminja. Vsebujejo načela in podrobnosti (glej npr. obredi, rituali, ceremoniali, običaji, simboli itd.), s katerimi se izražajo postopki za posamezne priložnosti, ki imajo pogosto tudi globlji, včasih tudi verski pomen, kolikor kdaj pa kdaj pomenijo tudi obličnosti, ki kažejo na *stereotipnost, etiketo, fraze, amulete, itd.*

Njihovo neupoštevanje neredko ustvarja *frustracije, sram, kes* in druge pojave, zaradi katerih celo govorijo, da nastajajo na podlagi moralne *erozije, nediscipline, neodgovornosti, neupoštevanja, nemoralnosti* itd. Če je tako, predstavljajo tudi po svoji naravi kot s posledicami določen sistem, in to *sistem pravil (norm), vrednot in sredstev* za reagiranje zoper nekonformizem in njegove nosilce. In ker pri njih ne gre le za idealne simbolične predstave, imajo velik pomen, ne samo za nadzorstvo, marveč tudi za kriminalnoetiološko problematiko, ki se predvsem ukvarja s pojasnjevanjem odklonskega vedenja, ki ga posredno tudi določajo, kolikor ne celo neposredno spodbujajo (kot npr. negativni predsodki, tradicije – v obliki krvnega maščevanja itd.).

6. Pomen za pravo

Morala, običaji, navade, rituali itd., s katerimi se tu ukvarjamo, v znatnem obsegu *pomenijo kulturo* kateregakoli območja ali skupine ljudi. Z njimi se skozi zgodovino prenašajo vrednote, verovanja, ideali, znanje, itd., vključno s tehnologijo obvladovanja človeškega vedenja, saj prenekatera od teh oblik vsebuje postopke ravnanja z nekomformisti in uporniki. Zato jih je v tem kontekstu mogoče pojmovati v dvojnem smislu. Po eni strani kot možnost za formalno regulacijo, po drugi pa kot neposredni razlog za odklonskost. Po prvem so potemtakem predvsem zanimive za pravo, pri drugem pa še posebej za kriminologijo.

Vse oblike vedenjskih pravil tako ali drugače, sicer v različnem obsegu in z različno močjo *vsebujejo nazore, vedenjske vzorce in norme*. Le-ti se skozi čas navadno konvencionalizirajo do te stopnje, da imajo splošen pomen, čestokrat bodisi kot zapovedi, bodisi kot prepovedi. In če bodisi varujejo ali ogrožajo neko splošno vrednoto, je treba navadno tisto, kar pomenijo tudi zavarovati s pravom. Zato bi lahko rekli, da so se na nek način nanj adaptirali. Adaptacija v tem razumevanju pa pomeni predvsem proces, v katerem se ob določenih razmerah spreminja sam organizem ali sistem bodisi zaradi preživetja, delovanja, vzdrževanja ali doseganja

namena⁸. Čeprav ima sam pojem predvsem biološki priokus, je pogosto rabljen tudi v družboslovnih znanostih tako za ljudi, kot za njihove mehanizme, s katerimi delujejo drug na drugega. Pomembni pa so tudi za zadovoljevanje nekih potreb, učenja, prilagajanje novim zahtevam, predvsem tudi zato, da bi preprečili konflikte ali kaka vprašanja uredili učinkovitejše in bolj enotno.

Kolikor pravo razumemo kot minimum zahtev, brez katerih družba ne more delovati, in kot sredstvo, s katerimi se šibki upirajo močnim in varujejo pred njihovim nasiljem, potem je razumljivo, da so morale biti prenekateri moralne norme prevzete v pravo, *marsikateri navade, običaji in tradicije urejene s pisanimi pravili, prenekateri obredi, rituali in ceremoniali pa določeni v (kazenski) regulativi ter poenoteni ne glede na družbeni status, spol, raso ali vero prizadetega posameznika. Po drugi strani pa njihov prevzem v pravo lahko tudi pomeni, da določene družbene skupine drugim formalno vsiljujejo svoje moralne norme, navade in vrednote, ki so v veliki meri ideološki, kulturni ali kak drug odsev njihove dominacije⁹, interesov, moči itd., s katerimi skušajo zagotoviti svoj vpliv tudi s pomočjo represije, in ne več le s formalnimi, moralnimi in drugimi (neobveznimi) sankcijami (primerjaj npr. juridični rituali).*

Kolikor bi npr. iskali razmerja med moralo in kazenskim pravom oziroma med moralnimi in kaznovalnimi normami, poznajo v literaturi štiri možnosti:

- Oboje sploh ni identično in obstaja vsako zase.
- Kazenska norma se v celoti pokriva z moralnimi normami.
- Večina moralnih norm je v kazenskem pravu.
- Kazensko pravo je pretežno izven obsega moralnih norm.¹⁰

Mnenja so o tem tudi deljena, od tistih, ki istijo moralo in pravo, in ki menijo, da pravo ni nič drugega kot precizirana morala, do tistih, ki trdijo, da sta oba neodvisna¹¹. Vsakdanje izkušnje pa kažejo, da skrajnosti ne prideta v poštev, marveč da gre med obema za nekje več, drugje zopet manj identičnosti, medtem ko oba vplivata drug na drugega.

Kjer uresničevanje in zagotavljanje s tradicijami, navadami in običaji itd. določenih vrednot na neformalen način in samo z moralnimi sankcijami ni bilo več uspešno, so jih morali začeti vsiljevati z drugimi sredstvi. Od tod seveda potreba po kazenskem pravu, ki naj bi v resocializacijo ali socializacijo posegalo z drugačnimi sredstvi kot so tista, ki so jih izvajali ljudje med seboj, čeprav se je tudi država čestokrat vzorovala po preteklosti. Le čas ji je prinesel novosti, ki jih je uporabljala za doseganje svojih ciljev pri uvajanju poslušnosti. To pa seveda pomeni, da se pomen notranjih sankcij bistveno premakne v korist zunanjih in iz neformalnih skupin na formalno nadzorstvo. S tem pa se prav tako začnejo procesi ločevanja med nemoralnostjo in nezakonitostjo ter nenadzorne med grehom in kaznivim dejanjem. S pravom pa toliko jasneje stopajo v ospredje kazen, zakonitost, pravni sistem, enakost, pravičnost, pravica, dolžnost itd.

7. Deviantne tradicije in kriminalne vrednote

Razmišljanje o bolj ali manj ustaljenih oblikah razmerij med ljudmi in odnosih do stvari gotovo lahko prenesemo na področje vedenja v negativnem smislu, oziroma z nasprotnim predznakom kot jih tradicije, običaji, navade in sploh morala imajo v vsakdanjem življenju in ki se prenašajo od starejših generacij na mlajše. Pri

⁸ A Dictionary of Social Sciences, str. 8.

⁹ Glej npr. Leksikon CZ, Morala in etika, str. 284.

¹⁰ Glej Hoefnagels, str. 86, 87.

¹¹ Lukić, str. 563.

tem so mišljene predvsem kriminalne vrednote in deviantne tradicije, ki jih obravnavajo in vsaj upoštevajo prenekatero kriminološke teorije v etiološkem smislu. Gre torej za sprejemanje navad in teženj, ki so nasprotno normam, po katerih bi se bilo treba vesti in za vedenje, ki ga oblikujejo kriminalne norme, *kriminalne dispozicije, kriminalni nagoni in sploh kriminalne navade*. Kajti v kriminalnih združbah in druženju s kriminalnimi ljudmi se pogosto tvorijo standardi skupine in nenazadnje tudi pri njih ugotavljamo vpliv določenih kriminalnih skupin, zlasti na mlade ljudi. To seveda hkrati tudi pomeni, da so marsikateri posamezniki ali skupine pogosto podvrženi različnim učinkom divergentne socializacije, in od njihove (labilne) osebnosti je odvisno, kako bodo ravnali ob posameznih priložnostih.

Negativne navade in nagnjenosti¹² nastajajo *pod vtisi posnemanja drugih* v okolju, v katerem posameznik živi. Tam zbira svoje zkušnje, poglede, stališča, ideje in se oblikuje v skladu z interesi samega sebe ali skupin, v katerih se združuje. V svojem okolju ali v skupinah, v katere zahaja, *sprejema vzorce vedenja* in jih neredko tudi sam manifestira, ponavlja, razvija in prenaša na druge. Lahko bi rekli podobno kot pravi Milutinović, da se »socializira v antisocialnem«¹³, v subkulturi ali kontrakulturi. Tu se praktično začno tudi različne tipologije deviantov, od priložnostnih, impulzivnih in premišljenih do povratnikov, poklicnih, iz navade itd., kar je v kriminologiji glede na deviantno stereotipijo zelo izdelano, toda nič manj utemeljeno kritizirano. Vsem so navadno lastne določene nagnjenosti pa izkušnje, navade (modus operandi), lastnosti itd., tja do kriminalne osebnosti, ki jo ustrezne discipline obravnavajo z različnih zornih kotov, nenazadnje tudi z vidika dezorganizacije. V tem kontekstu zlasti kot prekinitvev komunikacij med mladimi in odraslimi, ki predstavljajo največkrat ustrezne družbene konvencionalne institucije, tradicije itd.

Nastajanje deviantnosti v smislu tega pisanja se pogosto pojasnjuje z *upadanjem sposobnosti vzdrževati ustrezne vrednote*, ki jih vsebujejo ustaljene oblike razmerij med ljudmi in s strpnostjo do razvijajočih se kriminalnih vrednot, s katerimi prihajajo v konflikt. Že čikaška šola je ugotavljala *epidemiološko vlogo delinkventnih tradicij, vrednot, znanja* in usposobljenosti, ki so se kot kulturna dediščina prenašale iz roda v rod v določenih delih mesta. Prevzemanje tradicije je potekalo od starejših na mlajše, zlasti v okviru posameznih nacionalnih skupin, in od tistih, ki so že dlje bivali tam, na one, ki so tja prišli pozneje¹⁴. In čeprav je bilo to funkcionalistično poimenovanje dostikrat kritizirano, je v njem vendarle dosti sestavin, ki so gonilna sila tudi za razumevanje vlog vsega tistega, kar je v središču naše pozornosti, ko pišemo o morali, tradicijah, navadah itd. Vse te pa niso vedno le tisto, kar predstavlja dobro, ampak so lahko tudi zlo in od tod seveda zopet kriminalna morala, delinkventne navade, *deviantne vrednote* itd., ki jih prenekateri gledajo tudi v pomenu odtujenosti človeka v razredni družbi, kot bi rekli marksisti.

Zlasti v okviru morale naletimo na pisanja o »morali kriminalcev«, ki vsebuje razna pravila obnašanja zaradi varovanja pred ogrožanjem izven njihovih skupin¹⁵. To po eni plati. Po drugi pa goje kriminalne standarde znotraj samih skupin zaradi vzdrževanja discipline, organizacije, odgovornosti itd. (glej mafijo, kriminalne

¹² Glej o tem tudi Milutinović, str. 404.

¹³ Milutinović uporablja »socializacija v asocialnem«, toda antisocialno predstavlja usodnejšo skrajnost, zato uporabljam ta izraz.

¹⁴ Glej Short, J. Jr., str. 31.

¹⁵ Glej »Morala kriminalcev« v Leksikon CZ, Morala in etika, str. 289, 290.

združbe itd.), da sploh ne omenjamo kriminalni argot za medsebojno sporazumevanje.

Deviantne tradicije, kriminalne vrednote, odklonske navade, hudodelski rituali (primerjaj ritualni uboji) itd., so torej nasprotje dobrega in predstavljajo nekaj, kar je zlo, nezakonito, nepravično, neustrezno, neprimerno, nesprejemljivo, nizkotno ipd. Toda neredko so to tudi stereotipna izhodišča za ocenjevanje vedenja ali ljudi, s katerimi nekaj ni v redu, pa jih družbene skupine, ki imajo moč, s tem potiskajo v obrobnost ali vsaj stigmatizirajo.

8. »Vedenjska pravila« in pojasnjevanje odklonskosti

Najbrž velja v tem pisanju načeti tudi razmišljanje o razumevanju obravnavanih »ustaljenih navad« v smislu njihove prisotnosti v raznih kriminoloških teorijah, ne glede na to, kakšno je njihovo poreklo. Gotovo je, da tudi teoretično pojasnjevanje vzročnosti odklonskega vedenja ni moglo mimo vsega tistega, kar je človeštvo v svoji zgodovini ustvarilo glede medsebojnih komunikacij in kot kulturo vzdrževalo do današnjega dne. Tudi kriminologija in z njo povezane znanosti, ki se kakorkoli ukvarjajo z deviantnim vedenjem, so morale upoštevati nekatere vplive, tako na vedenje po eni strani, kot na razumevanje vedenja po drugi. To pa doslej nikoli ni bila lahka naloga, še posebej ne zato, ker je znanje preveč razdrobljeno po posameznih disciplinah, ki vsaka s svojih izhodišč dojemata »problem« in nazadnje tudi le »zase«. Zato tudi tu prihajajo v poštev poleg *kriminoloških teorij še sociološke, antropološke, biološke, psihološke, psihoanalitične, socialnopsihološke, psihiatrične in celo lingvistične*. Kajti na moralo, navade, tradicije, rituale, običaje, obrede, ceremoniale, mite, predsodke, simbole, tabuje itd., lahko gledamo z različnih zornih kotov, ker njihovi pomeni niso enostranski in istosmerni, marveč zelo različni, kolikor ne celo divergentni (npr. predsodki, stališča, pogledi itd.).

Čeprav se nosilci posameznih teorij niso vsi enako zavedali vplivov naštetih in še drugih oblik na človeško vedenje, ne v etiološkem, ne v fenomenološkem in še manj posledičnem pomenu, je v mnogih izmed njih mogoče najti sestavine, ki spominjajo nanje. Seveda pri nekaterih bolj kot pri drugih in pri posameznih jasneje kot drugod.

Ker so vse teorije uporabne za bolj ali manj uspešno kriminološko pojasnjevanje, jih bomo našteali skupaj, ne glede na njihovo disciplinarno poreklo, čeprav med njimi močno prevladujejo sociološke, sledijo pa jim psihološke. Zlasti pomembne se kažejo naslednje teorije: teorija socializacije, teorija socialne asociacije (zakonite in kriminalne), teorije diferencialne identifikacije in diferencialne asociacije, teorije družbene dezorganizacije, teorije kulturnega konflikta oziroma kulturnega razkoraka, teorije subkulture in kontrakture, teorije anomije, teorije učenja, teorije družbenega in simboličnega interakcionizma, teorije racionalizacije, etiketiranja, pa teorije neprilagojenosti, inteligence, frustracij itd.

To bi pomenilo, da skoraj ni družboslovne teorije, ki se ne bi mogla opirati pri svojih izhodiščih na to, o čemer pišemo, da pri tem sploh ne omenjamo poleg antropologije, zgodovine, jezikoslovja, kulturologije, religiologije še drugih znanosti, ki se v svojih primerjavah lotevajo opisovanja in pojasnjevanja razlik med ljudmi v biološkem, spolnem, rasnem, verskem, nacionalnem, razrednem, gospodarskem in še kakšnem drugem smislu. Kajti vse, česar se lotevamo, ima svoj pomen tudi za odklonsko vedenje, vse se lahko tako ali drugače ne le uporablja, marveč tudi pojasnjuje, vse ima svoj smisel in vse je lahko namenjeno ne le dobre-

mu, marveč tudi zlemu. Prav slednjemu pa je predvsem namenjeno kriminološko znanje, ki gotovo ne more mimo tistega, kar tu načenjamo in kar ima poleg svojega notranjega življenja pri ljudeh predvsem svoje zunanje manifestacije.

Tale prispevek ni priložnost, da bi se spuščali v to, koliko je tega, kar obravnavamo, v posameznih teorijah, in koliko kakšna teorija sploh velja, ker nobena ni še popolna in ne dokončna. Vsaka pa tako ali drugače prispeva k temu, da nam je kakšen delček našega življenja vendarle razumljivejši in zato bližji ter dostopnejši. Kajti človeško mišljenje je zelo pestro in nanj vplivajo najrazličnejše okoliščine, ki ga pogosto delajo neulovljivega, in več ko o njem vemo, bolj se nam zdi problematično.

»Ustaljene oblike«, s katerimi se ukvarjamo, pa pomenijo v našem dojemanju predvsem medsebojna razmerja, iz katerih pogosto izhaja *deviantnost kot stranski proizvod* na določenem koncu premise, kjer se neko delovanje konča in začne njemu nasprotno ravnanje kot *drugačna morala, drugačna kultura* itd. In to takšna, ki vabi na zavračanje in odklanjanje, na represivnost in maščevalnost zaradi neposlušnosti do tistega, kar tradicije, običaji in vse drugo pomenijo za red in mir v družbenih skupinah in družbi kot celoti.

Sklep

Dojemanje in pojasnjevanje odklonskega vedenja ne more brez poznavanja ne preteklosti niti ustaljenih vzorcev obnašanja, ki jih sprejemamo od svojih prednikov, niti brez različnih predsodkov, idealov, stališč, pogledov in izkušenj, četudi so neredko *čustveni in že zato problematični*, vendar za vedenje toliko bolj zanimivi. Čeprav vsebujejo kriminološke in z njo povezane teorije veliko sestavin posnemanja preteklosti in čustvenega razumevanja sedanosti, moramo reči, da se kriminologija kot stroka ni kaj dosti ukvarjala z navadami, običaji, rituali, tradicijami itd. To je dosti bolj mogoče trditi za moralo, ki seveda vsebuje marsikaj tistega, o čemer pišemo v tem sestavku, toda predvsem z vidika vpliva morale na pravo in prava na moralo. Toda marsikdo se loteva posameznih razmišljanj tudi ne glede na pravo, zlasti ob vprašanju, kaj je sploh deviantnost?

Gotovo je vse to, kar načenjamo v tem pisanju, posledica osebnih želja, čustvenih potreb, zahtev po ustvarjanju vrednot in njihovem prenašanju (bodisi pozitivnih bodisi negativnih), vprašanje svobode in prisiljevanja, tja do najrazličnejših oblik vplivanja na ljudi. In če je to, potem *problem* bolj ali manj ustaljenih oblik človeškega sodelovanja in delovanja ni le *stvar* pravil in norm ter kriminalizacije in s tem prava, antropologije, sociologije, socialne psihologije itd., ampak tudi *kriminologije*. Zlasti z dveh zornih kotov. Po prvem in glavnem kot tisto, kar deluje na to, da ljudje ne motijo drug drugega v sožitju, in po drugem, in to z negativnim predznakom, koliko se tisto, kar je pozitivno, v določenem trenutku ne sprevrže v nasprotje in postaja predmet zavračanja, obsojanja in preganjanja tistih, ki imajo moč, da to delajo.

V celokupnem razumevanju morale in vsega, kar v najširšem smislu sodi vanjo, kar ji pripravlja poti, jo oplaja in spremlja, je za *kriminologijo* ob prehodu od splošnega k posebnemu, gotovo v *središču pozornosti vse*, kar je antisocialno, ali še bolje rečeno, *kar se odklanja* od prejetih pravil, ki pa se spreminjajo. Kriminologija se ukvarja predvsem s sankcioniranim vedenjem, kar ji gre zameriti, ker je *premalo pozorna na tisto, kar se odklanja v morali, navadah, šegah, tradicijah, mitih, simbolih itd.*, to je na medsebojne odnose, ki niso penalizirani od države.

Zato kaže, da je na področju pisanih norm dosti bolj gotova, ker se opira na nekaj, kar izhaja iz državne moči, kot pa pri nepisanih pravilih, ki so še različna in sankcionirajo kršitve s še bolj dvomljivo stopnjo uspešnosti kot država. Utemeljitev, zakaj kriminologija raje pojasnjuje odklanjanje od pravnih norm, je tudi v tem, da so le-te dosti manj številne od vsega tistega, kar načenjamo s tem sestavkom, poleg tega pa tisto, kar norme vsebujejo, pomeni ključne vrednote, ki jih je treba v posameznih družbah varovati (kolikor seveda ne gre za kakšno hiperprodukcijo norm kot pri nas). Seveda pa naj to ne bi bilo edino opravičevanje, so še druga, ki so dosti bolj pragmatična in posebna.

To, o čemer pišemo, neprestano *spominja na vrednote v samoupravni družbi* in na potrebe po specialnih oblikah njihovega ustanavljanja in utrjevanja, čeprav tudi na spoznanjih preteklosti. Kajti nismo si zaman v uvodu izbrali načela starih Rimljanov, ki so ugotavljali, da sedanost vedno presojava po preteklosti. Ali je naša sedanost res tista, ki smo jo zaslužili zaradi preteklosti (morebiti zaradi bližnje preteklosti)?

Odgovor seveda ne more biti samo kriminološki. Kriminološki pa toliko, kolikor so deviacije od pričakovanega prispevale k temu, da smo tu, kjer smo. Ali to pomeni, da bi morala naša kriminologija bolj posegati v družbene razmere s svojimi spoznanji, ki jih navsezadnje nima tako malo in bi z njimi v marsičem pripomogla ne le *k pravi podobi družbe, v kateri živimo*, marveč tudi k njenemu poboljševanju. Ali jo družba sploh za to potrebuje in jo želi imeti glede na stopnjo moralne zavesti in sposobnost vrednotenja odklonskosti?

Prav glede na to bi se morali vprašati, *kako je z nepisanimi pravili razmerij med ljudmi, če imajo že pisana tako malo vpliva* na naše, zlasti skupinsko obnašanje, ki ustvarja tolikšno gmotno in moralno škodo, da jo bo mogoče komajda popraviti v naslednjem tisočletju. Tako seveda »predsodki« (zlasti negativni) o položaju, v kakršnem smo, gotovo niso neutemeljeni.

Rokopis končan 20/8-1988.

LITERATURA

1. *Crime, Criminology and Public Policy*/ Ed. R. Hood. London, Heinemann 1974, 650 s.
2. *Delinquency, Crime, and Society*/ Ed. J. F. Short, Chicago, University of Chicago Press 1976, 325 s.
3. *A Dictionary of the Social Sciences*/ Ed. J. Gould, W. L. Kolb. New York, Free Press 1964, s. 9, 40, 82, 129, 443, 450, 527, 607-608, 641, 694, 710, 723.
4. Eisenberg, U.: *Kriminologie*. Köln, Heymann 1979, 692 s.
5. English, H. & A.: Obuhvatni rečnik psiholoških in psihoanalitičkih pojmov. Beograd, *Savremena administracija* 1972, s. 62, 293, 297, 329, 397, 464, 495, 566.
6. Gaute, J. H., Odell, R.: *Murder »Whodunit«*. London, Cox & Wyman 1984, 461 s.
7. Göppinger, H.: *Kriminologie*. München, Beck 1973, 528 s.
8. Hoefnagels, P.: *The Other Side of Criminology*. Deventer, Kluwer 1973, 181 s.
9. Johnson, E. H.: *Crime, Correction, and Society*. 3rd. Ed. London, Dorsey 1974, 671 s.
10. Kaiser, G.: *Kriminologie*. Karlsruhe, Müller 1973, 264 s.
11. Leksikoni Cankarjeve založbe: *Družboslovje*. Ljubljana, Cankarjeva založba 1979, s. 146, 179, 186, 198, 230, 259, 297, 315.
12. Leksikoni Cankarjeve založbe: *Morala in etika*/ V. Srak. Ljubljana, Cankarjeva založba 1986, s. 283.
13. *Lexikon zur Soziologie*. Opladen, Westdeutscher Verlag 1973, s. 361, 455, 456.
14. Lukić, R.: *Sociologija morala*, Beograd, *Srpska akademija nauka i umetnosti* 1974, 683 s.
15. Mair, L.: *An Introduction to Social Anthropology*. 2nd. Ed. Oxford, Clarendon 1972, 317 s.
16. Mannheim, H.: *Vergleichende Kriminologie*. Stuttgart, Ferdinand Enke 1974, 2 knj.
17. Milutinović, M.: *Kriminologija*, Beograd, *Savremena administracija* 1985, 485 s.
18. Reid, S. T.: *Crime and Criminology*. Hinsdale, Dryden 1976, 740 s.

19. Rječnik sociologije in socijalne psihologije/ M. Bosanac et al. Zagreb, Informator 1977, s. 297, 304, 388, 408, 478, 552, 622, 663, 696.
20. Sociološki leksikon/ ur R. Lukić. Beograd, Savremena administracija 1982, s. 199, 296, 373, 401, 416, 487-488, 673, 705.
21. Sumner, W. G.: Folkways. New York, Mentor 1960, 605 s.
22. Sykes, G.: Criminology. New York, Brace Jovanovich 1978, 631 s.
23. Šter, J.: Delavski razred in morala. V: Morala, razrednost in vloga ZK. Ljubljana, Komunist 1987, s. 143-177.
24. Šter, J.: Marksizem, etika in zveza komunistov. V: Morala, razrednost in vloga ZK. Ljubljana, Komunist 1987, s. 105-113.
25. Wilson, J.: Thinking About Crime. New York, Basic 1975, 231 s.

Seznam literature pripravila

Marija Milenković

RAINER EISFELD

Liberalni in socialistični pluralizem – debata med dvema perspektivama (2)

V. Socializem – cilj je skupnost združenih producentov in preobrazba dela

Med prvimi, ki je diagnosticiral (potem ko je delniška družba vse bolj začela zamenjevati firmo v individualni privatni lasti in zasebnem upravljanju in ko sta se začeli ločevati funkciji lastnika kapitala in podjetnika) bistvene spremembe v bodočem razvoju kapitalizma, ni bil nihče drugi kot Karl Marx v 3. zvezku *Kapitala*, ko je pri označevanju posledic nastanka delniških družb zapisal: »Spremenitev stvarno fungirajočega kapitalista v navadnega voditelja, upravitelja tujega kapitala in lastnikov kapitala samo v navadne lastnike, navadne denarne kapitaliste.«¹ To je imel naravnost za »odpravljanje kapitalističnega produkcijskega načina v okviru kapitalističnega produkcijskega načina samega in zato (za) pritoslovje, ki samo sebe odpravlja«... zapisal je, da je to »nujna prehodna točka, da se kapital ponovno spremeni v... lastnino producentov kot združenih producentov, kot neposredno družbeno lastnino.«² Še več, poudaril je, da bo korporacija, ki stopnjuje koncentracijo in ustvarja »v določenih sferah monopol«, zato »izzvala državo, da se vmešava«³; toda to njegovo opažanje ga ni pripeljalo k temu, da bi bil sistematično predvidel obseg in možne posledice takšne politične intervencije.

Zdi se očitno, da je Marx v svoji koncepciji »buržoazne revolucije« povezoval tako vidik industrijske revolucije v Franciji (Ker pa je leto 1789 prav toliko čas kmečke kot buržoazne revolucije, politični preobrazbi ni sledila ustrezajoča industrijska preobrazba v Franciji, medtem ko je v Angliji politično revolucijo spremljala industrijska revolucija). Polarizirana pojma svobodnega tekmovanja in monopola je Marx vzel iz klasične politične ekonomije: prvo je bilo povezano z buržoaznim samo-potrjevanjem, drugo pa naj bi kot nujni končni produkt vse večje centralizacije in eksploatacije vodilo k anticipirani »proletarski revoluciji«, k ekspropriaciji samega kapitalizma, ki naj bi jo izpeljal številčno vse večji in razredno vedno bolj zavedni proletariat. Marx ni razvil teorije »srednjega dometa«, ki bi ustrezala tistemu, »na kar se danes sklicujejo kot na oligopolistični trg«, na katerem »racionalizirano iskanje medsebojnih interesov in profitov« vodi k sprejemanju državne regulacije, torej »političnega kapitalizma« s »politiko in državo... kot s sredstvi, s katerimi dosegamo red v ekonomski sferi in varnost v politični areni«, tako da »elastičnosti kapitalizma... ne moremo (več) vrednotiti z izoliranega ekonomskega stališča.«⁴

¹ Marx, Karl (1953/1894): *Das Kapital*, Vol. III, s. 452, ed. F. Engels, Berlin.

² Ibid., s. 453/54.

³ Ibid., s. 454.

⁴ Kolko, Gabriel (1963): *The Triumph of Conservatism*, s. 240, 302, New York/London.

Liberalizem je svoje zaupanje v objektivno resnico in vrednote, do katerih se je treba dokopati na podlagi uma in razprave in ki se potem uresničujejo v zakonih, gradil na renesansi in razsvetljenstvu. Marx je bil zavezan Heglovemu pogledu na zgodovino, ko je formuliral »vizijo« zgodovinskega razvoja, ki naj bi ji sledili do njenega logičnega cilja – v skladu z zakoni gibanja, ki se dajo izpeljati iz zgodovinskega procesa – in ki naj bi jo uresničili s *praxisom* proletariata (»univerzalnega razreda«, katerega položaj se je razvil v »paradigmo splošnega človekovega položaja«), ki naj bi potem postal »hkrati tudi splošni položaj družbe«. Proletariat mora delovati politično: splošna volilna pravica, »izbojevanje demokracije« je bilo označeno v Komunističnem manifestu kot »prvi korak v delavski revoluciji«; tri desetletja kasneje je to splošno volilno pravico Marx povezoval, vsaj kar se tiče Anglije in ZDA, z možnostjo, da delavski razred, potem ko je dobil večino v parlamentu ali kongresu, »po legalni poti napravi konec zakonom ali institucijam, ki stojijo na poti njegovega razvoja, čeprav tudi tukaj samo toliko, kolikor bo to dopuščal družbeni razvoj«. Delavski razred se mora združevati. Sindikati in druga delavska združenja so, kot je zapisal Komunistični manifest, pomagala »k vse večjemu povezovanju delavcev«; Internacionala je v svojih Splošnih pravilih, ki jih je formuliral leta 1864 Marx, določala, da lahko »uspeh delavskega gibanja v vsaki deželi zagotovi le moč povezovanja in združevanja«⁷; resolucija, ki je bila sprejeta na zasedanju Internacionale 1871 – na njeni londonski konferenci in katere osnutek je spet napisal Marx sam – je poudarjala, da je »konstituiranje proletariata kot posebne politične stranke, ki je v nasprotju z vsemi drugimi političnimi strankami, ki so jih ustanovili lastniški razredi, nujni pogoj, da se zagotovi zmaga revolucije«. Vendar naj bi bila končna faza pogojena ekonomsko: poglobljajoče se krize (kot npr. depresija 1873, na katero se je Marx skliceval v svoji spremni besedi v 2. izdaji Kapitla I) bodo »vbile dialektiko« celo v glave lastniških razredov, centralizacija kapitala in monopol pa naj bi postavljala »čedalje manjše število magnatov kapitala« nasproti »čedalje večjemu« »združenemu in organiziranemu« delavskemu razredu.⁹

Četudi je dopuščal primarnost ekonomske baze družbe, pa je splošna volilna pravica za Maxa pomenila dokaj več kot zgolj sredstvo za doseg taktičnega cilja. Celo ko so premoženjske cenzure za pridobitev volilne pravice postopoma odpravljali, je bila splošna volilna pravica še vedno »zlorabljena . . . kot parlamentarna sankcija za Sveto Državno Oblast«; kajti gledano funkcionalno, »se je skladno z (individualistično) doktrino ločitve oblasti zgolj zakonodajna oblast parlamenta odtujevala od odločanja izvršne oblasti«. Za Marxa pa vendar »splošna volilna pravica *per se* pomeni konec politične države, kakršna je bila dotlej, in vpeljuje nove razmere, ki ne ohranjajo ločitve med državo in civilno družbo . . . Ker to vodi k temu, da reprezentativna skupščina predstavlja vso družbo, jo bo emancipiralo od omejitev zgolj zakonodajnega telesa«. Politična oblika človeške emancipacije zato ni bila reprezentativna (čeprav univerzalno izglasovana) demokracija, ampak neposredna demokracija, demokracija svetov – komuna:¹¹

⁵ Avineri, Shlomo (1970): *The Social and Political Thought of Karl Marx*, s. 61, 140, Cambridge.

⁶ MEW 34 (1878): 498/99, cit. v Hunt, Richard N. (1984): *The Political Ideas of Marx and Engels*, Vol. II.: *Classical Marxism 1850–1895*, s. 337, Pittsburgh.

⁷ MEW 16: 16.

⁸ Cit. po: Avineri, Shlomo (1970): *The Social and political Thought of Karl Marx*, s. 146, Cambridge.

⁹ Marx, Karl (1979/1873) *Capital*, Vol. I, s. 929, Harmondsworth

¹⁰ Avineri, Shlomo (1970): cit. ed., s. 210.

¹¹ Marx, Karl (1983/1871): *The Civil War in France*, s. 17, Leipzig.

»Namesto da bi se odločalo enkrat v treh ali šestih letih, kateri član vladajočega razreda naj predstavlja in zlostavlja ljudstvo v parlamentu, naj bi splošna volilna pravica služila v komuni organiziranemu ljudstvu tako, kakor individualna volilna pravica služi vsakemu drugemu delodajalcu, da si izbere delavce, nadzornike in knjigovodje za svoje podjetje . . . Komuna je bila sestavljena iz mestnih svetnikov, ki so bili izvoljeni na podlagi splošne volilne pravice v raznih okrajih Pariza. Bili so odgovorni in vsak čas jih je bilo mogoče odstaviti . . . Komuna ni smela biti parlamentarno, marveč delovno telo, izvršilno in zakonodajno hkrati . . . Vsi, od članov Komune navzdol, so morali opravljati javno službo za *delavsko mezdo* . . . Skupščina poslancev v glavnem mestu okraja naj bi vodila skupne zadeve vseh podeželskih občin svojega okraja in te okrajne skupščine naj bi iz svoje srede volile poslance za narodno delegacijo v Parizu; poslanci bi se morali ravnati strogo po navodilih svojih volilcev in bi jih bilo mogoče vsak čas odpoklicati . . . Nacionalna enotnost bi se ne smela razbiti, temveč nasprotno, s komunalno ureditvijo organizirati, morala bi postati resničnost, brž ko bi bila uničena tista državna oblast, ki se je izdajala za utelešenje te enotnosti, a je hotela biti neodvisna in močnejša od naroda, na čigar telesu je bila v resnici zgolj zajedalski izrastek.«

Če naj bi splošna volilna pravica pomenila začetek gibanja družbe na njeni politični poti iz kapitalizma v socializem, pa naj bi zadružne tovarne predstavljale s tem, da bi navznoter presegale protislovje med kapitalom in delom, ekonomsko sredstvo za prehod k socializiranemu sistemu produkcije: »Zadružne tovarne . . . so pokazale, da produkcijo v velikem obsegu in v skladu z imperativi moderne znanosti lahko uresničuje . . . združeno delo . . . Da bi rešili delovne množice, se mora zadružno delo razviti do nacionalnih razsežnosti in zato tudi spodbujati z nacionalnimi sredstvi.«¹² Spet je bila Pariška komuna tista, ki je prva skušala uresničiti ta cilj s tem, da je »preobrazila produkcijska sredstva . . . v zgolj sredstva svobodnega in združenega dela«, tako da bi »združene zadružne enote lahko regulirale nacionalno produkcijo na osnovi skupnega plana, s čimer bi jo podvrgle svoji lastni kontroli.«¹³

Industrijska produkcija, ki jo vodi fleksibilno združeno delo, in politična vladavina, za katero bosta značilni »splošna participacija in hitra rotacija«, naj bi se po Marxovem pričakovanju združili tako, da bi utirali pot »rotaciji zaposlitve . . . s tem da bi obsegala vrsto del, ki bi jih danes imenovali beloovratniška dela, tehnična in posebej managerska«, dalje izobraževanje skozi vse življenje, prek katerega bi ročni delavci postali intelektualno spretni – in obratno, tako »da obeh ne bi mogli razlikovati s stališča . . . statusa in moči.«¹⁴ Socializem kot proces bi po Marxovih besedah formiral »popolnoma razvitega individua, za katerega bi bile različne socialne funkcije samo različne vrste aktivnosti, ki bi jih zaporedno prevzemal.«¹⁵ Richard Hunt je ta cilj primerno označil kot »deprofesionalizacijo«, kar pomeni individualno in družbeno sposobnost, da se izraža toliko talentov in spretnosti, kolikor je le mogoče. V edinem (zgodnjem) primeru, ko je k temu navajal poklice, je Marx uporabljal predindustrijske kategorije: individuum bo »zjutraj lovil, popoldne ribaril, zvečer redil živino – in po jedi kritiziral – kot mu pač prija – ne da bi kdajkoli postal lovec, ribič, pastir – ali kritik.«¹⁶ Ker pa je povezoval to

¹² Marx, Karl (1974/1864f): »Inaugural Address of the Working Men's International Association«, s. 518.

¹³ Marx, Karl (1983/1871f): *The Civil War in France*, s. 20, Leipzig.

¹⁴ Hunt, Richard N. (1984): *The political Ideas of Marx and Engels*, Vol. II: *Classical Marxism 1850–1895*, s. 221, 366, Pittsburgh.

¹⁵ Marx, Karl (1979/1873): *Capital*, Vol. I, Harmondsworth.

¹⁶ Marx, Karl/Engels, Friederich (1985/1846f): *The German Ideology*, Part I, s. 54, London.

idejo, kot omenjeno, z doživljenjsko vzgojo in ker je vključeval v njeno perspektivo materialne produktivne, politične in prostočasovne aktivnosti, je mogoče, da si jo zamišljamo »ne kot rigidno formulo«, ampak kot demokratizacijo »liberalnega ideala« lastnine in omike; to je zares zelo »zahtevna vizija«,¹⁷ ki priča o Marxovem »dejanskem radikalizmu« in je daleč od tistih revizij marksizma, ki jih najdemo tako pri Bernsteinu kot pri Leninu.

Da še enkrat povzamemo. Socializem je:

- teorija individua;
- teorija diferenciacije vlog, ki vodi k deprofesionalizaciji;
- razredna teorija;
- teorija homogenosti interesov;
- teorija neposredne demokracije (demokracije svetov), ki napredujejo k popolni samoupravi;
- teorija znanstvenega vpogleda v objektivne zakone zgodovinskega razvoja;
- teorija pozitivne svobode (svobode »za«);
- teorija producentske (delavske) kontrole produkcijskih sredstev;
- teorija preseganja delitve dela in
- teorija socialne (združene) regulacije ekonomije.

VI. Socialistični pluralizem – k večji participativni demokraciji in k ekonomiji, ki jo nadzorujejo zaposleni

Politično apatijo, ki je prav nekaj nasprotnega od stalnega spajanja »socialne« s »politično« participativno dejavnostjo, ki jo želi doseči socializem, so omenjali tako Dahl in Lindblom ter Truman kot možno posledico navzkrižnih pritiskov zaradi prekrivajočih se pripadnosti posameznika k različnim skupinam, ki vplivajo nanj; vendar pa implikacij tega dejstva za politiko in politično skupnost omenjeni niso globlje premislili.¹⁸ Bolj natančno raziskovanje je na osnovi istih empiričnih dejstev ugotovilo, da apatija v praksi lahko pomeni bodisi tradicijo, pomeni »razparceliranost istočasno zastopanih lojalnosti«, ali pa »neracionalno adaptacijo«; z drugimi besedami inercijo in/ali ugobjljivost.¹⁹ Ko so povezovali vrednotenje politične apatije, ki izhaja iz sovpadajočih pripadnosti, s socialnimi delitvami, so opozarjali, da mora biti takšna apatija bolj tipična za »nižje« sloje, ker se le-ti hitreje podrejajo konfliktnim vrednostnim standardom in vzorcem socialne interpretacije družbe, kot pa individui z višjim socialnim položajem in dohodkom.²⁰

Zato so nastali močni dvomi glede trditve, da bo eden izmed temeljnih stebrov liberalnega pluralizma pripeljal k zaželenemu demokratičnemu cilju. Poleg tega pa so nekateri dodatno dokazali, da koncept *skupinske* teorije doživi odločilen udarec, če se argumentiranje v zadnji istanci obrne tako, da se uvede kot odločilni faktor »večkratno članstvo v potencialnih skupinah, ki je utemeljeno na . . . velikih obetih skupnih, toda neorganiziranih interesov, kar je tisto, kar smo prej imenovali ‚pravila igre‘« – torej nekakšen *deus ex machina*, če je sploh kdaj le-ta obstajal.²¹

¹⁷ Hunt, Richard N. (1984): Op. cit., st. 227, 230, 367.

¹⁸ Dahl, Robert A./Lindblom Charles E. (1953): *Politics, Economics and Welfare*, s. 329, Chicago/London; Truman, David B. (1958): *The Governmental Process*, s. 162/63, New York.

¹⁹ Mitchell, William C. (1963): »Interest Group Theory and ‚Overlapping Memberships‘: A Critique«, neobjavljen tekst.

²⁰ Lipset, Seymour M. (1960): *Political Man*, s. 205, New York.

²¹ Truman, David B. (1958): *The Governmental Process*, s. 514, 512, New York.

Drugi temeljni kamen pa se je zamajal ob kritični presoji hipoteze o uravnotežujoči nasprotni moči. Čeprav se je ta diskusija osredotočila na specifičen ekonomski vidik, ki ga je dobila ta obravnava pri Galbraithu, je vsebovala nekaj, kar bi na splošno lahko označili kot »romantični« pristop k organizacijskim oligopolom, ki dozdevno delujejo po pooblastilu²² in tudi kot filozofijo »večne pat pozicije«, ki je oznamovala takšen pristop kot konservativen po njegovem vplivu in nedemokratski po učinku.²³ Ta kritika pa ni samo strnila pripomb, ki so se nanašale na Bentleyeva, Trumanova in Lathamova dela, pri čemer ji je očitala konservativizem in orientacijo k *status quo*.²⁴ V svojih analizah je tudi skušala pokazati, kako so sodobne vseobsežne organizacije »okorne«, »neodzivne« (da bi se spremenile v svojem okolju) in »neobčutljive« (za potrebo, da bi bile fleksibilne); zato so zaviralne in imune za interno ali eksterno kontrolo in so porajale odtujene in/ali ravnodušne osebe, ki »so bruhalo reke sovraštva in agresivnosti tako v domače kot v mednarodne zadeve«.²⁵

Pojav velikanskih, hierarhičnih organizacij namesto nekdanjih »improviziranih skupščin«, ki sta jim vladala, kot priča Tocqueville, razum in svobodna volja članov, »simbolizira dva problema: prvič, problem »pomembnih diskontinuitet« med »pogoji za ideal pluralizma, ki je bil formuliran pred enim stoletjem, ... in med njihovimi sodobnimi ekvivalenti«,²⁶ in drugič, problem, ki se nanaša na to, »kako ponovno izoblikovati, razširiti in zagotoviti (pluralizem) v drugačnem zgodovinskem razdobju«. ²⁷ Eno od najpomembnejših diskontinuitet *in* trajno pristranost v prikrivanju tega preloma je opredelil Dahl takole: »Ljudstvo farmerjev z redko posejanimi trgovci je postalo ljudstvo zaposlenih menedžerjev in lastnikov. Malo družinsko podjetje, ki ga je upravljal njegov lastnik, je postalo veliko podjetje, v katerem se je upravljanje ločilo od lastnine. Ideologija privatnega podjetja farmerja in drobnega trgovca (pa) je bila bolj ali manj brez sprememb prenešana na veliko korporacijo ... (pa čeprav) ni moglo biti skoraj nič manj primerno, kot to, da velikansko firmo obravnavamo kot *privatno* podjetje.«²⁸

Takšen razvoj seveda ni značilen samo za ZDA. To pa velja tudi za okoliščino, da je stalna aplikacija te ideologije privatne lastnine na veliko korporacijo povzročala, da so pripisovali »preveliko težo partikularističnim interesom menedžerjev in investitorjev pri ekonomskih odločitvah na škodo porabnikov in zaposlenih, da imenujemo samo najbolj očitne primere«. ²⁹ Iz tega izvirajoča »privilegirana pozicija biznisa« in »posebej korporativnih izvršnih organov« – »omejuje poliarhična pravila in procedure na del oblasti in politike in ... jih v tej točki celo izziva«. ³⁰ Iz tega izvirajoče socialne neenakosti v dohodku, statusu, bogastvu, organizacijskih sposobnostih, zmogljivosti in vplivu se prevagajo v politično neenakost. Tako se parcialni interesi uveljavljajo na račun širših potreb, kar pomeni tudi temu ustrezno popačenje javnih politik, pa tudi moč, da se izognejo učinkom nezaželenih

²² Stigler, George J. (1954): »The Economist Plays With Block«, *American Economic Review*, št. 9–10, s. 7.

²³ McCord Wright, David (1954): Prispevek k razpravi, v: »Fundamental Characteristics of the American Economy: Degrees of Competition, of Monopoly, and of Countervailing Power«, *American Economic Review*, Papers and Proceedings, XLIV, s. 26.

²⁴ Hale, Myron Q. (1960): »The Cosmology of Arthur F. Bentley«, *American Political Science Review*, LIV, s. 955.

²⁵ Mc Clelland (1965), s. 268.

²⁶ Connolly, William E. (1969): »The Challenge to Pluralist Theory«, ed. *The Bias of Pluralism*, s. 3, New York.

²⁷ Eisfeld, Rainer (1971): »Der ideologische und soziale Stellenwert der Pluralismustheorie«, *Politische Vierteljahresschrift*, št. 12, S. 332.

²⁸ Dahl, Robert A. (1970): *After, the Revolution? Authority in a Good Society*, s. 119/20, New Haven/London.

²⁹ Dahl, Robert A./Lindblom, Charles E. (1976): *Preface*, in: Reissue of Dahl/Lindblom (1953).

³⁰ Lindbloom, Charles E. (1977): *Politics and Markets*, s. 172, 190, New York.

ukrepov, ki bi jih morda uzakonili, to je, da se izognejo kontroli (predstavniškega) večinskega glasovanja.³¹

Medtem ko so tako konceptualne defekte skupinske teorije kot tudi participativne deficite liberalnega pluralizma vse bolj diagnosticirali v »dejansko obstoječem« oligopolnem kapitalizmu prav njegovi advokati, ne pa sovražniki pluralističnega koncepta, se je na drugi strani dogajal podoben razvoj glede (marksistične) razredne teorije in glede zadušitve predstavljanja delavskih pravic z »etatistično« rigidnostjo dejansko obstoječega »monopolnega socializma«. ³² Ortodoksna sugestija, da bi bilo treba radikalno poudarjen pluralistični koncept, kot sta ga zagovarjala Dahl in Lindblom v izjavah, ki smo jih pravkar navedli, nadomestiti z (marksistično) razredno analizo, ker naj bi le-ta imela »eksplanatorno superiornost«³³, se je morala soočiti z oceno, da je proces socialne diferenciacije, ki smo ga orisali zgoraj, postavil tako vprašanje »meje« delavskega razreda glede njegovega obsega in sestave kot tudi glede vprašanja njegove »neenotnosti na ravni praktične politike«. Te ocene so šle tako daleč, da je bil poenoteni delavski razred, ki naj bi nastopil kot relativno homogeni politični subjekt, v dokajšnji meri nadomeščen z »različnimi skupinami«, ki imajo različne cilje in interese, »integralni« socializem kot teleološka antiteza kapitalizma pa se je nepovratno razčlenil v različne programatične socializme.³⁴

Od tod sklep, ki ga je napravil Johnston, da mora »socialistično pluralistično« množstvo političnih strategij opustiti tako pojem totalnosti – da namreč produkcijski odnosi določajo v zadnji instanci vsak politični in ideološki odnos – in teleologijo – to je tendenčne »zakone« zgodovinskega gibanja nasproti nekemu določenemu cilju. Od tod tudi trditev, da mora socialistično pluralistična politika, ki si prizadeva za bolj egalitarne spremembe, posvečati vso pozornost tistim posebnim sferam vrednot, v katerih so posamezniki našli pomen in da mora v nič manjši meri upoštevati izkušnje (s feminističnih, kulturnih, ekoloških, delavskih, bazičnih in razorožitvenih) gibanj in skupin, ki se oblikujejo okrog nekega bistvenega problema.³⁵

Če so se take trditve nanašale na programe, pa so se tudi spremenile ocene glede značilnosti socialistične družbe in politične ureditve, ki naj bi bila dosežena. Evrokomunistične stranke (posebno KPI), oporečniki v njihovih bolj ortodoksnih bratskih organizacijah, jugoslovanski in češkoslovaški komunisti so ponovno odkrivali pluralizem kot »notranjo zahtevo socializma«. ³⁶ Priznavali so, da pluralistični interesi v socialističnih državah še vedno obstajajo, da v teh družbah ne bodo »niti izginile razlike niti konflikti in razhajanja in da v odnosih in protislovjih med družbenimi interesi »nobena družbena moč ne bo mogla biti absolutni arbiter... , posebno ne na osnovi državne avtoritete«. ³⁷ Priznavanje organizacijske avtonomije v socializmu, npr. tudi za sindikate, in ne nazadnje tudi za »tiste ljudi in skupine, ki ne podpirajo socialistične opci-

³¹ Dahl, Robert A. (1982): *Dilemmas of Pluralist Democracy*, s. 40, New Haven/London.

³² Stojanović, Svetozar (1972): *Kritik und Zukunft des Sozialismus*, Frankfurt.

³³ Manley, John F. (1983): »Neo-Pluralism: A Class Analysis of Pluralism I and Pluralism II«, *American Political Science Review*, LXXVII, s. 368.

³⁴ Johnston, Les (1986): *Marxism, Class Analysis and Socialist Pluralism*, London.

³⁵ Walzer, Michael (1983): *Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality*, s. 35, 83, New York.

³⁶ Lombardo-Radice, Lucio (1965): *Pluralismus in der Gesellschaftlichen Praxis*, s. 1, Salzburg.

³⁷ *Ibid.*: s. 1,3.

je«,³⁸ je bil logični naslednji korak v »odkrivanju pluralističnega socializma«. ³⁹ Če se sedANJI »rigidni« pluralizem kapitalističnih družb – v katerih so se državljanske svoboščine zaradi strukturnih omejitev »osušile« – lahko spremeni v »dialoški« in »dialektični« pluralizem,⁴⁰ so drugi hkrati razvijali pogled, da bo dejansko obstoječi socializem »ekspropriiral politično oblast«⁴¹ potem, ko je ekspropriiral ekonomsko lastnino in bo dosegel institucionalizacijo »pluralizma samoupravnih interesov«. ⁴²

Takšna stališča so neposredno vplivala na čehoslovaške diskusije pred letom 1968 in v tistem letu.⁴³ Nujnost, da se socialistična družba ne samo »reorganizira v pluralistično strukturo socialistične družbe«, ampak da tudi institucionalizira »poročstva za soočenje interesov«, ⁴⁴ so sprejeli v času kratkotrajnega češkoslovaškega eksperimenta. Pred njim in po njegovem zatrtju z vojaško oblastjo je izražal cilje, ki so bistveno vplivali na razpravo med zapadnoevropskimi socialisti in komunisti.⁴⁵

Obe kritiki, tako liberalnega pluralizma kot »demokratskega centralizma«, sta se tako zivali v skupni seznam predlogov, ki so premoščali vzhodno-zahodni razcep in so se osredotočali na socialistični pluralizem kot na »radikalno alternativo ameriškega in sovjetskega statuso quo«, ki se izraža v koncentrirani psevdoprivatni/psevdopjavni ekonomski moči.⁴⁶ Desetletja trajajoči jugoslovanski napor v konceptualni razpravi in institucionalnih spremembah⁴⁷ so gotovo pokazali težave procesa, s katerimi naj bi se zmanjšala institucionalna rigidnost, družbenoekonomska neenakost in politična apatija tako, da bi na koncu dosegli »samoupravni pluralizem«. Tako perspektivo pa so kontinuirano ogrožali birokratski odpor, individualni in skupinski egoizem in temu ustrezajoči koraki nazaj. Te težave res moramo upoštevati, vendar pa lahko opazovalca začudi ironija, da je po več generacijah pluralistična debata tako napravila polni krog. Ko namreč poskuša, da bi dosegla »strukturno« pluralistično alternativo, začena zdaj tam, kjer je začel zgodnji pluralizem, v poskusu, da definira družbenopolitične posledice vzpona poslovnih korporacij in industrijskih kombinatov in da izdela institucionalne aranžmaje, da bi popravil neenako distribucijo moči v družbi: »Ne more biti nobene realne politične demokracije, ki ne bi bila tudi odraz ekonomske demokracije. Sedanji sistem lastnine niti najmanj ne zahteva sedanjo tehniko vodenja industrije«. ⁴⁸

Konceptualne usmeritve h kontroli, ne pa k lastnini zaradi ločitve (ki smo jo omenili prej) odločanja o politiki korporacij od deleža v premoženju delniške družbe, na katero je začel opozarjati Laski, dandanes ne sprejemamo nič bolj kot – kar bi sicer zahtevale participativne premise – premika k *socialni*

³⁸ Ingraio, Pietro (1964): »Ein Ansatz zu einer Diskussion über den politischen Pluralismus«, v: *Massenbewegung und politische Macht*, s. 67, Hamburg.

³⁹ Slama, Jiri (1968): »Die Entdeckung des pluralistischen Sozialismus«, v: Josef Skvorecky (ed.): *Nachrichten aus der ČSSR*, s. 191, Frankfurt.

⁴⁰ Lombardo – Radice, Lucio, op. cit.

⁴¹ Horvat, Branko (1979), s. 5.

⁴² Kardelj, Edvard (1979): *Die Wege der Demokratie in der sozialistischen Gesellschaft*, s. 107, Köln/Frankfurt.

⁴³ Klokočka, Vladimír (1966): »Verfassungsprobleme im sozialistischen Staatssystem« *Der Staat*, 5, s. 71.

⁴⁴ Klokočka, Vladimír (1968): *Demokratischer Sozialismus*, s. 35, 41, Hamburg.

⁴⁵ Leonhard, Wolfgang (1979): Die Bedeutung des Prager Frühlings für die Entwicklung des Eurokommunismus«, v: Ulrich Gaertner (Jiri Kodz (eds.): *Wirtschaft und Gesellschaft – Ota Šik zum 60. Geburtstag*, s. 389, Berlin.

⁴⁶ Dahl, Robert A. (1970), op. cit., s. 130.

⁴⁷ Erlich, Stanislaw (1982): *Pluralism on and off Course*, s. 211, Oxford/New York.

⁴⁸ Laski, Harold F. (1968): *Authority in the Modern State*, s. 38, Hamden; tudi v: (1977) *A Grammar of Politics*, s. 112, London.

kontroli produkcijskih sredstev kot enem izmed glavnih kriterijev socialističnega pluralizma, pri čemer se »socialno« nanaša na podelitev novih kvalitativnih državljanom (namreč zaposlenim z belimi in modrimi ovratniki) novega političnega telesa, kar je pravzaprav velika korporacija.⁴⁹ Da bi dosegli ta cilj, je bilo predlaganih vrsta proceduralnih stopenj in institucionalnih rešitev. Eden izmed primernih kriterijev za slednje (institucionalne rešitve) bi bil ta, da naj bi kontrola nad odločitvami vključevala več možnih ravni (delovno mesto, oddelki v podjetju, raven korporacije) in tudi več različnih problemov.⁵⁰ Iz tega pa je izhajalo, da je treba začeti s splošno priznano vlogo (ki je bila uspešno dokazana na eksperimentalni ravni) delovnih skupin z vse večjo avtonomijo v organiziranju njihovega delovanja, vzporedno pa je to pomenilo vzpostavljanje zborov delavcev; temu naj bi sledile (to je prva linija kontrole) volitve sveta podjetja po delovnih skupinah in (druga linija kontrole) odbora direktorjev po delegatih zborov delavcev; cela struktura naj bi se naposled končala s skupno izvolitvijo in kontrolo uprave prek podjetniškega sveta in odbora direktorjev. Kolektivno pogajanje bi lahko potem obsegalo problem mezd (zaslužkov) in dividend in bi se lahko razvilo v trilateralno urejanje zadev med sindikati, delničarji in asociacijami managementa.⁵¹

Toda samoupravljanje zaposlenih ne bi odpravilo oligopolističnih trgov; monopolistično tekmovanje med na participaciji zasnovanimi korporacijami bi še vedno šlo lahko v škodo potrošnikov. Med mehanizmi eksterne kontrole, ki bi jih bilo treba zato okrepiti, naj bi asociacije potrošnikov zato igrale v konceptu socialističnega pluralizma dokaj pomembnejšo vlogo. Dobiti bi morale zakonodajno in vladno podporo s tem, da bi jim bil dodeljen določen čas v RTV medijih in prostor v tisku, da bi tako lahko informirale javnost v tolikšni meri, da bi bilo možno njihova sporočila primerjati z industrijskimi reklamami o domačih in uvoženih produktih in cenah; s tem da bi (posredno ali neposredno) finančno dotirali nastale stroške; in, kar je najvažnejše, da bi locirali moč kolektivnega pogajanja na oligopolistične trge. Za razliko od kolektivnega pogajanja glede plač namreč korporativna politika cen, ki je zasnovana na »kvazi sporazumih«, ni zaznavna v javni zavesti kot kolektivna zahteva neke socialne skupine. Korporacije biznisa naj bi, preden bi se lotile povečanje cen, »črtale« svoje cenovne liste in stopile v pogajanje z asociacijami potrošnikov, ki bi imele moč bojkota pod pogoji, ki se dajo primerjati s procedurami, ki jih uveljavljajo sindikati pri stavkah.⁵² Konflikt med producenti/konzumenti, s katerimi se je ukvarjal že zgodnji pluralizem in gildski socializem, tako da je celo predlagal funkcionalno delitev oblasti na zbor potrošnikov in zbor producentov, je še eden izmed problemov, ki ga preprosto ne bi smeli prezreti.

Naša dosedanja obravnava se ni niti najmanj dotaknila problema obsega zaželenih državne intervencije, npr. glede planiranja resursov, zaposlitve in redistributivne davčne politike. Kočljivi problemi centralizacije in decentralizacije odločanja,⁵³ ki so povezani s tem, so pretežaven teren, da bi ga lahko prehodili zgolj s kratkim povzetkom. Razen tega nas sedanje razsežnosti onesnaženja okolja, nezaposlenosti, ob katerih se razvijata siva ekonomija in rastoča,

⁴⁹ Dahl, Robert A. (1970): op. cit. s. 121; id. 1982: s. 111.

⁵⁰ Mason, Ronald M. (1982): *Participatory and Workplace Democracy*, s. 155, Carbondale/Edwardsville.

⁵¹ Eisfeld, Rainer (1972): *Pluralismus zwischen Liberalismus und Sozialismus*, s. 104, 105, Stuttgart.

⁵² Ibid.: s. 108, 109.

⁵³ Dahl Robert A. (1982): op. cit., s. 116.

namesto upadajoča beda, ki so skupne tako kapitalističnim kot dejansko obstoječim socialističnim družbam, opozarjajo na to, da so – posebej če gledamo na to problematiko s stališča bolj participativne politike – vprašanja selektivnega »strateškega« planiranja daleč od tega, da bi bila razrešena tudi po uničujočih izkušnjah z vseobsežnim birokratskim planiranjem (neo)stalinistične variante.

Koncept participativne ekonomije v smislu upravljanja zaposlenih so zagovarjali ne samo kot instrument za izenačevanje političnih resursov; povezovali so ga tako v liberalno-pluralističnih družbah kot pri reformatorskih komunistih⁵⁴ tudi s perspektivo globljega in bolj kontinuiranega povezovanja vsakodnevne »socialne« s (v sedanosti v najboljšem primeru občasno) »politično« aktivnostjo – z drugimi besedami s trditvijo, da se bodo razvile percepcije in sposobnosti, ki bodo vodile k večji participativni demokraciji, tako da bodo institucionalne spremembe in spremembe v stališčih vplivale druga na drugo in se bodo prelivale v politično življenje.⁵⁵ Končni cilj naj bi bilo toliko neposredne demokracije, kot je možno, povezane s toliko reprezentativne demokracije, kot je nujno. Neposredno in z bolj skromnega vidika lahko to meri le na kontrolo lokalne skupnosti nad upravljanjem s sosesko,⁵⁶ kar je treba razumeti kot prvi korak. Na odločno ambicioznejši ravni pa bi to lahko pomenilo jugoslovanski poskus, da se uporabi neki strukturni princip, kot je delegatski sistem – na področju združenega dela, družbenopolitičnih odnosov in na razmerje med komuno, republiko in federacijo.

Jugoslavija je res po eni strani začela utirati pomembno pot v poskusih, ki se nanašajo na participativno institucionalno inovacijo. Čeprav moramo po drugi strani ugotoviti, da ti poskusi zadevajo še vedno ob primarno (čeprav ne edino) mejo, ki obstoji ravno v »posebnem položaju oblasti«, ki ga nespremenljivo uživa Zveza komunistov Jugoslavije.⁵⁷ Če upoštevamo že sedaj nevarno etnično, kulturno, lingvistično in ekonomsko fragmentacijo dežele, ki bi se lahko dokončno dezintegrirala, če bi se multipartijski sistem oblikoval vzdolž istih delitev, je bilo predloženo, da bi se lotili tega problema »dejansko obstoječega« samoupravnega socializma z boka; to je tako, da bi pustili nedotaknjeno (seveda pa odločno demokratizirano) vodilno vlogo Zveze komunistov in da bi ustanovili, ob zvezi komunistov, rahlo federalno povezano Zvezo socialistov, ki bi dovoljevala posameznikom in skupinam, da bi vnašali v družbenopolitični sistem trajne in odločne participativne impulze.⁵⁸

V iskanju splošnejših normativnih temeljev pluralističnega samoupravnega sistema, ki bi presejal posebne inpute političnih strank in s tem opustil predstavljenški parlamentarizem, zasnovan na partijah, koncepte opozicije in na njej zasnovano menjavanje vlade, je bilo izpostavljenih šest načel, ki naj bi bila pri tem nujna: pretok heterogenosti socialnih interesov v politično odločanje; avtonomija artikulacije interesov; institucionalizacija sodelovanja med skupinami; legitimnost nesoglasja in konflikta; splošna participacija na vseh ekonomskih in političnih ravneh; enake možnosti za uveljavljanje vpliva.⁵⁹ Seveda je takšna interpretacija socialističnega pluralizma ravno tista, ki je najbolj podob-

⁵⁴ Bermbach, Udo/Nuscheler, Franz, eds. (1973): *Sozialistischer Pluralismus*, Hamburg.

⁵⁵ Mason, Ronald M. (1982): op. cit., s. 191.

⁵⁶ Dahl, Robert A. (1970): op. cit., s. 159.

⁵⁷ Kardelj, Edvard (1979): op. cit. s. 68.

⁵⁸ Stojanović, Svetozar (1984): »Pluralismus – aber kein Mehrparteiensystem«, *Osteuropa-Archiv*, 34, A 50/51.

⁵⁹ Hoepken, Wolfgang (1984): *Sozialismus und Pluralismus in Jugoslawien*, s. 35, Munich.

na socialističnemu idealu skupnosti združenih proizvajalcev; in tu je eno izmed področij, kjer lahko »bistvene (čeprav na ‚omehčane‘) tenzije« med marksistično in pluralistično paradigmo razumemo kot produktivni izziv.⁶⁰

Takšen razmislek nas vodi nazaj k samemu jedru socialističnega pluralizma, namreč k vprašanju, v kolikšni meri lahko družbenopolitično demokratizacijo kot stalen proces sprejme, internalizira in uresničuje čedalje večje število segmentov »potrošniško usmerjenih pridobitniških (in) privatističnih«⁶¹ družb. Ne bi mogli trditi, da dejstva, s katerimi razpolagamo, govorijo o tej stvari nedvoumno. Medtem ko se zdi, da organiziranje produkcije okrog avtonomnih (samoupravnih) delovnih skupin dejansko poraja »vzgojne učinke« s tem, da pospešuje smisel za politično učinkovitost in »nagnjenost« k obsežni participaciji tudi na drugih področjih,⁶² pa moramo ugotoviti, da splošne orientacije, ki naj bi vodile k družbenim spremembam v egalitarni smeri, izolirana »participativna okolja« ne pospešujejo v isti meri.⁶³ Kar je potrebno, je seveda ne samo več raziskovanja, ampak tudi več participativnega eksperimentiranja v dokaj večjem obsegu.

Iz teh razmišljanj izhaja, da je socialistični pluralizem

- teorija individua;
- teorija diferenciacije vlog;
- skupinska teorija, ki problematizira neenakomerno razporeditev moči med skupinami;
- teorija heterogenosti interesov;
- teorija splošne politične participacije (postopne demokratizacije skupin in družbenopolitičnih institucij);
- teorija »mešane« (participativno-reprezentativne) vladavine in skupinskega (delegatskega) pogajanja;
- teorija relativno dobrih (specifičnih) zakonov, doseženih po poti kompromisa;
- teorija pozitivne svobode (svobode »za«);
- teorija družbene kontrole (kontrole, ki jo izvajajo zaposleni) nad produkcijskimi sredstvi (samoupravljanje);
- teorija okrepljenega »izvedljivega« tekmovanja prek okrepljenih potrošniških asociacij in drugih oblik eksterne kontrole, in
- teorija znatnega »strateškega« državnega intervencionizma.

VII. Razredna hegemonija in prevlada vojaške logike – dva izmed mnogih preostalih problemov

Če so zaradi postopne in čedalje večje socialne diferenciacije razredno teorijo zavračali v korist skupinske teorije, to še ne more pomeniti, da je skupinska družba, ločena od svojih zgodovinskih izvorov, nenadoma vstopila v svet kot Palada Atena iz Jupitrove glave. Neenakosti so se prenašale najprej iz fevdalne v razredno in zopet iz razredne v skupinsko družbo. Kot mamilo, ki deluje in traja

⁶⁰ Mc Lennan, Gregor (1988): *Marxism, Pluralism and Beyond* (Preface and Synopsis of Chapters), manuscript.

⁶¹ Dahl, Robert A. (1970): op. cit., s. 135.

⁶² Elden, J. Maxwell (1981): »Political Efficacy at Work: The Connection between More Autonomous Forms of Workplace Organization and a More Participatory Politics«, *American Political Science Review*, LXXV, s. 43.

⁶³ Greenberg, Edvard S. (1981): »Industrial Self-Management and Political Attitudes«, *American Political Science Review*, LXXV, s. 29.

več dni, je te neenakosti čutilo in čuti več generacij – kljub normi o formalni enakosti. Če skupinsko družbo še kar naprej kompromitirajo ostanki razrednosti, je med njimi gotovo eden izmed najbolj vidnih hegemonija višjega razreda, torej »brisanje razcepov in subkulture z zgodovinskim in še vedno obstoječim zoževanjem obsega političnih prepričanj in stališč, kar se dogaja s prednostnimi razrednimi pozicijami glede instrumentov komunikacij: religioznih organizacij, državnih mehanizmov, množičnih občil in neposrednih medsebojnih odnosov, če omenimo le nekatere.«⁶⁴ Ravno ta »vztrajni in subtilni« proces je tisti, ki še vedno deluje proti dosežkom strukturnih reform, kot so npr. tiste, ki jih zahteva koncept socialističnega pluralizma.

Liberalno-pluralistično argumentiranje običajno sprejema koeksistenco z več vrstami hieraričnih institucij in odnosov; z drugimi besedami, poudarja tendenco pluralizma, »da deluje samo na določenih sektorjih, medtem ko ostanejo drugi izrazito avtoritarni.«⁶⁵ Pogoji, ki jih je določil Tocqueville za uresničevanje pluralizma, ki ga je opisoval v Jacksonovih Združenih državah, pa so vključevali tudi odsotnost stalne vojske in s tem odsotnost enega od pomembnih vzvodov za čedalje večjo centralizacijo oblasti v rokah države.⁶⁶ Nikjer niso bili liberalni nazori glede vojaških zadev opredeljeni bolj jedrnat kot v inavguralni poslanici predsednika ZDA Jamesa K. Polka leta 1845; ta je namreč zatrjeval, da ni razlogov, da bi se bala vojaških ambicij ona vlada, ki je »izbrana za krajši čas na volitvah tistih milijonov, ki morajo na svojih plečih nositi vsa bremena«. Temu ustrezno je bilo pričakovanje socialistov, da bo delavska milica zadostovala za obrambne vojne, kajti socialistične dežele tako ali tako ne bodo, kot so verovali, napadle druga drugo.

Namesto tega se je čedalje bolj sofisticirana vojaška zgradba razširila najprej po prvem in drugem svetu, od tu pa v tretji svet. Obstoj sistemov grožnje (zastraševanja) očitno prispeva, tako doma in nič manj na mednarodnem področju, k nastajanju družbenopolitičnih struktur, vrednot, percepcij in politik, za katere bi težko trdili, da so v prid nacionalnega in internacionalnega pluralizma katerekoli vrste. Na problem demokratičnega pritiska na politiko nuklearnega zastraševanja je bilo opozorjeno kot na izrazito izpostavljeno vprašanje samo v nekaj dokaj izoliranih primerih.⁶⁷ Čeprav literatura, ki se ukvarja z razmerjem med civilno in vojaško oblastjo sprejema, kot se zdi, tesno povezavo med civilnimi in vojaškimi zadevami kot skoraj pogrošno resnico, pa teksti o demokratični teoriji o tem vprašanju izrazito molče.

Ta pomanjkljivost postane še manj sprejemljiva, če se civilna družba – kar se dejansko dogaja⁶⁸ – giblje v smeri sistema, v katerem se razlikovanje med prejšnjo civilno politiko in prejšnjo vojaško strategijo postopoma briše, kar je posledica procesa stalne tehnološke, industrijske in politične prevlade »vojaške logike«, tako s kvalitativnega kot kvantitativnega stališča. To, da se Dahl⁶⁹ ni obotavljal, da skicira tisto, kar označuje kot »kvaziutopično rešitev« problema, da se namreč doseže demokratična kontrola nuklearne oborožitve, naj bi nas vzpodbudilo v širše – tako normativno kot analitično razmišljanje o faktorjih, ki nujno vplivajo na pluralizem, vključno z vojaškimi silami, vojaškimi doktrinami in čedalje bolj tudi s »kompezatoričnimi oborožitvenimi« politikami.

(Prevedel D. B.)

⁶⁴ Lindbloom, Charles E. (1983): »Comment on Manley«, *American Political Science Review*, LXXVII, s. 385.

⁶⁵ Beyme, Klaus von (1980): »The Politics of Limited Pluralism? The Case of West Germany«, v: Stanislav Ehrlich/Graham Wootton (eds.): *Three Faces of Pluralism*, s. 97, Westmead.

⁶⁶ Connolly, William E. (1969), op. cit., s. 7.

⁶⁷ Walzer, Michael (1984): »Deterrence and Democracy«, *New Republic*, s. 16.

⁶⁸ Eisfeld, Rainer (1986): »Pluralism as a Critical Political Theory«, *Praxis International*, 6, s. 277.

⁶⁹ Dahl, Robert A. (1985): *Controlling Nuclear Weapons*, s. 75, Syracuse.

UMBERTO CERRONI

Politika

Že Aristotel je naslovil svoje poglavitno delo o politiki kar »Politika«. Kasneje so številni avtorji ta naslov ponavljali.

V novejšem času pa se refleksija o politiki običajno označuje drugače. S politiko se bolj razume praktična dejavnost, za razliko o znanosti o njej, ki je dobila ime »politična znanost«, »znanost o politiki«, »politične vede« (ki so jih včasih izenačevali tudi z znanostjo o državi).

Umberto Cerroni, profesor znanosti o politiki na Univerzi »La Sapienza« v Rimu, je svoje najnovejše delo o politični znanosti zopet naslovil s tradicionalnim naslovom »Politika.«* To je ena izmed številnih knjig tega znanega teoretika politike in prava, med katerimi naj navedemo zlasti *Marx in moderno pravo* (1962), *Kant in oblikovanje kategorije prava* (1962), *Svoboda modernih* (1968), *Teorija množične družbe* (1983). Njegovi knjigi *Politična teorija in socializem in Uvod v družbene vede* sta prevedeni v srbohrvaščino (Školska knjiga, Zagreb, 1978 oz. 1983), knjiga *Tehnika in svoboda* pa v slovenščino (Komunist, Ljubljana 1983).

Avtor, ki izdaja revijo »Scienza e società« (Znanost in družba), je objavil številne svoje prispevke tudi v *Teoriji in praksi* in v drugih revijah, naših in tujih.

V času, ko družbene in politične vede doživljajo stagnacijo in krizo, je razumljivo, da nas mora zanimati, kako na izzive časa odgovarja avtor, ki ga uvrščamo med družboslovce na levi, ki je v marsičem v zamudi, ko je treba odgovarjati na nova vprašanja časa.

Moram tako reči, da tu ne gre za klasično obravnavo politike, čeprav ima knjiga

klasični naslov. Podnaslov knjige je tudi njena notranja struktura. Knjiga (po uvodu) namreč razpravlja, po vrsti, o problemih, ki imajo naslove: 1. Metoda; 2. Teorije; 3. Procesi; 4. Subjekti; 5. Institucije; 6. Kategorije – konča pa se z obravnavo politizacije. V tako razdeljeni snovi avtor v 100 geslih obravnava ključna vprašanja znanosti o politiki v teoretični perspektivi, ki želi biti hkrati zgodovinsko-konkretna.

V teh geslih se lahko poučimo, npr. o tem, kaj je politična znanost; kaj je bistvo teorij, kot so liberalizem, fašizem, marksizem, decizionizem; spoznavamo procese, kot so modernizacija, revolucija, sekularizacija in gibanja; srečujemo subjekte, kot so ljudstvo, razredi, elite, ženske; seznanjamo se z institucijami, kot so ustava, država, pravna država, vlada, birokracija in vojska; srečujemo se s kategorijami, kamor avtor šteje, med drugim, potrebe, interese, lastnino, skupnost, suverenost, moč, pa tudi množično in civilno družbo.

Iz tega suhoparnega ilustrativnega naštevanja sledi vsaj nekaj: knjiga vključuje starejša gesla kot tudi tista, ki so sestavni del novejših in sodobnih diskurzov o politiki. V času, ko dobivajo nekateri že odpisani termini znova aktualni pomen (npr. civilna družba in pravna država) in ko nekateri pojmi izgubljajo svojo jasno funkcijo (npr. politizacija), nas morajo zanimati avtorjeve reakcije nanje, kot nas mora zanimati, npr., kako v času krize levice odgovarja, kaj razume npr. z reformami in s socializmom. Da je avtor vključil geslo civilna družba, ki ga sodobni traktati o politični znanosti praviloma izpuščajo (izjema je npr. njegov rojak N. Bobbio), nas ne sme čuditi, saj izhaja tudi iz heglovski-marksovsko-gramscijanske tradicije.

Zanimivo pa je, da se kritično postavlja zoper Gramscijevo »razširjeno« (allargato) koncepcijo civilne družbe (kulture institucije in forme) in se zavzema za ponovno uveljavitev, seveda s potrebnimi artikulacijami, »klasičnega para civilne družbe in politične (predstavniške, pravne) države«; osrednji

* Umberto Cerroni, *Politica. Metodo, teorie, processi, soggetti, istituzioni e categorie*, La Nuova Italia Scientifica, Roma 1986, 159 str.

problem naj bi tako bil, da uspemo »rekonstruirati celotno serijo ravni, ki jih mora doseči družbenoekonomski odnos, da bi institucionaliziral družbeni proces in zagotovil njegovo reprodukcijo« (str. 131), pri čemer bi bili posamezniki »med seboj posredovani samo z družbeno delitvijo dela in z abstraktno pravno vezjo« (prav tam).

Visoko vrednotenje (čeprav ne v egoističnem smislu) modernega individua izpričuje tudi v obravnavanju liberalizma, ki mu šteje ravno v dobro, da je priznal formalno dostojanstvo človekove osebe, njegovo individualno svobodo (»zahteva po individualni svobodi je velika zgodovinska zasluga liberalizma«, str. 45) in »pravila igre«, ki so vodila v politično demokracijo. Po drugi strani pa Cerroni poudarja meje liberalizma. Te vidi zlasti v tem, da liberalizem »pravila igre« preveč veže na »tradicionalni sistem individualističnih vrednot« in tako »ne uspe pospešiti demokracije in se na splošno izpričuje na konservativnih pozicijah« (str. 47). Takšen odprt, a hkrati kritičen odnos do liberalne kulture, ki je tudi sicer upravičeno predmet prevrednotenja po neuspehu abstraktne vere v množični kolektivizem, se kaže tudi v obravnavanju gesla »pravna država«. Pisec je kritičen tako do formalizma prvotne liberalne pravne države, kolikor je zanikala politično spodobnost delavcev, hkrati pa tudi do socialistične teorije države (npr. sovjetske v 20. letih, in ne samo nje), kolikor je zanikala teoretično vrednost koncepta pravne države in pomen pravne forme. Uvedba splošne volilne pravice je razveljavila, misli avtor, očitke, da je pravna država vezana samo na *status quo*, ker lahko z legaliziranjem vseh interesov vodi v demokracijo. Ravno zato, poudarja, da »kdor se boji demokracije, napada pravno državo« (109). Resnična kriza pravne države je ravno v njeni dvojni razpoložljivosti, namreč da se obogati z demokracijo ali pa kolonizira z antidemokratsko reakcijo. Njena tako imenovana nevtralnost dejansko pomeni, da je postala polje ne samo praktičnega, marveč tudi izrazitega kulturnega in teoretičnega tekmovanja. Ker je vezana na načelo soglasja in na spoštovanje zakona, pravna država registrira večinsko soglasje in nagradi tistega, ki ga je dobil. Za »pravno državo se res spleta mreža odnosov in tudi boja, toda zaslugo ima, da registrira te procese in jih usmeri v spoštovanje trdnih in znanih procese-

dur in pravnih meja in da ravno zaradi tega nagradi tisti projekt, ki najbolj ustreza času in razmeram« (str. 109). Pravna država dobi torej polno vrednost v navezavi na demokracijo, slednja pa ne more zaživeti ali je pod grožnjo arbitrarnosti, če ne spoštuje procedure pravne države. Ali z avtorjevimi besedami: »In pravna država se lahko trdno zasedra samo v demokraciji, ki je socialno razpršena in odprta« (str. 45).

Ko govori o sodobni demokraciji (str. 43), avtor slikovito pravi, da si jo lahko predstavljamo kot »paket«, ki ga sestavljajo trije sloji: liberalni sloj, ki se nanaša na procedure in na individualne svoboščine (gre za t. i. pravila igre); sloj, ki je še bolj izrazito »demokratičen«, ki temelji na ljudski suverenosti, in tretji sloj, ki ima izvor v socialističnem izročilu in se nanaša na enakost pogojev za delovanje in udeležbo. Sodobni demokratični sistem mora torej upoštevati volilno demokracijo, toda redukcija celotne demokracije zgolj na volitve elit (kot je mislil Schumpeter in drugi »demokratični elitisti«) je za pravo demokracijo premalo, ker je »še vedno pretežno vezana s kvantitativnim mehanizmom glasovanja na sistem partikularnih interesov, kot jih zaznavajo srednje ravni družbe« (str. 45). Največjo nevarnost za demokracijo vidi v pragmatični (kratkoročni partikularistični ekonomski interesi) tendenci po poplivenju. Če naj bi bila demokracija sistem vrednot v prazničnih dneh, kot pravi, se morajo ravno zato organsko povezati pravna država, predstavniški sistem, zasnovan na ljudski suverenosti, in sistem egalitarnih vrednot. Samo to bi omogočilo, da »pravila igre« ne bi iz »glasu ljudstva postajale sredstvo klientelne korupcije, enakost zakona birokratski formalizem in enakost pred zakonom demagogija, ki zanika vsak zakon in višji interes«.

Glavni problem vidi avtor ravno v povezavi kulture in politike. »Te degenerativne procese je mogoče obrniti samo, če bo rastle raven opredelitev srednjega nivoja družbe, njena sposobnost, da uveljavlja in zahteva interese, ki so višji od neposrednih ekonomskih interesov in bodo lahko postali izhodišča razumne perspektive, ki se bo sposobna predstaviti kot splošni projekt in bo zato dobila aktivni konsenz ljudi. Kultura, tako srednja družbena kot politična kultura elit, postaja osrednji problem moderne demokracije« (45).

Kar zadeva socializem, avtor opozarja na nekatere postavke, ki jih je treba ponovno premisliti (delovna teorija vrednosti in izkoriščanja; problem »ekspropriacije ekspropriatorjev«), hkrati pa poudarja, da to ne spodbija radikalno temeljnega Marxovega izhodišča, ker še vedno obstaja delovna sila, ločena od sredstev produkcije, kapital pa – čeprav kaže »produktivnost upravljalških intelektualnih funkcij kapitalista – vendar teži k temu, da uveljavlja produktivnost intelektualnega dela bistveno s stališča njegove neposredne prevodljivosti v profit« (49). Gre za »sofisticirano« protislovje, ki je »nezdružljivo s starimi Marxovimi interpretacijami, ki pa ga je vendar predvidel sam Marx, ko je govoril o *znanstvenem procesu produkcije*« (prav tam). Novo dimenzijo v socialno življenje pa vnaša ravno politična demokracija, ki zahteva zaradi javnih socialnih in političnih konfrontacij v boju za konsenz visoko intelektualno sposobnost za oblikovanje splošnih projektov in novo kompleksnost v boju za vodstvo, ki jo morajo razviti protagonisti socializma.

Cerronijeva knjiga *Politika* je polna opozoril zoper redukcijo politike na golo »interesno politiko«, zoper to, da politiko pojmuje kot zgolj predstavljanje partikularnih interesov. Zanj je politika mnogo bolj žlahtna dejavnost, v kateri gre za problem občega upravljanja. V politiki mora prevladati odgovornost, ki se izraža v »sposobnosti, da svoj interes vidimo v okviru nekega splošnega interesa«.

Če takšen pristop skuša refleksijo o politiki navezati na klasično tradicijo politike, pa iz njega ne bi smeli potegniti nauk, ki bi moderni politologiji odrejal podrejeno mesto.

Adolf Bibič

Sodobna znanost in vprašanje subjekta

(Razmišljanja ob knjigi A. Kirna *Znanost v družbenovrednotnem svetu, »Delavska enotnost«*, Ljubljana 1988).

Z izborom besedil, ki ga je pod gornjim naslovom opravil Andrej Kirn, smo dobili v slovenski in jugoslovanski teoretski javnosti pomembno in zanimivo knjigo na temo znanost in družba. V petih poglavjih predstavi zbirka temeljne vidike razmerja med znanostjo in družbo, položaj znanosti v sodobni družbi, njene vrednotne predpostavke, odnos do ideologije in etike, politike in odločanja, v uvodu pa avtor nakazuje tudi novo možno paradigmo znanosti. V izbor so zajeti avtorji iz tega stoletja, pa tudi čisto najnovejše razprave, ki o tej temi potekajo v t. i. »razvitem svetu«. Prav tu pa naletimo na najbolj zanimive razprave o razmerju med znanostjo in politiko, o možnosti demokratizacije politike s pomočjo znanosti itd.

V zelo informativnem uvodu naniza A. Kirn temeljna vprašanja razmerja med znanostjo in njenim družbenim okoljem. Kot eno poglavitnih vprašanj je po pravici izpostavljeno vprašanje odnosa do ideologije, prav tako pomembno pa je tudi vprašanje odgovornosti znanosti in znanstvenega dela. Avtor sklene uvodno študijo z napovedjo »nove paradigme znanstvenega mišljenja«, ki naj bi bila značilna že za Hegla in Marxa. Temeljna značilnost te nove paradigme je po avtorjevem mnenju njen odnos do ontoloških lastnosti spoznavajočega subjekta – do njegove materialnosti in družbenosti.

Prav zaradi poudarjanja Marxovega in Heglovega konteksta bi bilo po mojem mnenju koristno, če bi bila v izbor vključena tudi nekatera besedila te usmeritve. Naravnost paradigmatičen se mi zdi v tem pogledu Habermasov tekst iz leta 1963 »Nachtrag zu einer Kontroverse: Analytische Wissenschafts Theorie und Dialektik« (v knjigi »Zur Logik der Sozialforschung«).

Avtorjevo opozarjanje na vprašanja subjekta se mi zdi zelo produktivno, zato bi želel v glavnih črtah naznačiti, kako sam vidim ta vprašanja. Zdi se mi, da moramo

njujno poseči po Kantovih kritičnih spisih in njegovi analizi subjekta. Predvsem je v tem kontekstu pomembno njegovo razločevanje in bistveno različno utemeljevanje spoznavnega in moralnega subjekta. Na kratko povedano: za Kanta je spoznavni subjekt transcendenčen, ker se konstituira v razmerju do predmeta. Je popolnoma spoznavna instanca kot celota spoznavnih sposobnosti, ki nimajo nikakršne očitne in ne posebno konstitutivne zveze z, npr., moralo in moralnim početjem, z moralnim subjektom. Tudi velike ideje, o katerih razpravlja Kant na koncu *Kritike čistega uma* (svet, duša, pa tudi pojem uma) imajo bolj tehnično vlogo označevanja celote vedenja v njegovi opretnosti, ne pa, da bi ga usmerjala h kakšnemu etičnemu ali vrednotnemu smislu. Tako je Kant radikalno razkril tip spoznavnosti, ki se uveljavlja v novoveških naravoslovnih vedah in ki ga je uporabil kot temelj svoje analize.

Ko gre za moralni subjekt, tedaj izhaja njegova konstitucija pri Kantu iz avtonomne volje uma, ki je subjektu imanentna, omogoča pa mu jo introspekcija (o tem obširneje razpravljam v članku »Kant in vprašanje antropologije«, *Filozofska istraživanja* 11/1984). Za Kanta je volja uma avtonomna, sama določa zakone in zato je mogoča identiteta moralnega zakona in moralnega subjekta. Vsekakor pa se konstituiranje moralnega subjekta dogaja imanentno, in ne tako kot v primeru spoznavnega subjekta. Od tu izhaja bistvena ločenost med spoznanjem in moralo, ki je bila za Kanta problem prve vrste. Čeprav ni mogel vedeti za ideološke in moralne dileme, s katerimi se bodo soočale sodobne naravoslovne in tehnične vede oziroma njihovi nosilci – mi pa smo priče in sodobniki teh dilem – je Kant vendarle na podlagi svojih analiz bistro ugotovil, da moderna znanost prav takšno perspektivo vključuje. Za Kanta ni bil, tako kot za Hegla, mogoč nikakršen absolutni subjekt, ki bi združeval moralni in spoznavni vidik. Zato je v njegovem mišljenju prav heterogenost spoznavnega, moralnega in empiričnega subjekta (o čemer največ govori v svoji pragmatični antropologiji) največji teoretski in praktični problem.

Znano je, da so misleči po Kantu to težavo poskušali reševati na različne načine. Zelo spodbuden in zanimiv je Heglov poskus v *Fenomenologiji duha*. Po Heglu se

samozavest, kot temeljna instanca v postopku konstituiranja absolutnega znanja in subjekta, ne konstituira samo v razmerju do predmeta, do zunanje resničnosti, temveč prav toliko tudi v odnosu do druge samozavesti. V odnosu do predmetnosti in do druge samozavesti se po Heglu konstituira samozavest kot enotnost uma in volje. Zato npr. Lasson v svoji izdaji *Fenomenologije* to poglavje naslavlja absolutni subjekt.

Četudi v tem prispevku zanemarimo analizo tega Heglovega miselnega podviga, vendarle lahko ugotovimo, da je njegova konstrukcija daleč preseгла svoj čas. S tem pridemo torej do dokaza, da filozofija ni samo miselni izraz svojega časa. Čas 19. in 20. stoletja je določneje potrdil to analitično Kantovo tezo, da je absolutni subjekt nemogoč, in vzpostavil goli in osamosvojeni spoznavni subjekt, ga celo ontologiziral, tako, da se je udejanil kot čisto znanstveni, »brezobzirni« (Husserl) subjekt. Ali, posledično, kot čista produktivna sila. (A. Kirn dobro razkrije, kateri pogoji – socialni in drugi – so bili potrebni za uresničenje te predpostavke). Tako je znanost vzpostavljena kot ena od inaič sintetičnega subjekta sodobnega sveta, ki se v sebi specializira in multiplicira.

Lahko bi rekli, da je ta naravoslovni subjekt zašel v krizo, v pravo krizo šele v tem stoletju, ko se je soočil s svojimi posledicami, kot so npr. atomsko orožje, ekološki problemi in meje naravnih virov. Šele na takšnem ozadju so lahko zgodnje kritike tega tipa racionalnosti – ne bom jih niti navajal, saj so vsekakor nekakšna vzporednica tradicije teh eksaktnih naravoslovnih znanosti – od G. Bruna prek Pascala in Hegla do današnjih ekologistov – dobile svoj teoretski in družbeni pomen. Šele očitna kataklizma civilizacije je spodbudila te zagnane inovatorje in učinkovite posrednike napredka, da so se zamislili nad posledicami svojega početja in se spoprijeli z etičnimi in vrednotnimi vprašanji.

V tem kontekstu se seveda zastavlja vprašanje, kaj pa je s t. i. humanističnimi in družbenimi vedami? Naš avtor se z njimi ni posebej ukvarjal. Na tem mestu to tematiko seveda lahko le omenim. Če se zadržimo pri Kantovem modelu, da je spoznavni subjekt opredeljen z objektom, potem se vprašanje naravoslovnega subjekta tu samo ponavlja. To še posebej, ker je bila odtlej zanikana možnost, da bi filozofijo – četudi le figura-

tivno – razumeli kot združujočo točko znanja, še posebej pa izkustva – tako v metodičnem kot v vsakršnem drugem smislu. Sodobni znanstveni subjekt se ne more dokopati do moralnih stališč s spoznavanjem »družbe«, pri tem mu ne more pomagati niti introspekcija – saj se celo psihoanaliza že dolgo pritožuje, da se ji spodmika sam predmet, ki jo sploh omogoča, namreč avtonomna osebnost.

Humanistično mišljenje, če smemo tako označiti to področje razmišljanja, ne more svoje oporne točke iskati v tem, kar je, temveč samo v projektu emancipacije. Humanistična teorija in družbena znanost nikakor nimata tehnološkega smotra, temveč je njun cilj predvsem v tem, da obnavljata zgodovinsko izkušnjo in oživljata velike vrednosti tradicije in človeštva nasploh, da jim dajeta času primerno formo – to pa lahko storita tako, da jih radikalno reflektirata. Kajti prav nobena vrednota ni z ničemer za vedno zakoličena – zgodovina to vedno znova dokazuje – ampak se mora vsakokrat spet potrditi v določenem času in določeni skupnosti.

Teza o preseiganju vrednotne nevtralnosti v znanostih in v teoriji – četudi se zdi sprejemljiva, ni kar samoumevna. Celo v tistem pomenu ne, v katerem o njej razmišlja v svoji knjigi H. Albert – namreč kot o opciji za razumnost.

Mar ni poslanstvo humanističnega mišljenja, da poskuša raztopiti družbeni in kulturni prostor svojega časa in ga narediti sposobnega in prikladnega za to, da bi vsrkal temeljne zgodovinske in človeške vrednote in jim tako omogočil, da bi sploh postale resnične? Vrednota je fikcija, ki se izoblikuje v odnosih med ljudmi in v njihovem osmišljanju. Zato je ta odnos potrebno vedno znova vzpostavljati – v opučenih domovih, osiromašeni umetnosti, razkosani filozofiji, v pojemajočih institucijah sodobnega sveta. Zato družbena in humanistična znanost ne more biti niti nadomestek – za, denimo, demokracijo – kar so ugotovili tudi avtorji v obravnavani knjigi, je lahko samo posrednica pri njenem uresničevanju. Med drugim tudi s kritiko vseh ideoloških in ideologiziranih oblik vrednot.

Hoimír Burger

Zbornik »Socialna struktura, zavest in delovanje Zveze komunistov«

(Izdal »Komunist« Zagreb in Center CK ZKH »Vladimir Bakarić«, Zagreb 1988)

Zbornik »Socialna struktura, zavest in delovanje Zveze komunistov« prinaša gradivo znanstvenega posveta, ki je bil v začetku leta 1988 na Reki. Povod in iztočnico za razpravo je dalo nekaj obsežnejših raziskav o spremembah v socialni strukturi, zavesti in načinu delovanja Zveze komunistov. Gre za naslednje raziskave: *Družbene neenakosti* (skupina beograjskih raziskovalcev na čelu z Mihailom Popovićem), knjiga Mladena Lazića (*Zaprti družbi nasproti*) in Ivana Šibra *Zveza komunistov, socialna struktura in zavest*). Razprava se je opirala tudi na dela zagrebških sociologov (Alija Hodžića, Duška Sekulića in Vjerana Katunarića), ki so bila objavljena v »Reviji za sociologijo« št. 1–4/1986, pa tudi na mnoge druge raziskave, ki so bile pri nas objavljene v zadnjih letih. To celotno bogato empirično gradivo je dalo dovolj opore za produktivno tematiziranje nekaterih globljih sprememb v socialni strukturi, zavesti in odnosu Zveze komunistov do aktualnih in dolgoročnih tendenc ter sprememb v jugoslovanski družbi.

V zborniku je razprava predstavljena integralno. Gre najprej za predstavitev uvodnih poročil, potem pa za dinamično in polemično razpravo. Uvodna poročila so pripravili: R. Knežević (*Družbena kriza, družbena zavest in Zveza komunistov*); I. Bernik (*Raziskovanje slojevitosti jugoslovanske družbe; nekaj splošnih ugotovitev in komentarjev*); M. Janičijević (*Nekateri problemi sociološkega raziskovanja družbene strukture in mobilnosti*); B. Kuzmanović (*Raziskovanje družbene zavesti pri nas – nerešena vprašanja in dileme*); P. Turčinović (*Proces formiranja družbene zavesti*); S. Bolčić (*Dejavnost Zveze komunistov – izsledki raziskovanja družbene strukture in zavesti. Ali je Zveza komunistov avantgarda delavskega razreda?*);

V. Cvjetičanin (*Interakcija družbene strukture in Zveze komunistov*). V razpravi so poleg uvodničarjev sodelovali: M. Popović, I. Grdešić, R. Supek, P. Jambrek, I. Šiber, A. Hodžić, M. Bogdanović, R. Prišlin, S. Vrcan, T. Jantol.

Ta znanstvena razprava naj bi se ob izsledkih empiričnih raziskav ukvarjala predvsem s problematiziranjem teoretskih in metodoloških vprašanj raziskovanja socialne strukture, zavesti in delovanja Zveze komunistov. Vendar pa jo je aktualnost teme pripeljala tudi do nekaterih najbolj perečih situacij, posebej do aktualnih dilem v pogledu dejavnosti Zveze komunistov. Ker pa gre v tem primeru za posvet o socioloških raziskavah, bomo v prikazu spregovorili najprej o fundamentalnih izsledkih, objavljenih v najnovejših knjigah in raziskavah.

Raziskovanje socialne strukture je ključni vidik družboslovnih raziskav, ker razkrivajo mnogoplastnost družbe, odnose nadrejenosti in podrejenosti, nasprotij in skladnosti, napetosti, distanc, mobilnosti ter odkritih ali prikritih konfliktov v neki družbi. Izsledki raziskovanja socialne strukture razkrivajo poglavitne družbene odnose in trende znotraj njih.

V primeru preučevanja jugoslovanske družbe naletijo znanstveniki pri raziskovanju socialne strukture na največje težave pri opredeljevanju kriterijev za razredno ali slojevsko delitev. Čeprav so pri nas zaznavni vsi dejavniki socialnega diferenciranja, pa je njihovo razmerje bistveno spremenjeno. Tako npr. odnos do lastnine nima več odločilnega pomena, zato pa narašča vloga delitve dela in mesta v politični in upravljalški hierarhiji. Vse bolj je očitno, da moč in lastništvo nista identični, da so postale razredno-lastniške delitve bolj zapletene, da se prepleta razredna delitev s profesionalno itin.

Kot pomemben problem se raziskovalcem zastavlja vprašanje, kako pojasniti ugotovljene rezultate, posebej še glede na značaj in intenzivnost razlik znotraj celotne Jugoslavije. V tem pogledu so tako med raziskovalci kot tudi med politiki dokaj različna mnenja. Nekateri raziskovalci dokazujejo, da je za raziskovanje najbolj produktiven model »Slovenija in ostali deli Jugoslavije«. Ta model izhaja iz podmene, da se jugoslovanske družbe kot sistema sploh ne da oprede-

ljevati enoznačno, skratka, da tak sistem sploh ne obstaja. Drugi zagovarjajo model »Sever-Jug« (ali obrnjeno: »Jug-Sever«). Ta model izhaja iz videnja, da kolikor bolj gremo od juga k severu Jugoslavije, je v Zvezo komunistov vključenih vse manj delavcev, mladih članov in intelektualcev; drugačen je njihov odnos do politične sfere, je bolj demokratičen. Izhaja torej iz predpostavke, da so razlike med republikami v vseh pogledih kvalitativne narave. Tretji pristop odločno odklanja oba zgoraj prikazana modela ali pa ju v raziskovalnem pogledu relativizira. Njegovo izhodišče je v tem, da obstaja določen kontinuum od Slovenije do Kosova – ali pa v nasprotni smeri –, vendar pa je v tem kontinuumu toliko izjem (v ekonomiji, politiki, religioznosti, v odnosu do Zveze komunistov itn.), da tudi tega kontinuumu ni mogoče pojasnjevati enoznačno – in zato tudi raziskovalno ni dovolj produktiven.

Ključno vprašanje za raziskovanje in razlago izsledkov raziskav socialne strukture je identifikacija ključnega dejavnika socialne diferenciacije in morebitnega razrednega konflikta. Gre torej za vprašanje, ali ima ta dejavnik razredno ali kakšno drugo osnovo. Tudi na to vprašanje imajo raziskovalci različne odgovore. Po mnenju nekaterih se nahaja odločilni dejavnik socialne diferenciacije v položaju delovnih organizacij, v zvrsti dejavnosti, v delitvi dela, po mnenju drugih pa v odnosih med razredi. Opozarjajo na stvarno večplastnost tega vprašanja ter zatrjujejo, da bi bilo mogoče z natančnejšo uporabo Marxove metode dokazati razredni značaj odnosov moči v naši družbi. K temu dodajajo, da tako pri nas kot tudi v drugih socialističnih družbah ta razmejitvena črta ne poteka na področju lastniških odnosov niti odnosov med manualnim in intelektualnim delom, marveč se ta družbeni razcep izraža v položajih upravljalcev in izvrševalcev.

Med temeljne izsledke sodi predvsem tisti, ki je v vseh izvedenih projektih enoten: namreč, da je *jugoslovanska družba v svoji strukturi stratificirana*. Razlike pa se pojavijo, ko pride do identificiranja vzrokov stratifikacije.

Med skupne ugotovitve moremo uvrstiti tudi to, da se pri nas sloji bodisi reproducirajo ali pa se zapirajo. To se posebej očitno kaže v socialni mobilnosti, ki je odločilno determinirana s statusom staršev. Avtorji, ki

vidijo v razredni naravi družbe generator neenakosti pri nas, opozarjajo predvsem na antagonizem med »razredom kolektivnih lastnikov«, ki se rekrutira *pretežno* iz lastnih vrst, ter razredom delavcev, ki se obnavlja *izključno* iz lastnih vrst. Med njima je razred posrednikov. To je npr. osnovna ugotovitev Mladena Lazića, ki jo razčlenjuje v svoji knjigi z značilnim naslovom »Zaprti družbi nasproti« (U susret zatvorenom društvu). Ta ugotovitev o zapiranju razredne strukture se morda zdi na prvi pogled nepričljiva, posebej zato, ker se je naša družba dolgo časa legitimirala kot »odprta družba«. Vendar nas raziskovalci z mnogimi dokazi prepričujejo, da prihaja pri nas do vse večje socialne integracije oz. zapiranja. In to je tisto, kar naj bi bilo za našo družbo posebej značilno. Po povojnem trendu k »super odprti družbi« (R. Supek), je zdaj prišlo do zasuka k zaprti, neučinkoviti in nekompetentni družbi. Predvsem upravljalški aparati so hipertrofirani in nekompetentni zaradi tega, ker je prišlo do nenadzorovanega razvoja izobraževalnega sistema, v drugi vrsti pa zato, ker so začela v promociji prevladovati politična merila nad strokovnimi kriteriji.

Podobo socialne strukture dodatno zapletajo velike razlike v položaju mladih in starejših generacij, paralelizem med voditelji in intelektualci (»paralelizem dveh elit«), vendar so dejansko (ekonomsko in politično) moč monopolizirale politične in politokratske elite.

V raziskovanju družbene zavesti se kot bistveno izpostavlja ugotavljanje povezav med družbeno zavestjo in socialno strukturo ter njun vpliv na družbeno opredelitve. Vendar v tem času raziskovalce bolj privlači razmerje med družbeno krizo in krizo subjektivitete.

Temeljna dilema raziskovalcev družbene zavesti se kaže v tem: ali je družbena zavest odsev družbenih pozicij – ali pa je rezultat učinkovanja političnih in ideoloških mehanizmov. Raziskovalci izhajajo iz podmene, da so v naši družbi jasno razmejeni ideološki sistemi: samoupravna in njejni nasprotna orientacija (etatistična, nacionalistična, liberalna itn.). Vendar raziskovanja kažejo, da sploh ne obstajajo tako ostre razlike niti na ravni razredne ali slojevske identifikacije niti na ravni opredeljevanja, stališč oz. javnega mnenja.

Kot temeljno ugotovitev v raziskovanju družbene zavesti v jugoslovanski družbi izpostavljajo raziskovalci naslednje: zavest v naši družbi je difuzna. Kaj to pomeni? Najprej to, da nek sloj ali razred ne izpričuje povsem izostrene zavesti o svojem položaju in interesih. Ta pojav so raziskovalci označili kot zamegljeno zavest o identiteti, vendar pa zanj nimajo enoznačnih razlag. Na najbolj splošni ravni ga pojasnjujejo tako, da je prišlo v vseh socialističnih deželah do nekakšnega mistificiranja samoozaveščenosti oz. do zamegljevanja zavesti o identiteti.

Kot specifično in pomembno značilnost družbene zavesti pri nas omenjajo raziskovalci nekakšen strah pred spremembami, ki je razviden pri vseh slojih. Na podlagi tega nastajanja tudi razlaga svojevrstne koalicije interesov raznovrstnih slojev, ki blokira možnost globljih sprememb. Razen tega je mogoče – na podlagi izsledkov raziskav – sklepati, da se pojavlja močan egalitaristični sindrom, posebej pri nižjih slojih, naraščajoča kritičnost, hkrati pa tudi neka določena homogenizacija družbene zavesti v pogledu nekaterih ideoloških opredelitev politike Zveze komunistov.

Za raziskovalce je še vedno nerešena dilema, ali je zavest večine v družbi demokratična ali pa avtoritarna. Večjo težo dobiva sodba, da je ta zavest pretežno avtoritarno-eta-tistična. Res pa je tudi, da nekateri raziskovalci dokazujejo, da je ta avtoritarnost pretežno posledična (reaktivna), ne pa izvorna. Gre namreč za to, da se avtoritarnost izraža tudi kot zahteva po spoštovanju zakona, dogovorjenih odločitev in discipline. Ob tem kaže opozoriti tudi na ugotovitev, da sodobna družina ni več glavni dejavnik avtoritarnosti.

Zelo prepričljiva so mnenja tistih raziskovalcev ki govorijo o relativno močnem naboju avtoritarnosti, povezane z državnostjo. S. Vrcan govori npr. o treh pojavnih oblikah avtoritarizma na Hrvaškem: prva nastopa v imenu državnosti Hrvaške, druga v imenu trdne državnosti Jugoslavije, tretja pa v imenu čvrste diktature proletariata. Vse te tri oblike avtoritarnosti so zaznavne tudi v drugih republikah – seveda z nekaterimi specifičnostmi.

Ob pričakovanem naraščanju egalitarizma ugotaljajo raziskovalci tudi razmah zasebniško-hedonističnih-utilitarističnih teženj in stilov življenja. Za te pojave je zna-

čilno to, da so osredotočeni predvsem okoli družine, medijev prostega časa in porabništva. V pomenu vrednot s političnim predznakom raziskovalci tem usmeritvam ne pripisujejo pomembnejšega mesta, kolikor pa jih z vidika politične relevantnosti tudi upoštevajo, jih obravnavajo nekritično oz. redukcionistično (ne v celoti, marveč le delno), utilitaristično, ker pač niso s političnimi vrednotami trajno povezane.

Izsledki o zavesti pri nas izpričujejo tudi dokajšnjo stopnjo konfuzije, fluidnosti in eklekticizma v usmeritvah. To dokazuje zlasti usmeritev, ki se opredeljuje kot samoupravna. V specifične pojave oblike tega stanja vdira vse bolj opazna dezorientacija ljudi in nezadovoljstvo, posebej mestnega prebivalstva. To dezorientacijo in nezadovoljstvo pojasnjujejo raziskovalci z nedoslednostjo birokracije, da bi uspešno obvladovala cilje zapletenega razvoja ter zadovoljila nove potrebe mestnega prebivalstva.

Razprava se je – na koncu – usmerila tudi k temeljnim predpostavkam in določnicam dejavnosti Zveze komunistov – in to prav z vidika uporabe izsledkov raziskovanja socialne strukture in zavesti. Z vidika rezultatov raziskovanja je razprava opozorila na to, da gibanje članstva v ZK (vključevanje in izstopanje) ter razmerje do ZK razkrivata, da je odnos do Zveze komunistov večplasten in večpomenski. V tem pogledu posebej izstopa problem ponašanja mladih. Ta odnos je po mnenju nekaterih raziskovalcev zdaj na najnižji točki. To velja v dobršni meri tudi za odnos delavskega razreda in inteligence do ZK.

Raziskovanje socialne strukture razkriva, da obstaja trdna relacija med spremembami v socialni strukturi ter v dejavnosti Zveze komunistov. Vendar se to ne izraža le skozi število delavcev v ZK. Raziskovalci so dokaj enotnega mnenja, da delavskega značaja ZK ni mogoče zagotoviti le s socialno strukturo, marveč tudi s celotno dejavnostjo ZK. Še več! Opozarjajo tudi na izredno nizko absorpcijsko moč Zveze komunistov, da pritegne in obdrži članstvo v svojih vrstah. Pri tem ne gre le za odnos do mladih, do delavcev in inteligence, pač pa tudi za (ne)priljubljenost, da sprejme nezadovoljne, samostojne in kritično nastrojene ljudi.

Glede na to, da v Zvezi komunistov Jugoslavije ni bilo nikoli delavske večine, se zastavlja navidez radikalno vprašanje: ali je

sploh mogoče uresničiti ideološko zahtevo po delavski večini? Nekateri raziskovalci smelo zatrjujejo, da tega ni možno uresničiti. Zadržki za to naj bi bili po njihovem mnenju v tem, ker znanstveno-tehnološka revolucija in modernizacija dela zmanjšujeta število neposrednih proizvajalcev. Nadalje: delavci kot relativna večina v ZK pogosto niso zainteresirani za ZK – in to ne le zaradi ne-delavske in ne-revolucionarne »pozicije« Zveze komunistov, marveč tudi zaradi majavega »neodvisnega položaja delavstva«. Gre preprosto za to, da položaj delavstva in njegovo napredovanje ne bi smelo biti odvisno od političnih, marveč od ekonomskih kriterijev (od rezultatov dela in strokovnosti).

Ta in še mnoge druge ugotovitve opozarjajo na spremembe, ki še niso prodrle do zavesti in do političnega opredeljevanja ZK. Očitno so te spremembe predrugačile samo revolucionarno identiteto Zveze komunistov, tako da je sploh ni mogoče več obravnavati po starem. To bi bila lahko najbolj pomembna teza o Zvezi komunistov, ki je nastala na podlagi stvarnih sprememb v socialni strukturi, zavesti in samem položaju Zveze komunistov danes. Iz teh ugotovitev so nekateri avtorji že pred projektom reforme Zveze komunistov izpeljali sklep o nujni presnovi oz. modernizaciji Zveze komunistov – predvsem po poti demokratizacije v bazi, s posegi v zavest – vendar brez manipulacije, s spodbujanjem kritične javnosti ter demokratičnimi volitvami. Res pa je, da so na tem znanstvenem posvetu opozarjali tudi na možnost konservativnih modernizacij, ki bi jih skušala uveljaviti od množice odtujena vodstva in forumi.

Ratko Nešković

ALEŠ ERJAVEC, LEV KREFT, HEINZ PAETZOLD

Kultura kot alibi

(Komunist, Ljubljana 1988)

V delu s skupnim naslovom »Kultura kot alibi« piše A. Erjavec o Marksistični etiki (C. Caudwell, A. S. Vazquez, F. Jameson),

L. Kreft o Herbertu Marcuseju, umetnost med spravo in revoltom in Heinz Paetzold o Estetski izkušnji in konstituciji subjektivnosti.

Pričujoči zbornik vsebuje eseje o marksističnih estetikah 20. stoletja. Kot opozarja A. Erjavec v uvodnem zapisu »Marksistična estetika in umetnostna teorija – leto 1987«, je postal pridevnik »marksistična« v naši sintagmi (estetika) tako izpraznjen, da ne nosi nikakršnega jasnega pomena, več skriva kot razkriva, zato se ga zdi smiselno opustiti. Vsekakor pa sintagma »post ali neomarksistična estetika« ni enoznačna. Avtorji tekstov skušajo v orisih nekaterih protagonistov sodobne estetike: C. Caudwella, A. S. Vazqueza, F. Jamesona, H. Marcuseja solidno informirati o stanju na tem področju, ko na monografski način obravnavajo vprašanja, kot so: kakšen je odnos med družbo in kulturo (npr. ideološko-kritičen, anticipacijski, induktivno-komunikacijski) in med revolucijo ter umetnostjo; ali je možna danes globalna analiza kulture in katere (revolucionarne in konservativne) sile v kulturi spodbujajo in katere zavirajo kvalitativne spremembe današnje družbe; kaj je postmoderna itd. Obstajajo tudi primerjave s stališči drugih teoretikov marksistične estetike. Odnos med umetnostjo in kulturo je spremenljiv, ker so meje med njima zgodovinsko premične in večdimenzionalne. Iz prikazov v zborniku je razvidno, da je izhodišče presojanja kulture pri sodobnih avtorjih v umetnosti, ne da bi kulturo reducirali nanjo. Ni mogoče razmišljati o umetnosti kot o specifični človeški praksi, ne da bi vsaj implicitno razmišljali o celotni kulturi.

Zanimivo je spremljati, v čem avtorji vidi-jo estetsko dimenzijo umetnosti in s čim jo povezujejo. Za C. Caudwella umetnost in znanost skupaj simbolizirata celotni svet, ki zajema tudi sam genotip. Vsaka od njiju je parcialna, a ti dve polovici tvorita celoto – ne zato, ker bi se združili, ampak zato, ker »prežemata človekovo borbo s naravo v procesu konkretnega življenja«. Zanj tako umetnost kot znanost združuje iluzija. A. S. Vazquez analizira umetnost z antropološkega vidika: kriterij umetniškosti je očitno večje in družbena verificiranost, zato avantgardna umetnost ni najvišja oblika umetnosti. F. Jameson najde korelat »postindustrijskem« (večnacionalnem, potrošniškem, poznem) kapitalizmu v post-

modernizmu, za katerega je značilna »kulturna dominanta – pomanjkanje globine, kanibalizem preteklih form in vsebin (s čimer je preteklost postavljena v oklepaj), vzgajanje nostalgije (npr. v 30. in 50. letih v filmu in glasbi) ter prevlada avdiovizualnih učinkov na račun prejšnjih, besednih. Ista »postmodernost« sega na to področje družbe v celoti: čustvenost pojema, ko se subjekt fragmentira in ne več odtuja kot v prejšnjih dveh obdobjih kapitalizma, prihaja do nove družbene shizofrenije, ki povzroča raztrganost in razsrediščenost subjekta in v umetnosti raztrgan, kolažu podoben zapis vsega mogočega.« (ibidem, str. 54). Kapitalizem skupaj s kulturo posega že na vsa področja in v vse pore družbenega življenja, kar se izraža v moderni umetnosti kot eklekticizem. Nova politična umetnost se bo morala konstituirati, če se bo konstituirala, na osnovi večnacionalnega kapitala. V *New Left Review* piše, da bodo individualni in kolektivni subjekti na tej osnovi »znova postali sposobni delovati in boriti se, kar sedaj nevtralizira naša prostorska kot družbena zmeda.«

Drugi del knjige »Kultura kot alibi« je posvečen H. Marcuseju v celoti, od mladega do poznega (L. Kreft, H. Paetzold). Tu lahko najde bralec možne odgovore na vprašanja, ki jih implicira provokativni naslov knjige: ali je kultura osumljena krivde za današnjo družbeno krizo in zato potrebuje alibi, da je ni bilo na kraju storjenega kaznivega dejanja. Ali je ta alibi »biti drugje« v njej sami ali v nečem drugem? Kako ukiniti stanje, ki evocira vprašanje obstoja krivcev?

Zaradi laži obstoječe družbe kot laži njegovega principa je potrebno revolucionarno mišljenje in njegova zveza z umetnostjo. Antika je povzdignila duhovne vrednote elite. Meščanstvo pa na zahteve množic po sreči odgovarja z afirmativno kulturo, ki je v osnovi idealistična – na tegobe izoliranih individuov odgovarja z notranjo svobodo, na brutalni egoizem z izpolnjevanjem dolžnosti, na telesno bedo z lepoto duše. Sprva so imele te ideje napredni smisel, kasneje pa postanejo sredstvo manipulacije množic in pokrivajo psihofizično osiromašenje individua. Afirmativni značaj meščanske (danes množične) umetnosti vsebuje idealistični alibi, ki sam pokriva »laž principa« v točki imaginacije izven realnosti. Izkaže se, da se nahaja imaginarno smiselno lahko v realnem

samo tedaj, če gre za užitek v nerepresivni civilizaciji, ne pa v represivni slabi realnosti, ker nima človeških rezultatov. Afinitivni značaj kulture je v lahkotnosti, s katero se umetnost spravi z vsakršno dejanskostjo, pri čemer postane neobvezen dekor ali luksuz. Marcuse išče poleg afirmativnega še negativni odnos umetnosti do obstoječega, po katerem je značilna njena revolucionarnost v estetski formi. Zato ni nujna odpoved individua sreči in užitku ter sprave sreče z umom. V dilemi med delom in igro najde Marcuse kraj umetniške ustvarjalnosti v igri in ne v delu, ki ga opredeljuje kot specifično, ne pa kot univerzalno prakso. Beg v igro, ki je privesek dela, pa je v obstoječi družbi, žal, le afirmacija obstoječe nesvobode. Delo je za Marcuseja odtujeno že zaradi njegove predmetne osnove, zato umetniška ustvarjalnost sovпада z igro.

Umetnost, ki je namenjena duši kot v renesansi, ne more biti revolucionarna, ker izhaja iz obrata duše in ne iz obrata realnosti. Kritika afirmativnega značaja umetnosti je potrebna zaradi njene dejanske nesvobode. Meščanska družba je osvobodila individue, ki morajo sami sebe držati 'na vrvič'. Umetnost izraža prepovedano logiko protesta, čutnosti in sreče v svoji dvodimenzionalnosti revolta in sprave nasproti obstoječi enodimenzionalnosti. Množične komunikacije zvedejo vse oblike kulture na blagovno obliko. Umetnost je več kot to: je kot sublimirana želja po sreči možna slika srečnega sveta in negacija nesrečnega obstoječega. Za meščansko kulturo je značilen dualizem med materialno kulturo (denar, patriarhalna vloga očeta, avtoritarna vzgoja) in duhovno ali materinsko kulturo. Estetska forma izraža dvojnost obstoječega in slutnega kot spoznavno in osvobajajočo silo. Umetnost je sicer subverzivna (napredna) sila, ki pa ne more znotraj same sebe postati revolucionarna. Revolucijo le signalizira znotraj estetske forme za novo senzibilnost.

Znotraj represivne družbe pa je desublimacija umetnosti tudi represivna, ker ne more preprečiti prihoda barbarstva. Vsako avtentično umetniško delo je revolucionarno v svoji estetski dimenziji, ne more pa biti v službi socialno-politične revolucije kot proletkult.

V »Estetski izkušnji in konstituciji subjektivnosti« H. Paetzold izhaja iz teze, da je subjektivnost pogoj za človeško in v družbeno emancipacijo. Estetska izkušnja totalizira v vsakdanjem življenju fragmentariziranega človeka. Pozni Marcuse je izhajal iz teze o permanentnosti umetnosti, ki je kot avtonomna sodejavnik revolucije in podoba neprisiljene sinteze. Estetska izkušnja osvobodjene moči domišljije je polna poželenja in lepote. Ne gre več za vprašanje, kaj je umetnost, ampak za vprašanje, kdaj je umetnost po konceptiji pomena njene tu-bitosti po izvornih podobah. Novejša umetnost ne daje več globalne razlage sveta, ampak samo »estetsko izkušnjo«. Kritika ideologije kot predstavnika sistema (ni več sprejnjena zavest) se mora po Paetzoldu navezati na antropologijo. Po njegovem mnenju obstajajo presenetljive zveze med novimi družbenimi gibanji (feministična, ekološka, mirovna) in novimi oblikami umetnosti. Ta gibanja najdejo v umetnosti svojo »družbeno resonanco«. V drugačnem svetu moramo sami vedno znova odkrivati družbeno in individualno identiteto, ki ni več zagotovljena z enega samega središča s stališča samozadostnega subjekta. To odpira nove možnosti emancipacije. Umetnost mora povezovati um in srečo in odpirati nove možnosti komunikacije, inducirati medsebojne odnose, množstvo odnosov do narave in človekove notranje narave. Le tako posega v stanje odtujitve in ideologije in stanje, ki jo sili v iskanje alibija zaradi ciljev, ki jih ni dosegla. V tem je njeno premočno mesto med spravo in revolto.

Bogomir Novak

Program Teorije in prakse v letu 1989

26. letnik Teorije in prakse bo nadaljeval in preverjal uveljavljano programsko usmeritev na področju družboslovja, obravnave osrednjih družbenih vprašanj, družbenih vprašanj naravoslovja in tehnike ter izbranih tem s področja umetnosti, kulture, etike in filozofije. Razkrivati želimo stanje in probleme naših sodobnih družb na pohodu v 21. stoletje, zlasti in primerjavi z najrazvitejšimi zahodnimi in socialističnimi družbami. Kakšne so poti in možnosti dežel v razvoju? Kakšne so oziroma bi morale biti naša vrednostna usmeritev, kultura in filozofija življenja ter razvoja, struktura moči in oblasti, položaj in vloga družbenih gibanj? Kako in koliko že nastajajo jedra nosilcev kulturne, vrednostne, znanstveno strokovne, izobraževalne in politične preнове in obnove? Kako se in kje se že prežemajo, če se, produkcija in življenje z vse globljim znanjem in kulturo? V kolikšni meri je uveljavljena internacionalizacija znanstvenega delovanja in vpetost v mednarodno okolje? Zavedamo se, da smo vse bolj odvisni od nastajanja samozavestnih jeder slovenske in jugoslovanske družbe na tej poti, ki jih bodo morali ustrezno podpirati politični dejavniki. Vsi drugi modeli, razne »usodne« seje, sodijo v ropotarnico zgodovine.

Med ožjimi strokovnimi vprašanji nas zanimajo možnosti za znanstvene discipline, presoje njihovega položaja in vloge, njihovega razvoja in vsa druga razmerja z družbo, notranje in zunanje zavore za njihovo uspešnejšo družbeno vlogo. Kakšne so vsebinske teoretične usmeritve v strokah, njihove spoznavne moči in nemoči za prihodnji razvoj? Postopoma dozorevajo razmere, ko bo lažje odgovarjati tudi na vprašanja, kje smo na poti do nastajanja in uveljavljanja temeljnih prvin znanstvenega dela, do teoretičnega družboslovja, kako se znanstveno delo prežema s celotnim družbenim okoljem.

V duhovni zaris novega časa sodi rekonstrukcija ideoloških sistemov na Vzhodu in Zahodu. Ta se kaže najprej v problematiziranju dosedanjih programov in usmeritev. V socialističnih državah potekajo razprave a) o tržni ekonomiji, b) vprašanju demokracije in javnosti, politiki in političnih institucijah, novih družbenih gibanjih, civilni družbi in politični državi. Na Vzhodu in Zahodu so razprave o novih izhodiščih in smereh v naravoslovju, družboslovju in filozofiji. Radikalno problematizirajo ideje, ki imajo v sebi represivne potence oziroma so v funkciji kapitalskih razmerij. Uveljavljajo se ideje in teorije, ki imajo osvobajajočo moč. Razprave potekajo tudi o novih razmerjih med teoretičnimi, kulturno duhovnimi in religijskimi preokupacijami ljudi različnih prepričanj in slojev in »svetom življenja«.

Teorija in praksa je v preteklih dveh letih posegala na to področje z naslednjimi temi: trg v socialističnem gospodarstvu, socialistična civilna družba, nova družbena gibanja, perestrojka, vrednotne razsežnosti znanstvenega dela, postmarksizem, postmoderna in retrogarda, prenova ZK, programi za novo evropsko levico, pojmovanje svobode in osvoboditve v sodobnih teologijah itd. Revija bo nadaljevala s temi in drugimi razpravami ter prispevala h kritičnemu premišljevanju o prenovi socialističnih družb.

Revija se bo odpirala na delo osrednjih raziskovalnih družboslovnih ustanov v Sloveniji in Jugoslaviji, strokovnih društev, družbenih svetov ter na teoretske razprave v SZDL, v ZK, v okviru novih družbenih gibanj. Prispevala bo k analitični utemeljenosti delovanja vodilnih subjektivnih sil, ki utirajo pot prenovi ter uveljavljanju družboslovja v tem okviru. Objavljala bo empirična raziskovalna gradiva, brž ko dosežejo razvidno sintetično podobo.

V dosedanjem delu so se uveljavili tematski poudarki pri oblikovanju sleherne številke, s čimer smo lahko celovito predstavili probleme in ustvarjali razvidnejšo spoznavno osnovo za družbeno odločanje. Poseben pomen pripisujemo kakovostnim temeljnim

študijam in dobro preglednim člankom, ki podajajo analizo določenih odnosov in sintezo teoretičnih pogledov.

Revija se bo uveljavljala kot aktiven teoretski medij, ki bo še naprej združeval približno 450–500 sodelavcev, ki so tradicionalno povezani z revijo. Obseg revije omogoča objavo 250–300 prispevkov različnih avtorjev.

Poudarki bodo na naslednjih temah:

- ustavna razprava, preobrazba gospodarskega in političnega sistema, preobrazba zakonodaje; samoupravna demokracija, družbena gibanja in politična država;

- mednacionalni odnosi kot ključna determinanta razvoja Jugoslavije;

- ustavne spremembe z vidika potreb gospodarskega razvoja, razvoja gospodarskega sistema, odnosa do nerazvitih, uveljavljanja solidarnosti, uveljavljanje nacionalnih razvojnih programov, zlasti nacionalnega programa slovenske družbe;

- ustavne spremembe z vidika razvoja političnega in samoupravnega pluralizma v Jugoslaviji;

- razprava o konceptih razvoja za prehod v 21. stoletje;

- znanost, tehnologija, razvoj proizvodnih sil; socialno-kulturne in družbenopolitične spremembe, ki jih sproščajo in zahtevajo;

- ekološka odgovorna pot v inovacijsko družbo;

- preobrazba in bodočnost dela, delo kot vrednota, vir eksistence, udejanjenje človeka, položaj ljudi v družbenih skupnostih, uveljavljanje v mednarodnih skupnostih;

- delitev dohodka, osebni dohodek med uravnalovko in socialno diferenciacijo;

- vzgoja in izobraževanje v razmerah tehnološke revolucije, njene vrednotne alternative;

- aktualni problemi in razvoj družbenih ved ter filozofije, objektivno in subjektivno v družbenih vedah;

- kultura, kulturna politika: izbrani sociološki in kulturološki vidiki filma, gledališča, založništva, glasbe in množičnih medijev;

- polarizacija vrednostnih, političnih, idejnih usmeritev med inteligenco in mladino, integracija družbenih sil za družbeno prenovu;

- kadrovska prenova in kadrovska politika;

- družbenopolitične organizacije v procesu prenove;

- ljudska obramba in družbena samozščita;

- razvoj in struktura mednarodnih skupnosti, teorije proučevanja mednarodnih odnosov in problematika mednarodne politike;

- prioritete zunanje politike Jugoslavije (neuvrčenost, odnosi s sosednjimi državami, varstvo manjšin), odnosi med velesilami, problematika držav v razvoju, študije regionalnih problemov, monografske študije, zapostavljene teme o posameznih regijah, za katere smo posebno zainteresirani (Balkan, srednja Evropa, Sredozemlje, Evropa);

- socialno ekonomski procesi v socialističnih deželah, reformni programi in inovacije na levi, socializem v sodobnem svetu, socializem in etika;

- vloga države v sodobnem svetu, zlasti države blaginje;

- pogoji in vzroki za uveljavljanje neokonservativnih struj;

Revija se bo še naprej usmerjala k poglobitnim temam delovanja sindikatov, SZDL in ZK, da bi s teoretskim osmišljanjem pomagala razreševati žgoča protislovja.

Pozornost bomo posvečali krajšim analizam in informacijam o zanimivih dosežkih in pojavih v znanstvenem, kulturnem, gospodarskem in političnem življenju doma in v svetu. Bolj bomo skušali predstaviti vsebino najzanimivejših prispevkov v tujih družboslovnih revijah, okrepili bomo recenzentsko dejavnost na področju družboslovja, posebej s prikazi najzanimivejših tujih del. Z zainteresiranimi inštituti in centri se bomo dogovarjali o objavljanju rezultatov raziskovalnega dela ter krepili dokumentarno vlogo revije. Bolj bomo odpirali revijo mladim raziskovalcem in študentom, zadržali obseg sodelavcev z območja Jugoslavije (do 20% prispevkov) ter obseg prevodov izvirnih prispevkov tujih avtorjev (do 15% prispevkov).

Teorija in praksa bo tudi vnaprej spodbujala sodelovanje publicistov glede na izbrane teme in študijska področja. Sproti bo skušala evidentirati družbene probleme, ki so zanimivi za nadaljnje raziskovanje in publiciranje.

V letu 1989 bo uredništvo izdalo 12 števil (9 zvezkov – 6 enojnih in 3 dvojne)

v obsegu 210 avtorskih pol. Povečevala bo število naročnikov in naklado (pribl. 4000 izvodov na številko) ter se nadalje dogovarjala o zagotovitvi trajnih materialnih sredstev tudi s strani Izobraževalne skupnosti Slovenije in ustanoviteljev. Uredništvo bo še naprej vztrajalo pri načrtovani izdaji mednarodne številke Teorije in prakse dvakrat letno.

Uredništvo revije bo spodbujalo posvete z ustanovitelji, sodelavci, bralci in vsemi drugimi zainteresiranimi za revijo, da bi krepili njen razvoj in uveljavljanje.

Ljubljana, konec avgusta 1988

Naše teme (Zagreb)
št. 11/1988

Pogledi: ANĐELKO MILARDOVIĆ: Ksenofobija v ideologiji desnega radikalizma; *Naša tema:* Motivacija in delitev: Pogovor ob izidu knjige Fikrete Bahtijarevič-Šiber »Motivacija i raspodjela«; *Študije:* VLADIMIR GLIGOROV: Prave vrednosti; SERGE CHRISTOPHE KOLM: Pravičnica kot pravičnost: Rawls in logika; *Aspekti:* Stanovanje (III): TONE KLEMENČIČ: Perspektiva reševanja stanovanjske krize; OGNJEN ČALDAROVIĆ: Sekundarno stanovanje; GOJKO BEŽOVAN: Stanovanjsko vprašanje mladih delavcev; SRNA MANDIĆ: Stanovanjska politika v Sloveniji – model in učinki; ILIJA ACESKI: Sociološki vidiki nehijskih naselij; Stanovanje: Selektivna bibliografija (1980–1987); *Pogledi, recenzije, prikazi.*

Pogledi (Split)
št. 2/1988

Tematski blok: Kosovo danes in jutri (jugoslovanski pogledi): razprave znanstvenikov in raziskovalcev za okroglo mizo v Splitu maja 1988; *Aktualnosti:* OGNJEN ČALDAROVIĆ: Etnometodologija (iz projekta: Sodobne sociološke teorije); *Raziskovanje:* RATKO DUNĐEROVIĆ: Mnenja delavcev o delitvi dohodka in osebnih dohodkov v TOZD; *Sodobni svet:* Ernesto Che Guevara in problem »kontinentalne revolucije«; *Eseji:* MLADEN MATIĆ: Romi in druge narodnosti v SR BiH; *Prikazi in pogledi.*

Socijalizam (Beograd)
št. 10–11/1988

STIPE ŠUVAR: Referat na 17. seji CK ZKJ; ILIĆ BOGDAN: Blagovna proizvodnja in socialistični samoupravni odnos;

ČAZIM SADIKOVIĆ: Tržna ekonomija in pravni sistem; ĐURO GATARIĆ: Pravni aspekti družbene lastnine; MARKO LOLIĆ: Zveza komunistov in sodobna vloga javnih glasil; RANKO PETKOVIĆ: Neuvrščenost v novih mednarodnih razmerah; ZLATAN GAVRILOVIĆ: Marksizem II. Internacionalne in pojmovanje znanosti; Socijalizam 1958–1988 (bibliografija pri-spevkov, avtorjev in organov uredništva).

Kultura (Beograd)
št. 80–81/1988

Teme: JEAN TAUSSAINT DESANTI: Vloga znanosti v kulturi; MARTEN ADLER: Znanost v kulturi; ŽARANA PAPIĆ: Seksizem kot instrument v analizi ideologije funkcij spolov; LJUBIŠA RAJIĆ: O narobnem dogajanju (esej iz marfologije; razmisleki ob knjigi Arthurja Blocha »Murphyjev zakon in drugi razlogi, zakaj gre do stvari narobe«, Globus, Zagreb 1987); VUK STAMBOLIĆ: Zdravljenje v luči holografske paradigme; *Novo komponirani kulturni model:* INES PRICA: Mitično razumevanje naroda v kritiki novo komponirane ljudske glasbe; MILENA DRAGIČEVIĆ ŠEŠIĆ: Publika nove ljudske glasbe; DIMITRIJE VUJADINOVIĆ: Ekonomija v masovni kulturi; BRATISLAV ANASTASIJEVIĆ: O zlorabi ljudske glasbe; RICHARD A. PETERSON: O tem, kako se je vse začelo (zakaj Atlanta ni več center produkcije country glasbe); SNEŽANA GNJIDIĆ: Popularnost Pavičevega »Poltrona« (raziskovanje publike); *Tribuna:* Kultura in kriza (razgovor); *Iz kulturne zgodovine:* ZORISLAV PAUKOVIĆ: Ruska inteligenca v Beogradu 1928; *Prikazi.*

Kulturni radnik (Zagreb)
št. 4/1988

Tri stoletja neke revolucije: PIERRE NAVILLE: Od angleške do francoske revo-

lucije; MILE JOKA: Radikalne ideje v francoski revoluciji; MILE JOKA: Jean-Francois Varlet; JEAN-FRANCOIS VARLET: Projekt specialnega in imperativnega mandata mandatarjem ljudstva v nacionalnem konventu; MILE JOKA: Théophile Leclerc; THEOPHILE LECLERC: Govor Jakobincem na zasedanju 1. 4. 1792. leta; MILE JOKA: Sylvain Maréchal (1750–1803); SYLVAIN MARECHAL: Gospa narava pred poslanci v narodni skupščini; *Raziskave*: KRUNOSLAV LEKO: Ekonomija, kultura, mesta (prispevek k »racionalizaciji« sistema kulturne politike); NANNE ENGELBREKTSSON, JAN ROSVALL: Integralna zaščita pozidane okolja; JASENKA KODRNJA: Poklic: umetnik; *Esej*: TOMISLAV Ž. NIKOLIČ: Teoretsko-kritični aspekti odnosa gospodarstva in družbenih dejavnosti; HANNO HARDT: Britanska kulturologija in vrnitev »kritičnega« v ameriške raziskave masovnih komunikacij: prilagajanje ali radikalna sprememba? *Ideje, pogledi, mnenja*.

Pregled (Sarajevo)
št. 10/1988

Članki: IBRAHIM BAKIĆ: Nacionalni odnosi med krizo in spremembami; TOMISLAV Ž. NIKOLIČ: Samoupravljanje in akcionarstvo delavcev; FUAD SALTAGA: Legitimnost oblasti v socializmu; STOJAN T. TOMIĆ: Komunalni institucionalizem in samoupravljanje; AVDO SUČESKA: Državnopравни položaj Črne gore pod Turki in naravno pravo; *Iz kulturne zgodovine*: BRANKO LETIĆ: Književnokritično delo Vase Pelagića; MUZAFER HADŽAGIĆ: Literatura in stvarnost; *Prispevki in pogledi, prikazi*.

Marksizam u svetu (Beograd)
št. 11–12/1988

Izkustvo francoske levice: ŽARKO MILOŠEVIĆ: Poti francoske levice; TONY JUDT: Volitve 1981; JACQUES JULLIARD: Mitterrand: med socializmom in republiko; HUGHES PORTELLI: Sodobna socialistična partija in enotnost levice; BRUNO BONGIOVANNI: Francoska komunistična partija 70-tih let; LAURENT

FABIUS: Kako zmagati na predsedniških volitvah? CHRISTINE BUCI-GLUCKSMANN; GÖRAN THERBORN: Socialdemokracija: pojem, pomen, izziv; MICHAEL LÖWY: Intelektualci in socializem; HUGHES PORTELLI: Razmerje republika : partija.

Marksistička misao (Beograd)
št. 6/1988

Glavna tema: Kaj spremeniti v ustavi SR Srbije (avtorizirane razprave v Marksističnem centru CK ZK Srbije); *Članki*: MIRJANA MARKOVIĆ: Nekateri vzroki krize socializma; RADIVOJE MARINKOVIĆ: Ustavna reforma v SR Srbiji; NIKOLA STEFANOVIĆ: Jugoslovanski federalizem in aktualna vprašanja federacije ter SR Srbije; RAJKO TOMAŠ: »Nacionalne ekonomije« in enotno jugoslovansko tržišče; STEVAN LALIĆ: Učinkovita uprava – pogoj sodobne ekonomije in države; *Okrogla miza*: Kmetijstvo in vas – danes in jutri (gradiva s posveta v beograjski Agrobanki); *Dogajanja*: MILAN VUKOMANOVIĆ: Marksistična antropologija danes (XII. mednarodni kongres antropologov); JELICA STEFANOVIĆ: Reforme v socializmu (znanstveni sestanek v MC CK ZK Srbije); *Prikazi*.

Opredeljenja (Sarajevo)
št. 11/1988

Socializem in duhovno stanje časa – Cavtat '88: NANDOR MAJOR: Uvodna beseda; C. ULISES MOULINES: Socializem: odkod? kam? HORACIO CERUTTI GULDBERG: Preživetje, socializem, demokracija (duhovni imperativi sodobnega trenutka za latinsko-ameriško filozofijo); STEFANO PETRUCCIANI: Duhovno stanje časa in kriza dialektične misli; FRANK CUNNINGHAM: Nov obisk lažni zavesti; A. G. MISLINČENKO: Človek in preestrojka; ENRIQUE DUSSEL: Teologija osvoboditve in marksizem; GERRIT HUIZER: Duhovnost in osvoboditev v »tretjem svetu«: izziv za socialiste; HELENA SHEENACH: Plovba s zeitgeist-om; GERARD RAULET: Posmoderna in demokracija; BRUCE McFARLANE: Boj

proti birokraciji kot izraz moralnega imperativa našega časa; A. K. KUZNJECOV: Masovna kultura: vsebina in družbene funkcije.

Gledišta (Beograd)

št. 7-8/1988

Tema zvezka: Filozofska dediščina kritične teorije: FRIDRICH SCHMIDT: Hegel v pritični teoriji »frankfurtske šole«; REINHART MAURER: Nietzsche in kritična teorija; OBRAD SAVIĆ: Recepcija Freuda v kritični teoriji družbe; MIROSLAV PRO-

KOPIJEVIĆ: Včeraj in danes kritične teorije; IVAN VEJVODA: Izbor glede na sorodnost: Benjamin in Blanqui; *Dogajanja:* Demokracija in tržišče (razprava na tribuni instituta za mednarodno delavsko gibanje v Beogradu, maja 1987); *Eseji:* BOŠKO POPOVIĆ: Sodobna psihologija morale; RATKO R. BOŽOVIĆ: Delo kot sredstvo za druge potrebe in delo kot potreba; TOMISLAV BRANKOVIĆ: Le Bras-ova metoda v sociologiji religije; PETAR MAROVIĆ: Razlaga Marxove teorije delovne vrednosti v sestavkih Michia Moris-hime; *Pogledi in prikazi, Polemika.*

bibliografija knjig in člankov

Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

I. SOCIOLOGIJA

- ALBERT Hans: Freiheit und Ordnung: zwei abhandlungen zum Problem einer offenen Gesellschaft. Tübingen: Mohr; 1986
- BOCOCK Robert: *Hegemony*. Chichester; London: Ellis Horwood, Tavistock Publications; 1986
- FAMILY and Economic Issues. *Lifestyles*, 9(1988)3 (tematska številka)
- PETROVIĆ Krešo: Prilozi za sociologiju sporta. Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu sveučilišta; 1986
- PLANNING, Power and Politics. *Society*, 26(1988)1 (tematska številka)
- SACHSE Carola: *Industrial Housewives: Women's Social Work in the Factories of Nazi Germany*. London: EUROSPAN; 1986
- SMITH Michael Peter: *City, State, and Market: The Political Economy of Urban Society*. Oxford; New York: Basil Blackwell; 1988
- SOZIOLOGISCHE Stadtforschung. *Köln Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. (1988) Sonderheft 29 (tematska številka)
- ŠUVAR Stipe: *Sociologija sela*. Zagreb: Školska knjiga; 1988 (2 knjigi)
- THE MEANING of Work and Technological Options. New York: John Wiley and Sons; 1988

II. POLITIČNE VEDE

- BICOMMUNAL Societies and Politics. *Publius*, 18(1988)2 (tematska številka)
- BLAŽEVIĆ Robert: *Politička vladavina*. Rijeka: Izdavački centar; 1988
- BÖHRET Carl: *Innerpolitik und politische Theorie: Ein Studienbuch*. Opladen: Westdeutscher Verlag; 1988
- DRŽAVA i politika. *Politička misao*, 24(1987)4 (tematska številka)
- ETZIONI-HALEVY Eva: *Bureaucracy and Democracy: a political dilemma*. London: Routledge and Kegan Paul; 1983
- HERAUSFORDERUNGEN an die Innovationskraft der Verwaltung: Referate, Berichte, Stellungnahmen und Diskussionsergebnisse der Verwaltungswissenschaftlichen Arbeitstagung des Forschungsinstituts für öffentliche Verwaltung an der Hochschule für Verwaltungswissenschaften Speyer vom 8. bis 10. Oktober 1986. Opladen: Westdeutscher Verlag; 1987
- IN SEARCH of Canada. *Deadalus*, 117(1988)4 (tematska številka)
- LANGER Jaroslav: *Grenzen der Herrschaft: Die Endzeit der Machthierarchischen*. Opladen: Westdeutscher Verlag; 1988
- PARTICIPATION, Worker's Control and Self-Management. *Current Sociology*, 36(1988)36 (tematska številka)

- PONTON Geoffrey: *Introduction to Politics*. Oxford; New York: Basil Blackwell; 1988
- PROJEKT Perestrojka. *Das Argument*, 30(1988)170 (tematska številka)

III. POLITIČNI SISTEM SFRJ

- CRKVA i ustav. *Naše teme*, 32(1988)9 (tematska številka)
- GRAKALIĆ Marijan M.: *Ljubljanski proces; prilog istraživanju kulture ljudske slobode*. Ljubljana: Emonica; 1988
- KOSOVO danas i sutra. *Pogledi*, 18(1988)2 (tematska številka)
- PAVLOVIĆ Dragiša: *Olako obećana brzina*. Zagreb: Globus; 1988
- RUS Vojan: *na Kriznih križpotjih*. Ljubljana: Državna založba Slovenije; 1988
- ŠTA MENJATI u Ustavu SFRJ. *Marksistička misao*. 15(1988)5 (tematska številka)
- ŠUVAR Stipe: *Vrijeme iskušenja: Jugoslavenski socijalizam između vizija i posrtaja*. Sarajevo: Oslobođenje; 1988
- V IMENU ljudstva. Ljubljana: zal. Marjan Horvat; 1988

IV. MEDNARODNA POLITIKA, MEDNARODNI ODNOSI

- POLITIKWISSENSCHAFT Aussenpolitik und Internationale Politik. Stuttgart: Kohlhammer; 1987
- SOLIDARITY at the Crossroads. *International Socialism*, 1988/41 (tematska številka)

V. KOMUNIKOLOGIJA, NOVINARSTVO, MNOŽIČNI MEDIJI

- BARKE Larry L.: *Communication*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall; 1987
- FORSCHUNGSARBEITEN in den Sozialwissenschaften 1985: Dokumentation. Stuttgart: Kohlhammer; 1986
- FORSCHUNGSARBEITEN in den Sozialwissenschaften 1987: Dokumentation. Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften; 1988
- SOZIALIZATION durch Massenmedien. *Publizistik*, 33(1988)2-3 (tematska številka)

VI. METODOLOGIJA

- TOŠ Niko: *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije; 1988

VII. FILOZOFIJA

- STRUKTURALISTIČKA kontroverza: Jezici kritike i nauke o čoveku. Beograd: Prosveta; 1988
- DESPOT Branko: Uvod u filozofiju. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske; 1988
- HEGEL Georg Wilhelm Friedrich: Fenomenologija duha. Zagreb: Naprijed; 1987
- KIERKEGAARD Soeren A.: Ponovitev; Filozofske drobtinice. Ljubljana: Slovenska matica; 1987
- RAWLS John: Gerechtigkeit als Fairness. Freiburg; München: Karl Alber; 1977

VIII. MARKSIZEM

- INTERPRETATIONS of Marx. Oxford: Basil Blackwell; 1988

IX. PSIHOLOGIJA

- PSYCHOLOGY and the Promotion of Peace. Journal of Social Issues, 44(1988)2 (tematska številka)

X. PRAVO

- BÜRMENTHAL Thomas: International Human Rights: in a Nutshell. St. Paul: West Publishing; 1988
- BÜRMENTHAL Thomas: Public International Law; in a Nutshell. St. Paul: West Publishing; 1985
- OPINIONE pubblica e criminalita: quali alternative al carcere. Inchiesta, 18(1988)79-80 (tematska številka)
- SEN Biswanath: Diplomat's Handbook of International Law and Practice. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers; 1988
- STEINER Henry J.: Transnational Legal Problems: Material and Text. Mineola; New York: Foundation Press; 1986

XI. EKONOMIJA, EKONOMSKI ODNOSI, MEDNARODNO GOSPODARSTVO

- BAUER Leonhard: Geburt der Neuzeit: Vom Feudalsystem zur Marktgesellschaft. München: Deutscher Taschenbuch Verlag; 1988
- EIN MARKT und viele Welten. Prokla, 18(1988)71 (tematska številka)
- KALECKI Michael: Krise und Prosperitaet im Kapitalismus: Ausgewählte Essay 1933-1971. Marburg: Metropolis; 1987
- KIRSCH Werner: Die Handhabung von Entscheidungsproblemen: Einführung in die Theorie der Entscheidungsprozesse. München: Verlag Barbara Kirsch; 1988
- KNYPHAUSEN Doro zu: Unternehmungen als evolutins-faehige Systeme: Überlegungen zu einem evolutiona-eren Konzept für die Organisationstheorie. München: Barbara Kirsch; 1988
- MANAGEMENTSYSTEME: Planung und Kontrolle. München: Barbara Kirsch; 1989
- NEZAPOSLENOST i nerazvijenost. Marksistička misao, (1988)3-4 (tematska številka)

- POSTKEYNESIANISMUS: Ökonomische Theorie in der Tradition von Keynes, Kalecki und Sraffa. Marburg: Metropolis; 1987
- WOLF Charles Jr.: Markets or Governments: Choosing between Imperfect Alternatives. Cambridge: MIT Press; 1988

XIII. ZNANOST, TEHNOLOGIJA, EKOLOGIJA

- OTTO Peter: Wege in die Informationsgesellschaft: steuerungprobleme in Wirtschaft und Politik. München: Deutscher Taschenbuch Verlag; 1985
- TECHNOLOGIEPOLITIK und Sozialwissenschaft. Frankfurt; New York: Campus Verlag; 1986

XIV. UMETNOST, KULTURA, JEZIK

- LINGUISTICS and Psychological Approach to Morphology. Linguistics, 26(1988)4 (tematska številka)
- THE SYNTAX and semantics of NPs. Linguistics, 26(1988)6 (tematska številka)

XV. IZOBRAŽEVANJE, ŠOLSTVO

- PROJEKT dolgoročnega razvoja. Gradivo s posveta Dolgoročni razvoj visokega šolstva v SR Sloveniji, Krško 19. in 20. november 1987. Ljubljana: Center za razvoj univerze; 1988

XVI. MEDICINA, ZDRAVSTVO, SOCIALNA POLITIKA

- Gatarić Djuro: Socijalne razlike. Zagreb: August Cesarec; 1988 Gender and Aging. The Sociological Quarterly, 29(1988)4 (tematska številka)
- MARTINOVIĆ Milan: Znanstvene osnove socijalnog rada. Zagreb: Narodne novine; 1987

XVII. RELIGIJA

- KASPER Walter: Was alles Erkennen übersteigt: Besinnung auf den christlichen Glauben. Freiburg: Herder Verlag; 1987
- TILLICH Paul: Dinamika vere. Beograd: Opus; 1988

XVIII. ANTROPOLOGIJA, ETNOLOGIJA

- LEVI-STRAUSS Claude: Strukturalna antropologija. Zagreb: Školska knjiga; 1988
- RITUALS and Reunions. American Behavioral Scientist, 31(1988)6 (tematska številka)
- RIHTMAN Augustin Dunja: Etnologija naše svakodnevnice. Zagreb: Školska knjiga; 1988

**ŠINKOVEC, dr. Janez: The Basic Problems of Modern Constitution
Teorija in praksa, Ljubljana 1989, Vol. XXVI, No. 3-4, p. 259-269**

The relation between ideology and jurisdiction as the basic starting point for the new constitution, is analysed by the author. He comes to the conclusion that in a state of law the basic task of the constitution is to delimit the liberties and rights of Man (and his associations) from legitimate state interventions which have to be extremely precisely defined. In the part on national question, the whole range of conflicting views of Yugoslav theorists of jurisprudence in regard to the role of nations and herewith connected question of federation, are exposed. Discussing the syntagma : centralization – decentralization the cross-section of the existing system theories is disclosed. In state interventionism the state should omit all norms which are, according to its very nature, norms of "internal decisionmaking". In the conclusion the author contemplates on the depolization of the system, unity and division of power, as well as the carriers of decision-making.

**BENKO, dr. Vlado: Wars Among Nonaligned Countries
Teorija in praksa, Ljubljana 1989, Vol. 3-4, No. XXVI, p. 304-318**

The central problem the author is concerned with is whether the use of means of coercion – even in their extreme form, i. e. war – in the case of nonaligned states, is to be considered as a phenomenon which is – in regard to its causes – different from the "classical" phenomenon of war, so familiar from the history of international relations; if this is so, then this can be considered as an argument for the thesis according to which nonalignment is a "novum" in international relations; if this is not the case, then its essence is to be considered as an expression of realistic policy of international interests which is, by all means contrary to the proclaimed postulate of solidarity among the nonaligned nations or even contrary to the idea of nonalignment itself. Employing the conflict theory and searching for the latent and manifest phases in the conflict spirale – using as an example the four wars among nonaligned countries (Vietnam–Kampuchea, Ethiopia–Somalia, India–Pakistan, Iraq–Iran) – the author tested several hypotheses stating the causes, by drawing attention to the beginnings of conflicts, their proceedings, dynamics and end; special attention was payed to the relation between the internal and foreign determinants of the conflict. Two findings should be emphasised: first, at the beginning of the conflict the internal determinants prevail, while in the process of the proceeding of the conflict, and at its end in particular, a stronger influence of foreign determinants is felt; second, armed conflicts among the nonaligned do not differ essentially from "classical" war conflicts, i. e. they are an expression of realistic policy. It should be mentioned that the prospective to detect conflicts among the nonaligned is realistic, since the causes for them are relatively obvious (in the so called marginal dilemma) a problem the nonaligned movement will be sooner or later faced with.

SINKOVEC, dr. Janez: Temeljna vprašanja sodobne ustave
Teorija in praksa, Ljubljana 1989, let. XXVI, št. 3–4, str. 259–269

Avtor razčlenjuje razmerje med ideologijo in pravom, ki je osrednje vprašanje izhodišč za novo ustavo; ugotavlja, da je v pravni državi temeljna naloga ustave ta, da razmeji svoboščine in pravice človeka (in njegovih asociacij) od legitimnih državnih intervencij, ki morajo biti skrajno natančno določene. V razdelku o nacionalnem vprašanju razgrne paleto nasprotujočih si pogledov jugoslovanskih pravnih teoretikov na vlogo narodov in s tem povezanim vprašanjem federacije; ob sintagmi centralizacija-decentralizacija poda prerez aktualnih sistemskih teorij pri nas in v svetu; pri obravnavi državnega intervencionizma poudari, da bi morala država opustiti vse norme, ki so po naravi stvari norme »internega odločanja«. Na koncu razmišlja še o depolitizaciji sistema, enotnosti in delitvi oblasti ter o nosilcih odločanja.

UDK 327.55:355:01

BENKO, dr. Vlado: Vojne med neuvrščeni državi (in konfliktna teorija)
Teorija in praksa, Ljubljana 1989, let. XXVI, št. 3–4, str. 304–318

Osrednji problem, s katerim se ukvarja pisec, zadeva vprašanje, če velja uporabo sredstev prisiljevanja – tudi v njihovi ekstremni obliki, tj. vojni – s strani neuvršenih držav obravnavati kot pojav, ki je – kar zadeva vzrokov, različen od »klasičnega« pojava vojn kot jih poznamo iz zgodovine mednarodnih odnosov, kar bi moglo rabiti tudi kot argument za tezo, da je neuvrčenost »novum« v mednarodnih odnosih; ali pa je v bistvu izraz realne politike nacionalnih interesov, kar je, naravno, v nasprotju s proklamiranim postulatoma solidarnosti med njimi oz. idejo neuvrčenosti. Uporablja jo konfliktno teorijo in raziskuje latentno in manifestno fazo v konfliktni spirali – in to na štirih primerih vojn med neuvrščeni državami (Vietnam–Kampučija, Etiopija–Somalija, Indija–Pakistan in Irak–Iran) je avtor testiral več hipotez o vzrokih zanje s tem, da je pozornost osredotočil na začetke konfliktov, njihov potek in dinamiko in konec, zlasti tehtajoč razmerje med notranjimi in zunanji determinanti za konflikt. Dvoje ugotovitev velja izpostaviti: prvo, prevladujejo notranje determinante, ko gre za začetek konflikta, medtem ko se v procesu poteka konflikta, še posebej pa v njegovem koncu v vse večji meri čuti vpliv zunanjih determinant, in drugo, konflikti oboroženega značaja med neuvrščeni državami nimajo bistvenih različnosti od »klasičnih« vojaških konfliktov, to je, so izraz realne politike. Ni odveč pripomniti, da je realno programirati detekcijo konfliktov med njimi spričo relativno razvidnih vzrokov zanje (v t. i. mejni dilemi), k čemer bo neuvrščeno gibanje moralo slejkoprej pristopiti.

UDK 343.95

PEČAR, dr. Janez: Customs, Traditions, Habits and Similar Rules of Behaviour in Criminology

Teorija in praksa, Ljubljana 1989, vol. XXVI, No 3–4, p. 459–472

Traditions, customs, habits, ceremonials, simbols, myths, taboos – moral in particular – had been in the past and still are essential for socialisation. Unwritten rules within primary and secondary groups have shown themselves more efficient than formal norms. These unwritten regulations, however, divide people into conformists and non-conformists, may be even more so than the lawful norms determined by state. Since they include instructions, commands, prohibitions as well as judgements, evaluations, expectations, demands and opportunities for punishment, these rules of behaviour – their importance for human behaviour throughout Man's history being more than obvious present considerable interest for criminology. They represent social institutions, establish social relations and violation of these causes in people: frustration, repentance, shame etc. These inner sanctions are a sort of "moral control" which is more efficient than the one coming from outside. Criminal moral, delinquent habits and deviant values can be considered as a counterpart to these inner sanctions.

UDK 343.95

PEČAR, dr. Janez: Običaji, tradicije, navade in podobna vedenjska pravila v kriminologiji
Teorija in praksa, Ljubljana, 1989, let. XXVI, št. 3–4, str. 459–472

Tradicije, navade, običaji ali šege, rituali, obredi in ceremoniali, simboli, miti, tabuji – še zlasti pa morala – so bili nekoč in so še danes ključnega pomena za socializacijo. Nepisana pravila primarnih in sekundarnih skupin so se pokazala dosti bolj učinkovita kot formalne norme. Ta nepisana regulativa prav tako deli ljudi na konformiste in nekonformiste – morda celo bolj kot pravne norme, ki jih določa država. Ker vsebuje napotila, zapovedi, prepovedi in ker je v njih dosti vrednotenja, ocenjevanja, pričakovanj, zahtev in priložnosti za kaznovanje, so ta vedenjska pravila zanimiva tudi za kriminologijo, kajti njihov pomen za vedenje ljudi je skozi zgodovino človeštva več kot očiten. Predstavljajo družbene institucije, vzpostavljajo družbene odnose, katerih kršitev povzroča pri ljudeh frustracije, kesanje, sram itd. Te notranje sankcije so nekakšno »moralno nadzorstvo«, ki je učinkovitejše od zunanega. – Kot nekakšno njihovo nasprotje pa nastajajo kriminalna morala, delinkventne navade in deviantne vrednote.

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.

2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami; pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.

4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.

5) Vrsten red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.

6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoni morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.

7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:

a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije. Ljubljana, Delavska enotnost.

b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.

c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj. V: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.

8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vpljučuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).

9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznanijo z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.

10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).

11) Prispevkov ne vračamo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

JANEZ ŠMIDOVNIK: Problemi upravljanja na področju družbenih dejavnosti

ZDRAVKO MLINAR: informacijska tehnologija in prostorsko-družbeni razvoj

SKUPINA AVTORJEV: Pravica do svobodne besede (francoska revolucija 1789)

VLADIMIR GOATI: Kdo dejansko vlada v jugoslovanski družbi?

FRANJO ŠTIBLAR: Izkušnje stare in preizkušnje nove ekonomske politike

MIROSLAV GLAS: Razsežnosti sive ekonomije v Sloveniji

OKROGLA MIZA: Možnosti uvajanja sodobnih zahodnih managerskih tehnik vodenja in upravljanja

BRANKO CARATAN: Od krize do novega socializma

RUDOLF HILF: Uporaba zahodnega principa »nacionalne države in večinske demokracije«

v strukturno nehomogenih državah

KENNETH D. BAILEY: Etika družboslovnega raziskovanja